

TROELS G. JØRGENSEN

I JUSTITIAS TJENESTE

ERINDRINGER

ARNE FROST-HANSENS FORLAG

KØBENHAVN MCMLIV

Udgivet med Understøttelse
af
Carlsen-Langes Legatsstiftelse

Studentertiden 1891—97
Tre Aar udenfor Hovedstaden 1897—1900
Ministerialtjeneste og Udenlandsrejse 1900—05
Auditor og Amtsfuldmægtig i Aalborg 1905—19
Assessor og Landsdommer i Viborg 1919—25
I Højesteret 1925—44
Privatmand siden 1944
Indholdsfortegnelse
Navne

Denne Bog er en Erindringsbog, men dens Titel skal forberede Læseren paa, at ikke alle Personer og Begivenheder, der har haft Betydning for mig, alene ud fra dette Synspunkt vil blive gjort til Genstand for Omtale eller Skildring. Jeg maa straks fastslaa en Begrænsning af dens Emne. Og naar jeg til Angivelse heraf har gjort Brug af Fru Justitias hæderværdige Navn, har jeg dermed betegnet Begrænsningen til det, der kom til at udgøre Tyngdepunktet i min borgerlige Tilværelse dog naturligvis saaledes, at Forberedelsen dertil og Forudsætningerne kommer med. I min Selvsildring har jeg ønsket ikke at stille mig personlig i Forgrunden, men at tegne de Milieu'er — mere eller mindre fortidige — hvori jeg har bevæget mig, og Læseren vil trods Titlen ikke behøve at frygte for Lovparagraffer og Forfattercitater.

STUDENTERTIDEN 1891—97

Jeg begynder ved Sommeren 1891, da jeg blev Student fra Schneekloths Latin- og Realskole paa Frederiksberg af den sproglig-historiske Linie. Som født 2. Februar 1874 var jeg 17½ Aar gammel, men hvis der var blevet ventet med normal Indmeldelse i 1. Klasse, til jeg var fyldt 6 Aar, vilde jeg have været et Aar ældre og vel en Del mere moden. Efter Forberedelse hjemme var jeg imidlertid i Foraaret sat ind i 1. Klasse midt i dens Skoleaar. Min Studentertid, der altsaa skal være Indholdet af dette første Kapitel, varede til min Fødselsdag i 1897, da jeg blev juridisk Kandidat. Imidlertid har jeg lige lovet at tage »Forberedelse og Forudsætninger« med i min Selvskildring, og derfor maa jeg udvide Rammen med Tilbageblik til Hjemmet og Skolen, hvor en Forhistorie sikkert vil være at finde.

Da jeg kom til Verden i vort Hus Bakkegaardsvej (senere Ny Carlsbergvej) Nr. 15, »havde vi tre Børn«, nemlig foruden mig Adolf og Erik, begge født i mine Forældres første Lejebolig Vesterbrogade Nr. 146 ved »Sorte Hest« henholdsvis 22. Marts 1870 og 17. November 1871. Min Far A. D. Jørgensen, født 11. Juni 1840, var Fuldmægtig i Ministeriernes Arkiv med Arbejdssted paa Slotsholmen i Ministerialbygningens øverste Etage og — lidt senere ligesom tidligere — Lærer i Schneekloths Skole paa Værnedamsvej. Da han i 1869 stod foran sit Giftermaal med Ida Marie Pedersen, født 17. Oktober 1847, tilførte han Forhandlingsprotokollen i Sønderjydske Samfund Meddelelse derom i Forbindelse med, at han afgik som Formand, og tilføjede, at han agtede at slaa sig ned i det fjerne Vesten, hvormed han sigtede til »Amerikas Mølle«, der laa lige ved Stedet paa Vesterbro. Bakkegaardsvej Nr. 15, hvortil han købte Grund af sin ældre Ven, Tømremester H. H. Kayser, der ogsaa byggede Huset, som findes der endnu, gjorde i endnu højere Grad en Hentydning til amerikanske Nybyggerforhold berettiget. Vejen gik i Forlængelse af Valby Langgade og med Sidevej til Carlsberg Bryggeri ned til Vesterfælledvej og var ret ube-

bygget. Adolphs Cikoriefabrik laa paa Hjørnet, og saa fortsatte man ad en lige saa aaben Strækning, hvor Vinden om Vinteren stod kold ind fra Markerne mod Kallebodstrand, til Vesterbrogade naaedes. Dette var Skolevejen til Værnedamsvej. Børneflokkene blev fuldtallig med Olav født 4. November 1875 og Elise født 26. Marts 1880. Vi kom til at gaa i Schneekloths Skole og Elise hos Marie Kruse i Viktoriagade. Adolf blev 1889 Student, senere cand. polyt. som Bygningsingeniør, medens Erik (senere Erstad-Jørgensen) gik Realvejen og valgte Havebrug som sit Fag. Olav gik ud af 4. Latinklasse og fortsatte paa Læreanstalten; han blev cand. polyt. som Maskiningeniør og blev Dieselekspert. Min Søster blev gift med Redaktør, cand. mag. Valdemar Koppel.

Mine første 10 Aar tilbragte jeg i denne Udkant af Byen, og som det væsentlige staar for Erindringen, at de blev tilbragt i Frihed og udendørs. Vor Have havde Laage ind til Kayzers store Haveejendom med Indgang fra Vesterfælledvej, hvor han boede om Sommeren med sin store Familie med voksne Børn. En græsbevokset Jordstrimmel med en Muddergroft var Skillevej overfor Aftapningsanstalten Alliance, der var fælles for J. C. Jacobsens Bryggeri Carlsberg og Sønnen Carl Jacobsens Anneksbryggeri bagved. Nærmere laa et Ishus og Oplag af store Ølbeholdere. Til den anden Side laa mod Syd en Mark med et paa Midten anbragt Træskur for en Fyrværker og endvidere en Smørfarvefabrik. Længere ude i nordvestlig Retning var der Rahbeks Allé med Bakkegaarden oppe ved Pilealleen overfor Søndermarkens Indgang. Ved Ny Bakkegaard bagved kunde man træffe at se en kgl. Ekvipage, naar der var fornemt Besøg hos Gehejmeraad Hall. Paa den anden Side af Alleen laa Bakkehuset og »Idiotanstalten«; Mindestenen for »Knud Lyne Rahbek og hans elskelige Hustru« stod ud mod Vejen i en Have længere nede. Søndermarken hørte med til Revieret, og i den øvre Del af Valby Laggade kunde der Fastelavnsmandag ses Katte slaaet af Tønden af ridende Karle. I østlig Retning kom vi om Sommeren, naar vi havde været i Vandet fra en af de to eller tre Badeanstalter i Kallebodstrand, ud over store Græsarealer ved »Jægerhuset« og den gamle Jernbanevold, og der kunde fortsættes op til Murstensbroen over den nedlagte Skinnevej ved »Glashuset« paa Gl. Carlsberg (paa samme Sted som nu). Det kæreste Sted var dog Kayzers Have med to Buegange og Kegelbane i den ene. Her forlystede Sønnerne sig med deres Venner, og vi kunde være Kegelrejsere. Blandt dem var den afdøde nationalliberale Professor Fr. Grams Sønner, og da jeg første Gang talte med Højesteretspræsident R. S. Gram, viste det sig, at vi havde fælles Minder fra Kayzers Have. Hans var dog sikkert ikke saa intime som mine. Hos

den venlige Familie var vi velset, og naar den var flyttet ind paa Nørregade, og Træerne rundt i Haven bar Frugt, kan det ikke nægtes, at vi udtog enkelte Smagsprøver. Til alt dette havde vi altsaa Adgang, og vi kunde følge, at Ny Carlsbergs store Anlæg rejste sig ud til Vejen, der nu fik Navn efter dette, medens Carlsberg blev til Gl. Carlsberg. Jeg maa ikke glemme Genboejendommen, der var Garveri, først Eriksens, siden ombygget af G. Gluuds Sønner. Der blev vi fortrolige med denne Fabrikation og de dertil knyttede Lugte. Paa Alliance var der Direktøren Blads Adoptivsøn Axel, den senere Kirurg, paa Garveriet Sønnen Franz, paa Bakkegaarden Ingeniør Cridlands Dreng, men mest var »Jørgensens Dreng« en Flok for sig selv. Vi var bekendt med Arbejdsfolkene, der var i Gang med Jordarbejder, med Alliances Arbejdere og Kontoristerne, der spillede Kegler ved Huset paa Fyrværkerens Mark, indtil det en Dag fattede af og efterlod alt Træværk omkring forkullet. Overfor Drengene fra en Kaserne, der rejste sig, var der om ikke Krigstilstand saa væbnet Neutralitet, og fra Inspektøren kunde det være raadeligt at holde sig paa Afstand, naar vi f. Eks. om Søndagen havde haft Tipvognene i Gang paa Sporet.

Det stemte med Fars Grundsætninger at lade Børnene selv om at beskæftige sig og gøre deres Erfaringer, og naar de fire var sammen, kunde Flokken være selvregulerende; iøvrigt havde han megen Tillid til Adolf. Selv havde han Brug for at samle Tankerne ved sit Arbejde, og det forløb da ogsaa uden Uheld. Tilværelsen i det fjerne Vesten var en lykkelig Tid, og maaske gav den os visse Nybyggertræk i Retning af en Bevidsthed om at have et eget Omraade, som andre ikke var bekendt med. Snart borttog ny Bebyggelse mere og mere det oprindelige Præg, og allerede da vi flyttede bort, var meget forandret, medens nu saa at sige alt er nyt.

Men et var den frie Omstrejfen eller Syslen med Kaninerne hjemme i Gaarden, et andet Familieudflugter under Fars Ledelse. Først var der Sommerrejserne til Graasten, Fars Fødeby, hvor han kunde genopleve sin Barndom. Familieejendommen med Farveri, Spinderi, Strikkeri og Manufakturbutik tilhørte nu min ældste Farbror Asmus; den gik ned til Søen, hvor der var Skyllelad og Baad. Bedstefar (Markus Adolf Jürgensen) og -mor boede i et lille Hus ved »Palæet«, tidligere hans Ejendom, og der havde han sin Drejebænk. Efter den spændende Tur over Farvandet mellem Korsør og Sandager ved Flensborg Fjord skiftedes der om i en lille Damper til Graasten. Og der begyndte det eventyrligt nye, der ved Gentagelse blev fortroligt: det sønderjydske Maal med mange mærkelige Ord og sin egen Tone, Glimt af det tyske som Synet af Officerer ved det nyopførte Kurhus, Roning paa Søen med Landgang

i Skoven og ikke at forglemme Kaffe og friske Rundstykker om Morgen til Afløsning af Øllebrøden hjemme; derimod kunde vi ikke faa den sønderjydske Surgrød ned. Der var to Fætre og en Kusine. Et og andet opfattede man af Samtaler, f. Eks. at Sønderjyderne ubetinget holdt paa Frederik VII som den fortræffelige Konge, medens Far var mere forbeholden. Ugerne dernede var Idyl for hele Familien. Dernæst var der den for »de to smaa« og formodentlig Mor ret trættende Spadseretur ad Roskilde Landevej til Damhuskroen ved Søen. Ved Frederiksberg Slot var der en Kagekone, hvis Bismarcksklumper nødigt maatte overses; de øvrige Etaper: Barkmøllerne og Jernbaneoverskæringen viste opmuntrende, at man nærmede sig Maalet, der omsider tonede frem med den aabne Vognport til Rejsestalden. Undervejs bestemtes der Planter, og Belønningen kom ved Bordet i den indre Krostue. Eller Turen kunde gaa til Sommerlyst ved Frederiksberg Runddel, hvor der i et Lysthus kunde ventes Salep med en Klump Melis i, eller en Gang imellem til Tivoli. Naturligvis gjorde vi ogsaa Skovture, nemlig med Toget helst i øverste Vognetage til Klampenborg og derfra til den slesvigske Sten, Ulvebakkerne og Eremitagen. Belærende Udflugter blev gjort til Museerne og Zoologisk Have. Jeg husker Malerisamlingen paa det gamle Christiansborg med de mange Trapper med lave, dybe Trin. Vi betragtede med Andagt Carl Blochs Christian II i Fængslet, der den Gang ansaas for Kunst.

Erindringerne er mangfoldige, men Bryggerkusk Mikkelsen, der var Lejer paa 1. Sal hos os, og Spækhøker Hansen i Nr. 16 med den imponerende Udskæring af Svin har vel ikke Interesse. Dunkelt huskes den store Grundejer, Raadmand Bülow, siddende med Kikkert i et Lysthus paa den Ejendom, han i 1879 solgte til J. C. Jacobsen. Denne »gamle Jacobsen« kom en Gang, formentlig da han forhandlede om Købet af Nr. 15; han passerede os ved Laagen uden at sige noget. Paa Vejen saas undertiden Carl Jacobsen »den unge«, der markerede sine skotske Sympatier ved at bære skotsk Plaid og Hue. Far havde ikke megen Estime for ham i Sammenligning med Faderen. Ligeledes den paa Alliance ansatte senere Politiker Arnold Fraenkel, der lod Sekondløjtnantsablen slæbe ved sin Side.

Der var jo ogsaa et Liv inden Døre, hvor vi beskæftigedes uden fremmede Legekammerater. Fars Eftermiddag og Aften var normalt aflukket for Børnene, der var i Spisestuen eller »Bryggeriet«, saaledes kaldet, fordi der skulde læses Lektier. Men af og til kom vi om Aftenen ind i Fars Stue for at faa nogle Billeder at se eller høre ham læse op. Jeg husker Aladdin og Vaulundurs Saga, Svend Grundtvigs Folkeeventyr, hvor »den grønne Ridder« var vort Ynd-

lingsnummer, og vistnok Sagaer. Regelmæssig et Par Dage i Ugen kom Far hjem med Hovedpine, og naar vi saa ham med Kalot paa, vidste vi Besked og skulde være særlig rolige. Han maatte saa hvile, men var vistnok særlig oplagt til Arbejde bagefter. Naar Familien samledes ved Middagsbordet eller til Aftente, vilde Far gerne, hvis der ikke var Skyer paa Himlen f. Eks. fra Skolen, og han ikke havde Hovedpine, meddele et eller andet til Belæring eller Underholdning, men Børnene snakkede ikke løs. Bedst skaa- ren for Tungebaandet var Erik; vi andre betænkte os længe, inden vi kom frem med noget. Fars Lune viste sig bl. a. ved de sønder- jydske eller plattyske Vendinger og Mundheld, han yndede, og som for ham indeholdt Minder, og det sønderjydske var ham altid mere eller mindre bevidst. Var han stræng eller mild? Vel begge Dele. Han vilde gerne samle Familien om sig, han var venlig, og Børnene var paa Linie med hans Lune. Men han kunde ogsaa straffe; den pædagogiske Taalmodighed var ham ikke givet, og skarpe Ord kunde svide, f. Eks. det sønderjydske »Klumme«, der ramte mig, fordi jeg af og til var upraktisk, naar jeg ikke havde en Instruks for min Optræden, eller gik i Taaget og stødte mig. Da Skole- gangen begyndte, var jeg Offerlam for nogle store Drengene paa Vesterfælledvej, der stoppede mig paa Hjemvejen for at vride mit ene Øre rundt, saa at Far undersøgte, om det var blevet længere end det andet; en Klage til Politiet hjalp.

Besøg havde vi med Mellemrum af Slægtninge baade paa fædrene og mødrene Side, bl. a. af Fars Forældre og af Mors norskfødte Mor, født Erstad. Ved Bedstefars Død i Sommeren 1883 tog Far Adolf med, og i Begravelsestoget til Adsbøl Kirke bar han Afdødes Dekoration som Dannebrogsmænd paa en Pude. Fra en Middag, der holdtes i Anledning af Fars Udnævnelse til Gehejmearkivar i December 1882, husker jeg, at Opmærksomheden blev vendt mod en ung rank Mand mellem Gæsterne; det var Kr. Erslev, der 28. December fyldte 30 Aar. Af og til kom en anden Historiker, Raadstuearkivar Dr. Oluf Nielsen, der boede paa Eng- havevej. Han stirrede i Tavshed i sin Rødvinstoddy med saa stiv- nede Træk, at vi Børn ikke tvivlede paa, at han græd. Ogsaa Poli- tikerens Niels Jokum Termansen gjorde Indtryk paa os i sin land- lige Dragt og ved sit afdæmpede og venlige Udtryk.

Om Mor er der at sige, at hun var den travle og ferme Hus- moder og gode Mor for Børnene, følede sig uvel, naar der skulde straffes, hengiven og underordnende sig Far. Hans Syslen med Saxo og deslige var hun helt udenfor, og han ventede ikke andet, men hun var lydhør overfor digterisk Stof, naar han gav sig af dermed. Hun spillede lettere Ting paa Klaver. Sin Læselyst tilfreds-

stillede hun helst — men det var vel, da vi var blevet større — ved hele Bindrækken af Dickens i Moltkes Oversættelse. Det foregik samtidig med flittig Strikning. Hun var, som deraf kan sluttes, i Besiddelse af Humor. Den Fantasi, som betød meget i Fars historiske Overvejelser, var hun ret skeptisk overfor, dog ikke overfor ham. Lejlighedsvis erklærede hun til mig efter hans Død, at der næppe vilde blive noget tilbage af hans Arbejder. Dette tog jeg dog og tager jeg med Sindsro. Det var sikkert hende, der bibragte mig mine første Skolekundskaber, saa jeg kunde springe ind i 1. Klasse. Hun findes ogsaa i den første af mine Erindringer, der kan tidsfæstes, nemlig til Olavs 1 Aars Fødselsdag, da jeg var $2\frac{3}{4}$ Aar gammel. Da faldt han ud af Vinduet i Spisestuen i Stueetagen mod Baghaven uden at komme noget til. Den c. femaarige Erik havde løsnet Hasperne, og han og jeg saa fra Vindueskarmen Mor i graa Kjole styrte ud fra Døren i Plankeværket mod Gaarden for at samle den lille op; bagefter laa han i Vuggen. Familien var i det hele taget heldig, hvad Helbredstilstanden angaar. Naar Huslægen H. P. B. Barfod en Gang imellem kørte op foran Huset i sin lille Enspændervogn med Kalesche, drejede det sig aldrig om alvorlige Tilfælde af Uheld eller Sygdom.

Med vor noget isolerede Tilværelse maatte det blive en stor Overgang at skulle til at gaa i Skole, men de ældre Brødre var allerede i Gang dermed, og jeg tegnede til at blive en disciplineret og lærvillig Elev. Til Schneekloths Skole havde Far allerede Tilknytning som Lærer fra 1860—70 (med Afbrydelse) og fra 1877 til først i Firserne, og den var iøvrigt nærmeste Skole. Den var grundlagt i 1854 af Holsteneren Hans Schneekloth, der var en original Pædagog, og Milo, begge to senere titulære Professorer og endnu i Funktion i Begyndelsen af Firserne. Schneekloth havde været den initiativrige, Milo den forsigtigt overvejende. Dette Indtryk gjorde de ogsaa, naar de en Gang imellem saas paa Legepladsen. Milo var udeltagende og saa træt ud, Schneekloth var aaben og indladende. Naar han syntes om en Dreng, kunde han paa sin holstensk beordre ham: »Ræk Tungen ut,« for at han paa denne kunde lægge saa meget som $\frac{1}{2}$ cm engelsk Lakrids, der var en Lækkerbidsken. Han døde 1882 og efterfulgtes af Sønnen K. A. Schneekloth, medens dennes ældre Svoger A. H. V. Larpent afløste Milo. Af Skolebygningerne findes endnu »den store«, medens Forberedelsesskolen »den lille«, der laa til venstre for den nuværende Indgang, er borte. Den havde en Længe langs Gaden og vinkelret paa denne et Hus til Gymnastiksal. En smal overdækket Gang derimellem førte fra Legepladsen til venstre for Gymnastiksalen til en Gaard med Post

og Aftrædelsesrum. Ved en Bænk afgrænsedes denne Plads fra »den store« Legeplads; den havde Vandtønde og Æbletræer. Jeg holder mig foreløbig til min Gang gennem Forberedelsesskolens 6 Klasser, hvoraf de sidste, vistnok 2, tilbragtes i Latin- og Realklassernes Bygning, hvor der ogsaa til at begynde med var Pige-skole, naturligvis i særskilte Klasser. Til den pædagogiske Opbygning hørte, at Lærerne ikke skulde anvende Tugtelse, men disse besørger af unge Schneekloth efter sket Indmelding, og dette overholdtes, dog maaske ikke helt paa den lille Skole. Der skulde være Disciplin uden Uordener og Spilopper, og Vildskab paa Legepladsen, hvor Inspektøren altid var tilstede, medførte, at man maatte staa til Væggen. At røre ved Sneen var helt forbudt, og i den Henseende vidste vi, at Drengene i Hauchs Skole paa Vesterbro havde det langt bedre. Efter hver Time purrede der ud. Der blev ikke givet Karakterer men periodiske Vidnesbyrd, og Eleverne havde ikke Nummer. I hver Klasse havde en »Fører« og en »Hjælper« visse Hverv. Dagen begyndte med Morgensang i Gymnastiksalen, og naar den var omme og vi skulde »slippe«, gik unge Schneekloth omkring til Klasserne, sagde Farvel og fik eventuelt af Føreren Anmærkningsprotokollen over noterede Syndere, der derpaa begav sig til Kontoret. Den korpulente Clemmensen var Inspektør og bevægede sig langsomt frem og tilbage ad Legepladsen, i det store Frikvarter med Frokostpakken aabnet i den venstre Haand. Anmodning om at maatte passere den omtalte Gang til Gaarden i et »lille« eller »stort Ærinde« fremførtes med Huen holdt ned paa Skulderen, og Tilladelsen gaves med et Nik, der bragte Dobbelt-hagen til at vibrere. Sidste Time i Regning hos Hr. Clemmensen med Overhøring i den lille Tabel, hvor Svarene skulde falde prompte, afsluttedes undertiden paa en befriende Maade lidt før Tiden, idet Barberen indfandt sig for at gøre sit Arbejde. Min første Skoledag kort efter min 6 Aars Fødselsdag kom jeg et Stykke inde i Timen og meget nedslaaet. Jeg havde nemlig mistet min Madkasse — rød og med Indskriften Velbekomme — da vi havde skullet forkorte Skolevejen ved at køre med paa en Ølvogn fra Carlsberg og derved forliste den. Clemmensen tilvejebragte dog Ligevægt ved at foranledige et Sammenskud, hvortil han selv ydede et Stykke Sigtebrød. Den nye Madkasse var sort med Indskriften »God Appetit«, og Far blev utaalmodig, fordi jeg ikke kunde stave dette Ord, som jeg ikke før havde mødt.

Hyggelige Minder er knyttet til den lille Skole med de sorte Skifertavler og Regnepindene, hvor en af Klasserne paa Væggen havde Tegninger af to Dromedarer, to Kinesere og nogle Pelikaner, medens Billeder i Klasserne ellers den Gang var ukendt. Frk. Gier-

sing og Fru Lollesgaard lagde for med Undervisningen og desuden Hr. Clemmensen. Senere kom i Dansk Hr. Christensen kaldet Ferdinand efter sit Fornavn, og ham beholdt vi. Krigssekretær Holm, en ældre Underofficer med Napoleonskæg og rank Holdning, traadte til for at lære os at skrive med Blæk. Vi vidste ikke rigtig, om han var komisk eller overlegen, naar han udtalte sig. Sagde en Dreng: »Hr. Holm, jeg er færdig!« svarede han: »Er du færdig, min Dreng, det er mere, end jeg er!« Da han og Sanglærer Frits Andersen samtidig skulde have 25 Aars Jubilæum og dermed have deres Billeder ophængt i den store Skoles Gymnastiksal, vidste vi, at der skulde holdes Taler, og hvorledes Hr. Holm vilde holde Tale, var vi meget spændt paa. Han klarede det fint. Da Andersen var færdig med sin bevægelige Takketale, traadte Holm frem i Døraabningen over Trappen til Pladsen, samlede Hælene og sagde: »I lige Maade Tak!« I 4. Klasse fik vi Tysk, i 5. ogsaa Fransk og Fagene var desuden Bibelhistorie, Historie, Geografi, Naturhistorie samt Tegning, Sang og Gymnastik. Af Lærerne nævner jeg Bülow i Historie og Uffe Wöldike i Naturhistorie. Forberedende Øvelser spillede en stor Rolle i Gymnastikken; vi havde Gymnastikskolen men ikke andet særligt Udstyr. Nogle Madrasser var sande Støvposer, og for at binde Støvet blev Gulvet vandet. Læreren, der tillige var Urmager, var særlig modtagelig for Lirekassemusik, og saa længe en Lirekasse hørtes, hvilede Legemerne.

Schneekloth og Milo havde ogsaa sørget for Adspredelse og Fest. Der var Juletræ med Sammenskudsgilde, og Katten blev vistnok slaaet af Tønden ved Fastelavn. Jeg husker Forevisningen en Gang af en meget skrattende Fonograf. Men især var der den samlede Skoleskovtur til Dyrehaven med Ophold paa Eremitagen, i Ulvebakkerne hvor »olympiske Lege« afholdtes, medens Røverlegen gav Anledning til at bakses med Lærerne, og endelig paa Fortunen med dækkede Borde for Lærerne og de ældste Klasser. Det hele var formeret som en »Division« i 3 »Brigader« delt i »Kompagnier« med skønsom Fordeling af ældre og yngre og alle med deres Farver og Mærker, der drog festlig gennem Byen med Orkester bag vort Uglebanner. Ogsaa her ved havde Stifterne vist sig som gode Pædagoger, og Baandene mellem alle Skovturdeltagerne var blevet knyttet fastere, naar man efter Hjemkomsten gik fra hverandre. Endnu maa nævnes Skolekomedie udført af Lærere, i denne Tid paa Morskabsteatret i Frederiksberg Allé. Hans og Trine (Poul Møller) og Intrigerne (C. Hostrup) blev opført, og blandt Kræfterne var H. O. G. Ellinger, Ferd. Christensen og U. Wöldike.

I Skolen skete der 1885 den Forandring, at den nye Skolebygning, der var fælles for de hidtil adskilte Afdelinger, toges i Brug, naturligvis udstyret med moderne Installationer og nyt Inventar; kun Jubilarbillederne overførtes til den nye store Gymnastiksal som Husets Penater. Samtidig begyndte jeg paa de 6 Latinklasser. I det tredje Aar fik vi Græsk, i de to sidste Oldnordisk, Naturlære og Astronomi, medens Matematik gled ud. Overfor Valget mellem Engelsk eller fortsat Læsning af Tysk valgte jeg og nogle andre det sidste for at se at faa et antageligt Udbytte deraf. Det var altsaa en solid Skoletornyster af Kundskaber, der skulde pakkes Dag for Dag, og der blev efterhaanden ikke megen Fritid tilbage. Mange Lærere traadte til i Løbet af de 6 Aar, og jeg husker dem. Om det var »gode eller daarlige Lærere«, skal jeg ikke undersøge. De gjorde vel deres Bedste, selv om en og anden af dem har sukket med Ferdinand Christensen: Quem Jupiter odit, ludimagi-strem facit (hvem Jupiter hader, gør han til Skolelærer). I dette Tilbageblik vil jeg nøjes med at citere Wessel saaledes:

»For hvert et mødigt Sting, I stak,
Paa en mig højst nødvendig Frak,
Som sprak,
Tak!«

Ikke for at levere noget Indlæg for eller mod de klassiske Sprogs Plads i Skolen maa jeg dog sige noget om disse Fag, der udfyldte saa stor en Del. Man tyrede sit Pensum i Latin, men lidt mere Talent dertil havde jo været ønskelig, og maaske kunde ogsaa andre Metoder have fritaget for noget af Leksikonsliddet og Gaa-degætteriet. Ubevidst var Ræsonnementet dette: »I forlanger, at jeg skal lære alle disse Ting, nuvel jeg gør Arbejdet, men jeg forbeholder mig min egen Mening om, hvorvidt der er noget ved det.« Naar Lærer Wiese oversatte af Ovids Pyramus og Thisbe: »Oh I hvilket omhelste Løver, som bo under denne Klippe, opæder mig!«, saa var Opgaven unægtelig begrænset til den nøgne Oversættelse. Var denne klaret, saa at man var i Læ af Hartvig Cohens Tiltale som »snadrende Ænder og Papegøjer«, saa opsatte man de videre Refleksioner. Men en Bevidsthed om, at der var Guldtraade i den Vadmæl, Undervisningen vævede, var der dog inderst inde, og man kunde ønske at genoptage Bekendtskabet. Som Emeritus er jeg vendt tilbage til Æneiden, og efterat et Par Gennemlæsninger har gjort mig til Herre over Gloserne, kan jeg nyde Versenes episke Fremadskriden som et Stykke klassisk Musik og det dramatiske Spil. Og saa den Klogskab, der ligger i den latinske Ordføjning! Herfor kan jeg altsaa — lidt sent — takke Schneekloths Skole. Græsklærer Christensen Schmidt, der fra sin Tid ved

Flensborg Skole havde Titlen Collaborator, syntes os med sit graa Fuldskæg og store Hornbriller meget gammel, han var dog i 1887 kun 55 Aar. Han var ugift og havde sine faste Sommer- og Vinterdragter. Kun naar han om Vinteren gik til sit Bad paa Rysensten, bar han Vinterfrakke. Som Skolens Digter havde han skabt Ord og Toner til den udmærkede Skovmarch. Han havde leveret og leverede stadig højt vurderede Oversættelser fra Græsk, men som ægte Madvigianer holdt han vist Syntaksens Fane lidt for højt. Da vi i Formlæren kom til Aorist, tog han Opstilling ved Katederet, løftede den ene Haand holdende Lommekniven, som han saa højtidelig lod falde til Gulvet, hvorpaa han efter en Pavse udbrød: »Der faldt den! — dette er Aorist; Bevægelsen fra Begyndelsen til Enden.« Han kunde ofte, uden at tænke paa Tiden, herse vedholdende med en enkelt Elev, selv om denne øjensynlig var blank, for saa i faa Minutter at maatte jage Resten igennem. Alligevel var det umuligt, at hans Begejstring for den gamle Tid ikke skulde paavirke. Naar ethvert fremmed Sprog har noget fængslende ved at iklæde Tankerne en ny Dragt, maatte det endnu mere gælde et Sprog som Græsk, der behøvede sine særegne Skrifttegn og en Række ellers ukendte Ordformer. Man saa for sig skønne og frie Mennesker, der havde den misundelsesværdige Evne at kunne tale det klassiske Sprog!

Mest tiltalte jeg af Dansk, Historie og i det hele de beskri- vende Fag. De Bloch-Thrigeske Historiebøger havde ikke Billeder, men Læreren Gerhard Hornemann viste os dog noget Illustrationsmateriale i Bøger. Stilen var ogsaa ganske tør, og de faa Steder, hvor Forfatterne gjorde Mine til at lade deres Pegasus slaa over i Trav, var Genstand for Elevernes ironiske Bifald. Men man lærte sine Aarstal.

Endnu maa jeg dog omtale det lille Luksusfag »Verdenslitteraturhistorie«, der blev baaret frem af Forfatteren og Sceneinstruktøren P. A. Rosenberg i nogle faa Timer i 5. og 6. Klasse forenet, og de blev færre, fordi han altid kom 15—20 Minutter over Tiden. Til Gengæld havde han Dampen oppe, saa snart han var indenfor Døren kommenterende eller agerende Molière, Shakespeare eller andre Storheder, og han opfordrede os til for deres Skyld at give Pokker i Skolearbejdet. Han var dramatisk helt igennem. En Dag, da vi som sædvanlig havde ventet en god Tid paa ham, havde det været Snestorm. Saa kom han, og hans lille Skikkelse med Pandelokken og røde Kinder efter Vejret havde Holdning som Carl Moor i Slutningsoptrinnet i »Røverne«. Han saa sig forbavset om: »Er De her virkelig alle? Jeg har kæmpet mig gennem høje Dyn- ger af Sne!« Endelig nævner jeg Oldnordisk, som K. A. Schnee-

kloth læste med priselig Ringeagt for Grammatikken, som han vist heller ikke selv var stiv i. Vi huskede Oversættelserne af de svære Steder uden at kunne gøre Rede for Enkeltheder og blev forbavset over at høre, at man i Metropolitanskolen regnede Oldnordisk for værre end Græsk. Der er ellers ikke meget at fortælle fra Skolen inden Eksamen. Lærernes Komedier gaves nu i Gymnastiksalen (Genboerne og Vandmøllen i Apenninerne (Carl Møller)), ligesom Koncerter, hvori ogsaa Elever deltog, og Baller. Der oprettedes et »Boldlag« til Dyrkelse af Fodbold paa en Mark i Valby. Jeg fik der en Gang en Muskelsprængning og blev trillet hjem af Kammeraterne til Frederiksberg i en Legevogn, hvilket jeg anfører som Tegn paa det gode Kammeratskab. Ligeledes, at jeg en Gang fandt min Pult fyldt med Appelsiner ifølge en hædrende Klasseindsamling.

At der i Firserne herskede den bitre Strid om Provisorierne, der delte Folk i to Lejre, mærkedes ikke i Skolen. Jeg ved faktisk ikke, hvor Lærerne stod i politisk Henseende. Undtages maa Engelsklæreren, den konservative færøske Folketingsmand Kaptajn Bærrentsen, hvis stive, afmaalte Holdning jeg kun kendte fra Pladsen; han var sikkert neutral overfor Eleverne.

Saa kom Eksamen efter Læseferien. Man samledes iført Spidskjoler til Kampen om det grønne Bord, hvor Læreren i nogen Grad var Forbundsfælle overfor de fremmede Censorer, og da det var overstaaet, mødte vi i Schneekloths Lejlighed med Studenterhuerne, der paa én nær var sorte, og tiltaltes med »De«. Senere havde vi den obligate Køretur ad Strandvejen til Skodsborg, men Dansen omkring »Hesten« var endnu ikke opfunden. Klassen holdt slet ikke aarlige Sammenkomster, og Deltagelsen i senere Jubilæer har ogsaa været ringe. To bukkede inden et Aar under for Tuberkulose. Jeg havde særlig sluttet mig til to: Samuel Thomsen, hvis Far var Irvingianerpræst, og Sigurd Thamsen, Søn af en Klædegrosserer og med 3 Brødre i Skolen. Thomsen var velbegavet men springende i sine Interesser og jeg tabte ham af Syne. Han blev Rodemester i København 1906 og døde 1927. Thamsen, der blev Jurist, havde faaet Udmærkelse, og gik siden Sagførervejen. Han havde et idealistisk Anlæg, der bragte ham i Kollisioner, og kom i Vanskeligheder, der nødte ham til at afbryde sin Virksomhed som Højesteretssagfører; han døde 1944. Iøvrigt havde jeg ikke ret meget selskabeligt Initiativ og brød mig ikke om at faa Kammerater med hjem.

I 1884 var Familien flyttet til Frederiksberg, Lindevej Nr. 10, og der boede min Mor som Enke lige til 1906. Huset er uforandret

udadtil. Far købte denne Villa med Have af Professor i Matematik Adolf Steen, der havde faaet Professorbolig paa Universitetet, og J. C. Jacobsen købte Ny Carlsbergvej Nr. 15. Flytningen var mere end en Ombytning af Huset, det var et Skifte mellem to helt forskellige Milieuer. Det første Opholdssted var blevet et stærkt trafikeret Arbejderkvarter, det andet hørte til et Villakvarter, der senere ved Paalæg af Servitutter forstod at værne om denne sin Karakter; det fritog Vejene for Anvendelse til Forretninger og gjorde dem anvendelige for Folk af jævn Velstand. Gammel Kongevej, hvortil Lindevej gik ud, havde paa Strækningen ind til Værnedamsvej, hvor Københavns Grund begyndte, bevaret et ret landligt Præg ogsaa ved at mangle Asfaltering og Flisebelægning. Udfor Lindevej paa den anden Side Vejen laa en stor vordende Byggegrund »Egholms Mark«, og mange Steder, maaske de fleste, var der Forhaver. Naar den hestetrukne røde Omnibus ved Teatertid kørte ind til Kongens Nytorv, understregedes denne Karakter ved Konduktørens Hornsignaler fra Bagperronen. Lindevej med sine velvoksne Lindetræer langs Stakitterne var fredelig og lidet befærdet. Familien fik efterhaanden nogle Forbindelser med de andre Beboere og navnlig gjaldt det os Børn, idet Adolf dog var blevet for gammel. Hidtil havde vi kun kendt til Drengene som Omgangsfæller. Her var Pigerne i Overtal, og Tonen stemtes derefter, og min Søster voksede ogsaa til. Vore Naboer var til den ene Side Grosserer Otto (Firma Otto & Raben), til den anden Overretsassessor senere Overformynder og Kammerherre Linde, efter hvem kom Departementschef i Krigsministeriet Oberstløjtnant C. A. Nielsen. Mod Kastanievej boede senere Maleren Carl Locher. Paa den anden Side af Vejen havde Kemikeren Professor Julius Thomsen en stor Villa, senere ejet af Grosserer Stelling, og i Manufakturhandler Poul Holms lille Villa havde Vejens Børn et Tilholdssted. Paa Kastanievej udfor Lindevej boede Overretsprokurator Plockross. Omgangsfæller havde Forældrene i Genboen Professor Camillus Nyrop. Vor tidligere Omstrejfen var forbi, Vejene og Haverne blev Legepladser og med mere stilfærdige Adspredelser. Hjemmene hos Nielsen og Plockross var grundtvigiansk præget, og Børnene derfra, der nærmest var Kammeraterne, havde i Haverne »Butikker«, hvorfra Husflid solgtes, bl. a. Børster, som vi var ivrige med at binde. Olav og jeg holdt Duer.

Nogle ydre Begivenheder har kastet deres svage Reflekser paa mig. Den 3. Oktober 1884 traadte Hr. Ferslew fra Arkivet om Aftenen ind i Fars Stue med Ordene »Christiansborg brænder!« og hentede ham i en Droske. Fra Vinduet i Baghaven saa vi stærke røde Skær, men da Mor som alle andre begav sig til Byen, gik det

desværre mig, ligesom da der i 1881 kunde have været Tale om at se Enkedronning Caroline Amalies eller Arveprinsesse Carolines Ligtog passere Frederiksberg Slot om Aftenen, at jeg var for lille. De andre kunde fortælle om Sprængningen af Porten ved Slotskirken og Far om Arkivsagers Flytning ved Soldater. Vor tidligere Gymnastiklærer »Spring-Andersen« kaldet havde været med til at brede vaade Sejl paa Museets Tag, og H. O. G. Ellinger havde nok været særlig aktiv. Aaret efter kunde vor Pige om Morgen ude fra Byen fortælle, at der var blevet skudt paa Estrup, og samme Dag kunde vi hos »den billige Mand« paa Værnedamsvej se udstillet den Knap i Frakken, der havde taget af for Skuddet. Alle var med i Begivenheden. I 1887 var der Folketingsvalg paa Landbohøjskolen paa Bülowvej, og vi strejfede om paa Stedet. Højesteretsassessor C. V. Nyholm saas paa Talerstolen, og fra et Vindue stirrede Krigsminister Jesper Bahnsøns ordensprydede Skikkelse med det tunge Ansigt os imøde. Det var ham, der bar Sejren hjem. Fra Grundlovsfester husker jeg Herman Trier med den høje Pande paa Talerstolen paa Pladsen ved Frederiksberg Eksercerhus og Assessor Florian Larsen i Kongens Have. Paa Forespørgsler om Fars politiske Stade tror jeg nok, vi diplomatisk betegnede ham som »liberal«, og det var ikke helt galt, men heller ikke helt rigtigt. Huslægen Barfod, der var højre og Selvbeskatningsmand, drøftede, naar Lejlighed gaves, den politiske Situation. Naar Punch tegnede Chresten Berg sejle ind over København som en opsvulmet Ballon, fandt han det nok lidt stærkt men meget træffende. Far saa lidt anderledes paa det men mente, at Berg havde for høje Tanker om sig selv og manglede Levemaade. Han anførte, at Kronprinsesse Louise havde sammenlignet ham med et Stykke Hornkvæg, der vil ud gennem Gærdet, skønt det har Halsaa paa, og fortalte, at Berg ved et Selskab var gaaet om mellem sine Gæster bærende hvide Handsker. Barfod udgav 1888 Festskriftet »Kong Christian IX spredte Træk til et Livsbillede«, der strømmede over af Loyalitet. Til Far havde Kongen sagt, at han fandt det »saa grædende«, han kunde ikke finde Ordet sentimentalt, men Udtalelsen viste, at han ikke selv havde denne Egenskab.

Her kan jeg fortælle om Højskolefolk, som vi saa noget til. Falkenstjerne, der til 1887 havde Skolen paa Christian Winthers Vej, og som ogsaa en Tid arbejdede i Arkivet, før han blev Præst, talte Far ret ofte med. Hans høje udtærede Skikkelse syntes holdt oppe af en Energi, der bragte hans Øjne til at lyse. Naar Ernst Trier kom ind fra Vallekilde, talte han saa sprudlende, at han ikke ænsede vort for Resten meget frugale Aftensbord, medens Christoffer Båge fra Testrup var saa forsigtig med sit Ordvalg som et

Orakel. Atdæmpet og beskeden var Triers Svigersøn Povl Hansen. Jeg husker Besøg i Højskolen paa Chr. Winthers Vej, hvor Sønderjyden Morten Eskesen sang sine ærlige og stemningsfulde Viser derovre fra, paa Grundtvigs Højskole Marielyst hos Forstanderen Carl Grove og paa Kaptajn Rasmus Hansens Skole Vældegaard, hvor Vilh. Birkedal boede og talte. Det var altsammen Folk, der indgød os megen Respekt, og Far roste deres opofrende Arbejde. Gæster af lignende Præg, som af og til kom, var Bager Jacob Marstrand, der var Fars Elev hos Schneekloth ligesom Falkenstjerne var det fra Flensborg, og den fhv. Skolemand Chr. Monrad Fars Lærer fra Flensborg. En hyppig Gæst var cand. theol. Johan Borup, den senere Skoleforstander, med hvem Far mest æstetiserede. De talte ogsaa Politik, uden at vi kunde blive klar over, om Borup var venstre eller højre, men vi var sikre paa, at han var »kras«. I et Brev til mig om Far af 5. Oktober 1941 skrev Borup: »Han var en af de første, jeg betroede mig til med mine højtflyvende, i Førstningen altfor højtflyvende Planer, og han hjalp mig ud af dette for højtflyvende. Han gik siden i Brechen for mig hos Nellesmann.... Jeg kunde fortælle meget om Deres Far. Jeg ser ham en Sommerdag i sort Klædes Frakke med svingende Skøder stryge ned ad Gl. Kongevej ud til Lindevej, jeg prajede, lagde til og vi talte sammen om et Digt af Hauch.« Her nævner jeg ogsaa Religionshistorikeren Hans Vodskov, hvis økonomiske Interesser med Statsunderstøttelse Far maatte tage sig af. Grunden var hans Familieskab med Mor — hans Oldefar var Mors Bedstefar — og Barndomsbekendtskab fra Randers. De brevvekslede men de personlige Berøringer var faa. Med sin menneskesky Indstilling undgik Vodskov Selskab. Vi unge besøgte ham et Par Gange i Virum, hvor han, der var ugift, boede med den gamle Frk. Zoffmann som Husbestyrerinde i et lille Hus »Karls Villie«, men allerede i 1887 havde han fundet Ophold paa en lille Ø i en Sø i Smaaland. Han gjorde et nærmest robust Indtryk, og Træfældning var ogsaa hans hobby. Karakteristisk var hans joviale Latter, der rystede hele hans Overkrop.

De sønderjydske besøgende skal jeg omtale senere.

I disse Aar, i hvert Fald i de fleste af dem, havde vi ved Nyt-aarstid Arkivfolkene til Middag. Efter at vi først havde fulgt Tegnene paa den stigende Stemning fra »Taarnværelset« ovenover Spisestuen, fik vi Adgang efter Bordet. G. Kringelbach, den joviale Selskabsmand, var vor Yndling og ligeledes A. Thiset. Bricka var ogsaa oplivet og venlig, Dr. V. A. Secher derimod tillukket. De yngste var den smukke litterært begavede Svend Lembcke, en Søn af Digteren, Baron Rosenkrantz og L. Laursen, der endnu stod foran

sin Eksamen. Far sagde, at han vilde bede Professor Edv. Holm tage mildt paa ham, for at han kunde faa det overstaaet. Stemningen var altid god, selv om Værtens Cigarer, da han ikke selv var Ryger, stod noget tilbage. Men da det forlød, at en ældre af Arkivsekretærerne havde omtalt Indbydelsen som noget tvungent, slog Far straks kontra og begrænsede sig til de nærmeste Kolleger.

For sit eget Vedkommende var Far i dette Tidsrum ikke Teatergænger. Han havde været det og omtalte f. Eks. en Gang N. P. Nielsens Udførelse af Macbeth. Det var en Undtagelse, at han i 1886 syntes, at han som Alverden maatte se »Landsoldaten« med det historiske Emne paa Dagmar-teatret. Men han havde en høj Idé om den opdragende Værdi af gode Teaterindtryk og undte os dem gerne. Jeg husker hans Fornøjelse ved med Citater af Teksten at spænde mine Forventninger til »Capriciosa eller Familien i Nyboder«, der vistnok udenfor Skolekomedie var min første Teateroplevelse. I det kgl. Teater havde Mor en Tid et Abonnement og kunde tage en med eller lade to af os gaa. Saa kom man afsted paa den bestemte Dag uden at skulle vælge og vrage. I saa Fald vilde Hannibals Ungdomsbedrifter og Tilfældigheder næppe være besøgt, men jeg husker andre: Under Snefog, Scapins Skalkestykker, Aladdin, Aprilsnarrene og Amors Genistreger, der vistnok hører til denne Tid. De Bournonvilleske Balletter — uden Akrobatik — regner jeg det for en Lykke at have set et stort Udvalg af, fremfor alt Sylfiden med de skotske Kostymer. Udenfor Abonnementet sad vi paa Galleriet og altsaa saa meget nærmere ved de ni Muser i Loftet, der repræsenterede Teatrets overnaturlige Verden for os. En speciel dramatisk Oplevelse havde vi ved en Jul efter Indbydelse til Katolikkernes Ejendom i Ny Kongensgade at overvære nogle af Børn udførte Fremstillinger af den hellige Historie. Jeg tænker mig, at Fars Beskæftigelse med Niels Stensens Historie har bragt ham i Forbindelse med katolske Gejstlige.

Dette giver mig Anledning til et lille Sidespring. Naar Harald Høffding i sine Erindringer (1928 S. 288) skriver, at ifølge Fars Udtalelser til ham var »i religiøs Henseende hans Sympati hos Katolikerne,« maa der ikke lægges meget deri, navnlig ikke at han personlig følte sig draget mod Katolocismen. Jeg husker, — og det har maaske været i Forbindelse med Indbydelsen til nævnte Forestilling — at han efter Besøg af en Pater kom ind i Dagligstuen og sagde, idet han ligesom rystede noget af sig, at Pateren i Mørkningen var blevet temmelig paagaaende i sine Udviklinger. Høffding tilføjer: »hvad der iøvrigt tydelig mærkes i hans Skildring

af Steno,« men i denne Bog søger jeg forgæves efter andet end den objektive historiske Redegørelse for S.s Standpunkt, som Forfatteren til Gengæld har forstaaet. I eget Navn udtaler han S. 147 en Kritik af det Lutherske Standpunkt, hvilket er noget andet end Sympati for det katolske «På bunden af protestantismen ligger der en hemmelig tvivl, der vel til en tid kan begrænses vilkårligt, men stadig påny vil bryde frem ,indtil alt det forkrænkelige i Kristendommen er blevet fortæret i dens luer.« I hans Undersøgelser om det nye Testamente (»Redegørelsen« S. 125 og 153), der nu er i Rigsarkivet, er der anlagt en fuldstændig historisk Betragtning paa Kristendommens Ophavsmand. Træffende fortæller derimod Høffding, at naar han og Far ofte efter sene Møder i sønderjydske Foreninger om Natten vandrede til deres Hjem paa Frederiksberg, kunde hans inderste Tanker undertiden ytre sig, »og de gik baade i militærpolitisk og i religiøs Henseende i andre Retninger end de nationalliberale og konservative Kredse, der tog ham til Indtægt, vilde kunne billige.«

Hvis det fuldstændig havde staaet til Far, havde Familien maaske Aar ind og Aar ud tilbragt Tiden paa Lindevej. Sine eneste større Rejser havde han foretaget som Embedsrejser, nemlig i 1885 til Tyskland for at se paa Provinsarkiver og undersøge Papirspørgsmaalet og i 1889 til Kristiania og Trondhjem for at se paa Stiftsarkiver. Bortset fra en lille Rekreatjonsrejse til Bleking i 1876 og en Tur til Kullen i 1861 havde han ikke været udenfor Landets Grænser, Nordslesvig medregnet til Landet. Han var nemlig økonomisk, og han søgte overhovedet sin Styrke i Begrænsning. Indenlands kom han noget omkring paa Foretagsrejser, til Højskoler og senere hen til Provinsarkiverne. I 1887 behøvede han imidlertid et Rekreationsophold i Ferien, og det blev i Aalsgaarde paa Teglværket, hvor Fru Heiberg Aaret før havde boet. I 1889 var vi ved Kullen og Aaret efter i Bissrup udfor Fænø. En mindre Tur til Graasten havde han i Forvejen taget alene. For Familien betød Opbruddet til Landet dels Hvile dels Udvidelse af Synskredsen. Det var en Landvinding, Mor havde opnaaet. Da jeg var 15 Aar, gjorde jeg med min ældste Broder og en Morbroder en Fodtur fra Randers til Vesterhavet.

Hjemmelivet gik i ensartede Baner, og naar jeg uddyber dette lidt nærmere, kommer jeg ikke udenfor det personlige i mit Emne, thi naturligvis paavirkedes jeg af det ved at leve med deri. Dagligstuen og Fars Stue, hver med et 4 Fags Vindue, vendte mod Vejen forbundne med en Fløjdør, der i Reglen stod aaben. Møblementet var ikke kunstnerisk udsøgt, derpaa blev ikke lagt Vægt, og i Fars Værelse dækkedes Væggene af Bøger, medens en Portrætmedaillon

af Georg Zoega og et Prydkort over Danmark var eneste Dekorationer. I et Bogskab i Dagligstuen opstilledes en Gave af et Sølvkaffeservice og dekorerede Kopper, som i 1886 var givet ham af Sønderjyder for Ydelse af en bestemt Tjeneste. Hiort-Lorenzens Gipsbuste stod paa en Sokkel. Inden Far gik til Arkivet om Formiddagen, havde han spist Frokost og arbejdet et Par Timer. Han kom ogsaa hjem til Fods, og disse Ture var normalt hans eneste. Inde i Byen havde han efter Arkivet besøgt Læseselskabet Athenæum i Hotel Royal ved Stranden, hvor han fik en Kop Kaffe og talte med forskellige, af hvem han særlig nævnede den gamle Redaktør af Fædrelandet Giødwad, der var blind, men sikkert har været et Orakel fra Nationalliberalismens Tid. Der havde han ogsaa Lejlighed til at se Aviser, Tidsskrifter og maaske Bøger, dog tror jeg ikke han tog Bøger med hjem. Eftermiddagskaffen, der ikke var for Børnene, blev indtaget i Dagligstuen. Jeg indfandt mig dog ogsaa ofte for at tage Del i denne Hyggestund og læse Flensborg Avis. Ved Vinduet kunde jeg samtidig udveksle et smilende Nik med Benedikte Nyrop — jævnaldrende med min Søster — i Villaen ligeoverfor. Somme Tider strakte Far sig paa Chaiselonguen, somme Tider gik han frem og tilbage i de to Stuer passierende eller i Tanker. Om Aftenen kom af og til Besøg, og hvis han sad midt i et Arbejde, har det næppe altid være kærkomment. Det var jo før Telefonen, og et Besøg kunde ikke anmeldes. Saa lukkedes Døren, og Samtalen begyndte, som oftest sikkert saadan, at Far førte Ordet. Ellers havde hans Taalmodighed næppe kunnet strække til. Søndagen var naturligvis noget anderledes, men ogsaa da gik Turen om Formiddagen til Athenæum og senere paa Dagen var der vistnok en Familiespadseretur. For mig og tildels mine Brødre var der om Søndagen længere Ture i eller udenfor Byen, foruden at vi mødte til Gymnastik i »Ungdomsskolen« paa Nyvej. En stor Rolle spillede ogsaa Museumsbesøgene. Jeg maa ikke glemme Danseundervisningen i Skolen paa Mynstersvej med den da 25-aarige Hans Beck — James fra Sylfiden! — som Lærer. Hjemmearbejdet til Skolen var meget krævende, og ret tidlig udviklet med mine 16—17 Aar var jeg ikke. Naar det hændte, at jeg endnu ikke var færdig, naar Far og Mor kl. 10—10½ gik til Ro, var de lidt bekymrede, men der var ikke Spørgsmaal om at hjælpe med Opgaver og Stile. I Læseferien til Studentereksamen fik jeg et akut og kortvarigt Tilfælde af Ordblindhed overfor de græske Bogstaver. Mit Resultat var 103²/₃ Points, altsaa nær Udmærkelsens 105, men den havde ingen af os sat Næsen op efter. Lidt Tid til friere Læsning var der naturligvis, selv om jeg ikke fulgte P. A. Rosenbergs oprørske Raad. Bladholdet var Nationaltidende, Tidens

Strøm, Vort Forsvar, Flensborg Avis og senere Hejmdal. De illustrerede Blade, som der abonneredes paa i en cirkulerende Mappe, indeholdt Romanstof og i Bogskabet stod noget, bl. a. Oehlenschläger, hvis Fortællinger som *Øen i Sydhavet* jeg satte megen Pris paa. Endelig var der den cirkulerende Læsetaske med Romaner. Men *Far*, der normalt ikke rørte disse Bøger, var bange for, at de skulde bringe Fantasien paa Afveje. En Gang, da han forlangte at se, hvad det nu var for en Bog, jeg var begyndt paa, viste det sig, at Titlen var »En uskyldig ung Mand« (af H. P. M. Rosing, 1886). Jeg husker hans ironiske Ansigt, og jeg maatte opgive det nærmere Bekendtskab med den unge Mand.

Disse Aar tilhørte jo Provisorietiden, den bitre indre Splids Tidsrum. Det manifesterede sig ved de lyseblaa Gendarmer, der ogsaa patrouillerede paa Villavejene, og ved Christiansborgs Ruin, som man ikke tænkte paa at genrejse. Men den store nordiske Udstilling i 1888 bragte ved sin stærke Bekræftelse af det folkelige Fællesskab ligesom en Slappelse i Spændingen. Paa det nuværende Raadhus' Grund opførte Martin Nyrop sine lyse Træbygninger i Tilslutning til den store Kuppelhal. Genstande tilhørende Industri, Landbrug og Kunst samledes i hidtil ukendt Overflodighed, og Folk strømmede til Hovedstaden i det straalende Sommervejr. *Far* havde et Hverv som »Dommer« i Papirfaget, og vi tog ikke paa Landet det Aar. Den aldrende Lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs holdt som Præsident Aabningstalen. Da det var ham, der i 1866 havde skabt Tilslutning til den gældende Grundlov, kunde han synes at være et Fredens Tegn. Men hele Striden havde netop sin dybeste Rod i en Opposition mod denne Grundlov, hvis Magtfordeling et Parti ikke vilde anerkende. Chr. Berg med sit Løsen: »Gaa aldrig paa Akkord med Uretten,« der desværre var blindt for det andet Partis Ret, tænkte ikke paa at opgive, hvad han ansaa for Partiets Ret, nemlig at besætte Ministerpladserne. Christian IX havde under dette staaet som Repræsentant for den Befolkning, der kun led under denne Strid. Digtet udtrykte det stærkt saaledes:

»Og da sin Konge-Pligt og Ret han øved
og værged Loven med dens faste Orden,
Magtsygens onde Dunst steg op af Jorden
og længe al hans Gjernings Glæde røved.«

(Carl Ploug ca. 1890).

Et opvoksende ungt Menneske kunde ikke være ufølsom for det tragiske i disse Forhold. Det var for tidligt for Politikerne at finde hinanden paa parlamentarisk Grund. Men Aaret 1888 blev staaende i Erindringen som noget, der forjættede, at alt dog en

Gang kunde komme i Orden. Da Digteren J. C. Hostrup i dette Aar fyldte 70, kvad Forfatteren Edg. Høyer: »Ved De, at man om vores Udstilling si'er — at den kan forene alle Slags Partier — det er akkurat som han — det er det, som Hostrup kan — tænk Dem, Ploug har gratuleret denne arge Venstremand«. Senere Fester i Kongehuset: Regeringsjubilæet 1888 og Guldbrylluppet 1892 trak i samme Retning.

Den 7. Oktober 1888 blev jeg konfirmeret i Frederiksberg Kirke ved Pastor Glahn, som vi ogsaa havde haft i Skolen. Forberedelsen dertil havde været i en Kommuneskole og havde været ledsaget af lidt Kirkegang. Selve Handlingen havde jeg følt som noget højtideligt men samtidig paatvungent og trykkende. Undervisningen i Religion maatte have kastet en Mængde Stof overbord, hvis Skoledrengebevidstheden skulde have taget imod den uden Modstræben. Mine ældre Brødre stod paa samme Standpunkt, og Forældrene havde aldrig afgjort tilkendegivet noget modsat. Jeg sagde til mig selv, at de evangeliske Begivenheder var foregaaet paa Hverdage som dem, vi nu oplever, og var der da Plads for det overnaturlige? Disse Anskuelse var ikke ledsaget af nogen polemisk Stemning mod Glahn eller andre Præster. Det er jo en mærkelig Ting, at der, naar Vilje og Tanke iøvrigt oprigtig slutter sig til de gode borgerlige Anskuelse, allerede i de unge Aar hemmelig maa tages Afstand fra det, der officielt erklæres for disse Anskuelse Grundlag. Saa maa man altsaa selv finde Vejen. Præsterne vil trække paa Skulderen af den »hjemmelavede« Livsbetragtning. Dog det imponerer ikke, da vi kan se, at ogsaa deres er hjemmelavet, naturnødvendigt maa være det. Og de evige Kilder springer for alle.

Jeg haaber med det foranstaaende at have præsenteret mig paa tilstrækkelig oplysende Maade, saaledes som jeg var under Paavirkning af mit Liv i Hjem og Skole, da jeg passerede Studentereksamen. I den paafølgende Sommerferie tog Far min ældste Broder og mig med til Graasten, og derfra gjorde vi, hvad der var første Gang, en Rundtur i Landsdelen sammen med min Onkel Asmus. I Sønderborg saa vi H. P. Hanssen Nørremølle og besøgte Dybbøl. Vi naaede ned til Slesvig By og var ude ved Dannevirke. Far medtog en Murbrokke fra Valdemarsmuren, som han siden havde hjemme, og den skulde vel senere have været ført tilbage, for paa den Maade forsvinder jo Mindesmærkerne. I Aabenraa besøgte vi »Tante Bahnsen«, og et Sted paa Landet et andet Medlem af denne Fars mødrene Slægt. Onkel, der var meget talende, havde forberedt os paa, at Slægtningen ikke vilde sige et Ord, hvilket ogsaa slog til, saa at en Nevø holdt Samtalen i Gang. Min

Mors Far og en Broder til hende havde ogsaa Stumhedens uskabelige Egenskab, og af denne har jeg selv Livet igennem haft en hel Del. Jeg kunde fortælle pudsige Eksempler paa, hvor tidligt denne Ulyst rørte sig til at sige noget, som ikke forekom mig nødvendigt, men som andre ventede, eller til at besvare overflødige Spørgsmaal.

Ligesom det i sin Tid faldt af sig selv, at jeg skulde i Latin-klasserne, faldt det af sig selv, at jeg skulde studere videre, og at Faget skulde være Jura. Paa en vis Maade var det i Mangel af særlig Tilbøjelighed og Anlæg for noget andet, men det kunde jo ogsaa nok siges, at det humanistiske — litterære og historiske — Omraade, hvor jeg befandt mig bedst, egnede sig som Grundlag for nævnte Fag. Naar jeg ikke havde valgt Historie, som dog tiltrak mig meget, bidrog hertil sikkert en Skyhed for at komme ind paa Fars Omraade og eventuelt under hans Kritik, og Lærergeringen lokkede mig heller ikke. At Valget mellem de to juridiske Forgreninger: det embedsmæssige og det sagføreremæssige til sin Tid maatte falde ud til det første, gik jeg vistnok ogsaa ud fra. Nogensomhelst Tilknytning til Forretningsforhold eller Retsliv havde jeg ikke. Det en Gang trufne Valg var der aldrig Tale om at anfægte. Da jeg var kommen frem i Studiet, ytrede Far en Gang, at det vilde være morsomt, om jeg kunde faa Lyst til Retshistorien, og han har ogsaa en Gang søgt at tilskynde mig til at lægge mig efter svensk Ret, hvad hans Bekendt Professor J. H. Deuntzer havde ydet Bifald. Det første Ønske gik jo virkelig paa en vis Maade i Opfyldelse men først over en Menneskealder senere. Den mangeaarige skolemæssige Træning, som vi i Modsætning til ham selv skulde igennem, betragtede han med en vis Mistro. Han formanede mig til ikke at »anlægge Skyklapper« og gav et praktisk Bidrag dertil ved at lade mig vente til Afslutningen af »det filosofiske Aar« med at tage fat paa Juraen. Dette tog jeg med Glæde til Følge. Høffdings Filosofikums-Forelæsninger supplerede jeg i Foraaret 1892 med at høre ham gennemgaa Spinozas Etik. Jeg hørte C. N. Starcke forelæse om den primitive Familie, Professor Edv. Holm om Karl XII i Rusland og Docent Viggo Saabye om Gammeldansk. Noget senere har jeg hørt saadanne frie Forelæsninger hos Cl. Wilkens om Sociologien (han laante mig en skreven Oversættelse ved Græbe af Maines ancient law), Dr. A. L. Thorsøe om nationalliberal Politik, Dr. Alexander Kraft om Fængselsvæsen, L. Moltesen om Munkevæsenets Oprindelse, Direktør Sophus Müller paa Oldnordisk Museum om Stenalderens Tvedeling og — særlig værdifuldt — Kunsthistorikeren Jul. Lange om Billedkunst. Man

kunde være temmelig sikker paa ikke at støde paa juridisk studerende blandt Tilhørerne. Jeg hengav mig til en spredt og tilfældig Læsning, hvorfra jeg har nogle Optegnelser, saasom om Planter, græsk Mytologi, Kulturhistorie, Københavns Historie og H. Ibsens Kejser og Galilæer. Jeg husker, at Far lod Bibliotekaren i Athenæum, den elskværdige V. Boye, udlevere mig »noget om Kunst«, og jeg fik et svært Bind omhandlende den ikke særlig opmuntrende Epoke omkring Cornelius. Han skaffede mig ogsaa Kuno Fischers Bog om moderne Filosofis Historie.

Som Medlem af Akademisk Skytteforening trak jeg i min Broders aflagte Uniform men gjorde kun Tjeneste i 3 Halvaar. Det viste sig nemlig, da jeg kom i Gang med Juraen, at Morgeneksercitsen i Gothersgade, der gik foran Mødet hos Manuduktøren, virkede trættende og fremkaldte Søvnighed, og saa maatte den opgives. Det var ellers meget forfriskende at komme ud paa Marchture og Øvelser i Omegnen og et fornøjeligt Samvær. Ganske vist hørte jeg ikke til de rigtig nidkære, der gik op i at marchere og eksercere flot, at stemme særlig kraftig i Sangen eller forøge Antallet af barokke Viser. Ej heller var jeg videre forstaaende overfor Felttjenestens Opgaver, men Overskytte blev jeg da. Den senere Generalløjtnant Görtz den ældre var en Tid den militære Leder, Birkefuldmægtig P. Buch, Søn af Højesterets Justitiarius, Kompagnichef. Den lille Udrykning efter Rekrutskolen »Bøfturen« gik til Constantia i Charlottenlund, den store Tur til Lerchenborg ved Kalundborg med Nattekvarter begge de to Steder.

I Studenterforeningen holdt jeg længere ud som Medlem, i denne Omgang vistnok til 1895, senere blev jeg en kort Tid paany Medlem, men fra 1903 kom jeg noget i Studentersamfundet. Lokalerne var de hyggelige i den af Herholdt ombyggede »Slavekirke« i Holmens Kanal, hvor Hafnia nu ligger. I Foreningens anselige Forhal, der laa i Højde med Jorden, vaagede en Garderobeforvalter over Frakker og Hatte. Til venstre var Sangforeningens Lokale, til højre Restauranten og Senioratet, ligeud Aftrædelsesrum og Passage til Bagbygningen, hvor Biblioteket og Bogudlaanet var. En bred Trappe, hvis Trin var Stenfliser lagt i et Metalstativ, saa at den ved Brugen raslede støjende, førte til 1. Sals store Rum: en Konversationsstue ud mod Facaden, til den ene Side »Spillestuen«, hvorved sigtedes til baade Flygel, Kort, Domino og Skak, til venstre Avislæsestuen. Fra Buffeten, hvor »Christian« ekspederede Kaffe og andre Drikkevarer m. v., førte et Par Trin op til et Haandbibliotek og en ret lang Læsesal, hvor man sad ved Borde eller i Plydslænestole langs Vinduesvæggen og nød de fremlagte Bøger. Trappen fortsattes til 2. Sal, hvor det vigtigste Rum var den store

Sal med de af Frederik VII skænkede Lysekroner og Marmorbuster langs Væggene. En bestemt Duft sammensat af mange Ingredienser beherskede Atmosfæren i Bygningen. Naar jeg en sjælden Gang midt paa Dagen kom i Avislæsestuen, og der fra Spillestuen lød nogle Løb paa Flygelet, kunde det skabe en Stemning af ubekymret Lediggang, som jeg ikke var vant til. Mest søgte jeg Læsesalen og Bogudlaanet, hvor Bibliotekaren, R. Schwensen, en fhv. Landmand af et originalt engelskpræget Udseende, hvem jeg kendte fra Gl. Kongevej, med et filosofisk Lune og ved Hjælp af et Stearinlys bestred Besværet med at hente rekvirerede Bøger frem fra Magasinet i Kælderen. Især kom jeg der Lørdagsaften til Foredrag. Rusmodtagelsen havde været meget lovende. Forfatteren Sophus Bauditz holdt Talen og »drak for hele Menigheden« ved at nedsvælge Indholdet af en mægtig Rødvinspokal. I Kantaten udførte Forfatteren Carl Møller stor og mut Rektorens Parti. Den hoved- og mavefordærvende Ispunch, der serveredes i Foreningen, var det tilstrækkeligt een Gang at gøre Bekendtskab med.

Jeg var naturligvis ogsaa Medlem af den sønderjydske Forening »2 Løver«, hvis Møder oftest var i Studenterforeningen, saa at de ikke let kan skelnes fra dennes. Den udmeldte jeg mig af, da Formanden, Rektor H. P. Hansen, under Meningskampen om Afstemningen i 1920 lod den som saadan optræde paa Flensborgsiden.

Fra Studenterforeningen husker jeg nogle festlige Oplevelser. 14. December 1891 var Hundredaarsdagen for J. L. Heibergs Fødsel, 29. Oktober 1893 blev Carl Ploug 80 Aar og 14. Maj 1895 J. P. E. Hartmann 90 Aar. At disse Dage fejredes, var i bedste Forstand konservativt. Heiberg mindedes ved Kantor V. Bielefeldts Foredrag af hans Gadeviser, ved Opførelse af »Nei« med Fru Oda Nielsen og Chr. Zangenberg og med Prolog af P. Hansen fremsagt af Fru Betty Hennings. Cand. theol. H. P. Hansen holdt en Festtale for Ploug ved et sindrigt Potpourri af hans Digte, saa at Jubilaren selv syntes overvældet. En Sang af A. Gnudtzmann til Tonerne af Danmarkssangen fra De danske i Paris hyldede Ploug med Hud og Haar, som det kunde passere i den konservative Forening endnu Aaret før det politiske Forlig. Da hans Buste senere rejstes udenfor Bygningen og bl. a. fik Chr. Richardts Ord til Indskrift: »Han var vor Vægter, naar Vægterne sov, kender I saa Carl Ploug,« kom det studentermæssige bedre til sin Ret. Smukkere end den lille indtørrede Ploug var den harmonisk virkende »gamle Professor Hartmann«, der hyldedes beaandet af Seniorens W. Thulstrup. Af hans Takketale husker jeg kun Ordene »Som en Blomst paa en ung Piges Bryst«. Lidt efter forlod han

Salen, medens Sangerne istemte »Snart er Natten svunden«. Det indre Foreningsliv befandt sig i Bølgegang, og John Klingemanns femaarige stærkt konservative Seniorat, hvortil Optakten havde været Ove Rodes Eksklusion i 1887 for Fornærmelser i »Piraten«, naaede i 1892 sin Afslutning. Hovedet for det Oppositionsparti, der betegnede sig som »Centrum«, var Dr. phil. C. N. Starcke, der 1894—95 dannede Seniorat. Kampens Genstand var større Rummelighed i den oplysningsmæssige Virksomhed, politiske Diskussioner og Adgang for kvindelige Studenter. Ogsaa for den, der som jeg ikke følte stærkt for nogen af Retningerne, idet jeg dog stemte med Centrum, var det kuriøst at høre Indlæggene og se det parlamentariske Apparat i Virksomhed med Dagsordener og Afstemninger. Den unge P. Munch agiterede saa ivrigt, at det ansaas for Aarsagen til en stor skaldet Plet, han fik i Nakken. Starcke kunde veltalende behandle hvadsomhelst, og jeg ser for mig hans henrykte Miner, da han kunde introducere de to unge Socialdemokrater F. Jeppesen Borgbjerg og Charles Meyer, der forklarede Studenterne Partiets Idealisme og fortræffelige Egenskaber. I Kvindesagen var der Optræden af Højesteretssagfører C. Shaw, der næst »Hundesagen« — han var en stor Hundeven — betegnede denne Sag som sin kæreste. Men glimrende Advokatur kunde ikke gøre det; der skulde et Stykke Udvikling til og stigende kvindelig Tilgang. Det var ikke blot »de 30 Tyranners« forbenede konservative, hvis Fører var Foreningens Historiker H. C. A. Lund, der stred imod. Adgangen opnaaedes 11. Maj 1898. Hvis Fortsættelsen af H. C. A. Lunds Historie ikke var standset ved 1889, havde jeg med større Sikkerhed kunnet datere nogle andre Begivenheder. Den i 1891 afgaaede Kultusminister Jacob Scavenius var indbudt til at tale om Aandsfrihed, og da han i sin Tid havde sat den politiske Ytringsfrihed paa Plads ved nogle mundkurvsagtige Cirkulærer til Lærere og Præster og ved Irettesættelser til Professorerne Høffding og Erslev, var dette Genstand for en vis Forbavselse, og Professor Cl. Wilkens snærtede over Emnets manglende Uddybning. Scavenius holdt sig, saa vidt jeg husker, til det kunstneriske Omraade. Overfor Kritikken smilede han bag sit store Overskæg og rystede paa Hovedet. Omvendt talte Georg Brandes, da han vistnok for første Gang var indkaldt som Foredragsholder, om et saa neutralt Emne som Kvindeskikkelser hos Shakespeare. Da han sluttede sit Causeri med Ordene: »og saa kaster Fantarus sin Stav i Havet« og bukkede for Forsamlingen, var den besejret. Et Foredrag af Far om Christian VIII's Politik i Sønderjylland gav Anledning til Diskussion, hvor P. Munch tørt refererede dets Indhold saaledes, at Hiort-Lorenzen var taget ned af Piedestalen og Chri-

stian VIII sat op paa den, hvad han syntes at tillægge ringe Interesse. Det var ikke den Tone, der tiltalte Far; jeg ser bort fra, at vi, som før nævnt, hjemme i Dagligstuen havde Hiort-Lorenzens Buste staaende paa en Sokkel. P. Munchs Ansigtsudtryk havde alle Dage overfor Modstandere et stødende Præg af det overlegent afvisende. Hans nære Ven Professor Aage Friis har ganske vist forsikret mig, at det ikke dækkede hans Sindelag, og saadanne Uoverensstemmelser forekommer jo, f. Eks. naar en alvorlig og maaske trist Mand fra Naturens Haand er udstyret med faste Smilehuller. Man ser Eksempler paa, at det virker skadeligt for ham (P. Knutzen).

Af sønderjydske Møder havde der i 1889 været det store i Casino, hvor Gustav Johannsens improviserede Ord slog mægtigt an. Senere talte Flensborgredaktøren Jens Jessen uden Følelsens Lyrik, men man kan sige med Viljens og derfor med lignende Magt over Tilhørerne. Endelig kan jeg nævne et Møde, hvor Johan Ottosens Sang »Det haver saa nyligen regnet« kom frem med ham selv ved Flygelet. Skuespillere fra den i 1894 udviste Zangenberg-Tourné var tilstede, og Far havde henrykt H. P. Hanssen og forbavset Tilhørerne ved pludselig at staa op og fortælle en landlig Historie paa Sundevedmaalet.

Men tilbage til Aarets Pligtarbejde! Tallet af nye Studenter var 398, hvoraf vel en halv Snes kvindelige. Immatrikulationen i Festsalen gav det første højtidelige Indtryk af Universitetet. Professor Edvard Holm fungerede her stilfuldt som Rektor, og gamle Pedel Muhle raabte Navnene op med gennemtrængende Stemme, efterhaanden som Borgerbrevene skulde overrækkes. En lille Bølge af Munterhed, der ogsaa viste sig i Rektors Ansigt, rejste sig, da Muhle blandt flere Navne Jensen fandt det nødvendigt at specificere ved ogsaa at lade »Kallehave« runge ud i Salen. Professor Harald Høffding havde flere Aar før en Gang truffet os paa en Familietur til Jægerspris, hvor han slog Følge paa Hjemvejen. Far og han kendte hinanden fra Videnskabernes Selskab, hvor de i 1883—84 begge blev Medlemmer; en enkelt Gang har han ogsaa været i vort Hjem. Ligesom min ældre Broder foretrak jeg til Filosofikum ham for Professor K. Kroman, der skulde være mere matematisk. Den indledende Forelæsning holdtes i et af de gamle Auditorier, og der var stopfuldt, saa at der maatte skaffes frisk Luft. Professorens Opfordring til at aabne et Vindue gjorde trods Gentagelse ikke Virkning paa de i Nærheden deraf siddende, der aabenbart var bange for at »blive til Grin«, hvis de ikke kunde faa det op. Et lille Træk til Belysning af Ungdommen af 1891! Høffding indledede, som han sagde, »med en lille Lovtale for Haabet«, og

der fortsattes i Annekset i Studiegaarden. Han talte flydende og ret hurtigt, snart med den obligate svage Skæmt for at holde Opmærksomheden vedlige, snart med Ansigtet fuldt af Rynker under Problemernes Tryk. Undertiden flyttede han sin Stol ned ud for Bænkerækkerne og eksaminerede enkelte efter sin Liste. Som Læregrundlag forelaa i en nylig Udgave hans »Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring« og et lille Hæfte om formel Logik, som der ofredes mindre Interesse; det hændte, at han selv løb sur i de logiske Rækker, han skrev op paa Tavlen. Psykologien var en Udvidelse af den beskrivende Naturhistorie. Men jeg maa give Jul. Clausen Ret, naar han i »Mennesker paa min Vej« (1941) S. 114 f. skriver om, da han, Student fra 1886, traadte ind i Auditoriet for at høre Høffding: »Stor Forventning, stor Skuffelse. Hvor syntes det mig altsammen graat og farveløst... Skønt H den Gang kun var 43 Aar, var der noget gammelmandsagtigt, noget altfor sedat, altfor moderat over ham. Og saadan vedblev det at være...« Jeg konstaterede for mig selv, at det kun var kendt Viden, man blev stillet overfor, mens man dog havde tænkt sig en Indførelse i Problemerne. Nogle erkendelsesteoretiske Problemer havde ganske vist faaet Omtale i det psykologiske Stof, men kun sparsomt, og hele Filosofiens Historie var tabula rasa, en ubeskreven Tavle. Jeg ved vel, at Professoren i 1898 overkom en Oversigt over den moderne Filosofis Historie, men vi befandt os i 1981—92, og han havde dog været Professor i 8 Aar. Det er uheldigt og bør i størst mulig Udstrækning undgaas, at de studerende kommer til at lide under, at deres Lærer ikke synes, at han er helt færdig med sin egen studiemæssige Gennemgang af Stoffet. Studiet af Filosofiens Historie synes mig at burde være meget grundigt som Modvægt mod Kirkens Historie, saa at det bliver klart for alle Akademikere, at der her er et Omraade, ingen kommer udenom. Der fordredes eller ventedes naturligvis ikke en færdigsyet Verdensanskuelse, kun en oversigtlig Kortlægning af Tænkningens bugtede Vej gennem Tiderne og helst fra Grækernes Dage. Høffdings begrænsede Undervisningsplan tenderede ganske modsat til at lede Opmærksomheden bort fra og underkende Betydningen af denne Historie. Dette var formodentlig hos ham historisk at opfatte som en Reaktion mod Rasmus Nielsens spekulative Filosoferen, der var endt med en patologisk Svigten af hans Tænkeevne. Høffding var jo ret længe troende Teolog, inden han rev sig løs fra Kirkelæren, og sandsynligt er det vel, som Professor W. Norvin en Gang udviklede for mig, at Frygten for at falde tilbage i gamle Tankegange eller for i samtidiges Øjne at gøre dette har gjort, som Jul. Clausen skriver, at »den engelske Filosofi med Spencers og Stuart Mills

fladbundede og ulogiske Lykkemoral [blev] hans Hovedhjørneste-
ne«. Med Lærebogens Undertitel »grundet paa Erfaring« syntes
det at være antydnet, at den vilde paatage sig at meddele, hvad det
var værd at sysle med. Erkendelsesteoretisk var der naturligvis
tik af den rene Fornuft og endvidere for Opfattelsen af Forholdet
gjort Rede for »Sansekvaliteternes Subjektivitet« med Kants Kri-
mellem det legemlige og det sjælelige. Men Udviklingen standsede
ved det negative, at Erfaringen ikke rækker ud over sine egne psy-
kiske Elementer, hvorved det iøvrigt bliver uklart, hvorledes der
paa Omraadet Sjæl = Legeme kunde opstilles en Identitetshypo-
tese, hvilket maa forudsætte positiv Anerkendelse af to Principper.
De unge Tilhørere fik paa dette det mest spændende Sted, her hvor
der, som Schopenhauer siger, falder Skæl fra Øjnene, aabnet et
Vindue for den rensede filosofiske Erkendelse, men et Vindue, der
ligesaa godt kunde lukkes og derfor af de fleste Tilhørere straks
blev lukket, fordi det førte ud til noget usynbart. Og kun med det
synbare og erfaringsmæssige vilde Forfatteren beskæftige sig. Han
forlangte, at Tanken overhovedet opgav at sysle med, hvad der
var hinsides, naar det ikke havde den anførte Karakter. Denne radi-
kale Form for Agnosticisme syntes mig at maatte betegnes som
Tankenihilisme.

Heller ikke Etikken blev der rørt ved, skønt Høffding i denne
Disciplin havde gjort sig »færdig« i sin Bog fra 1887. Som Etik-
kens Kilde, Forudsætning og Grundlag opstillede han her Sympatien
mellem Mennesker, altsaa ikke en Idé og en Tanke, men en Følelse.
Normernes Indhold bliver det, der kræves af en saadan Sympati,
og som tilfredsstiller denne Følelse. Etikens Helt bliver Manden
med denne lykkelige Følelsesindstilling, ikke Manden med den
dybere Menneskeopfattelse, der gør ham til et med de andre, saa
at han er ophørt med at være Individualist. Hvad jeg selv fam-
lende havde søgt at »bevise«, var netop den nødvendige Afstand-
tagen fra Individualismen. Lidt senere fik jeg denne Bog foræret
og granskede den nøje, men fandt ingen ny Tanke deri, den var
som Talen ved en borgerlig Konfirmation.

Den lille Lovtale til Haabet, hvormed Professoren var begyndt,
kunde da ikke siges at have faaet Bekræftelse, hvad hans egen
Undervisning angik. Denne havde snarere konstrueret de Tanke-
former: Individualisme og Tankenihilisme, der skulde bekæmpes,
naar man kunde overkomme at tage dette op.

Det Supplement, jeg som før nævnt fik til hans Undervisning
ved at høre ham gennemgaa Spinozas Etik med nogle viderekomne,
var mere værdifuldt ved, takket være denne Tænker, at give mig
det Udgangspunkt, jeg trængte til. Det var karakteristisk, at han

med særlig Paaskønnelse omtalte Spinozas psykologiske Sætninger, som dog ikke er det, man særlig søger hos ham. Andet fik Betegnelsen »mystisk« og saa ikke nærmere Omtale. Selv om Professorens ikke selv formaaede at bestige Tankens Vingehest, kunde han dog have karakteriseret denne Handling hos andre, og det saa meget mere som han gerne gav Anvisning paa Kunsten som Udtryksmiddel for en forhøjet Livsforstaaelse. I samtidig dansk Digtning kunde der saavist ikke findes Eksempler herpaa. Naar min Far i sin Bog om Niels Stensen (Steno) S. 160 havde modstillet »kristendommens urolige kærlighedsånd« mod »filosofiens uendelige ligegyldighed for den enkelte personlighed«, idet Spinoza ikke besvarede Stenos Omvendelsesforsøg i et Brev til ham, polemiserede Høffding under Bifald derimod, som om der var Tale om at sigte Filosoferne for at mangle menneskelige Følelser, og han paaberaabte Vidnesbyrd om Spinozas Venlighed, uagtet Bogen selv taler om de to Mænds tidligere Venskab, men den vil have den Forskel frem, at Steno var bekymret for Filosoffens Salighedssag, medens en tilsvarende Opfattelse var denne utilgængelig. Man skulde næsten tro, at han førtes af overdreven Ængstelse for at sysle med det kirkelige Standpunkt, jfr. ovenfor.

Ved Filosofikum eksaminerede Professorens uden Deltagelse af Censor. Han tildelte mig velvillig et »lille ug«, skønt jeg vistnok ikke havde været videre veltalende.

Inden jeg gaar over til at omtale mit juridiske Studium, vil jeg endnu nævne noget af det, der ellers i dette Tidsrum optog mig. Jeg hørte vedblivende nogle Forelæsninger hos Høffding; de besøgte godt af Herrer og Damer fra Byen og drejede sig om Søren Kierkegaard og om tyske Filosofer efter Hegel, alt meget pædagogisk klart fremstillet. Kierkegaards Skrifter, som Far i sin Tid havde studeret og havde staaende, havde jeg læst i hist og her; jeg havde fundet fængslende Partier i Enten—Eller, men det var kun overfladisk litterær Interesse. Heller ikke nu førtes jeg til noget Studium af denne Kristendomsforkynder, der i vore Dage har faaet saa ivrige Dyrkere. Det bekræfter sig vist stadig, at han ikke skaber Kristne. Professor Julius Lange er jeg glad ved at have hørt i Forelæsninger om den tidlige italienske Renæssance og om græsk Kunst. Han talte og skrev lige godt i sin nøjagtige og klare, af behersket Følelse prægede Stil. Et lignende Indtryk gjorde hans undersætsige plastiske Skikkelse, de rolige regelmæssige Træk og det græske Fuldkæg. Den Hjertesvagthed, der bortrev ham Aaret før Far (med hvem Marcus Rubin ret træffende har sammenstillet ham), hang sammen med et sart Sind. Det irriterede ham synligt

naar en forsinket Tilhører aabnede Døren efter Forelæsningens Begyndelse (men man gik dog nødigt glip af den, fordi Middagen hjemme havde forsinket Vandringerne til Studiestræde), og en Gang udtalte han efter dens Slutning, at nogle af Tilhørerne havde ødelagt denne Time for ham (ved indbyrdes Passiaren). Han beklædte Tavlerne med opheftede Fotografier, men kunde ogsaa tale anskueligt om Værker, han maatte nøjes med at beskrive som i Kunstforeningen om skandinavisk Kunst. Hans Værk om Menneskeskikkelsen (I 1892) og alle hans ældre Ting om Kunst havde jeg læst med Begærlighed. Han tog deri Afstand fra J. L. Heiberg, der talte om Statuer som plastiske »Tanker«, og forsaavidt han i Kunsthistorien ikke brød sig om Navnene paa Statuerne, var det rigtigt nok, men iøvrigt er deres Betydning vel netop bl. a. at være Hjælpe-midler for vor Erkendelse af Mennesket som Naturting, men Langes Generation skulde nu opponere mod den Heibergske Skole. Kr. Bahnsons Etnografien havde stor Tiltrækning for mig, og jeg følte mig endvidere forpligtet til at indprente mig Sønderjyllands udviklede Saga. Med mine Brødre gjorde jeg nogle Ture omkring i Landet, og jeg deltog 18. Maj 1893 i en Studenterudflugt til Skamlingsbankemøde, hvor bl. a. Gustav Johannsen, H. P. Hanssen og Pastor Mørk-Hansen talte. Da Skibet ankrede op ud for Banken, laa en ung Mand i en Baad og betragtede Københavnerne ombord, og man sagde, at det var Gustav Johannsens Efterfølger; det var Gaardejer Peter Grau fra Pøl ved Nordborg. Mødet korresponderede senere med et Besøg i København af 270 yngre Sønderjyder, hvorved jeg var blandt »Værterne« (20. Juni 1896).

Min æstetiske Læsning ialtfald af samtidig Litteratur var ringe. Georg Brandes' Værker stiftede jeg først Bekendtskab med, da den samlede Udgave begyndte at udkomme i 1899, men Teaterbesøg gav mig meget Udbytte. I Dagmar-teatrets Glansperiode saa jeg det drabelige Schillerske Røvere-spillet med Saft og Kraft. Paa det kgl. Teater var der i P. Hansens Direktørperiode 1894—99 de gratiøse Heibergske Vaudeviller og det romantiske Alferne, og endvidere var der de Ibsenske Dramaer, der satte Tilskuerspændingen op mod Bristepunktet. I Shakespeares virkede Karl Mantzius stærkt i Kong Lear og som Richard III og Emil Poulsen gribende som Macbeth og Shylock. Dette er kun enkelte Eksempler, og noget af det, jeg nu tænker paa, tilhører maaske de nærmest følgende Aar. Den Kunstner, jeg for mit Vedkommende vilde række Prisen, var Emil Poulsen, der for mig paa en særlig Maade beherskede Scenen og indebar hele Teatrets traditionsrige Autoritet. Lammelsen i hans Ben tvang ham til at klare sig med de færrest mulige Bevægelser, men omtrent staaende paa et Sted kunde han trække de

dramatiske Traade til sig og have dem indenfor sin Rækkevidde. Tanke og Vilje, Plastikken og det skønne Organ skabte Indtrykket. Saaledes har vel i den klassiske Tid Koturnen bestemt Holdningen paa Scenen. Den Poulsenske Familie — den livlige og foretagsomme Fru Anna, f. Næser, og de smukke Børn, 3 Sønner og 2 Døtre — var i de første Aar af Halvfemserne blevet vore nære Bekendte som en Udvikling af det Fru Heibergske Udgiverarbejde, og det var vist Baggrunden for, at Far fik en Fribillet til det kgl. Teater, som han ikke forsømte at gøre Brug af. Det førte i det hele noget nyt ind i det daglige Liv paa Lindevej. Vi kom i Kunstnerhjemmet først i Ny Kongensgade siden i Ny Toldbodgade, hvor mange unge samledes. Den Aften i 1901, da Sønnerne havde haft deres glansfulde Debut i »Renæssance« paa Dagmar-teatret, var vi ogsaa paa Vej derud fra Teatret, men fandt dog, at vi stod noget fjernere fra netop denne Begivenhed. Den ældste Søn Sønn, der ligesom Broderen Johannes efterhaanden fik Onklen Olafs Udseende og satte Plastikken overstyr, levede med i »alt, hvad der var oppe i Tiden«, og hans Mor maatte sætte megen Energi ind paa, at Juraen ogsaa i nogen Grad blev regnet med dertil, hvad tilsidst lykkedes. I Familieforetagendet Berlingske Tidende fandt han Havnen, hvor hans Evner ogsaa fuldt kunde udfolde sig. Ægteparret kæmpede en udholdende Kamp mod Mandens Sygdom, der skyldtes en Nerverlidelse. Man forandrede Levemaade og blev overbeviste Vegetarer, han brugte langvarige kolde Bade og tog Rekreationsophold paa Sicilien. Han trænede ihærdigt og saas paa Gaderne tungt arbejdende i sin Tricycle kørt med Benene. Hun paa sin Side kunde sekundere ham ved Oplæsning. Jeg mindes en saadan fælles Oplæsning af Sct. Hans Aftens Spil for fuldt Hus i Koncertpalæet.

Nogen selverhvervende Virksomhed var der ikke Tale om, at jeg skulde drive under Studiet; det var i hvert Fald højst ubetydeligt som lidt Afskrivning af historiske Papirer.

Paa dette Sted maa omtales den Forøgelse, Familien fik i 1892 ved Optagelse af en norsk Halvkusine Agnete Regina Bech Jürgensen, f. 8. September 1883, der blev hos os til et Aar efter Fars Død og siden blev gift i Norge.

Jeg nærmede mig altsaa Studiet fra den teoretiske Side, og i Rusaaret havde jeg indskrænket mig til at betragte min indkøbte bindstærke Kleins Lovsamling med Supplement samt Danske Lov, »Apparatet«, som Prof. Matzen kaldte det, der virkede nok saa imponerende. Schous Forordninger fik jeg foræret af den Kayser'ske Familie, som ejet af Professor K. For den, der i Forvejen

eller samtidig havde haft sin Gang paa et Retsbetjent- eller Politikontor, hos en Sagfører eller i en Bank, vilde det hele have set anderledes ud. Han vilde lettere have kunnet sætte det, han læste om Lovenes Indhold, i Forhold til det, han havde set af det praktiske Liv. For den, der intet kendte til det praktiske Liv og maaske ved en overvejende litterær Interesse endda var fjernet noget derfra, var det vanskeligere. Da Undervisningen ikke afhjalp Manglen, blev dette forbeholdt en fjernere Fremtid.

Studiet afsluttede jeg paa 4½ Aar, saa at jeg blev Kandidat paa min 23 Aars Fødselsdag 2. Februar 1897. Den dagældende Ordning lod det falde i to Afsnit. Den juridiske Fællesprøve var afsluttende for examinati juris eller »danske Jurister« — der ikke havde Studentereksamen og opnaaede ringere Chancer som Sagførere eller Embedsmænd — medens 2. Del afsluttede fuldstændig juridisk Embedseksamen. Fagene til Fællesprøven var derfor de mere praktiske: borgerlig Ret, Strafferet og Retspleje; til 2. Del de »højere« eller mere specielle: Statsret, Folkeret, Romerret, Søret, Retshistorie og almindelig Retslære. Jeg skal ikke komme ind paa Sammenligninger mellem denne Ordning og de flere forskellige, der er fulgt efter ifølge skiftende Anskuelser i Fakultetet, og skal ikke undersøge dens relative Fortrin eller Mangler, men alene omtale, hvad der ydedes, og hvad der ikke ydedes. Efter at have orienteret mig hos Professorerne Matzen og Bentzon begyndte jeg med Manuduktør, læste senere en Tid alene og derpaa igen med Manuduktør til Fællesprøven og ligeledes til 2. Del. Det foregik i Hold paa nogle faa Stykker i Manuduktørernes Boliger, og ved Siden deraf var der hos Professorerne paa Universitetet eller i Studiegaarden Forelæsninger, Eksaminatorier og skriftlige Øvelser. Private Øvelser hos Professorerne var der mig bekendt ikke. Rusaarets udvortes Betragtning af Klein m. v. havde vist mig den imponerende Række af Forordninger og Love fra Enevældens Indførelse til Dato. Den havde for det første indstillet mig paa, at der forestod en Ørkenvandring, en Taalmodighedsprøve, som man hjemme mente, og dernæst var mit første Syn paa »Systemet« allerede derved ført i Retning af det historiske. Nutidens Student har alt det gældende og kun dette samlet i et enkelt Bind, og det er i alt Fald ikke noget, der underbygger et historisk Syn paa Retten. Denne Side af Retslivet var ogsaa stærkt fremtrædende i de første Afsnit af Faget: Familieret, Arveret og Personret efter J. H. Deuntzers Lærebøger, som jeg begyndte med hos J. V. Møldrup i Rørholmsgade, den senere Højesteretssagfører. De nugældende, udspecificerede Love i disse Fag var der endnu ingen, der havde tænkt paa, men Danske Lov stak overalt Hovedet frem som Urfjeldet, og Fortolkningen

udgjorde en Tradition. Jeg kastede mig over Deuntzers koncise Fremstillinger med stor Flid og Interesse. Desværre havde han selv en langvarig Sygdomsperiode, saa jeg fik ham kun at høre i en Forelæsning over Kriminalprocessen, hvori der ingen Lærebog var. Han causerede livligt og kunde godt lide at faa Studenterne til at le. Verdensmandsmæssigt placerede han sin Cylinderhat paa Katedret. Iøvrigt blev Retsplejen ikke foredraget i min Tid, og vi brugte endnu Nellemanns tykke Bog. Den Bekymring, vi nærede for, at Arbejdet dermed skulde være spildt, fordi den nye Procesordning jo skulde komme, beroligede Møldrup os for, og unægtelig fik han Ret! Den Mand, der mere end andre i sidste Omgang gjorde et Arbejde for Retsreformen, nemlig Carl Goos, var i 1891 gaaet fra Universitetet for at blive Kultusminister, og Forliget i 1894 havde atter gjort ham ledig. Han engageredes saa til at holde nogle strafferetlige Forelæsninger, hvori jeg hørte ham nogle Gange. Hans Person og hans Bøger var noget, der udhævede sig og indgød Respekt. Modsat Deuntzer var der Fjernhed over ham som Taler, og hans Øjne var gerne vendt mod Vinduet og Luften udenfor. I anden Civilret, Formueretten, har jeg hørt Jul. Lassen læse og eksaminere i Obligationsretten, altid saa levende optaget af Stoffet og dets Tydeliggørelse, at han anslog den Tid, der skulde medgaa, alt for lavt. Hans Velvilje overfor Studenterne var legendarisk, og lidt Medynk med hans deforme højre Haand blandede sig i den Sympati, han indgød. Carl Torp, hvis Lærebog i Tingsret i 1892 havde afløst Matzens, gik i disse Aar over til Strafferetten, men han naaede i min Tid kun i mindre Omfang at lave om paa Goos' Fremstillinger. Hans Forelæsninger, som jeg ikke har hørt, regnedes for ualmindelig kedelige. Jeg har dog hørt ham gennemgaa skriftlige Øvelser paa en meget levende Maade og i en rolig, elegant Form. Som Indledning til Studiet havde Matzen holdt et Par Foredrag, hvorefter jeg husker hans Formaning til altid at indprente sig Lovens Tekst: *nocturna versate manu versate diurna* (hold dem i Haanden ved Nat og Dag). Der var megen Form, Autoritet og Varme over denne Fakultetets Senior. Mærkeligt var det, at den drevne Taler aldrig hævede Øjnene mod Tilhørerne, men saa ned. Hans Fag var Statsforfatningsretten, Folkeret og Retshistorie. I sidstnævnte Fag fandtes kun trykt et Hæfte om offentlig Ret. Iøvrigt foregik Tilegnelsen paa den Maade, at nogle i Tidernes Morgen tagne Afskrifter af Forelæsninger, der hovedsagelig ejedes af en Manuduktør (den Gang den senere Amtmand Saxild som Efterfølger af Overretssagfører Anders Hvass), var det nødvendige Hjælpemiddel. Det var dog kun nogle ganske faa Emner, som der kunde ventes stillet Spørgsmaal i. Matzen overkom at faa

trykt Hæfter til alle Retshistoriens Dele. I Folkeret var Forholdet et lignende, og her kom ogsaa en trykt Bog efter min Tid. Den yngste Professor var Viggo Bentzon, og man havde paa Fornemmelsen, at han bragte en metodisk Fornyelse. I Søren havde han udsendt en hektograferet Lærebog, og paa Forelæsning over almindelig Retslære dikterede han nogle Noter, hvori han fremhævede to modsatte Tendenser i Lovenes Indhold: en generaliserende, der fører mod større Sikkerhed, og en konkretiserende, der fører mod større Retfærdighed. Det opfattedes som et sikkert Middel til at opnaa Professorens Paaskønnelse, naar en Opgavebesvarelse gjorde Brug af de to Synspunkter Sikkerhed og Retfærdighed.

Imidlertid, hvad der hørtes fra Katederet, kunde selv for den flittigste Tilhører ikke blive mere end Brudstykker, og ingen hørte det hele. Det suppleredes med Træningen i at besvare de skriftlige Opgaver, mindre og større af systematisk Indhold. Ved Gennemgangen var der Lejlighed til personlig Kontakt med Læreren, og i saa Henseende mindes jeg Lassen, Bentzon, Torp og Matzen. Ved at høre paa de halvaarlige Eksaminer kunde man endelig faa et praktisk Indblik i, hvorledes Stoffet skulde afleveres ved den afgørende Lejlighed. Sceneriet ved det grønne Bord var det noksom bekendte. Eksaminator, de to Censorer og Eksaminanden var kjoleklædte; desuden fandtes en Protokolfører. Voteringens Udfald slyngedes efter hver Eksamination mundtlig ud gennem Dørspærken til den ventende Kreds paa Gangen. Kandidatløftet afgaves for lukkede Døre. I Protokolførerstillingen husker jeg Fuldmægtig Tvermoes fra Kultusministeriet, den senere Professor Frantz Dahl og den senere Landsdommer Poul Hansen og som Censorer de daværende eller senere Højesteretsassessorer Øllgaard, With, Mourier og N. Lassen. Bøgerne, f. Eks. Goos' Værker, var ikke altid skrevet i noget let tilgængeligt Sprog, og her skulde saa Manuduktørerne være Mellemlæddet. Foruden Møldrup vil jeg for mit Vedkommende nævne den senere Amtmand Hans Andersen og senere Dommer Aage Rudbeck. Det var ikke Skik at illustrere Udviklingerne ved Forevisning af retslige Dokumenter, Boopgørelser o. l., dog uddelte Jul. Lassen en Gang Sedler med konkrete Spørgsmaal til Besvarelse. Ældre Tids »praktiske Prøve«, der forudsatte Kendskab til Dommes og Indlægs Affattelse, var forlængst bortfaldet uden Afløsning i noget lignende. Det var efter eget Initiativ, at jeg aflagde Retsbesøg i den offentlige Politiret, hvor min senere Kollega i Højesteret H. V. Lunn ekspederede nogle Smaasager, i Højesteret i Bredgade, der lededes af P. C. N. Buch (»18 Aar af Højesterets Historie«, 1947, S. 152) og i Overretten paa Nytorv, hvor der afleveredes Indlæg og gaves Anstand.

Efter den første Læsning af Stoffet var jeg klar over, at jeg vilde kunne magte det, og jeg kan sige, at jeg ikke »læste paa Hukommelsen«, men tilegnede mig Forstaaelse af Argumenterne og selv ræsonnerede med. Da det stadig stod for Øje, at det gjaldt om at kunne redegøre for de officielle Meninger, følte jeg ikke nogen Lyst til at »læse udenom« af juridisk Litteratur — og der var ogsaa dem, der forlæste sig — idet jeg nærede en vis Frygt for at blande for meget sammen. Nogen Forkærlighed for en særlig Forgrening af Systemet tror jeg ikke jeg følte. Paa Formuerettens Omraade hæftede jeg mig ved den Retstanke, der ogsaa fremhævedes stærkt, at Kontraktprincippet suppleres med et objektivt Samfundsprincip, der dels beskærer dels forøger Borgernes Retsomraader umiddelbart ved Loven. Et Fag jeg ikke kunde afvinde Interesse, var Romerretten, hvor vi læste efter Aagesens og Jul. Lassens Bøger og tillige brugte corpus juris, der overlodes til vor egen Oversættelse. Naar vi i denne havde citeret — med rødt og sort Blæk — lange Rækker af Lovsteder, som vi dog ikke skulde kunne huske, saa det pænt ud i den skriftlige Opgave, men at det var Humbug, kunde selv Jul. Lassen, »den godtroende Trediemand« ikke være i Tvivl om. Hvad det egentlig var, der skulde interessere os i dette Fag, var temmelig uklart, og derfor interesserede det heller ikke. Stort bedre var det ikke med dansk Retshistorie, selv om man var gaaet til den med Oplagthed. En mundtlig Gennemgang af Matzen gaves der vistnok ikke, og den brudstykkeagtige Læsning af det før omtalte Kollegium gav et ringe Overblik. Almindelig Retslære, hvis Opgave var at give Overblikket over Systemet, lærte vi endnu efter Goos' Fremstilling, hvortil altsaa kom de Bentzon'ske Noter, men Faget sang paa sidste Vers. Goos' Bog var et monumentalt Værk. Han gik ikke bag om de positive Regler for at undersøge deres sociologiske Oprindelse, men han vilde — i væsentlig Overensstemmelse med den bestaaende Retstilstand — fremstille Lovgivningens Opgaver og skitsere disses tilfredsstillende Udførelse. Med sin Evne til at give rammende Udtryk for Retsforholdenes Væsen havde han opført en autoritativ Tankebygning, der lod Retsordenen faa Udseende af et græsk Tempel opført af mægtige Kvadre. Den var forsaavidt i Overensstemmelse med den Retsfilosofi, Ørsted skitserede i sine Livserindringer, 1. Del S. 146 f. (Udgaven 1951 S. 123 f.), som denne ogsaa skulde oplyse den »rette« Ordning, men Ørsted vilde vistnok i større Omfang have ønsket Oplysning meddelt om de vigtigste Indretninger i de forskellige Lande paa den borgerlige Rets, Retsplejens og Strafferettens Omraader og tillige have et Hensyn taget til Statsøkonomien. Han havde sikkert Ret i, at et saadant Over-

blik vilde give »det Hele større Liv og Anvendelighed«. I Specialværkerne fandtes nemlig intet af den Slags. Ved sin Overtagelse af Faget gik Viggo Bentzon dog ikke den Vej at skabe en saadan realitetsbetonet Encyklopædi, men han holdt sig til visse metodiske Udviklinger, hvori han med stor Færdighed bevægede sig. Med sit friske Blik og sin personlige Varme kunde han særlig paa Tomandshaand virke inciterende, og som ex-Professor kunde han endnu gennem Censorhvervet udfolde sin Interesse for dem, hos hvem han mente at finde Evner. I hans Bøger var hans Dialektik dog ikke altid fremmende for Klarhed og Tydelighed. Om dens Gavnlighed ved hans legislative familieretlige Arbejder skal jeg ikke udtale mig — en Kritik af Ægteskabsloven er paa Dagsordenen — men naar han undertiden ønskede at sige det borgerlige Ord i et offentligt Anliggende, der havde vakt Opmærksomhed, greb han flere Gange ved Siden af. I Sagen fra 1916 om Sognepræst Arboe-Rasmussens kætterske Udtalelser fremsatte han den Mening, at de gejstlige Retters Straffekompetence indirekte var ophævet af Grundloven, og at Højesteret — der af subjektive Grunde frifandt — maatte ventes at ville afvise Sagen (Strejflys over Enevældens Retsliv, 1949, S. 165). I Sagen fra 1925 om uhjemlet Internering af den ikke sindssyge men psykopatiske Berning, der af Højesteret sattes paa fri Fod, havde han ikke blot sagt god for Interneringen men ogsaa ment, at Domstolene ikke vilde antage Søgmaal derom, og som ny Lovordning foreslaaet, at Administrationen og ikke Domstolene som de naturlige Vogtere af den personlige Frihed fik Afgørelse om Frihedsberøvelse (»18 Aar«, S. 13 f.). Som Formand for Overskyldraadet havde han givet Vurderingsraadene Anvisning paa at gaa ud fra de lave Skyldvurderinger ved Afgivelse af Jord til Husmandsbrug i Henhold til Majoratsloven af 1919, uagtet han tidligere havde kritiseret Højesterets Opretholdelse af Loven som ikke grundlovsstridig netop dermed, at man senere vistnok vilde forstaa Loven paa denne Maade og altsaa ikke fuldbyrde Grundlovskravet om fuldstændig Erstatning (sammesteds, S. 163 f.). Retten gik, da Spørgsmaalet 1928 rejstes, den Vej at fortolke Loven i Harmoni med Grundloven. Professoren havde altsaa ikke set denne simple Udvej eller ikke næret Interesse for at virke for det rette Resultat.

I Statsret læstes ikke Forvaltningsret, skønt Matzen en Gang havde skrevet en Fremstilling. Deuntzer havde skrevet en lille Bog om Næringsretten, der gik ind under Personretten. Efter det politiske Forlig af 1894 var Kampspændingen mellem Højre og Venstre stilnet af, og Provisorierne Problemer kunde regnes at tilhøre Historien. Aktuelt var Problemet om de kongednævnte Lands-

tingsmænds Stilling ved en Opløsning af Tinget, og naar Matzen hævdede det kongelige Mandats Bestaaen, havde han formentlig de bedste Argumenter paa Haanden, og i Realiteten blev det heller ikke underkendt ved den Camouflage, der anvendtes ved Grundlovsopløsningen. Knud Berlin, der i »Dannebrog« havde forfægtet Venstres Doktrin om Opløseligheden, havde, da han skrev Disputats om dette statsretlige Emne, gjort sig til Talsmand for en neutral Opfattelse (1906).

Mellem 1. og 2. Del lod jeg gaa 1 Aar, hvad der var det sædvanlige. Efter Fællesprøven og da jeg derefter havde herset en Del med to mindre godt kørende Kammerater, lod Far mig gøre en Rekreationstur til Hillerød, hvor jeg i 3 Dage besaa det vinterkolde Museum særdeles grundigt, hvorom en Optegnelse vidner, og gjorde Udflugter; paa Hotel Leidersdorff opførtes desuden »Studeprangeren« og »Den lille Hornblæser«. Om Samvær og Samarbejde med andre juridisk studerende er der ikke meget at fortælle, og paa mine Hold havde jeg ikke truffet sammen med særlig flinke ialtfald kun i kort Tid, jeg maa snarere sige tværtimod. Jeg tænker her paa »franske Pedersen«, den danske Bohême, Forfatteren Jens Pedersen, der dog har faaet sin Artikel i Biografisk Leksikon, hvis Forfatter kun har kendt ham i hans sidste Tids Dekadence. Han, der var 3 Aar ældre end jeg, havde adskillig flere Oplevelser bag sig og fra en anden Verden end min. Hans Omraade var Fransk, Teatervæsen og Forfatterskab. Han var hjemvendt fra Paris, hvor han havde omgaaedes Digteren Paul Verlaine og Hans Jæger, Forfatteren til Syk Kjærlighed, og som Tegn paa sin Tilknytning til Byernes By draperede han sig med Cylinderhat. Han havde Bogen »Motivet ubekendt« liggende, men Forfatteren Einar Christiansen havde sagt ham, at han med den vilde udelukket sig fra det gode Selskab; den udkom 1905. I Perioden op mod 1896 ønskede han, der var borgerlig forlovet, gennem juridisk Eksamen at naa en almindelig borgerlig Stilling, f. Eks. i Rigsarkivet. Fællesprøven fik han samtidig med mig, omend med faa Points (42), men Fortsættelsen opgav han. Jeg bevarer ham i venlig Erindring.

Dagen efter, at jeg havde faaet mit (fulde) Laud, hjemførte Poul Johs. Jørgensen under stor kammeratlig Deltagelse den i lange Tider ikke uddelte Hovedkarakter *Laudabilis et quidem egregie*. Det havde i Forvejen været drøftet som Principspørgsmaal, om denne Karakter paany skulde gives. At der her var et værdigt Emne, var der Enighed om, da han i Studietiden havde placeret sig som Unicum. Iøvrigt var han lige saa beskeden som dygtig. Matzen fik ham gjort til Landstingssekretær og saa i ham snart sin Efterfølger, og Jørgensen kom da ogsaa i over 40 Aar til at docere Rets-

historie. At han bortset fra nogle spredte Afhandlinger kun efterlod sig en samlet Bearbejdelse af det, der rummedes i Matzens første trykte Hæfte om offentlig Ret, og at dette betød, at der i hans Aaremaal ikke var givet retshistorisk Undervisning udenfor dette snævre Gebet, opfordrer til at anvende stærke Ord. Forklaringen var dels hans Ulyst til at give noget halvfærdigt fra sig, som han dog af Hensyn til Studenterne burde have overvundet, dels at hans Arbejdskraft blev taget i Beslag af mangfoldige Gøremaal paa Universitetet og udenfor, som han ikke afviste, dels at han havde omfattende litterære Interesse, og endelig at han mange Aar plagedes af en Mavesvaghed. Som Student havde jeg en Gang truffet ham i Haven paa Hardenberg, hvor hans Far var Gartner; vi fik senere nærmere Berøring i det Ørstedske Prismedaillelegat, i Danske Selskab for Fædrelandets Historie og paa Universitetet i min Censortid. Han var sig selv lig fra Studentertiden som den beskedne og venlige, altid ligevægtige og grundige, sande Videnskabsmand; han var ugift.

En opadgaaende Fakultetstjerne i min Tid var Hans Munch-Petersen, hvis Disputats om Løftet og dets causa, et Arbejde fuldstændig paa Jul. Lassens Omraade, jeg hørte forsvaret. Overretssagfører Ernst Møller, der havde sin egen Løsning af Problemet om Forudsætninger, opponerede, og der var den Skarphed i Tonen, som i det hele kom til at gøre sig gældende mellem denne Jurist og Fakultetet, og — kan man tilføje — som i det hele omgav H. Munch-Petersen. Det traf sig saa, at Deuntzers uformodede Overgang til praktisk Politik som Systemskiftets Konseilspræsident i 1901 aabnede den ventede Plads for ham, men som Processualist, og derved blev han. De nu begyndte Anstrængelser for at faa den nye Ordning i Retsplejen gennemført bragte ham en stor Opgave, og han gjorde alt for at berede Vejen. At tillægge ham Benævnelsen »Retsplejereformens Fader« vilde dog være overdrevet, da han ikke hørte til dem, der kunde trække i Traadene. Han er vistnok Ophavsmand til Ordet Retsplejereformen fremfor det oprindelig brugte Retsreformen, som jeg for min Del er vendt tilbage til. Som Redaktør af Ugeskrift for Retsvæsens litterære Afdeling begunstigede han i Pagt med de nye Tider praktiske Juristers Skribentvirksomhed i betydelig Grad.

Mange ældre Jurister fortæller gerne om, hvordan det gik dem ved deres Eksamen, om Held, Uheld og skæve Bedømmelser. Jeg husker meget vel mine to Prøver, men tror ikke, at deres Enkeltheder kan paaregne Interesse.

Efter aflagt Kandidatløfte stod vi da rede til at gaa ud til et af de tre Arbejdsfelter: Administrationen, Dommergerningen eller

Sagførervirksomhed. Vi havde et ret solidt Kendskab til Hovedtrækkene i dansk Ret. Noget af det, hvormed Kandidaterne kunde smykke sig overfor de danske Jurister — Romerretten og dansk Retshistorie — var der ærlig talt ikke megen Glans ved, andre Fag havde vel nok udvidet Blikket, og i hvert Fald havde den boglige Træning virket længere. Men det var jo kun en Embedseksamen til praktisk Brug, og egentlige teoretiske Undersøgelser havde ligget udenfor Undervisningsplanen. Dette gjaldt de store Spørgsmaal om Forholdet mellem Moral og positiv Ret og om Rettens kausale Oprindelse. Disse var overladt til Selvstudium og Selvtænkning, og hvornaar kunde dette komme i Stand? Det maa have været ud fra en Følelse af, at Studiet havde haft et lovlig formelt og skematisk Præg, at jeg i Forbindelse med Afslutningen af Eksamen fik den Idé, at jeg burde supplere den med en nationaløkonomisk. Jens Warming, den senere Professor, der var min samtidige, med hvem jeg dog ikke havde Forbindelse, vilde gaa den Vej. Far blev noget overrasket ved at skulle forøge Listen over Familiens Eksaminere med denne nye Prøve, men satte sig ikke imod. Problemet løste sig meget hurtigt allerede derved, at jeg skulde have Værnepligten overstaet, og Planen havde ikke Rod i nogen dybere Interesse for Faget.

En Begivenhed i Studentertiden, der kom til at pege fremad, var A. F. Kriegers Død 27. September 1893. I Aarevis havde vi hjemme kendt Fars stærke Tilknytning til Krieger og Fru Heiberg og de mange Aftenbesøg, han aflagde i Rosenvænget og i Gothersgade. Den Pietet, han følte for dem, var gaaet over paa mig, og Krieger, den store Jurist, var jo desuden Fagfælle. Krieger har vist kun én Gang sat sin Fod i vore Stuer. Jeg husker, at Far da viste ham det tidligere omtalte Sølvkaffeservice m. v., han i 1886 havde faaet som Gave fra Sønderjyder for en Tjeneste, han havde vist dem, og da jeg kom ind, blev jeg forestillet hos ham. Han indlod sig ikke nærmere med mig for at prøve mine Skolekundskaber, som det nok tidligere havde været hans Vane. Højesteretspræsident Gram, Søn af Kriegers Ven Professor Gram, nærede paa dette Grundlag positiv Modvilje mod Krieger. Det samme var efter egne Udtalelser Tilfældet med den norske Professor Fredrik Stang, Søn af Politikeren Emil Stang, og Grunden har nok været den samme. Charme har den meget vidende Mand ikke besiddet, men det, der var mere værd. Hans Testamente gav Far Ret til at udtage Bøger af hans Samlinger, hvilket ogsaa kom mig tilgode, og jeg udtog adskillige Ting, jeg senere fik Brug for, bl. a. Reskriptsamlingen. Eksemplarerne med skrevne Tilføjelser af hans egne Bøger fandt

jeg ogsaa at burde udtage. De er senere gaaet til Universitetsbiblioteket, men da jeg 30 Aar efter skrev om ham, havde de deres Betydning. Den meget lange Række af hans politiske Dagbøger kom fra nu af til at staa i vort Bogskabs nederste Rum; de betragtedes af mig med Nysgerrighed, men ogsaa med Bekymring, da jeg var blevet bekendt med, at Far havde tænkt sig mig som mulig Udgiver, et Hverv, der slet ikke passede mig (Ord och bild, 1952).

Jeg medtager i dette Afsnit endnu lidt fra Tiden efter Eksamen. Efter paa Sessionen at være udskrevet til Garder havde jeg af Frygt for en mulig langvarig fortsat Tjeneste søgt til Forplejningskorpset, hvor Tiden kun var 4 Maaneder, hvis Eksamen blev bestaaet, hvilket lykkedes for mig. Bedre havde det vel nok været i fysisk Henseende med egentlig Soldatertjeneste i Stedet for at skulle gennemgaa et kedsommeligt Kursus i militært Bogholderi, men det blev da overstaaet. Overintendant Thræn, Indehaver af et kendt Læseselskab, der i Generationer havde haft Betegnelsen »Overlaaret«, var Skoleforstander. Herude paa Wildersgades Kaserne brillerede Poul Johs. Jørgensen i nye Omgivelser med sin Behandling af Bogholderiopgaven, som han evnede at lade omfatte visse Beregninger udenfor det forlangte Pensum. I Mellemtiden mellem Eksamen 2. Februar og Indkaldelsen 30. April havde jeg for Resten haft nogen Lejlighed til at hvile ud uden Pligtarbejde. Jeg opfriskede en Del af Fællesprøvens Fag med fremtidig Manuduktion for Øje, læste lidt med en Kammerat, der skulde op, og dyrkede litterære og kunsthistoriske Interesser samt Teaterbesøg. Jeg finder fra den Tid ogsaa en udførlig Optegnelse om Bevisbyrdefordeling, det Emne, som Erland Tybjerg skrev Disputats om i 1904.

Hvad jeg har tilbage af dette Kapitel, er en Omtale af min Fars sidste Aar fra 1890, der indirekte gennem Samlivet er en Del af min egen Historie. Da jeg to Dage før hans Død, der indtraf 5. Oktober 1897, sidste Gang talte med ham, ytrede han, at der laa »en Biografi«, men »den skulde jo ikke udgives saadan« (saaledes husker jeg Ordene, der viste, at han selv var forberedt paa ikke at rejse sig, medens Familien ikke havde dette Indtryk). Det var den Aaret forud den 26. Marts afsluttede En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab, der laa i et Reolskab, og som ikke havde været omtalt for nogen, hvilket naturligvis var kedeligt. At Bogen, der syntes skrevet i Løbet af c. 3 Uger, ikke var forfattet for at ligge utrykt, forekom dog indlysende for de Efterladte, og i den anførte Udtalelse syntes der ogsaa kun at ligge, at der kunde være Tale om visse Udeladelser ved en Udgivelse. Vi ansaa det

derfor nærmest som en Pligt et Par Aar senere i 1901 at udgive Bogen med enkelte Udeladelser (om Henning Matzen, om Johs. Steenstrup og om sønderjydske Foreninger i København). Dens centrale Emne var at paavise, hvad der havde været Forfatterens Hovedinteresse og tillige Pligt som Historiker, og de særlige Grunde til, at han havde faaet denne Interesse. Opgaven løstes ved at fortælle, hvorledes han som født og levende i Grænselandet oplevede Treaarskrigen og med sin Familie foretog det formelle Skifte fra tyskbetonet til dansk Nationalitet ved at lade Dansk være Samtalesproget, hvorledes han, efter Studieophold i København, under den anden slesvigske Krig befandt sig som Lærer ved Latinskolen i Flensborg hvor han oplevede Krigen og, da han ikke vilde fortsætte under de nye Magthavere, fortrak til sit fremtidige Opholdssted København, og hvorledes Ulykken, at hans Hjemland maaske for stedse var indlemmet i det overmægtige Tyskland, af-fødte en Trang hos ham til at kende og forstaa Tidsrummet 1848—64, da Overgangen skete fra »enevælde og helstat til selvstyre og nationale brydninger«, og da der efter hans Overbevisning maatte være begaaet en politisk Brøde i Styresættet. Han fandt denne i Forsømmelsen af at skabe en saadan kulturel Tilknytning mellem Kongeriget og den dansktalende Del af Slesvig, at den under Katastrofen havde kunnet faa Brudlinien til at gaa paa dette Sted og derved redde hans Hjemland for Danmark.

S. 114, hvor Forf. gaar over til at fremstille sin Sysselsættelse med dansk Historie, d. v. s. fra 1865, understreges det, at han ikke vil skrive Erindringer, hvortil han hverken har Lyst eller Taalmodighed. Det forudgaaende Afsnit havde dog i al sin Kortfattethed været meget fyldigt og fængslende ved Forfatterens levende Optagethed af Emnet. Der var fortalt om hans barnlige Fantasiliv, om hans Tiltrækning først til tysk, siden til dansk Digtning, om hans umodne Skrivelser og om hans religiøse Tvivl og Anfægtelser. Dernæst skildres, hvorledes han som 16—17-aarig forsøgte sig i nordisk mytologisk Digtning, hvorefter en Prøve meddeles, og læste nordiske Digte. Vinteren 1857—58 gjorde han et Forsøg paa at grunde en ideal Tilværelse som Bonde, men fik Gigtfeber og kom tilbage til Skolen i Flensborg, optaget af sine aandelige Bestræbelser. Efter en Præliminæreksamen i 1859 kom nogle Aar i København med ivrige, men spredte Studier og Forsøg, Interesse for det politiske Liv, og ogsaa med nogen Sygdom. I Marts 1863 til Krigens Slutning var han Lærer i Flensborg. Han vilde nu være dansk Historiker og begynde ved Aar 800. Med hans Ansættelse ved Nytaar 1869 i Ministeriernes Arkiv var Rammen lagt for hans senere borgerlige Tilværelse. Den logiske Sammen-

hæng mellem den angivne Hovedinteresse som Historiker og Forf.s Oplevelser er klar, men denne Paavisning kunde naturligvis være givet i større Korthed, i og for sig i ganske faa Ord. Derfor vil de kølige Læsere — og af dem har der været mange — være tilbøjelige til at opfatte Forf.s aabenbart meget klart fastholdte Erindringer om alt dette umodne og ufærdige, disse Forsøg og Tilløb, som hverken blev til digterisk eller filosofisk Produktion, som Udslag af en mærkelig Selvoptagethed, en Forestilling om, at hans Studier og Ideer, blot fordi han ikke gik den regelrette akademiske Vej, besidder en Sjældenhed, der har Krav paa særlig Opmærksomhed. En saadan Læser vilde maaske ogsaa pege paa de Spredte bemærkninger om mit forfatterskab fra 1888, som vi lod ledsage Redegørelsen, og hvori en Vurdering af ham som Historiker bl. a. tænkes taget op som Emne for en Disput mellem en Anklager og en Forvarer, ligesom i en katolsk Helgenproces, og samle sin Protest i et »hvad bildte Manden sig ind?« Netop disse Bemærkninger fra 1888, da hint historiske Forfatterskab, der var Genstand for nævnte Hovedinteresse, endnu var »ufødt«, giver imidlertid Svaret. Forf. siger: »jeg droges over imod historien af hele min åndelige ungdomsudvikling«. Mellem dennes bredt anlagte humanistiske Retning og væsentlige Dele af Forfatterskabet var der nemlig et Forhold ganske analogt med det nys paa pegede mellem Oplevelserne og Prøvelsen af dansk Statsstyrelse, og der ligger altsaa Forklaringen. At fremstille det aandshistoriske var ham en vigtig Opgave sideordnet med det sønderjydske, og det kan hævdes, at han i den Henseende indtog en Særstilling mellem Samtidens Historikere. Dette kan paavises lidt nærmere.

Blandt hans første »Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen« var der Undersøgelser om Folkeviser, og et Par Citater vil vise, at Visernes poetiske Indhold opfyldte ham stærkt. Viserne om Tovelille indleder han med følgende Ord: »Der er vel kun få eller ingen af de danske kongesagn, som i poetisk ynde eller i tragisk storhed kan stilles ved siden af det om Volmer og Tovelille. Bøgeskovens duft og falkejagtens kække færd, skovsøens stilhed og den store kongegerning lægger sig som en gylden ramme om billedet af den aldrig mættede attrå, der drog hin sejrsløse konge til sin lønlige brud.« »Visen om Marsk Stig,« hedder det et andet Sted, »betegner højdepunktet af middelalderens folkelige digtning, det er højdepunktet lige før dens hurtige forfald. Ikke blot er hele dens ydre form, således som S. Grundtvig har påvist, her bragt til en fuldendelse, der betegner udviklingens afslutning, men emnet er i den grad ideelt tildannet og gennearbejdet, opfattelsen så beåndet, behandlingen så dristig og sikker, fremstil-

lingen så plastisk og farverig, at man trøstigt kan påstå, at den episke poesi overhovedet ikke formår noget ud over dette.« Den store Bog om Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling behandler Brydningen mellem Hedenskabet og den nye Lære og laa i Forlængelse af hans Fordybelse i Mytologi i Ungdomsaarene. Hans Brevveksling med H. S. Vodskov viser, at han bevarer denne Interesse, men Faget var blevet ham for stort til, at han vilde udarbejde noget deri. I Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie faar Aandslivet fyldig Omtale. Hans Afhandlinger om Salmedigteren H. A. Brorson og Digterne Johs. Ewald og Ambrosius Stub gav ham en ønsket Lejlighed til at arbejde med disses Frembringelser og fremstille dem ikke som en trænet Litteraturkritiker, men som aandsbeslægtet Landsmand. Paa samme Maade med Bøgerne om Niels Stensen og Georg Zoega, begge to sjældne Aandspersonligheder, hvis Levned han levede sig ind i. Hans Afsnit af Danmarks Riges Historie fra 1814—64 gav Guldalderlitteraturen en Plads, som Historikeren og Nationaløkonomen Marcus Rubin syntes burde være anvendt til dybere Redegørelse for de elendige økonomiske Forhold. Han svarede, Brev Nr. 339 i Udgaven af hans Breve ved Harald Jørgensen (1939): »Jeg havde den opgave at skrive historie; men nød og økonomisk vande er til alle tider ens, og enhver læser ved besked, når dens art og omfang antydes.« Han havde den Plan efter Arbejdet med den politiske Historie at fremstille Sammenhængen mellem tysk og nordisk Aandsliv i Perioden 1719—1848. Dermed tror jeg, Mistanken er fjernet om den foran antydede Egocentricitet, der vilde forringe ham som Menneske, og som ogsaa ellers maatte have været mærkbar. Det har nok været med en vis indre Modstræben, han har lukket op for disse Minder, og i levende Live havde han antagelig ikke udsendt Redegørelsen, men disse Minder har saa at sige indeholdt Raastoffet, som han forarbejdede som Aandshistoriker. Han efterlod ikke Digte, men en Dagbogsoptegnelse fra 1885 (D. Magazin 1950, S. 25) viser, at han i Tanken havde udformet storstilede Digte om vore politiske Trængsler, men maatte opgive ethvert Forsøg paa at forme dem i Ord. Meddelelsen af hans Ungdomsudvikling har endvidere Betydning ved at vise, hvorledes hans Danskhed var Frugten af et Valg, Frugten af hans Forelskelse i dansk Aandsliv og Folkeliv, og ved at forklare, hvorfra hans Sprogbehandling havde faaet sin særegne, beaandede Tone. Ikke, at han strøede med Blomster for sine Læsere. Han forlangte et aandeligt Medarbejde og kunde virke noksaa tørt. Hans Lyrik og Patos blev tændt af selve Emnet. Fremmedord fandtes næppe i hans Ordbog, af og til vel et lidt særpræget Ordvalg, men slet ingen Tilbøjelighed til vilkaar-

lig Sprogfornyelse ved Optagelse af forældede Ordformer eller Laaneord fra Broderfolkene, se Brev Nr. 184 og 194. Hans Sprog-sans viste sig ogsaa deri, at han til Fuldkommenhed havde tilegnet sig det rigsdanske og fjernet den sønderjydske Tone. Noget andet var det, at han med Fornøjelse boltrede sig i Graastener-Dansk, naar Anledning gaves.

Som nævnt fremhævede han i Redegørelsen, at den kun skulde angaa hans personlige Udvikling (i Virkeligheden gav den mere). Dette og saa det, at han et Par Steder nævner Søren Kierkegaard, den store ensomme, kunde underbygge det Indtryk, at han behagede sig som Eneren. Virkeligheden var en anden, se ogsaa Bemærkningerne fra 1888. Han var Hoved for en Familie med 6 Børn, der voksede op i Hjemmet tildels til op i Tyverne og stillede saadanne Krav til Økonomien, at Jeget ikke havde kunnet dyrkes, hvis der havde været Tilbøjelighed til det. Han brugte sin Fribillet til det kgl. Teater, men havde ikke andre Adspredelser af den Art, heller ikke megen Selskabelighed og ingen Lystrejser til Udlandet. Der var kun Besøgene i Graasten og Landopholdet i Ferien, nemlig i 1891 i Arildsläge, 1893 i Espergærde og 1896 i Båstad, altsaa ikke en Gang hvert Aar. Skønt han paa Landet hverken havde Bad, Sport, Kortspil, Samlerlyst eller Tobak som Tidsfordriv, kunde han udmærket udnytte et dolce far niente ved Spadsereture og Passiar med, hvem han traf; i Bstad undgik han for Resten længere Spadsereture. Hans sociale Forstaaelse havde altid været vaagen, og skulde man nævne hans herskende Egenskab som Historiker, maatte det være hans Virkelighedssans og Menneskekundskab. Naar man vil lade dette staa, kan man gerne med moderne Historikere betegne ham som Romantiker. Som god Økonom var han i Stand til at efterlade ikke ubetydelig Kapital.

Man har som et andet personligt Træk beskæftiget sig med, at han skulde have et Mindreværdskompleks (Ordet var dog ikke opfundet den Gang) med Hensyn til ikke at være Akademiker. Han fik al mulig Honnør trods manglende Studentereksamen: Optagelse i Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, i Videnskabernes Selskab, Æresdoktorgrad, ekstraordinært Medlem af Studenterforeningen. Ingen Historiker kritiserede hans paa Studier grundede kritiske Metode eller hans Arbejders Grundighed. Hvorfor skulde han da have Følelsen af Underlegenhed? Allerede som 31-aarig var han af flere Universitetsfolk blevet opfordret til at søge det Professorat i Historie, som af særlige administrative Grunde blev paanødet den ansete aldrende Rektor Caspar Paludan-Müller. Da Embedet 10 Aar efter var ledigt og besattes af Johs. Steenstrup, var han derimod ikke, som det urigtig er sagt, Ansøger.

Der kunde maaske omvendt hos de eksaminerede være en Idé om, at de som saadanne var mere kvalificerede, hvorfra der da maatte tages Afstand. Efter hans Død karakteriserede Georg Brandes ham saaledes som »seminaristisk«. Han skulde ogsaa i Forhold til Kaldsfæller have isoleret sig og være altfor saarbar for Kritik. Af yngre Historikere besøgte han af Johan Ottosen og H. V. Clausen. Jeg husker, at Hans Olrik i 1892 bragte ham sin Disputats og — forgæves — opfordrede ham til at vende tilbage til middelalderlige Emner. Axel Olrik, »Vikingen«, kendte han særdeles vel, de ældre har han truffet i de to lærde Selskaber eller i Arkivet; hans Breve viser venskabelig Forbindelse med dem. Paasagnet maa sikkert begrænses til Johs. Steenstrup, og Redegørelsen lægger ikke Skjul paa Fjendskabet til »denne Mand« (Redegørelsen S. 148; Originalens tilføjede Adjektiv »lidenskabelige« havde vi anset det rigtigst at stryge). Oprindelsen var maaske S.s Udtalelser som Anmelder i et fransk Tidsskrift af dansk historisk Litteratur. (Prof. Fabricius har oplyst om S.s skarpe Anmeldelse i Dagbladet af hans Fars Arbejde). S. 161 nævnes et »Misbrug« af S.s Stilling som Medlem af historisk Forenings Bestyrelse, der fordrev Forf. fra Tidsskriftet, og paa lignende Maade gik det med Biografisk Leksikon. Med Hensyn til det sidste fortalte Far, at S. hos sin gode Ven Bricka (der ogsaa redigerede Historisk Tidsskrift) fik Udlaan af Fars Korrekture, der muligvis endnu kunde ønskes ændret. Han opfattede ham som Modsiger for Modsigelsens Skyld. I Brev Nr. 339 til M. Rubin hævder han aldrig at have polemiseret mod Anmelderes Vurdering af hans Arbejder, men kun at have imødegaaet faktiske Urigtigheder.

Den unge Historiker Johan Ottosens paa personligt Kendskab grundede Skildring af A. D. Jørgensen (Sønderjydske Aarbøger 1899) er den mest kyndige og forstaaende, men aandfuldt og træffende blev der skrevet af den jævnaldrende Historiker Troels-Lund ved Afsløringen af Mindesmærket ved Landsarkivet i København (ikke »Gravmindet«, Saml. Afh. IV). Troels-Lund var i Modsætning til ham Akademiker og Københavner, saa det forslog, men i Lighed med ham ikke af Professorernes Lag. Det har ogsaa den Værdi at være skrevet efter Redegørelsens Fremkomst og netop at angaa denne. Den unge Mand, Forf. først saa i Arkivet, syntes ham at bære paa en Hemmelighed »Kaldet«, der først med Aarene skulde klare sig for ham som det, han i sit Liv saa mangfoldigt fik udført af historiske Arbejder, af Administration og af sønderjydsk Indsats. Og hertil føjer han om denne Hemmelighed: »Han betalte den Pris derfor, som den nu engang kræver. Han var og forblev en ensom Mand, uden Venner og Fortrolige i almindelig Forstand.« Dette

udføres videre til, at A. D. Jørgensen overfor den yngre Slægt og snart overfor hele Offentligheden blev til noget andet, end han var: »Han ophørte at være Menneske. Han blev til blot Sindbilled, Symbol. Sønderjyden, Historikeren, Rigsarkivaren . . . Altid afmaalt, behersket, fuldt optaget af det, der var for, fandt han ikke Lejlighed til at vise sig selv som nogen anden . . . Mod sin Vilje, men ifølge Forholdenes Natur, blev da A. D. Jørgensen — udenfor sine allernærmestes Kreds — længe før sin Død for hele Offentligheden et blot Billed, en Statue af sig selv. Han savnede Evnen til f. Eks. ved Humor at sprænge Forsteningen.« Dybt forstaaende tilføjes der: »Forsteningen var, om ikke selve Formen, saa Betingelsen derfor, Harmoniens Grundtegn. Var denne Harmoni sprængt, vilde i samme Nu de utallige Former for Virksomhed have sønderlidt og sprængt ham selv.« Men overfor dette Indtryk, fortsættes der, udgjorde Redegørelsen »et fortrinligt Berigtigelsesmiddel . . . den nedlægger i levende og humoristisk Form en Indsigelse mod Sindbilledet og Statuen. Paa næsten alle afgørende Punkter gør den sokratiske formelig Løjer med den sikre Folkemening. Heraf den almindelige Uvilje, som den har vakt. Om alt taler han aabent og frimodigt. Dogmerne kappes, de religiøse og de, der angaar Mennesker, fra Grundtvig til ham selv. Ikke mindst den Maade, hvorpaa han omtaler — A. D. Jørgensen, har vakt Anstød. Man har ikke kunnet forstaa dens Blanding af stærk Selvfølelse og næsten Prisgiven af sig selv som en blot uvidende og doven Person.« Naar Troels-Lund senere taler om Bogens næsten trættende Bredde ved Omtalen af de umodne Forsøg og ufuldbaarne Udkast som staaende i Misforhold til Kortfattetheden om de gennemførte Arbejder, henviser jeg til mine Bemærkninger om Betydningen af denne Udførelighed. Planen var rigtig udtrykt denne at redegøre for »Udviklingen« som Grundlag for »Forfatterskabet«, men en selvstændig Redegørelse for dette sidste var det, Forf. manglede »Lyst og Taalmodighed« til. Historikeren Louis Bobe, der højst som 30-aarig havde haft A. D. Jørgensen som Chef i Arkivet, siger, at »hans Blik ikke var frit«, og at B. »aldrig har hørt ham le ud«; endvidere, at »hans Væsen var køligt, afmaalt« (Erindringer 1947, S. 142). Det er troligt, at han — paa Arbejdspladsen — har virket saaledes, men om det just er Chefens Opgave at le ud med Personalet, kan vel omtvistes. B.s Oplysning, at han for ham omtalte sin Plan at skildre ældre dansk-tyske Kulturforbindelser, viser det modsatte af Afmaalthed. Lidt stærkt er vel hos Troels-Lund, med hvem han ikke var Omgangsfælle, Modsætningen mellem de to Indtryk sat op, og til de »allernærmeste« maa ialtfald mange Sønderjyder og sønderjydsk interesserede henregnes. Staaende paa Talerstolen

kunde A. D. Jørgensen godt virke som Statue ved sin ubevægelige Holdning og sit lige saa ubevægelige Ansigt med Fuldskægget og dybtliggende Øjne under en bred, lige afskaaret Pande. Han talte altid uden Manuskript (og uden Briller), derfor ret langsomt og under stærk Koncentration. Stemmen var distinkt, men ikke kraftig, og om den har kunnet slaa til i fri Luft som ved det store Møde i Skibelund 8. Sept. 1894, hvor han talte om Christian VIII, undrer mig. Da han havde Tilhørerne med sig, behøvede han ikke stærke Understregninger for at vise, hvor han lagde Vægten.

Ogsaa A. D. Jørgensens Breve, der kunde fremskaffes i betydeligt Tal, vilde, forstod man, kunne have den Betydning at modvirke et skævt personligt Indtryk. Hans Olrik tilvejebragte en saadan Samling og forelagde den for min Mor, men hun havde faaet nok af Pressens Maltraktering af sin Mand og afviste ubetinget Tanken, skønt Olrik fremhævede, at det af Redegørelsen fremkaldte mørke Billede derved kunde afløses af et lysere. Planen toges længe efter op paany, og en forøget Samling kunde i 1939 udsendes af Dansk historisk Forening i dens Hundredaar ved A. D. Jørgensens Sønnesøn Harald Jørgensen. Aarene 1890—97 omfatter 134 Breve, og ethvert af dem meddeler Indtrykket af Klogskab, Velvilje eller godt Humør, dertil skrevne i hans klare og koncise Stil. Af det sidste, dateret 7. August 1897, til Ungdomsvennen Pastor Ludvig Hertel, der skrev om Sønderjyllands Historie, og med hvem Brevskriveren trods Anerkendelse havde adskillige Meningsforskelle, skrevet efter Modtagelse af hans Bog, citerer jeg: »Det morede mig at se se, i hvilken Grad Laurids Skau før sin Død fik Øjnene op for Umuligheden af at disputere med en Præst; han skulde have været ansat ved et Provinsarkiv i et halvt Aarstid; det vilde ikke have svækket hans Billeders Farverigdom.« De mange Breve om sønderjydske Anliggender viser, i hvilken Grad han vejledede især H. P. Hanssen og tilrettelagde Fremgangsmaaderne f. Eks. i 1891 og 1894 om Dybbøl Møllens Køb. Ogsaa med Højskolefolk havde han stadig Forbindelse. Af Historikere kan nævnes Fr. Barfod, J. A. Fredericia og M. Rubin; særlig fortrolig var Brevvekslingen med den norske Rigsarkivar Michael Birkeland, og ogsaa til Svenskeren Prof. Harald Hjärne er der indholdsrige Breve om historiske og politiske Emner. Kredsen af Adressater er mangesidig.

Den politiske Side af Samfundslivet havde allerede vist sig for den opvoksende Dreng, der saa Spillet mellem Kongens og Hertugens Tilhængere, mellem de dansksindede og de tysksindede, som det i Hjemmet i Graasten, hvor Faderen var ledende paa dansk Side, kom frem under Treaarskrigens Højtryk. Som ungt Menneske i Flensborg Skole opfyldtes han af den italienske Frihedskrig,

og i København fulgte han derpaa i Rigsdag og Rigsraad Dagenes Forhandlinger med Sympatien paa den nationalliberale Side. Den politiske Historie skulde da ogsaa hos ham blive ligeberettiget med Aandshistorien. I 1861 syntes der at være Udsigt til Krig med det tyske Forbund, og han meldte sig sammen med sønderjydske Studenter til eventuel Krigstjeneste. I 1864 ønskede han ligeledes at gaa med; paa Session havde han faaet Udsættelse, men hans foresatte, Departementschef T. A. J. Regenburg, der ventede snarlig Fred, afviste det; ret skrøbelig med Tilbøjelighed til Gigtfeber var han iøvrigt ogsaa. I 1865 og det næste Aar var han med den senere Generalauditor H. C. Steffensen, ogsaa en Sønderjyde, i Gang med nogle sønderjydske Demonstrationer: først en Adresse til Kejser Napoleon, derefter en Deputation til Kong Wilhelm. Den store Bristen af Illusionerne havde ikke svækket hans Nationalliberalisme. Saa blev dette Parti til Historie, og Modsætningen Venstre—Højre udviklede sig i den Kampholdning, der nogenlunde forligtes i 1894, medens Landstinget i endnu 7 Aar bevarede sin foretrukne Stilling. Han kunde efter sine Synsmaader ikke tage afgjort Plads i noget af de to Partier, omend Udgangspunktet for ham var Tilslutning til Højre. Han lagde megen Vægt paa, at Forsvaret af Landet blev sikret, men Selvbeskatningsformen tiltalte ham ikke; han kunde ikke lade sig stærkt paavirke af, at normale Statsformer ikke anvendtes, da Venstre selv havde sat dem til Side. Men Højres Fremfærd i 1882 overfor Krieger under Ledelse af hans Skolekammerat, Professor H. Matzen, fandt han brutal. Baade i 1882 og i 1885 søgte han at faa personlige Forhandlinger i Gang mellem de to Partiers Førere for at undgaa en foreløbig Finanslov. Det lykkedes kun første Gang. Rygtevis forlød det efter 1894, at han var udset til at blive Kultusminister. Hvad dette havde paa sig, ved jeg ikke. Sikkert er det, at han ikke ønskede denne Stilling. Han var lige saa klar over, at den ikke passede for ham, som da han afslog at blive ledende Senior i Studenterforeningen.

Det er altsaa ikke hans Handlen paa dette Omraade, der er meget at berette om, men snarere hans Liden, idet han tog sig denne kraftforbrugende Strid i Samfundet meget nær. Han antog selv, at det var denne deprimerede Stemning, der gav ham Spiren til en Række Sygdomsanfald fra Foraaret 1886 af, en let Blindtarmsbetændelse med idelige Tilbagefald i hele det følgende Aar. En Dagbogsoptegnelse for 28. November 1885 giver de stærkeste Udtryk for denne »Væmmelse«. Det hedder endvidere heri: »Er der håb for os eller ikke? hvorfra skal stødet komme? hvilke forfærdelige tilskikkelser har ikke truffet os slag i slag i et par menneskealdre, i kongeslægten ynkelihood, folkekarakterens fortviv-

lede blanding af blødhed og stridighed og så meget andet. Skal det blive ved således? Er det nok for mig at dyrke historie og ordne arkiver? *Kan* jeg gøre andet og mere? Og er ansvaret ved at gribe ind ikke større end det at lade være?

Dolor patriæ [Fædrelandssorg], det er en forfærdelig syge.«

Som Modstykke kan anføres et Brev fra Februar 1892 til H. S. Vodskov, Nr. 237, om det sædvanlige Emne, Arbejdet for i Kultusministeriet at skaffe V. den beskedne Understøttelse paa 1000 Kr., hvoraf han levede. Brevet viser et mere frigjort Syn paa de politiske Viderværdigheder. Først siges det, at Brevskriveren er meget ringe æstimeret i politiske Kredse, efter at Sammensmeltningen har fundet Sted, saaledes at han, der i det meste af 20 Aar havde holdt paa, at det nationale Højre og Venstre burde slutte sig sammen, nu, da det tildels var sket, var et af de første Ofre for dette Flertal. En af Førerne havde forkyndt ham, at han havde begaaet to utilgivelige Ting. Den første var at have skrevet og underskrevet en Erklæring til Fordel for en Statsunderstøttelse til G. Brandes »(for hvem jeg personlig har så ringe sympati)« [Nemlig i Oktober 1890, da han i et Mindretal paa 16 tilsluttede sig et Flertal paa 49; Landstinget sagde Nej]. Den anden var at have givet Folketingsmand F. Falkenstjerne — en senere Modstander af Sammensmeltningen — Ekstraarbejde i Arkivet. Derefter fortsættes der: »derfor har jeg haft bryderi med arkivets budget ifjor (da det tillige hed sig, at jeg vilde »støtte Scavenius«), iår, da jeg har tiet bum stille og overladt ministeren at gøre alt efter behag, er det gået godt.

Med disse faldende aktiver i parlamentet er jeg jo straks bleven en meget ringe anset mand i ministeriet; det har vist sig i Asmussens holdning overfor mig, og jeg har lært så meget, at man i slige tilfælde kun har ét at gøre: trække sig tilbage efter at have ladet alle vedkommende vide, at man blæser dem et stykke. Dette har nemlig en mærkelig virkning på folk, som er vante til et evigt spil af kræfter, snak, intriger, skiftende konstellationer o. s. v. Når en mand fortæller sådanne folk, at sådan og sådan tænker man om den sag, men at det iøvrigt aldeles henstilles til den, der har magten, at gøre og lade, som han vil, på eget ansvar, — hvorefter man gør alvor af at lade dette være et sidste ord, i uger, måneder, år — så gør det en mærkelig virkning.« Ministeren var C. Goos.

Af Arbejder indenfor dansk politisk Historie i dette Tidsrum 1890—97 er der med Henblik paa deres personlige Farve Grund til at nævne de to Bøger: Peter Schumacher Griffenfeld I—II (1893—94) og hans Afsnit af Danmarks Riges Historie fra 1814, der naaede til 1852. Bogen om Griffenfeld havde beskæftiget ham i flere Aar, og han havde altsaa givet sig Tid til at arbejde paa denne Opgave,

inden han tog fat paa det, der skulde være Endemaålet for hans Granskning: Frederik VII's Tidsrum. Herved kom han til at fordybe sig baade i Enevældens første og dens sidste Aar, og han fandt Lighedspunkter dels mellem denne Statsmand og National-liberalismens Mænd, dels ved den Radikalisme, der havde gjort sig gældende baade ved denne Statsforms Indførelse og ved dens Ophævelse. Kritikken, siger han, bebrejdede mig, »at jeg virkede småligt nivellerende, ligesom dreven af nag til det store og udmærkede«. Griffenfeld blev dømt til Døden af kompetente Dommere. En historisk Retning, der stiller sig køligt overfor Enevælden, vil være tilbøjelig til at fordømme dette. Og omtalte Kritik hang nok sammen med, at Vurderingen af den nye Tid under Frederik VII var tilbøjelig til at give denne flere og det forudgaaende Tidsrum færre Points, end A. D. Jørgensen efterhaanden var villig til. Han havde iøvrigt selv i »40 Fortællinger« været med til at fremstille Griffenfeld som den i væsentlig Grad forurettede. Mere end en Gang havde han mødt Ubehaget hos Folk ved at skulle miste tilvante Opfattelser paa Grund af Granskningens Resultater. Fra mange Aar tilbage husker jeg ham fortælle om Carl Plougs Misfornøjelse med, at Christian II havde vist sig ikke at have været underkastet saa stræng en Behandling paa Sønderborg, som man var vant til at mene, og som Carl Bloch saa gribende havde malet ham. Utilbøjelighed til at anerkende det fremragende, hvor det fandtes, havde han saa sandt ikke. Men der var noget personligt i, at han — victoriansk — saa strængt paa overmodig og overdreven Livsnydelse og Løshed i Forholdet til Kvinder. Om Johs. Ewald og om Bertel Thorvaldsen havde han udtalt sig skarpt paa dette Grundlag, og hos Griffenfeld spillede det en Rolle i Bedømmelsen. De Ord, hvormed hans Fremstilling slutter, betoner netop stærkt det værdifulde i Griffenfelds saa kortvarige Virksomhed og benytter hertil det af Holberg fortalte Sagn om Spaakvinden, der saa et Guldæble i hans Haand: »— men lykkelig priser vi dog den mand, som engang har haft guldæblet i sin hånd!

Det lå ikke blot i de store evner, de heldige kår og den vidtrækkende gerning; men lykkens sjældne gave var sammentræffet af den ejendommelige personlighed med de ejendommelige tidsforhold, sammentræffet af en rig og fængslende ånd med den betydningsfulde opgave, der helt kunde optage og fylde den. Derved har Griffenfeld sin Plads i rækken af de udvalgte, blandt de fribårne naturer, hvis personlighed er som sammenvokset med deres historiske gerning, og hvis gerning står i lønlig sammenhæng med deres skæbne.« For Forf.s Vedkommende var disse Ord Beviset paa hans Hovedevne som Historiker: den alsidig vurderende og

rolig afvejende Bedømmelse, men hos den senere Forfatter om Griffenfeld (Professor Knud Fabricius, 1910) blev de rigtignok Genstand for en grel Mistydning. »De skønne Slutningsord,« siger han, »staar i den mest skærende Modsætning til selve Bogens Indhold, saa at man ledes til at tro, at Slutningen er nedskrevet før Begyndelsen.« Slutningsordene kommer i Fortsættelse af Omtalen af Griffenfelds Død efter det aarelange Fængselsophold og af den Resignation, han naaede: »Som et instrument, der har været knust,« hedder det, »får en renere klang, således samler hans sønderbrudte skjold sig og stråler med dobbelt glans om hans historiske navn.« Tanken er altsaa, at Brøden er sonet. Forf. har ikke glemt sin Dom over Fejlene, men kan i sit Tilbageblik se bort derfra og gør det, netop fordi han gerne vil dvæle ved det værdifulde hos Fortidens Skikkelser.

Flere Steder har han udtalt, at det ikke helt passede ham at gaa ind i det af Forlæggeren Gustav Philipsen planlagte Samleværk om Danmarkshistorien, som han tog fat paa efter Udsendelsen af nysnævnte Bog. Fællesskabet skabte vel særlige Forpligtelser, og maa-ske vilde han have begrænset sig til Frederik VII's Tid, men denne laa jo ubetinget indenfor hans Plan. Til denne Bog kommer jeg tilbage.

Man kan anvende de lige omtalte Udtryk om Lykkens sjældne Gave som et Sammentræf af ejendommelige personlige Forhold med ejendommelige Tidsforhold paa den specielle Historikergerning, han kom til at udføre i et Samliv med de to Kulturpersonligheder Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. Det drejede sig om at sikre, bevare og tilrettelægge deres nedskrevne Beretninger om et langt Kunstnerliv og om det konstitutionelle Liv her i Landet lige til 1880, og det var kommen tilveje ved et aarelangt Samarbejde og personligt Venskabs- og Tillidsforhold. Da Fru Heibergs tidligere Raadgiver i Udgivelsesspørgsmaalet, Skolebestyrer Adam Hauch, i 1886 havde trukket sig tilbage og ytret sin Skepsis overfor hele Foretagendet, gav han Forfatterinden ny Tillid til en Udgivelse og gik ind i Forberedelserne, og med den senere Udgivelse og Forsvaret for Indholdet af de 4 Bind — et Forsvar dog kun for Forfatterindens personlige Redelighed — blev det til en stor Ydelse. Krieger afstod fra sin Tanke om at tilintetgøre sine Dagbøger i Erkendelse af, at han ved sit forudgaaende Arbejde med Gennemgangen havde erhvervet et billigt Krav paa at kunne fortsætte dermed, og han fortolkede under de givne Forhold Overladelsen ikke snævert personligt, men rummeligt som en Gave til Offentligheden. (Ord och bild, 1952). Fru Heiberg kendte vi hjemme kun af Omtale, og vi vidste, at hun betød noget anseligt.

Mor havde dog i sin Tid set hende paa Scenen. Jeg oplevede et lille Træk af hendes vaagne Moderlighed. Far kom en Dag hjem fra Fruen med et Stykke sort Bændel, at forsyne med en Knap og binde om Halsen paa mig, som han havde omtalt for hende var tilbøjelig til Halsforkølelse. Hun havde da straks taget Affære paa denne Maade, som jeg følte mig noget generet af i Skolen og søgte at skjule. Ham forærede hun en Gang en stor Rejsemappe og Plaid for hans meget skattede Bistand. Efter hendes Død kom nogle Gange de tre Døtre og Svigersønnen Regnar Westenholz. De var forstaaende overfor Fars Arbejde med Udgivelsen, der fandt Sted 1891—92, men det var Fars Skuffelse, som han flere Steder har givet Udtryk for, at Krieger, der havde deltaget i Gennemgangen, saa ganske svigtede bagefter og overfor den Misstemning, der ytrede sig, helst vilde krybe i et Musehul. Han omtalte det snart som Afsløringen af et almindeligt Karaktertræk hos ham snart som Udslag af en tidlig Senilitet svarende til hans tidlige intellektuelle Udvikling. Siden Fru Heibergs Død 21. December 1890 havde han ikke været sig selv. Noget Brud mellem dem var der dog ikke Tale om. 8 Dage før Kriegers 27. September 1893 indtrufne Død fik han tilsendt Fars Fortællinger af Nordens Historie, som i de følgende Dage blev læst for ham og interesserede ham meget. Hans stoiske Adfærd under det voldsomme Sygdomsanfald (indeklemmt Brok) tydede dog paa Kræfter hos Ætlingen af en Officersslægt. Under Transporten til Hospitalet døde han i Vognen, hvor R. Westenholz var med (Brev Nr. 275). Defensoratet for Fru Heibergs Bog fulgte vi hjemme med stor Interesse. Foruden ældre Kunstnere og deres Paarørende, der følte sig gaaet for nær, havde Sagen en politisk Side ved Vurderingen af Minister C. C. Halls Forhold overfor J. L. Heiberg som Teaterdirektør. Endelig var der Brandesianerne, der traadte op, fordi Forfatterinden fuldstændig havde ignoreret de to Brødre i Bogen som i levende Live. For dem, der ikke kunde trænge igennem i Ordskiftet, blev dog Skumleriet og det fornærmede Sindelag tilbage — til en anden Gang. Til Birkeland skrev Far i 1892 om de fire Heibergske Personligheder (Brev Nr. 255): »Der er noget usigelig rigt og forunderlig fuldendt i den hele kombination af de to Heiberger og deres hustruer, som i et århundrede har hørt til Københavns samfundsliv; men hun var dog den største, den mest omfattende, den harmonisk afsluttede. Når vore børn engang kommer tilstrækkelig langt bort fra samtidigheden, vil denne slægts medlemmer stå som et stjernebillede, og historie og digtning vil kappes om at fremstille det. Beskyld mig ikke for at sværme; for mig er dette den ædruelige virkelighed.«

Ligeledes til Birkeland skrev han kort efter Kriegers Død om

Dagbøgerne (Brev Nr. 277): »Min bestemmelse er om nogle år (8—10?) at gennemgå det hele og da lade alt det skrive ud, som har selvstændigt værd (og ikke efter mit kendskab til K. skal være uskrevet), for så at lade det trykke. Jeg påregner hertil hjælp af en af mine sønner, som er juridisk student og efter sine læreres udsagn skal være særdeles lovende. Da han tillige er meget tavs og som jurist vil kunne hjælpe mig til at vurdere betydningen af de juridiske meddelelser, håber jeg, at vi vil kunne gøre dette arbejde så godt, som det kan gøres under de givne forhold. Skulde jeg ikke opleve dette, har jeg truffet bestemmelse om, at bøgerne lægges under forsegling, indtil mit forsæt kan udføres tilfredsstillende af ham eller en anden.« At udføre Indstregningerne straks var et saa kolossalt Arbejde, at han umulig kunde faa Tid dertil. Ogsaa for mig vilde Arbejdet have været uoverkommeligt, og der gik nogle Aar i Usikkerhed, ogsaa fordi der indenfor Familien Jørgensen var Stemmer for, at vi — overensstemmende med Ordlyden i Kriegers Udtalelse — burde brænde Bøgerne. Det skyldes Professor Aage Friis' Initiativ, at Udgivelsen kom i Stand ved ham og Dr. P. Munch paa Carlsbergfondets Bekostning, saaledes at den besværlige Afskrivning overtoges af min Søster. Ifølge de tilgrundliggende Aftaler skulde jeg paa Familiens Vegne kunne kræve tilbageholdt, hvad Krieger maatte antages ikke at ville have haft med; kun i to Tilfælde fik dette Betydning. Senere blev Aage Friis ogsaa Fortsætter af Fars Arbejde i den store 4. Udgave af Fru Heibergs Et Liv genoplevet i Erindringen (1944). I denne meddeltes alt, hvad der første Gang var tilbageholdt, og alle Varianter, hvilket vel kunde være naturligt saa længe efter. Denne Udgaves Præg af et videnskabelig forelagt Kildeskrift med de nysnævnte Meddelelser, Varianter og talrige teaterhistoriske Noter etc. samlet i et stort Bd. IV forekommer mig dog ikke at burde bibeholdes i fremtidige Udgaver, men Meddelelserne maa mere bekvemt for almindelige Læsere — med fornøden Forklaring — kunne indføjes i Teksten og kun nogle faa Noter medtages.

Dernæst behøves nogle Bemærkninger om andre Sider af hans Virksomhed.

I det før omtalte Tillæg til Redegørelsen, hvor Forf. fantaserer om forskellige Muligheder, der laa aabne for ham, siger han ogsaa: »Jeg kunde optræde som foredragsholder og lade embed og videnskab skøtte sig selv; både materielt og åndeligt vilde det kunne føde sin mand«, og da han i 1896 under en dybtgaaende Konflikt med Provinsarkivaren for Sjælland, Dr. V. A. Secher, havde ønsket Afsked, saafremt Instruksen for Forholdet mellem Rigsarkivet og

Provinsarkiverne blev udfærdiget efter Provinsarkivarens Forslag, maa han antages paany at have tænkt sig at kunne falde tilbage paa denne Virksomhed. Sikkert var det heldigt, at det kun blev ved et Tankeeksperiment. Udøvet i stort Omfang, som det maatte kræves for at give væsentligt Udbytte, vilde Foretagsvirksomheden antagelig have virket trættende og sløvende. Saaledes som det var, kunde han indskrænke sig til Besøg paa Højskolerne — og det var vel nærmest dem, der maatte tænkes paa — naar det passede ham, og han havde et egnet Emne. Han var iøvrigt meget villig til at efterkomme Opfordringer til at tale (og synderlig indbringende var det vist ikke). »Naar Folk blot ønsker Oplysning, er jeg villig til at tale,« sagde han en Gang, da det viste sig, at Opfordringen var kommen fra en meget uanselig Sammenslutning i Byen. Brevvekslingen med Højskolefolk er ikke den, der mindst viser hans aabne og fortrolige Meddelelsesform, og dog var hans Aandspræg ubetinget forskelligt fra det grundtvigske, der var deres. Troels-Lund udtrykte det saaledes, at han, oprindelig kirkelig troende, senere Fritænker, »stedse bevarede Religiositetens inderste Mærke, den levende Selvhengivelse« visende sig i Lydigheden mod de Opgaver, der fremstillede sig, og Forstaaelse af det religiøse hos andre, som Steno og Brorson. Meget muligt, at Højskolens Folk har haft en anden Forestilling om hans religiøse Stade, naar han i 1896 i Højskolebladet meddelte en indgaaende Fortolkning af Grundtvigs »Nyaarsmorgen«. Det var den nationale og »folkelige« (demokratiske) Forstaaelse, han gennem disse Skoler gerne vilde være med til at udvikle. Det var derfor med god Grund, at der baade ved hans Jordefærd og ved de sønderjydske Foreningers Mindefest blev talt af en Højskolemand, og Ludvig Schrøder fra Askov, hvem dette i begge Tilfælde tilfaldt, var den aneligste indenfor dette Lag, derimod næppe en, der havde staaet den Af-døde særlig nær, og da han i 1886 fortrængte Termansen som Landstingsmand, havde Far ikke set venlig til det (Brev Nr. 135).

Fars Virksomhed som Raadgiver og Hjælper for sønderjydske Landsmænd, saaledes som den viste sig ved Førernes og andres Komme i Hjemmet og undertiden ved større samlede Turistrejser af Sønderjyder, havde vi altid været fortrolige med hjemme. Den tyske Rigsdagsmand Gustav Johannsen fra Flensborg, hos hvem Bogsamlingen paa »Margretesminde« blev oprettet, var jævnaldrende med Far og den, han var mest fortrolig med; de var ogsaa Dus. Han var Mester for den stemningsbevægede og improviserede Veltalenhed, patetisk eller munter, der havde stærkt Tag i Tilhørerne, naar de herværende Foreninger havde faaet ham frem som Taler. Lige saa kropslig fyldig, som han var, lige saa mager og

asketisk saa Redaktør Jens Jessen ud, præget af de mange Fængselsophold i Neumünster. Ogsaa han virkede stærkt som Taler ved sin spændstige Energi og Paakaldelse af Retsstandpunktet efter Pragfredens § 5. Han var kritisk og overlegen overfor den unge H. P. Hanssen fra Nørremølle, til hvis praktiske Arbejde Far havde megen Tillid. Det kølnede ham overfor Jessen, og han holdt op at holde Flensborg Avis, da Hanssen — omend med mindre journalistisk Talent — blev Redaktør af Hejmdal i Aabenraa. Flere Navne skal jeg ikke nævne, men omtale et Par yngre Historikere, der havde sønderjydsk Interesse allerede inden de akademiske Foreninger »2 Løver« og »4 S.« dannedes. H. V. Clausen var bly og beskeden, men uendelig ihærdig paa sit Omraade, Indsamling af Kendskab til det nationale Sindelag i alle Sogne og Byer derovre, en Viden, der fik saa stor Betydning, da den yngre Generation oplevede den nye Grænsedragning. De var fælles om den Idé, at Sproget maatte være det afgørende. Johan Ottosen, der digtede »Det haver saa nyligen regnet« og blev Gustav Johannsens Svigersøn, var som Studentersamfundsmand med til Stiftelsen af »4 S.«, men var maaske væsentlig politisk optaget; han blev senere Folketingsmand, men døde tidlig. Til sin store Indsats i Tilvejebragelsen af nye Lærebøger i Historie fik han vistnok adskillig Hjælp hos Far. Han havde ogsaa givet Ottosen en Del personlige Oplysninger, der satte ham i Stand til at give sin fyldige og meget forstaaende Levnedstegning i Sønderjydske Aarbøger 1899.

Hvad Far personlig angaar, saa var det sønderjydske Følelseskompleks, der opfyldte ham, sammensat af to Lag. Først Medfølelsen med dem i Hjemlandet, der holdtes borte fra Danmark og levede under tysk Lov og Øvrighed, men dernæst det personlige Afsavn ved at leve adskilt fra Hjemlandet. I et Brev, Nr. 338, til Højskoleforstander Rasmus Hansen (der paa sin Gravsten ønskede sat: Han var med i 1864) hentyder han til en antik Udtalelse om, at stor aandelig Smerte kan være som et Slangebid, der kun omtales til dem, der selv har følt det, og i et Brev til Birkeland, Nr. 94, taler han om ulægelig og daglig Smerte. I et Møde citerede han en Linie af Runeberg: Kun jeg har mit brændende Hjerte. Men disse Udtalelser reagerer han selv straks imod og afviser at slutte sig inde med denne Følelse. Han var paa Vagt mod, at nogen skulde kunne sige, at han paa Møderne hengav sig til sønderjydsk Føleri. Selvbeherskelsen forlod ham ikke, og de Taarer, han har fældet, har været fældet i Enrum. Naar der — maaske nærmest fra jødisk Side — blev gjort en Sammenstilling af Interessen for det sønderjydske med Interesse for Finnernes Kamp under det russiske Aag, saa tog han vel denne Interesse til Indtægt, men betonedede, at der

var en Kvalitetsforskel mellem disse Følelser og vore egne. Sønderjyderne selv havde vænnet sig til det barske Vejr i Striden mod Gendarmen og Amtsforstandere og vidste, at de var blevet paa-virket deraf. »I faar meget Besvær med os, naar vi en Gang kommer over,« sagde min jævnaldrende Kusine i Graasten en Gang til mig. At Familien i København ikke kunde have samme Følelse som han, var Far klar over, og os gik det, som Troels-Lund skrev, at det usynlige, der var tilstede hos ham, indgød en vis Sky. Nu, en Menneskealder efter fuldbyrdet Genforening, har denne Undertrykkelsens Mentalitet ikke sin gamle Genstand. Det er farligt at søge at skaffe den en ny Genstand ved at overføre den paa Sydslesvig.

Den mørke Tone i Redegørelsen, som Hans Olrik havde talt om, skrev sig fra dens sidste Sider, der handler om Forarbejderne til Afsnittet af Danmarks Riges Historie, og vel særlig fra det andet Bogen givne Tillæg bestaaende i en Betragtning af 21. Januar 1895 efter Regenburgs Begravelse i Skanderborg. Ved den Lejlighed havde de Paarørende fortalt Far, at hans nye og anerkendende Bedømmelse af Christian VIII havde sat den Afdøde i »stærk bevægelse«. Regenburgs Sprogtvang paa dansk Side var en af de Anker mod tidligere Opfattelser, der vilde komme frem i Danmarkshistorien, ligesom en skønsommere Bedømmelse af Oprørsbevægelsen i 1848 samt en Kritik af Radikalismen i Grundlovens Valgregler og overfor flere nationalliberale Foranstaltninger. Det havde været følt nedtrykkende af ham at skulle gaa imod højt-agtede Venner som Regenburg og Krieger. Hvad der ogsaa havde virket udadtil, var nok, at den mørke Stemning i Betragtningen afløstes af en tillidsfuld Bevidsthed om egen Evne til at kunne gennemføre Værket. Det havde naturligvis udæsket en og anden. Da der i 1897 kun var udkommet Stoffet for Aarene 1814—38, var Redegørelsen en Foregribelse af Modstanden, men hvad der allerede var kommen frem af Forarbejder havde givet tilstrækkelig Vished om, hvordan den vilde blive. Paa den ene Side var der det konservative, nationalliberalt prægede Lag, der vilde forsvare dette Partis Administration, paa den anden Side de Radikale, der ikke taalte Christian VIII, der beholdt Enevælden, og ikke vilde finde sig i Kritik af Grundloven. Det hele var en Fortsættelse af Udtalelserne i Anledning af Fru Heibergs Bog om Teaterstriden og mod den nye Bedømmelse af Griffenfeld. Den angrebne gjorde rolig Front til de forskellige Sider. Dagbogen (D. Magazin 1950, S. 50—51) oplyser, hvorledes selve Kongen, formentlig støttende sig til Prins Hans, fandt sig beføjet til at ytre Utilfredshed med Omtalen af en ældre Statsmand (A. Moltke) af Hensyn til dennes da-

levende Datter. Dagbogen ser heri en Stadfæstelse »af den gamle sætning: hellere en levende hund end en død løve. Stakkels Kristian VIII«. Muligvis har denne Træghed i at lade sig paavirke af noget nyt hængt sammen med den stillestaaende sociale Atmosfære, som vi maa tillægge Christian IX's Tid; den var trods al Kækhed opslidende for den Historiker, der bragte det nye. Hvad de radikale Historikere angaar, søgte de i Tilslutning til den politiske Radikalismes Modstand mod Dagens Konservatisme Fornyelsen i at idealisere den unge Nationalliberalisme med dens Opposition mod Christian VIII's Politik i Slesvig (fordi han ikke vilde give en Grundlov) og med dens glubske Krav om udstrakt Valgret. Brev Nr. 299 oplyser om en lille Kontrovers med cand. mag. Aage Friis paa dette Grundlag i 1895.

Endnu maa omtales den Konflikt i Arkivadministrationen, hvortil der foran S. 57 er hentydet, og hvorom nærmere henvises til Sønderjydske Aarbøger 1953. Indadtil løstes den ved, at Rigsarkivaren fik Medhold, og Provinsarkivaren, Dr. jur. V. A. Secher søgte derpaa ud i juridisk Embede i Maj 1897. Først da Spændingen var overstaaet, havde Far hjemme talt om Sagen, skønt han havde været kendelig paavirket af den. Det var Opfattelsen hjemme, at den havde været afgørende for at kaste ham paa Sygelejet paa samme Maade som han selv antog sin Sygdom i 1887 fremkaldt af Sindsbevægelsen over Provisorierne.

Denne Omtale af min Far har jeg gjort ret fyldig, men ikke mere end det selvbiografiske maa kræve, naar der skal redegøres for de væsentlige Paavirkninger. Den Paavirkning, jeg modtog fra ham, var ikke indskrænket til den Tid, han levede, men fremover og ikke mindst i de senere Aars Oplevelser var han ved sine Ord, sin Adfærd og sit Eksempel min Lærer og min bedste Lærer.

TRE AAR UDENFOR HOVEDSTADEN 1897—1900

Medens jeg endnu var i Trøjen, havde Husets gode Ven, Murer-mester Carl Kruse, gennem Familie opsporet en ledig Plads for en begyndende Jurist paa Birkekontoret i Bregentved-Gisselfeld Birk i Sydsjælland. Det var netop saadan noget, jeg havde tænkt mig at begynde med. Derfor kunde jeg straks efter Hjemsendelsen pakke mine Ting og begive mig til Vester Egede ved Haslev Stationsby, hvor Kontoret og min fremtidige Bopæl var.

Disse tre Aar, som jeg kom til at tilbringe i Sydsjælland og Jylland, synes at tilhøre et usigelig fjernt Tidsrum, saa forskellig var hele Tilstanden fra den nuværende. Europæisk befandt man sig i den lange Fredsperiode fra 1871 til 1914, og et imperialistisk England under den aldrende Dronning Victoria havde hidtil været Garanti mod en europæisk Stormagtskrig. Kejser Wilhelms altid opsigtvækkende Personlighed, den franske Dreyfussaffære og efter 1899 Boerkrigen var Hovedemnerne i det storpolitiske Panorama. Herhjemme var vi inde i den Periode, der betegnes som Venstre-reformpartiets Opmarch mod Forligsmændene fra 1894. Konseils-præsident Hørring, der i 1900 afløstes af H. Sehested, søgte ligesom denne med aftagende Vælgerstøtte men med Støtte i den gamle Konges Ulyst til en politisk Frontforandring at holde Højres Fane oppe. De Lovgivningsresultater, der kunde opnaas, var beskedne, og paa store Reformer kunde der ikke tænkes. Man var klar over at befinde sig i en Forventningens Overgangstid, ikke i nogen Grødetid. Heller ikke Aandslivet bar Præg af stærke Fremstød, og fra Nordslesvig hørtes om det uafrystelige Aag, Køllerpolitikken lagde paa Befolkningen. Alt dette gav Indtryk af Stilstand, Hvile og bundne Kræfter.

Saasnart Navnet Vester Egede blev nævnt, mindedes man fra den danske Læsebog Chr. Winthers Vers:

»Hvor Fensmark hæver sit Kirketelt
med den røde Top imod Sky
og smiler over til Gisselfeld
og til Vester Egede By —«

og følte sig hensat til Idyllen. Dette Billede var heller ikke urigtigt, men det var dog ikke det, jeg var ude efter, da jeg 8. September 1897 indtraf paa Bregentved-Gisselfeld Birkekontor som 3. Fuldmægtig. Det var Retsvæsenet, jeg skulde stifte Bekendtskab med, som det viste sig i sin underste 1. Instans-Skikkelse, hvor Dommer- og Politimestergerningen var forenet hos samme Embedsmand, og det var der gode Betingelser for her.

Landsbyen Vester Egede, 7 km syd for Haslev ad Landevejen, der paa dette Sted deler sig i to: mod Vest til Næstved og mod Øst til Fakse, var Sædet for den dels i Sorø Amt dels i Præstø Amt liggende ret store Landjurisdiktion (2. Klasse). Lige i Vejsvinget laa den trelængede straatækte Birkedommergaard Christianslund med Kontorer og Bolig. Paa den anden Side af Landevejen laa Ting- og Arresthusbygningen, og lidt længere nede kom saa sædvanlige Landsbyhuse. Christianslund havde ikke blot Udseende af en Landbedrift, det var en saadan, Fæste under Gisselfeld, og i Staldene stod 11 Køer og 4 Heste. Under Forgængerens, den senere Etatsraad P. M. Brun, havde Landbedriften været betydelig større, og da han ogsaa havde været sportellønnet, skulde han efter Sigende være gaaet derfra med en Formue. Mærkeligt at jeg uden videre gik ud fra, naar han en Gang imellem blev nævnet, at han nu var død og borte. Faktisk erfarede jeg først ved at skrive Navneregister til denne Bog, at Etatsraaden havde levet til sit 91. Aar i 1904 og ogsaa forsaavidt vist sig som en kraftig Type. Jeg huskede fra København den gamle Birkedommers forbitrede Indlæg i Nationaltidende, hvori han, efter at have undgaaet at blive umyndiggjort som lidende af »sindssygt Had« til sine Nevøer, angreb Overlæge Knud Pontoppidan for sin Tvangsindlæggelse paa Kommunehospitalets 6. Afdeling efter Nevøernes Begæring. Jeg havde ogsaa læst hans Bog »Et Kriminalforhør«, der gengav hans Undersøgelse som Kommissionsdommer i en af de »Bandesager«, der i ældre Tid af og til kunde udvikle sig paa Landet, hvor Polititilsynet helt kunde svigte. Denne Sag var endt med en lang Række Dømfældelser, deriblandt Henrettelser. I sin Jurisdiktion havde han ligeledes holdt skrap Justits, og det var indarbejdet i Betleres og Løsgængeres Bevidsthed, at hans Jurisdiktion skulde man holde sig borte fra. Dette havde oprindelig været til en god Hjælp for min Chef, H. C. M. K. Øllgaard, men under hans Hænder var Situationen dog blevet en anden. Øllgaard, født 1839, var i 1884 kommen fra Kultusministeriet og havde vist aldrig før været »ude« i Praksis. Naar han havde faaet denne blandede juridiske og landbrugsmæssige Virksomhed, saa havde det svaret til hans Traditioner, idet hans Far, der havde været Prokurator, paa samme Maade havde haft Land-

bedrift paa Tanderup ved Herning. Hans to dygtige Brødre, Højesteretsassessoren og den københavnske Borgmester, havde ikke kunnet vedligeholde samme Livsførelse. Den landbrugsmæssige Side af Tilværelsen paa Christianslund stod hans Hjerter særlig nær; han interesserede sig for Arbejdet i Marken, kunde fortælle Træk af Dyrelivet o. d. og var lettere at træffe i Mark og Stald end paa Kontoret. Ogsaa paa den Maade hang han ved Tradition, at han havde gennemført altid at faa Fuldmægtige, der stammede fra Jylland, helst det vestlige. Først med mig skete der en Ændring ogsaa derved, at jeg var Kandidat, de andre havde været danske Jurister. Fuldmægtig O. Th. Opstrup var fra Ringkøbing, 2. Fuldmægtigen Rudolf Thomsen fra Varde. Sidstnævnte var ligesom jeg i Pension hos Birkedommeren, og vi havde sammen to Værelser i Gavlen mod Vejen. Endvidere blev det arrangeret — og det var maaske Grunden til, at det ikke igen var blevet Turen til en vestjydsk dansk Jurist — at jeg skulde manuducere Sønnen Balthasar, Enebarnet, der saa kunde komme hjem fra København. Det var et elskværdigt Menneske, der ogsaa befandt sig vel i Nærheden af Landvæsenet; han døde 1933 som Amtmand paa Bornholm. Ogsaa Forældrene og en ugift Søster til Fruen, f. Hjort, mindes jeg som venlige og elskværdige Mennesker.

Vejen til Haslev førte forbi Peder Okses røde Herresæde Gisselfeld Kloster, hvor en Danneskjold-Samsøe dirigerede, medens det hvide fornemme Bregentved, der tilhørte Greverne Moltke, laa noget østlig derfor. Der var udstrakte Skove i store Dele af Jurisdiktionen ogsaa i den nærmeste Omegn af V. Egede, hvorfra man let naaede over til den idylliske Pavillon Villa Gallina i Hæsede Skov. Den bedste Maade at stifte Bekendtskab med Skovene paa fandt jeg snart var at holde Auktion ude i dem, saa at man i den efteraarsvaade eller vinterbare Skov skulde gaa paa kryds og tværs efter, hvor Bunkerne laa med Bøgeklov, Fagotter eller Afhug omgivet af Køberne, hvis Aande og Piberøg dannede en lille Sky over Flokken, og det beroede paa Fuldmægtigen, hvor let han vilde give dem Køb. Ved min første Auktion stod vi en Tid oppe paa Landevejen, og det kunde ikke ses, fra hvem Budene kom. En Stemme kvækkede op i Haab om at gøre Grin med den nye Fuldmægtig, men da jeg bad vedkommende »passe sig selv«, indtraadte der Tavshed, og Sognefogden udtalte senere sin Tilfredshed med, at det var taget paa denne Maade. Først efter ca. 3 Maanedes Forløb naaede jeg dog saa vidt, og ialt nogle og tyve Gange rykkede jeg ud til Skov- eller andre Løsøreauktioner. Dette kunde bringe til at se lidt indenfor hos Rekvirenterne. Paa Herregaarden Sparresholm, det gamle Paddeborg i Toksværd Sogn, var man sikker paa at blive

beværtet med Vildt i en Sal, medens en Jagthund kom og lagde Hovedet paa ens Knæ. Nogle Gange var jeg nødt til at køre i Birkedommerens Befordring og selv være Kusk for den 21-aarige Hest Edgar, der kunde have sine Luner og havde været løbsk for Fuldmægtig Thomsen. Det selskabelige Liv var ikke stort. Der kunde være Besøg af den Øllgaardske Familie, og Sønnens Nærværelse førte til lidt ung Selskabelighed. Godsforvalter Baumann paa Jettehøj under Gisselfeld var Broder til Sognepræsten i V. Egede, og i begge Familierne var der to eller tre smukke Døtre. En Landskabsmaler paa Egnen med oprørske Teorier besøgte os en Gang imellem paa Hybelen. Skønt mit Arbejde, som jeg straks kommer til, nøgternt sagt nærmest maatte betegnes som at være Skriver, følte jeg alligevel ved Overgangen fra den skolemæssige Tilværelse i København, først med Eksamen siden i Forplejningskorpset, en saadan Frigørelse, at Facit blev paa Linie med Stemningen i Chr. Winthers Digt om Fensmark Præstegaard.

Da jeg rejste hjemmefra havde Far fra en Gang i August lagt sig syg hjemme, og Lægerne stillede Diagnosen Lungebetændelse og Hjertesvaghed. Søndag den 3. Oktober var jeg der paa et Besøg, men to Dage efter indtraf det tunge Dødsfald. Begravelsen fandt Sted fra Frederiksberg Kirke, Talerne af Pastor J. H. Monrad og Højskoleforstander Ludvig Schrøder er trykt. Det stærkeste Indtryk kom fra Brorsons »Her vil ties, her vil bies« med Linierne: »Se nu er Stunden næsten oprunden, — næsten oprunden! — som gør dig glad«. Kisten bares over Kirkegaarden af Arkivetats Mænd, og ved Graven takkede Murermester Kruse, der havde paataget sig hele Ordningen, paa Enkens Vegne; min ældste Broder opholdt sig den Gang i Amerika. Mandag d. 13. December havde de forskellige sønderjydske Foreninger foranstaltet en Mindefest, der holdtes i Universitetets Festsal som lukket Møde med Højesteretsadvokat S. Nellesmann som Dirigent. Professor Høffding karakterede A. D. Jørgensen som Grænseboen i forskellig Betydning, tillige talte L. Schrøder og H. P. Hanssen. Ogsaa her var det Kantaten med Ord af Digteren L. C. Nielsen til Toner af Johan Bartholdy, der selv sad ved Flygelet, som trængte dybest ind. Helge Nissen sang Soloerne og Vilhelm Andersen fremsagde Recitativet. Der var tegnet et stort Forbillede for Børnene at leve op til. Vor prægtige Mor overlevede ham i 39½ Aar.

Da Arbejdskraften paa Birkekontoret kun bestod af de 3 Fuldmægtige, er dermed sagt, at Skriveriet ved Førelsen af de forskellige Protokoller, Udskrifterne af dem og Dokumenternes Indførelse

i Afskrift i Pantebogen tilfaldt mig som min Hovedbeskæftigelse. I Justitias Tjeneste begyndte jeg ved Grunden. Nu var Forholdet jo det, at jeg under Uddannelsen aldrig havde set et retsligt Dokument, saa der var altsaa noget at indhente. Og at skrive Dokumenter af Linie for Linie, naar det gøres med Bevidsthed og Opmærksomhed, og gøre det i Bunkevis, giver virkelig Fortrolighed med de forskellige Typer. Panteobligationer, Skadeløsbreve, Købekontrakter, Skøder af forskellig Slags, Aftægtskontrakter, Forpagningskontrakter og Testamenter kom altsammen under min Pen ind i den sidste Del af Pantebog U og den første Del af Pantebog V eller i Notarialprotokollen. Omgivne af den Stilhed, der er paa Landet, sad vi ved vore Pulte, der stammede fra daværende Justitsraad Bruns spartanske Tid, med Udsigt til Plænen i Gaarden og den støvhvide Landevej. Domprotokollen førte Birkedommeren selv med en god fast Haand, Koncepter dertil opbevarede ikke. Deraf skulde ofte tages Udskrift, og den fuldstændige »Beskrivelse« skulde ske i den højtidelige og med forhøjet Gebyr og Stempel belagte »Aktsform«, der her paa Bjerget indlededes saaledes: »Hans Christian Mathias Krarup Øllgaard, Birkedommer og Skriver i Bregentved-Gisselfeld Birk, Ridder af Dannebrog, Gør vitterligt« og afsluttedes »Dets til Bekræftelse [d. e. til Bekræftelse af dette] under Haand og Embedssegl.« 1. Fuldmægtigen havde private Forretninger med Dokumentskrivning, der besørgedes hjemme hos ham i Byen. Skiftevæsenet og Regnskabet var hans Sag samt de Auktioner, hvor han var Inkassator. 2. Fuldmægtigen havde Aftenarbejde for ham ved at udskrive Auktionsregninger. Hans Omraade paa Kontoret var foruden Registrering af Tinglæsning gerne de udgaaende Forretninger med Foged-, Auktions- og Notarialvæsen, Brandforhør og Ligsyn, endvidere Sportulering, Brevveksling og Lægdsvæsen. Mit lille Omraade udover det tidligere nævnte var — næst at kopiere Pantebogens Sider over paa Silkepapir ved Hjælp af Trækpapir og en vandfyldt Kost — at administrere Hittegodset og udfærdige Tilladelser til at slibe eller spille. Birkedommeren lod Kontoret passe sig selv. Telefon fandtes ikke paa Christianslund, og derved sparede man for mange Henvendelser, hvis dette havde været Opgaven. Men politimæssigt var man jo ikke indstillet paa, at der skulde ske noget. Politibetjent Larsen var stationeret i Haslev, Politiassistent Schmidt et Sted østerude. De mødte regelmæssig visse Dage paa Kontoret, Larsen paa Cykle, Schmidt i sit Køretøj, og kunde næsten ligesaa regelmæssigt rapportere »alt roligt i Schipkapasset«. De vidste, at det vilde blive betragtet med Mishag, om de uden tvingende Nødvendighed havde indbragt Betlere eller Løsgængere, og Jurisdiktionen

afgav derfor et ganske godt Tilflugtssted for saadanne. Af Sognefogderne kunde der ikke ventes nogen Aktivitet. De havde som Lægds mænd at føre deres Ruller, og i September mødte 17 Sognefogder for at faa deres Rulleføring afstemt med Lægdsforstanderens; bagefter var der et hyggeligt Samvær i den store Have.

Paa Birkets Retsdag afhentede Retsvidnerne Protokollerne og Dokumenterne til Tinglæsning paa Kontoret, og man saa Sagførerne nærme sig; fra Haslev kom Jespersen, Bröcker og Damgaard, fra V. Egede Jensen, en tidligere Fuldmægtig. I sin gamle Uniformsfrakke og om Sommeren i Morgensko skraaede derpaa Birkedommeren over Landevejen ledsaget af 3. Fuldmægtigen. Sidstnævnte kunde nu se, hvorledes den ordinære skriftlige Procedure forløb, naar først Tinglæsningen var endt ved, at Dommeren nævnede de i Protokollen opførte Dokumenter. Der begæredes og gaves Udsættelser, fremlagdes og udlaantes Indlæg, og naar det kom højt, afhørtes Vidner efter fremlagte Spørgsmaal. Herunder kunde der opstaa lidt Mundhuggeri med Dikteren til Protokollen, og hvis Ed skulde aflægges, hvilket var en ret hyppig Foreteelse, oplæstes den Mynsterske Edsformaningstale med megen Fynd, medens man rejste sig. Naar efter en Times Forløb ingen meldte sig efter Paaraab, kunde Retten erklæres hævet. Saa aabnedes Politiprotokollen, hvis det ikke allerede var sket, og det blev livligere, da der nu blev større Adgang for Dommeren til at optræde aktivt enten for at vejlede Parter eller for som Forhørsdommer at udspørge. Naar Arrestforvarer Jensen, der iøvrigt tillige var Skræder, aabnede til Arrestafdelingen paa den anden Side Døren for at indlade en Arrestant, trængte Duften fra Arresterne med Vand- og Brødafsonerne ind i den lille Tingstue. For den, der i Forvejen kun kendte lidet til de Livsforhold, der oprulledes, og de Typer, der optraadte foran Skranken, var der selvsagt meget at lægge Mærke til og blive interesseret for. Formen for Retsmøderne var den Gang den simplest mulige: ingen Anklager og Forsvarer som »Parter« og som Kontrol kun den efter Dommerens Diktat (eller, om han vilde, af ham selv personlig) førte Protokol, for hvis Rigtighed de to Retsvidner skulde indestaa, og dem kunde Dommeren stole paa. Det var dette Apparat, der i Firserne i »Fejøsagen« om det opdigtede Barnemord havde ført til et skrækkeligt Misgreb (hvis dette maa antages). Vor skikkelige Poliassistent Schmidt var iøvrigt den Politimand, der udlaant til den sindssyge Birkedommer Freuchen havde afstedkommet hele Maløren ved at faa Pigen til straks at »tilstaa« til sin Rapport.

Nægtes kan det imidlertid ikke, at Fuldmægtigen ofte ærgrede sig over, at Dommeren øjensynlig havde en Hovedinteresse i at

slippe saa let hen over Sagerne som muligt, derfor i ikke at spørge om mere end højest nødvendigt og overhovedet at komme over, hvor Gærdet var lavest. Tilsvarende blev der politimæssigt saavidt muligt undladt Opsporing af Forbrydelser, som der var skellig Grund til at formode. De jagtberettigede har sikkert været utilfredse med, hvad de fik ud af deres Anmeldelser om Krybskytteri, der i hvert Fald fik Lov til at ligge en Maanedstid, inden Undersøgelsen begyndte. Til Gengæld gjordes der heller intet ud af Klager over Jagtbetjentes Overgreb. Jeg maa dog nævne, at Dommeren en Gang ved taalmodig Udspørgen lirkede en Tilstaaelse om Urtyveri frem fra en ung Fyr, hvis Taarer, maa jeg tilstaa, havde gjort Indtryk paa Fuldmægtigen af Oprigtighed. Det forlød, at Øllgaard i sin første Embedstid havde gjort et mere energisk Indtryk. Men han havde i hvert Fald ikke ved Overgangen fra Ministeriet, hvor han havde haft med Skolevæsenet at gøre, besiddet tilstrækkelig Interesse til at sætte sig ind i alle Embedets Forretninger, naar han saa, at hans støtte vestjydske Fuldmægtige (der fra hans Kontor kom i gode Stillinger, dette gjaldt ogsaa Opstrup og Thomsen) passede dem godt nok. Selv havde han vistnok god praktisk Forstand, men at dømme efter hans Boghyldes magre Udstyr levede han paa sin Eksamensviden, og vel havde de mellemliggende Aar til Dels været juridisk ufrugtbare, men noget nyt var der dog kommet. Foruden at Landvæsenet beslaglagde hans Interesse, var der ogsaa det, at det havde økonomisk Betydning, at man ikke kom til at behøve Udvidelse af Kontorets Arbejdskraft. Men dette kunde let blive Tilfældet, hvis der blev gjort meget ud af Virksomheden som Politimester og Forhørsdommer med tilhørende Skriveri. I min Tid var der slet ingen kriminelle Sager om betydelige Emner, ej heller om Rækker af strafbare Forhold eller med langstrakte Forhør. De Optegnelser, jeg har liggende, viser, at jeg kritisk har iagttaget alt, hvad vi paa dette Omraade havde med at gøre.

Af en Optegnelse ser jeg, at jeg anskaffede en Bog om Kontokuranter og læste noget Handelsvidenskab. Aarsagen var, at Universitetet havde udsat et Prisspørgsmaal om Emnet, og at mine Tanker gik i Retning af at præstere noget paa dette Omraade. Selve dette Emne forekom mig nu ikke godt egnet til Udarbejdelse i V. Egede, saa det opgav jeg hurtig. Noget andet var, at jeg trængte til en større Virkekreds, som jeg dog stadig vilde søge paa Retsbetjentkontor, og at jeg derfor fra Slutningen af Februar 1898 orienterede mig om en Fuldmægtigansættelse i Skanderborg, hvorom jeg gennem Bekendte havde hørt. I Maj gik dette i Orden, og efter 10 Maaneders Ophold løsrev jeg mig fra V. Egede og

tiltraadte 1. Juli 1898 som 2. Fuldmægtig ved By- og Herredsfogedkontoret i Skanderborg hos Borgmester A. Thiele.

At Skanderborgegnen ikke i landskabelig Henseende vilde staa tilbage for den sydsjællandske, stod mig klart, da Toget sydfra i den aarle Morgen buldrede over Dæmningen ved Nybro, og jeg saa Søerne ligge stille udbredt omkring Slotskirkens røde borglignende Taarn. Fra Stationen, der laa nordligere i Skanderup Sogn med den lille Kirke, gik jeg derefter ad Stationsvejen forbi Mindesmærket om Slaget paa Nonnebjerg og naaede saa op paa Købstadens meget brede Adelgade, der laa i dyb Søvn. Ved Siden af de lukkede Porte saas røde Vandtønder paa Træslæder, bestemt til at imødegaa Ildsvaade. Paa Torvet i den nedre Del af Byen naaede jeg Hotel »Skandinavien«, der skulde være mit Tilholdssted, og efter saaledes at have konstateret at være kommen til en Købstad, der alt vel overvejet dog maatte være det rette Hjemsted for en Jurist, samlede jeg Kræfter ved en Morgensøvn. Byen var kun lille med omkring 2500 Indbyggere, men kgl. Borgmester Thiele, der var udgaaet fra Indenrigsministeriet, havde dog den Tilfredsstillelse her at administrere en Købstadkommune. Sammenlignet med V. Egede var den i hvert Fald en Storby, og den havde en historisk Baggrund ved det gamle Skanderborg Slot, hvoraf Slotskirken var en Levning, og ved det store i 1845 rejste Mindesmærke for Frederik VI. Byen var Sædet for Amtsraadskredsen, og Skanderborg Amtsraad holdt sine Møder paa Raadhuset. Den fælles Formand for dette og for Aarhus Amtsraad, Stiftamtmanden over Aarhus Stift, Kammerherre Vilh. Dreyer, beboede den anselige, af en ældre Byfoged opførte Embedsbolig, hvor ogsaa Amtets Kontorer var. Sit Ønske om at faa Bolig anvist i Aarhus tolkede han i dette Rim: »Jeg vilde være glad dersom — jeg snart til Aarhus kom«, men en Ændring skete først senere og da saaledes, at der i Stedet for et blev to Amter. Hans Forgænger, den gamle og højt ansatte i 1895 afdøde J. Th. Regenburg, med hvem Far havde haft adskilligt at gøre, havde sit Gravsted paa Kirkegaarden med den mærkelige Indskrift paa Stenen: »Semper tiro«, altid Begynder (Rekrut). Byen rummede et Amtssygehus, hvis Overlæge Mikkil Hindhede endnu ikke var blevet den landskendte Ernæringsagitator men dog var kendt som en Læge med originale Meninger og en kraftig Røst.

Den til Købstaden hørende Landjurisdiktion Hjelmlev-Gjern Herreder strakte sig mod Nord med sine frugtbare og skovrige Egne i nær Forbindelse med Mossø og Himmelbjergegnen, hvortil der udgik Bane. Med min Familie paa mødrene Side i Aarhus var Forbindelsen ogsaa let. Af Herregaarde fandtes i Herrederne kun

Sophiendal (Hofjægermester Rosenkrantz). Borgmesterboligen med Kontoret var det sydligste Hus i Gaden med stor Have ud til Lillesø og Baad. Borgmester Thiele var en rask og kraftig Mand, et Aar yngre end Øllgaard og Overhoved for en elskværdig og dygtig Familie med 6 Børn hvoraf 2 Pigebørn, den ældste Søn Student, den yngste ca. 10 Aar. Han og Sønnerne havde Interesse for Sejlsport, og han selv arbejdede gerne med Træfældning. 1. Fuldmægtigen Rasmus Langkilde Lauesen, der var Nabo til Embedsboligen, var en Mand i Fyrreerne af fynsk landlig Afstamning, praktisk duelig og af et lyrisk Temperament. Paa Kontoret, der havde smukt Inventar, anskaffet for Politikassens Regning, hvilket var et Bevis paa Dommerens Nidkærhed som Haandhæver, var hele to Kontorister ansat, en ældre fhv. Landmand, Broder til Distriktslægen Graah, til at føre Pantebogen og en ung Mand. Jeg skulde dog have Protokolføringen i Retten men flere Funktioner end før: Journalføring, Brevveksling, Lægdsvæsen og Udlæg. Efter nogen Tids Forløb overtog jeg et Ekstrahverv med Omskrivning af Købstadens Panteregistre. Et andet særligt Hverv var at være Sekretær i Byraadet, hvilket var let, da Borgmesteren skrev Koncepten til enhver Skrivelse. Men det havde sin Interesse at overvære Møderne i Byraadet. Alt gik under Thieles vagtsomme Øjne formelt og stilfuldt til, og det ledende Medlem Prokurator Weng passede helt dertil. Foruden Byraadssal var der paa Raadhuset, der laa paa Torvet, tillige Amsraadssal, Retslokaler, Arkiv og Arrester med Bolig for Arrestforvarer Jøns, en ældre Holstener og fhv. Hestgardist med Erindringer om Frederik VII. Som i V. Egede havde vi to Politibetjente, i Byen Schleimann, der tidligere havde været Garver, en pæn og afslebet Mand og for Herrederne Rasmus Hansen, der var yngre. Han var Landbo og havde været ridende Gendarm. Hans friske folkelige Meninger om, hvad der havde tildraget sig i Landet f. Eks. i 1864 under D. G. Monrads Ægide, hørte jeg gerne paa, og den Foragt, han kunde lægge i Udtalelsen af Navnet Monrad, har jeg ikke glemt — og mon han helt havde Uret? Jeg maa tilstaa, at jeg ikke den Gang var tilstrækkelig inde i Tingene til at kunne tage et Ordskifte op. Det gik mig paa samme Maade, naar Provst Th. Sørensen, der havde staaet afdøde Stiftamtmand Regenburg nær, spurgte hvad Far egentlig havde haft at udsætte paa hans Gerning. Det var jo Daniseringen af Mellemslesvig efter Treaarskrigen. Begge Betjente blev holdt godt til Ilden af Borgmesteren og maatte afgive talrige Rapporter. Hansen maatte idelig omkring til Mejerierne for at indsamle Mælkeprøver til Kontrol i smaa Flasker, der var vanskelige at transportere.

Borgmester Thiele har altid mindet mig om Byfoged Kyng i Ingemanns »Landsbybørnene«. Pligten gik ham foran alt, og ingen skulde kunne sige, at han sparede sig. Desuden lagde han megen Vægt paa Formen. Medens Protokolleringen af Anstandsgivningenovre hos Øllgaard havde kunnet ske ved et »Bv.« (Bevilget), hed det efter Diktat hos Thiele: »Den af Sagfører N. N. begjærte Anstand bevilget og Sagens næste Foretagelse berammet til — dagen den — Kl. 10«, hvad derpaa oplæstes. Personangivelser i Forhør o.l. skete med det fulde Navn. Mange Gange har jeg nedskrevet Navnet »Søren Peter Jensen Lindgaard« paa en Karl, der var sigtet for at have aflagt falsk Ed i en Paternitetssag, og som forgæves fremstilledes til fornyet Afhøring Gang efter Gang. Thieles Referat faldt i de værdige Former, som Viborg Overrets Domme havde knæsat. Et Træskospark havde været givet med »en Fod, der var beklædt med Træsko«. Forhørsvirksomheden interesserede ham stærkt, og han borede ihærdigt for at faa de forønskede Tilstaaelser frem saaledes med den omvandrende Uldhandler Møller, der antoges at stjæle Penge, hvor han kom indenfor paa sin Vej med Bylden, og som de jyske Jurisdiktioner kappedes om at søge at faa Ram paa. I Skanderborg, hvor han sad i Varetægtsarrest de obligate 3 Maaneder, lykkedes det imidlertid trods en Del Indicier ikke. Det var herved en Ulempe, at Thiele var temmelig tunghør. Derved forøgedes den mentale Afstand til de udspurgte Personer, og dertil kom Forskellen mellem den jævne Mand eller Kvinde og Embedsmanden, der tænkte og talte i Bogsprog. Hans Udspørgen var ikke rigtig konkret og tillempet efter Opfattelsen.

Af mit Ophold i Skanderborg, der varede til 31. August 1900, fragik Tiden fra 13. September til 22. Oktober 1898, da jeg var indkaldt til Fredericia som Korporal i Forplejningskorpset. Der var ikke nævneværdig Anvendelse for de to Korporalers Tjeneste, saa Opholdet var en Ferie. Først paa Hjemsendelsesdagen fik vi et militært Indtryk ved at møde til en Garnisonssparole af Befalingsmænd og ligestillede, hvor Oberst Baggesen i os ubekendt Anledning indskærpede ikke at vaske »sit snavsede Linned i andres (d. e. civiles) Paasyn«. Dronning Louise døde i disse Dage, og den officielle Sorg var en Afbrydelse i den daglige Tilværelse.

Af yngre Jurister i Byen kan jeg nævne Amtsfuldmægtig G. V. Neergaard, en særdeles embedsivrig Mand af et nervøst Temperament og med bureaukratiske Anlæg, som de kan udvikles paa et Amt. Vi gjorde Cykleture sammen, bl. a. til Horsens for at bese Tugthuset. Der kunde ikke fra hans Stilling ventes Avancement til Retsbetjent, og han gik derfor over til Stillingen som Byfogedfuldmægtig i Aarhus, der kun var beskæftiget med Retspleje. Derfra

blev Neergaard Assessor i Kriminal- og Politiretten, men døde just, da Retsreformen traadte i Kraft. 2. Fuldmægtigen Leopold Rosen blev senere Politimester, og hans Eftermand Th. Hillerup, en kendt Tennisspiller, døde som Overretssagfører i København. Ved Bordet i (Skandi-)»Navien« mødtes ogsaa andre, som Landskabsmaleren J. Th. Jensen, »Skanderborg-Jensen«, og en fhv. Skuespiller Knutzon, tidligere Stationsforstander i Laven, der gav Oplæsning og Deklamationskunst til Bedste paa Salen. Han følte sig som miskendt Kunstner i den højere Stil og bar paa sig en Tryksag, der omhandlede, at han en Gang havde aflagt Prøve for Emil Poulsen, der kun havde vraget ham, fordi han, som tidligere M. Rosing, havde norsk Akcent. 17. April 1899 har jeg noteret, at Byen fik Besøg af J. C. Christensen med Tilføjelsen Stadil, der holdt politisk Foredrag til Bekæmpelse af »Moderationen« og naturligvis Højre. Teksten drejede sig om at bygge sit Hus paa Sand eller paa Klippegrund, Agitation i en halv kirkelig Tone, som det passede for en Degn. Han hentydede ikke til, at hans Parti et Par Aar før her i Skanderborg praktisk havde bevist Modpartiets Rigsdagsmand, Skanderborg Amts Avis' Redaktør Oluf Jørgensen, senere Agrardagbladets Leder, at der i det politiske Liv kan være Sandgrund, hvor Klippe formodedes. J. var 1895 blevet valgt til Folketinget efter en haard Valgkamp, men bagefter kom der Indsigelse mod Behørigheden af Valghandlingen, der af Lederen, Borgmester Thiele, skulde være sluttet, skønt der endnu var Vælgere tilstede, der ønskede at afgive Stemme. Aaret efter havde Tinget »med tvivlsom Føje« (Biografisk Leksikon) kasseret Valget, og ved det nye Valg kom Venstrereformpartiet ind. Borgmesteren følte dette, der næppe havde været bygget paa Sandhedens Klippegrund, som en stor Uretfærdighed mod sig, og for den, der kendte hans til Pedanteri grænsende Omhu i slige Ting, var det ganske usandsynligt, at han skulde have ladet det skorte paa noget. Skanderborg-egnen havde i Provisorieaarene, som Thiele havde oplevet, haft sine Skattenægtere, og det huskedes, hvorledes den daværende Fuldmægtig F. P. Hiort-Lorenzen havde kørt ind i Byen paa Læsset af skatteudpantet Gods — meget passende med hans Slutstilling som Formand for Landsoverskatteraadet. Paa Auktionen kunde saa Skattenægterne købe deres Effekter tilbage.

Jeg fandt mange elskværdige og interessante Mennesker i Byen og Herrederne, og Udrykningerne paa Forretning var mig altid kærkomne. Jeg følte mig beslægtet med det jydsk Væsen, der stemmer baade med min fædrene og mødrene Afstamning, men slaa egentlig Rod paa Stedet og i Befolkningen skulde jeg jo ikke. Jeg anstillede mine Betragtninger over de smaa Byers Ejendomme-

lighed og fandt den deri, at alle kender hinanden og føler sig samhørende. De forskellige Købstadserhverv har nok deres Repræsentanter, men de er saa forholdsvis faa, tildels med flere paa én Haand, at Bybevidstheden har Chance for at blive stærkere end Fagbevidstheden.

Den 24. Juli 1898 dannedes Foreningen af Amts- og Retsbetjentfuldmægtige i Danmark ved et Møde paa Hotel Royal i Aarhus, hvori jeg deltog. At jeg paa Grund af manglende Fuldmyndighedsbevilling ikke kunde faa fast Konstitution, men maatte have Sanktion fra Amtet paa de enkelte Forretninger, var ikke nogen Hindring for Medlemsskab. Det var Fuldmægtig H. C. Ørsted fra Vejle og Fuldmægtig Hvid, Aarhus, der var ledende ved dette Fremstød for Organisationstanken, der først 2 Aar senere toges op af Underretsdommerne.

Jeg meddeler her et Par Optegnelser, saaledes som jeg har nedskrevet dem, om Mennesker paa den anden Side Skranken, ikke fordi jeg anser det meddelte for særlig værdifuldt, men da dette er en Biografi.

»En Mand i Haslev havde stjaalet en Frakke fra en Vogn paa Torvet og en Fedtflomme fra en Slagterbutik; han forklarede, at han havde været fuld og utilregnelig. Konen havde faaet ham til at søge at lægge Tingene tilbage, og da Familien var i uheldige Omstændigheder, lod Birkedommeren Sagen falde. Et halvt Aars Tid efter kom der Rekvisition af Straffeattest fra Vejle for Manden, der nu havde begaaet Tyveri der. Formodentlig har Byfogden ikke troet paa utilregneligt Tyveri.

Johan Andrew N. var Søn af en i Indien bosat dansk Civilingeniør. Han havde i Holme Kro slaaet Værten med en Bajerflaske i Ansigtet. Han var Polytekniker og havde tidligere opholdt sig i Ostindien og Australien; siden 1890 var han her i Landet og var — uvist hvorledes — efterhaanden bleven reduceret til Arbejdsmand. Han var 25 Aar gl. Krænket Stolthed i Forbindelse med Mismodighed over hans uheldige Stilling og endelig Brændevin, men næppe daarligt Selskab, havde drevet ham til hans raa og ubetænksomme Handling. Det var aabenbart, at han havde irriteret Kromanden — hans Kreditor — og Konen i lang Tid, sandsynligvis ved sin Tungefærdighed. Han nærede sin Selvfølelse ved Bevidstheden om sin Dannelse og sin eksotiske Fortid. Hans Breve, der blev eftersat paa Kontoret, var elegante og i strængeste Forretningsstil. Hans Tale var klar og prægnant — velgørende overfor Birkedommerens Ordstrøm. Forhøret drejede sig kun om, hvorvidt han huskede at have brugt Flasken. Hans Forklaring om, at han ialtfald

maatte have været saa blindt rasende, at han ikke havde sanset og derfor ejheller kunde huske det, lod han til selv at tro paa. Jeg tænker næsten, at han i Begyndelsen har været saa optaget af Tanken om, at det var den Vej, han skulde for at blive fri, at han har holdt Erindringen nede saa vidt, at han ialtfald syntes, at han var halvt ærlig eller subsidiært kunde forsvare sin Handlemaade — i Kroen og i Retten — med andre Grunde (at han var fornærmet, at han levede mellem Tølpere). Da saa Vidneforklaringerne kom, og han indsaa, at fortsat Benægtelse betød fortsat Varetægt, kom Tilstaaelsen først med ironisk krænket Mine, som led han ny Forurettelse, senere uden Vægning.

Det, som Straffen skulde lære denne Mand, var ikke saa meget at beherske Raaheden, thi han var næppe nogen Slagsbroder. Men derimod, ¹⁾ at han burde af al Magt arbejde sig ud af sin Stilling som blot Arbejdsmand, ²⁾ at saa længe han søgte Ophold som Arbejdsmand, var han ikke sine Kammerater overlegen og var ikke i Besiddelse af andre Rettigheder. Denne Bevidsthed skulde bringes ham under Forhøret, thi selve Straffen (Vand og Brød) vilde han ellers kun føle som en Forurettelse.

Hestetyven var en Husmand paa 20 Aar, gift og Fader. Han stjal om Natten hos sin forrige Husbond en Hest af Stalden i Kongsted og red til Næstved Marked, hvor han solgte den. Efter sit Sigende — som Birkedommeren ikke gik nærmere ind paa — fattede han først Tanken om Tyveriet, da han var gaaet hjemme fra Kl. 2—3 for at gaa til Præstø for at søge Arbejde. Nogen Anger var ikke at spore — og søgtes ikke fremkaldt. Han mente at kunne slippe med en Bøde. Han betegnedes som en uudviklet, meget enfoldig, men meget rar og omgængelig Person, villig til Arbejdet. Han tilstod uden mindste Vægning. Karakteristisk var det, at baade Ejeren og Køberen af Hesten var meget forsonlig stemt; hos Ejeren var der dog et Stænk af Fortrydelighed — selv efter at han havde faaet Hesten — over, at han havde kunnet nænne at gaa til ham, hos hvem han havde tjent og haft det godt. Køberen beklagede ham, at han ikke havde faaet mere end 10 Kr. brugt af Købesummen. Blot de nu og i Fremtiden var fri for denne Tyv og fik deres økonomiske Tab dækket, saa var de meget glade ved Tyven; »han han har egentlig en rigtig god Karakter,« sagde Ejeren.«

Kort efter mit Komme til Skanderborg mødte paa Kontoret et Pigebarn, der ledsaget af Sognefogden (eller en Bedstefar?) skulde afrejse til Kvindefængslet til Afsoning af Forbedringshusstraf. Herom har jeg følgende: »En fjortenaars Pige, Kirsten Kristensen, stak Ild paa Gaarden, idet hun tog en Tørveglød og bar op paa Loftet. Grunden var, at hun fandt sig fornærmet og forurettet af Gaar-

dens øvrige Tjenestefolk. Hun var det i Virkeligheden ikke. Naar undtages et Par fortjente Lussinger havde hun næppe faaet nogen Revselse eller lidt anden Modgang, før det blev bekendt, at hun begyndte at rapse forskellige Ting, da maatte hun naturligvis høre en Del, og da var det, at hun satte Ild paa. Hun var fjorten Aar, middel af legemlig Udvikling efter sin Alder med et smukt og regelmæssigt Barneansigt. Hun var af Væsen stilfærdig og var vistnok et Slags Søndagsbarn, forsaavidt som hun, hvad det lod til, havde været særlig yndet af sin Madmoder. Om hendes Opdragelse oplystes det, at hun havde været den vanskeligste at opdrage af et Dusin Søskende, særlig kunde man ingen Vegne komme med hende med det onde. — Jeg gør mig følgende Idé om hende: hun hørte til de Naturer, som er anlagt paa et sympatibaaret Samliv, som har et særlig fint Instinkt for Kærlighed og god Forstaaelse med sine Omgivelser, som er villig til at yde sit bedste for andre, men som ogsaa er yderst fintmærkende for Mishag og Dadel fra Omgivelserne og føler sig forurettet ved mindste Modgang. Paa disse Naturer er Mishag og Dadel Straf nok for almindelige dagligdags Forseelser, stærkere Tugt forekommer uretfærdig og rejser deres Trods. Paa den anden Side kan det godt hændes, at de gør sig skyldige i Forseelser som Tyveri, Bedrageri o. l., fordi de tit kan mangle Disciplin ved den megen Medgang; ogsaa turde det være, at en begaaet Uregelmæssighed ikke bliver tilstaaet, men skjult og maa ske efterfulgt af andre, fordi Aabenbaringen vilde pine dem saa meget, og en vist Fasthed (her Stædighed, Trods) er et Karaktertræk hos disse Mennesker...«

Da den kommunale Vedtægt for Skanderborg efter omhyggelig Overvejelse var gjort færdig, derpaa havde opnaaet Indenrigsministeriets Stadfæstelse og skulde trykkes, faldt Borgmesterens Opmærksomhed paa to Ting, som han nu bagefter ønskede skulde have været anderledes. I § 1 stod »Byraadet bestaar foruden Formanden af 9 Medlemmer«; han vilde have foretrukket »af Formanden og 9 valgte Medlemmer«. I § 4 taltes om »de paa Fattigvæsenets forskellige Brancher budgetterede Summer«, og her vilde han have foretrukket danske Udtryk. Det var altsaa to smaa formelle Forbedringer, den første knap nok synlig, men betegnende for Borgmesterens Iver for at naa det fuldendte med Tilsidesættelse af alle Hensyn til sig selv eller andre er det, at han paa egen Haand paa ny indsendte Vedtægten med Anmodning om Stadfæstelse paa disse Ændringer. Sagens videre Gang kender jeg ikke. Jeg underkastede dette Træk en længere Analyse, som jeg dog forbigaar.

Blandt Borgerne i den lille By, der bar Kælenavnet Skanderleipzig, var der en af Juristerne, Sagfører Arent, hvem jeg i mine

Optegnelser har ofret særlig Omtale. »I Sommerferien 1894,« hedder det her, »gjorde jeg sammen med min Broder Olav en Tur i Jylland, og en Eftermiddag kom vi til Skanderborg. Efter at have vandret ad en Gade eller Vej, der forekom os endeløs, naaede vi fra Stationen til Hotel Phønix, hvor der i Restaurationen sad et Par Mennesker og talte sammen. Den ene — en graahaaret Mand med en stor Næse — som jeg havde siddende i Profil for mig, tiltaltes som Sagfører, og ham lagde jeg Mærke til som en Kaldsfælle. 6 Dage efter mit andet Komme til Byen var jeg med ham til Græsauktion i Gjesing Enge. Jeg beskriver ham saaledes: en lille, velbygget Mand med graat Fuldkæg, en kroget, kødfuld Næse, Briller for de smaa, ofte væskende Øjne, smaa Hænder, hvis Negle sjældent var rene, og som ofte gjorde et Greb om den omtalte Næse, medens han da trak Vejret med et Snøft. Jeg priser hans Ro som Fortæller, der f. Eks. naar han sad i Landaueren for at køre ud til en Auktion — Udlægsforretninger gav han sig nødig af med — kunde spinde den ene Ende efter den anden efter den Anledning, Egnen gav dertil. Ro prægede ogsaa hans Virksomhed. Dokumenter, som han skrev, fik Lov at ligge hen i Aarevis, meget ofte læstes et Pantedokument for sent for Løsørepantsætningen. Auktionsskyldnere o. l. tog han nødig fat paa. Naar Arent sad og fortalte om, hvad der skete, da han i 1856 først kom til Skanderborg, eller senere, da han efter at have været ved Voer og Nim Herreder i 1864 atter kom til Byen som Fuldmægtig hos Herredsfogderne Bülow og Winge (sidstnævnte Thieles Forgænger fra 1868—82), saa var der den ægte jydsk Soliditet over hans Beretninger. Det rolige Ydre skjulte imidlertid en fyrig, kolerisk Natur. Han var en ivrig Fisker og lidenskabelig Blomstergartner. Endelig var han Stensamler. Et Par Værelser havde han opfyldt af Stenøkser m. m. og en Dysse i Haven med tildannede og naturlige Sten. Og disse Stene havde han for Størstedelen selv samlet paa en vis Strækning syd for Aarhus nær ved Kattegat. Meget besværlige har disse Ture været. Stenene skulde søges i Foraarsiden, naar Sneen var af Markerne, men medens Frostens Skørnen af Jorden endnu ikke var bragt til at forsvinde ved Varmen og Fugtigheden. Og Stenene maatte i Vadsækken uden nærmere Undersøgelse, blot der var Sandsynlighed for deres Værdi. Ved given Lejlighed kunde hans Sindighed afløses af koleriske Udbrud af Indignation, f. Eks. over administrativ Smaalighed og Formvæsen. Som Sagfører var han absolut hæderlig og uden Drift til at tjene det mest mulige. Saa kunde han godt lide et Glas, og naar han søgte Kroen, forbavsede han alle ved sin Udholdenhed. Han læste vistnok en Del, men Politik interesserede ham ikke.«

Meget forskellig fra ham og ikke saa interessant for en ung Jurist var Prokurator Weng, der var barnefødt i Byen og som Dreng var kommen paa den nu gamle og affældige Prokurator Baggers Kontor. (Dennes Far, der var Byfoged, havde rejst Amasgaarden, der 1824 købtes af Staten). Weng var en smuk Mand, en rank Skikkelse, graa Whiskers, blaa Briller. Han var tilbageholdende og ikke meget talende; i en Dyst vilde han væbne sig med Kulde. Som Sagfører var han hurtig og paalidelig, og i Byraadet var han i Reglen ordførende. Som Venstremand var han i Provisorieaarene traadt op som Agitator hos Landboerne. Saa fratoges imidlertid Lotterikollektionen ham, men efter nogle Aars Forløb fik han den tilbage. Og Brugen af Lotteriet spillede en stor Rolle for Landboerne.

Af det foregaaende fremgaar det, at mine to Chefer Øllgaard og Thiele var meget forskellige. Den første var — som jeg kendte ham — indolent, og i visse Retninger var han inde paa at lade Embedet forfalde, hvilket ved Foreningen af Dommer- og Politimesterembedet i stor Udstrækning lod sig gøre, og den Kontrol, der kunde tænkes udviklet ved Fuldmægtigenes Kritik, udeblev, fordi de var privat ansat og med kort Varsel kunde opsiges. Den anden vilde derimod gøre det mest mulige ud af alting og efterkomme Pligtens yderste Krav. En Del af Øllgaards Passivitet kunde han uden Skade godt have overtaget. I personlig Henseende var Forholdet overfor dem begge det bedste. Den Lighed mellem dem var der, at de begge var kommen fra Ministerierne og havde savnet Forhaandskendskab til det komplicerede Retsbetjentembede. At dette er en Mangel, er nutildags ved at blive indarbejdet i Bevidstheden. Man hørte ude i Jurisdiktionen om, hvorledes Bybefolkningen havde været forbløffet over Thieles Strængighed, f. Eks. ved at ikende Bøder for Overtrædelse af Brandpolitiet, hvad man ikke var vant til. Han, der blev ansat 19. Dec. 1882, har sikkert haft en vanskelig Stilling, da Landboerne følte sig i Modsætning til Øvrigheden, og dette kan have paavirket ham til den stramme og formelle Holdning, han sædvanlig indtog.

Imidlertid brød nu Thiele op, skønt han lige havde naaet den Alder af 60 Aar, hvor efter Sigende nyt Embede ikke kunde ventes. 15. Maj 1900 fratraadte han for at tage til Odense som Herredsfoged i Bjerger-Aasum Herreder. Den 19. s. M. holdtes stor borgerlig Afskedsfest for ham i Byens Pavillon i Dyrehaven, og der viste det sig da, at man havde forstaaet og vurderet det gedigne i hans Personlighed. Da Apotekerens velformede Hyldest til den fraværende Fru Thiele var afsunget, faldt den sidste Rest af Reserverethed hos Hædersgæsten, og Festen sluttede med, at en samlet Flok

gik til Boligen, hvor Borgmesterparret Arm i Arm paahørte endnu en Sang. Hjerterne havde omsider faaet Lov at tale.

Jeg gjorde derefter en kort Tid Tjeneste hos Efterfølgeren Meyn, der kom fra Embedet i Ebeltoft. Mest paafaldende ved ham var hans betydelige Nervøsitet ved det første Møde med Byraadet, vistnok i Erindring om Kontroverser i Ebeltoft. Han tog det Parti at overlade alt til Medlemmerne.

I Efteraaret 1898 havde jeg skrevet nogle Bemærkninger om Lægds mændenes Rulleføring, gaaende ud paa at fritage dem for alle de Tilførsler til Rullen om de værnepligtiges Militærtjeneste, som erfaringsmæssig ikke kunde holdes i Orden; det kom i Ugeskrift for Retsvæsen Aaret efter. »Dit Forslag er saa fornuftigt,« skrev en af mine Venner, »at det ikke bliver gennemført de første 25 Aar.« Man havde i Jurisdiktioner Lejlighed til at se Ordninger opretholdt, der syntes at mangle enhver raison d'être, f. Eks. denne, at indkaldte værnepligtige maatte begive sig til Politimestrene (Lægdsforstanderne) for at faa udregnet og udbetalt Billetpris til deres Indrejse til Mødestedet i Stedet for, at Indkaldelsesordren kunde gælde som Billet. Men der opstod jo saa Regnskaber, hvis Revision paa rette Sted afgav en Biindtægt. Et andet Forslag vedrørende Inddrivelse af Underholdsbidrag saa Lyset i det nystiftede Medlemsblad for Fuldmægtige, hvorimod Bemærkninger om Legitimation til Pantebogen ikke fandt Optagelse i Ugeskriftet. Jeg havde atter i denne Omgang haft Anfægtelser overfor Universitetets Prisopgave om den ældre Strafferet, der i 1900 besvarede glimrende af Poul Johs. Jørgensen, desværre uden at det kom Offentligheden tilgode, og jeg læste en Del retshistorisk Stof, men med samme Resultat som tidligere. Disse Kendsgerninger viste imidlertid en Dragning mod Hovedstaden, der maatte være det rette fremtidige Arbejdssted, selv om jeg nærmest tænkte mig ad Aare at gaa ud fra et Ministerium i en saadan Stilling, som jeg nu i 3 Aar havde faaet et ganske godt Kendskab til, og som i høj Grad havde tiltalt mig. Det maa forstaas, at Erfaringerne ikke var indskrænket til det, jeg selv havde umiddelbart med at gøre. Jeg havde allerede tidligere lagt Ansøgninger ind i Justitsministeriet, Overformynderiet og Indenrigsministeriet. Nu underrettedes jeg af A. Rudbeck, der var ansat i Kultusministeriet, om en eventuel Ledighed der, og 19. August 1900 fik jeg Meddelelse om at være antaget til Tjeneste som Vikar i Kirkekontoret.

MINISTERIALTJENESTE OG UDENLANDSREJSE 1900—05

Det politiske Liv befandt sig endnu under Højrepartiets Førerskab i en Stilstandsperiode, og det var Provst J. K. Bjerre i H. Sehesteds Ministerium, der havde givet mig Plads i Centraladministrationen. Til denne kunde jeg i de følgende 5 Aar med større eller mindre Ret anse mig knyttet. Til at begynde med havde jeg faaet Tilladelse til »indtil videre at arbejde i Ministeriets 1. Ekspeditions-kontor mod et Vederlag af 500 kr. aarlig.«

Ministeriet havde til Huse i Slotsholmsgade Nr. 10 til venstre i Porten i den høje Stue. Bygningerne over Gaarden fandtes endnu ikke. En Midtergang førte dybt ind i Bygningen, og 1. Kontor, det gejstlige, kom først med sine Værelser. Disse var straks til højre Kontorchefens, til venstre mod Gaden det store Assistentkontor, hvor ogsaa Skrивereren sad, og som maatte passeres for til venstre at komme ind i Departementschefens. Længere nede til højre var der efter Budstuen Ministerværelset og langt nede ad Gangen et Fuldmægtigværelse. Efter 1. Kontor kom 2. og 3., der sammen udgjorde 2. Departement, det første for Folkeskolen, det andet for det højere Undervisningsvæsen, Kunst og Teater. Mellem disse 3 Kontorer var der Personalefællesskab med Avancement fra et ind i et andet. Det var en ejendommelig Overgang fra de provinsielle Embedskontorer, hvor Stedets Embedsmand var Midtpunkt, at komme ind til denne Vrimmel af Kontorer, hvis Embedsmænd kunde gaa ud og ind imellem hverandre hver med sit Myndighedsomraade, men uden at nogen bredte sin Kompetence over det hele, undtagen naturligvis Ministeren, men han var ikke Jurist. Gik man i Porten op til højre til Krigsministeriet, kunde man ad lange Gange og i flere Etager komme helt ned til Hovedindgangen i Nr. 2 og længere og samle Indtryk af hele Statsstyrelsen.

»Gejstligt Kontor«s Personale bestod, foruden af Departementschefen, af Kontorchef O. Damkier, Fuldmægtig H. Ploug, Assistenterne Frantz Dahl, Knud Jantzen, Aage Rudbeck, Viggo Holbøll og mig, Skrивer Larsen og en Anpart i Ministeriets 2 Bude, der tidli-

gere havde gjort Tjeneste paa Herregaarden Gjorslev hos den i 1891 afgaaede Minister Jacob Scavenius. Af Assistenterne blev kun Holbøll varigt, men dette ogsaa i særdeles Grad, knyttet til den kirkelige Administration som Departementschef og endog Minister (under Besættelsen). De andre blev det ikke og havde heller ikke haft Planer derom.

For Departementschefen havde det været Skæbnen, at hans Avancement ikke var faldet indenfor Skolevæsenet, hvor han havde været Kontorchef, men førte ham over i Kirkevæsenet, som han stod fremmed for. Han havde ikke haft Energi og Personlighed nok til at erhverve sig den fornødne Viden og i det hele hævde sig. Det var vitterligt for alle, at hans Skriven under baade paa Kontorchefens Resolutionspaategninger og Koncepter og Breve var rent formel. Kontorchefen ledsagede ham under Referaterne hos Ministeren og førte der Ordet. Tilbage var saa foruden Avislæsningen at tage imod Embedsansøgere og give dem nogle Ord, og da Ministeriet den Gang var helt raadig over Embedsbesættelserne, var der ikke faa af dem. De samme kombinerede Avancementsforhold, som havde ført ham ind, holdt Haanden over hans Forbliven, thi Damkier ønskede kun at avancere i gejstligt Kontor, og dertil kom Tiden først senere.

Oskar Damkier, der var 47 Aar gammel, kunde, som det ses, skønt han kun var Kontorchef, sige: »Kirkevæsenets Administration, det er mig«. Hans Udseende og Optræden var præget af Kraft og Myndighed. Ved en ikke videre forretningsdygtig Embedsetat som den gejstlige maatte Udviklingen let komme til at støtte den juridiske Centralmyndigheds Magtposition. Den Nonchalance overfor Klientelet, som Revisionen af Departementschef Jonquières Arkivalia havde afsløret, se nedenfor, tydede derpaa og kunde vel næppe have udfoldet sig i andre Ministerier. Damkier var en dygtig og ogsaa udenfor Kontorets Omraade aktiv Jurist; han havde som Medlem af Landbokommissionen af 1894 skrevet om Landboret, udgivet Straffeloven med Noter og en Lovsamling med Realregister. Desuden redigerede han en med Nationaltidende følgende juridisk Tidende. Derfor følte han sig som den skarpe Jurist, og ved en Undersøgelse af en Sag i Arkivet, hvor den tjenstvillige Arkivar Georg Kringelbach vilde træde til, afviste han Medvirken med de Ord, at Sagen kun kunde forstaas af en Jurist med 1. Karakter, og Kringelbach havde uheldigvis kun anden. En Underofficerstype blev han en Gang ret træffende betegnet. Han fik den Rolle, selv konservativ, at iværksætte Systemskiftets nye Lovgivning om Menighedsraad m. v., der i stort Omfang likviderede tidligere Tidens Kancellistyre. I det kirkelige Udvalg af 1904 repræsen-

terede han Ministeriet. I en Artikel ved hans Afgang som 70-aarig (Nord. adm. T. 1923) priser Frantz Dahl hans administrative Begavelse og siger uden Omsvøb, at han af Gavn var Departementschef fra Udnævnelsen til Kontorchef 1895. Naar Dahl ogsaa roser hans Loyalitet overfor den formelle Departementschef, gjaldt det ialtfald mindre overfor det yngre Personale. Han hilste det med en skraldende Latter, da hans paategnede Jø (der blot betød, at jeg skulde have Sagen, ikke noget Resolutionsforslag) havde faaet Chefens Mærke som Sanktion. Han døde Aaret efter sin Afgang.

Paa en Plads for sig selv og paa en vis Maade som femte Hjul paa en Vogn sad Fuldmægtig Hother Ploug alene i sit lille Kontor. Han havde ikke, saaledes som ellers Personale paa hans Trin, et Samarbejde med Assistenterne som Mellemlid mellem dem og Kontorchefen, men arbejdede parallelt med dem under Kontorchefen med de Sager, deriblandt om Kirkers Opvarmning, som han fik stukket i Haanden til Udarbejdelse, undertiden inden en vis Frist. Ved Siden deraf havde Ploug Hvervet som Sekretær i det kirkelige Raad, der var oprettet administrativt i den provisoriske Tid, bestaaende af Biskopperne og en juridisk Professor (Jul. Lassen), men det traadte kun sammen af og til. De Skrivelser, der efter et saadant Møde skulde udsendes, udarbejdede Ploug med stor Interesse for Formen. Den af Diktatoren Damkier trufne Ordning af Plougs Arbejdsforhold, som denne stiltiende respekterede, kunde just ikke opfattes som en Tillidserklæring, men efter Sigende havde Ploug en Gang formøblet et større Antal Sager, der befandt sig i hans Værge; hans saglige Kapacitet var vist ellers god nok. Efter at have være ansat i Københavns Magistrat og som Sagførerfuldmægtig var han 32 Aar gammel i 1888 blevet Assistent og 8 Aar efter Fuldmægtig. Senere var han i 5 Aar Kontorchef til sin Afsked i 1914; han døde 1932. Naar han var havnet paa dette Sted, var det formodentlig ifølge Interesse for dette Ministeriums kulturelle Opgaver, thi her laa hans Sympatier. Paa Musikkens Omraade var han virksom, idet han som Elev bl. a. af Peter Heise skrev Sange og Variationer for Strygeorkester og var Musikanmelder og musikhistorisk Forfatter. Et andet Omraade havde han i Studiet af sin Far, Digteren og Politikeren Carl Plougs hele Virksomhed. Han samlede Stof til en Fremstilling, hvis 1. Del til 1848 udkom. I Assistentkontoret optraadte han kun som Gæst, altid elskværdig, livfuld og distræt. Naar han havde fundet et interessant Punkt i den politiske Historie i Frederik VII's Tid, kunde han komme farende for at udlade sig, og det var da især hos Frantz Dahl, han kunde vente en kyndig Tilhører. For mit eget Vedkommende er jeg først

i Aarenes Løb trængt nogenledes ind i disse Omraader. Men ogsaa Musikken skulde interessere os.

Jeg maa her fortælle om en Hjælp, han en Gang ydede mig (Sidespringet vil være i hans Aand!). Vi havde som før omtalt i 1901 udgivet min Fars efterladte »En Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab«, der fra flere Hold mødtes med Kulde, som gjorde min Mor nervøs. Blandt andet foer Georg Brandes straks efter ud i Politiken med en højrøstet Klage over »en Historikers Uefterrettelighed« sigtende til Bogens Omtale af, at Fru Heiberg havde fortalt Forfatteren om »en bog om Rahbeks«, der »skulde have foranlediget Brandes til at sigte fru Kamma for at have haft en eller flere elskere«, med Tilføjelsen »jeg husker ikke de nærmere omstændigheder« (S. 156). G. B. erklærede dette for fuldstændigt Opspind fra Fru H.s Side overfor ham og uforsvarligt af en Historiker at føre det videre. Det maatte være mig, der for Familien skulde føre Forsvaret, men nogen Undersøgelse af de nærmere Omstændigheder havde vi ikke anstillet. Sagen interesserede i Ministeriet, og Ploug fandt Udvejen, idet han erklærede, at det ikke var Georg, men Edvard Brandes, der havde været Tale om, nemlig en Anmeldelse fra hans Haand i Morgenbladet af Christian Molbechs i 1883 udgivne bevægede Brevveksling med Fru Rahbek. Paa Biblioteket fik jeg Stedet eftersat og kunde aflevere en Udtalelse til Redaktionen i Integade. Jeg havde deri ogsaa bemærket, at Fru Heibergs Tydning af Anmeldelsen havde haft Føje. Saa tog Edvard Brandes Ordet. Broderens Misforstaaelse (som han ikke havde opklaret) lod sig ikke bestride, men naturligvis nok Vurderingen af Anmeldelsen. »Kan Hr. Jørgensen ikke læse?« spurgtes der, og til Læsernes Efterretning aftryktes Anmeldelsen over hele Bladets Forside. Hother Ploug var »Epigonen« Carl Plougs Epigon. Ved Afsløringen nogle Aar senere foran Studenterforeningen af hans Fars Buste frembar han Takken paa klingende Heksametre, der mindede om Tegnér's ved Digterkroningen i Lund. Hans Ansigt bar Digterhustruens smukke Træk.

Den ældste af Assistenterne Frantz Dahl, der var godt 4 Aar ældre end jeg, mindede i nogen Grad om Ploug ved sit teoretiske Anlæg. Skønt dette oprindelig havde ført ham i Retning af Filologien, havde Juraen dog sejret og gjort Retsfilosofi og Strafferet til hans særlige Fag. Han manuducerede i udstrakt Grad og studerede med en akademisk Løbebane for Øje. Da jeg kom ind, havde han allerede tidligere afsluttet et Aars Studieophold i Jena hos Banebryderen for den nyere Strafferetsvidenskab, Professor Franz v. Liszt og var ret optaget af de store Arbejdsforhold i dennes Seminar. Et Par Maaneder senere fik han et Aars Orlov for

at bearbejde sit indsamlede store Materiale om et strafferetligt Emne. Resultatet blev imidlertid, at Forventningerne skuffedes; den fuldkomne Arbejdsfred syntes at have virket slappende paa Arbejdskraften, og han fik ikke Styr paa Stoffet. At Ungdomshaabet om den juridiske Doktorgrad maatte afskrives, kunde ikke undgaa at mærke ham med Mismod, men senere naaede han dog sit store Maal, Universitetet. Afskedsgildet for den til Kongens Foged i København udnævnte Elliot Nyegaard, hvis Afgang muligjorde min Antagelse, havde straks givet et karakteristisk Indtryk af Dahl og Ministeriets Personale i det hele. Dahl havde skrevet en hel Kantate, og Ploug leverede paa Klaveret et flakkende Akkompagnement dertil. Et Afsnit begyndte saaledes:

Nær ved Randers By han fødtes,
hans Moral blev derfor laks
(til at nævne det jeg nødtes,
ellers afbrød Ploug mig straks) —

Det var en Mosaik af Enkeltheder, der indenfor 1. Kontor tildels var gaaet af Minde og for Personalet fra 2. og 3. Kontor var ganske dunkle, saa den »vidsprudlende«, som han selv betegnede den, med det lidt anstrængte Lune slog ikke stærkt an. Dahl var Detaillernes og det omhyggelige Referats Mand, og derfor blev Retsvidenskabens Historie ogsaa hans officielle Lærefag. I Tidsskrift for Retsvidenskab, hvor han senere blev Medredaktør, kørte han regelmæssig frem med sin »juridiske Ligvogn«, som han kaldte det, naar Aarets afdøde udenlandske Retslærde skulde biograferes. Af dansk juridisk Litteraturhistorie naaede han at give en samlet Fremstilling, der dog maaske væsentlig er en Bibliografi, og han biograferede talrige Jurister med nøjagtige Oplysninger og i flydende Form. Med hans store Personalkundskab og Lyst til at holde sig alsidig orienteret savnede man ikke Stof under langvarige Gadesamtaler med ham, og han var altid rede til at hjælpe med Oplysninger. Dette virkede spredende, og efterhaanden kom han ind i Kommissioner og Hverv, der i høj Grad maatte tage hans Tid. Men hvad Videnskaben angaar, var dette dog ikke Hovedgrunden til, at han ikke kom indenfor, men maatte nøjes med udefra med sin smukke Ynglingebeundring at se hen til de store, saasom Goos, »Kongen«, for ikke at tale om Ørsted. Han mødte ikke Hindringer for sin videnskabelige Sejlads og bevægede sig i roligt Farvand, men Maskinen i hans smukt udrustede Fartøj havde ikke Hestekræfter nok. Det var gaaet ham som dem, Erland Tybjerg ved sin Disputats i 1904 afskrækkende omtalte, der dykker ned i Biblio-

tekerne, »men aldrig kommer op igen«. Jeg mindes en anden Disputats, den senere Højesteretssagfører Hartvig Jacobsens om Dokumentfalsk, hvor han første Gang var officiel Opponent. Da jeg samtidig med Højesteretspræsident R. S. Gram straks efter gik ud, fik Gram Luft i et dybtfølt »pedantus, pedantissimus!« Oppositionen havde ogsaa kun angaaet en Række Pillerier fremført paa en vag Maade. Sikkert mindedes Gram, at Dahl i sin Tid havde maattet opgive sin til det Ørstedeske Prismedaillelegat tilbudte Udgivelse af Ørstedes Værker, efter at man i lange Tider havde ventet paa, at han skulde blive færdig med sine Forberedelser. At skrive udførligt om Ørsted var vistnok en af Dahls strandede Planer. Det blev kun til, hvad han selv kaldte »Ørstedbagatellen«, der blev oversat, og en Tekstudgave af Akterne til Skriveforbudet af 1826 med Noter, hvori der savnedes Øje for Generalprokurørens Uforsigtighed.

Efter min Tid blev han Fuldmægtig og Ekspeditionssekretær, og tilsidst var han fra 1910—16 Chef for 3. Kontor. Herfra gjorde han Overgangen til Departementschef i Konseilspræsidiat og Statsraadssekretær, efter den daværende Ordning vistnok nærmest en Sinecure for en rask Mand, men baade ved hans Gang dertil og derfra havde det gjort sig gældende, at han arbejdede tungt og nervøst og ikke kunde faa Tingene fra Haanden. Den 1. April 1919, da han endnu ikke var 50 Aar, formede Omstændighederne sig saa gunstigt for ham, at han kunde overtage det oprettede Professorat i Retsvidenskabens Historie, hvori han blev til sin Død i 1937; en Hjertelidelse havde i mange Aar hæmmet ham. Da Strafferetten efter Carl Torps Afgang skulde have en ny Lærer, der vilde komme til at staa overfor en ny Lov, følte Dahl ikke Lyst og Mod til at gaa i Lag med denne Opgave, men den overtoges af en ny Mand, Landsdommer O. H. Krabbe. Dahl havde, ikke mindst gennem sine mange udenlandske litterære Forbindelser samlet sig en stor Bogsamling, der knap kunde rummes i hans Lejlighed. I 1944 skænkede Professorinde Maria Dahl denne Samling, der af Statsbiblioteket i Aarhus katalogiseredes som 9097 Numre (5468 Bøger, 2448 Pjecer og Særtryk, 1181 Tidsskriftbind), til Universitetet sammesteds, en Del til det filosofiske Institut, men Hovedmassen til juridisk Institut, hvor ogsaa hans Broncemedaille, udført af Axel Poulsen, opsattes med en Indskrift. Paa denne smukke Maade blev hans Samlerflid »til fleres Nytte« og han selv mindet som den Bøgernes Elsker, han var.

De andre Assistenten var mere anlagt for det praktiske. Knud Jantzens Maal var at gaa ud som Overretssagfører, og det skete senere; han døde 1930. Aage Rudbeck lagde an paa at blive Rets-

betjent og fik i 1912 det store Embede Nørvang-Tørrild Herreder i Vejle, hvor han efter 1919 fortsatte som Civildommer til Aldersgrænsen. Vald. Holbøll gik som nævnt over i Kirkeministeriet og til de nye Omgivelser i Staldmestergaarden. Vi hyggede os ved to lange, sammenstillede Skraapulte i det store Lokale i den historiske Lerches Gaard. Opvarmningen var Kakkelovn og Belysningen Petroleumslamper; der stod ogsaa Lys i store, pudsede Messingstager. Fra Vinduerne saas Træerne og paa den anden Side af Gaden Børsbygningens røde Længe med det grønne Tag. Reolerne langs Væggene rummede ældre Aargange af Journaler og Udfærdigelser helt tilbage til Kancelliets Tid, tildels i kæmpetyk Indbinding.

Af det øvrige Personale i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet — saaledes var det officielle Navn, som hvilket »Kultusministeriet« ikke maatte bruges — nævner jeg Chefen for 2. Departement, A. F. Asmussen, min Fars jævnaldrende og Skolekammerat fra Flensborg, med hvem han desværre i de senere Aar var kommen paa Kant. Den kunstnerisk interesserede A. P. Weis havde Skolevæsenet i 2. Kontor, medens F. J. G. W. Stemmann havde 3. Kontor. Hans og Asmussens flensborgske Stemmer kunde, naar de lød i Lokalerne, føre Tanken tilbage til Helstatens Dage. Om et Par af de ansatte gjaldt det, at de kun daarligt udfyldte Pladsen, særlig var en Fuldmægtig uanvendelig. For at skille sig af med ham gik man saa den Vej at gøre ham til Assessor i Viborg Overret, men til at sætte sig ind i det nye Stof var han endnu ringere. Han mindedes med Skræk i Viborg, da jeg senere kom derop, men svækket, som han var, havde han ikke levet længe.

Det kirkeretlige var ikke lige at løbe til. Hele den moderne kirkelige Lovgivning, der først skulde tage sin Begyndelse med J. C. Christensen, eksisterede jo ikke, men man skulde tilbage til Danske Lov og andre Bestemmelser fra Enevældens Tid samt til ældre Praksis. Det hændte, at en Jurist erobrer en Magtstilling ved som den eneste at være inde i en Gren af Lovgivningen. Noget saadant var Tilfældet for Damkiers Vedkommende, og til at give Departementschefen Manuduktioner har han sikkert ikke følt sig foranlediget. En nyere Dannelses var Præstepensionsfondet, som han forvaltede. Saa var der Stiftsmidlerne, der udvikledes ved skønsmæssige Indbetalinger beregnet i Tønder Byg efter Kapitelstakst fra Embederne, naar de skiftede Indehaver, eller naar Embedsjord bortsolgtes. Af disse Midler bevilgedes der Sognepræsterne Drifts- laan. Sager, der skulde til ministeriel Afgørelse, affødtes af stort og smaat fra nye Kirkers Opførelse, Opvarmning og Vedligehold-

delse lige ned til Restaurering af ubetydeligt Inventar. Af det juridiske var Beregningen af det saakaldte Naadensaar, der tilkom Sognepræsten af Embedets Indtægter Aaret efter hans Afgang, Genstand for en særlig og ikke let tilgængelig Viden. Dertil kom hele den personelle Administration, hvor Ministeriet var suverænt. I min Tid saas Kontorchefen beskæftiget med Udkast til Lov om Menighedsraad m. m., der bebudede, at en gammel Tilstand var ved at løbe ud. Denne Tilstand havde i vistnok sjælden Grad været egnet for en øverste Selvhersker-Ledelse fra den røde Bygning, og dette var Oskar Damkiers Element. Han var inde i Spørgsmaalene og var, som før sagt, en habil Jurist.

De første Maaneder efter Tilbageflytningen til København gik hen. Jeg boede paa Lindevej hos Mor, men kom i Studenterforeningen og Schneeklothianer-Samfundet og søgte uden Held Fuldmagt hos et Par Højesteretssagførere. Mine Kolleger, der efter Eksamen var blevet i København, havde alle Bibeskæftigelser, de to af dem Sagførerfuldmagt, Dahl Manuduktion og Rudbeck som Assistent i Hof- og Stadsretten. Saa kom Aarets Prisopgave ved Universitetet lydende paa en Fremstilling af Krigens statsretlige Virkninger. Denne, skønnede jeg, maatte være overkommelig for mig, og det statsretlige Emne tiltrak mig, saa jeg tog straks fat paa at udnytte den dertil givne Frist af 1 Aar.

Efter at jeg i Sommerferien 1901 havde gjort en Rejse til Berlin og Lübeck og haft et Ophold i Skanderborg, oplevede jeg 24. Juli 1901 den store politiske Begivenhed Systemskiftet, og for vort Ministeriums Vedkommende var det J. C. Christensen, der satte sig i Ministerværelset, endnu ikke Konseilspræsident. Jeg husker hans første Rundgang i Kontorerne og Benovelsen, der for hans Vedkommende viste sig ved, at han kun rettede Ord til de mindst anselige, ligesom man undertiden selskabelig redder sig paa Børnene. Saaledes fik jeg et Ord, og Skriver Hartmann i 3. Kontor blev spurgt, om han var i Familie med Tonedigteren Hartmann. For visse ældre Kancelliherrer har det nok været følt som et Chok, at en Bonde (Ole Hansen) og en Degn (J. C. Christensen) nu skulde bære Uniformerne og tiltales som Ekscellencer. Det var først det radikale Ministerium, som brød hermed og mødte i Statsraadet i civil Galla. Man hørte ogsaa den Idé fremsat, at Forretningsgangen nu vilde betjene sig af andre Former, og at »Kancellistilen skulde afskaffes«. Hverken den eller Reskriptformen forsvandt, og paa bestemmende Sted havde der vist heller ikke været Planer derom. Den nye Minister arbejdede flittigt med Sagerne. Allerede den første Dag havde han ytret, at det kirkelige Raad jo skulde ophøre, og vi beklagede Ploug, som derved mistede et »Ben«.

Gejstligt Kontor behøvede ikke at foretage den ret lange Vandring, det vilde være at begive sig op til Rigsarkivets 2. Afdeling for at afhente ældre Akter, der skulde vedlægges løbende Sager. Protokoller og Akter for lang Tid tilbage var (se foran S. 85) oplagret ved Kontoret. Da Frederik V. Petersen fra »offentlige Arbejder«, den senere Departementschef, en Dag var paa Snakkesøg og overfor Holbølls Fremhævelse af gejstlig Kontors Rang ved at være Efterkommer af Danske Kancellis 1. Departement havde hævdet, at »dette dog turde være Justitsministeriet«, kunde Rigtigheden dokumenteres ved ældre Journaler og Brevbøger, der stod i Kontoret. Arkivet gemte nu ogsaa mindre stolte Minder. Der opbevaredes et tykt Hæfte, kun indeholdende Numre i hundredevis paa Journalsager, der var forsvundne under en tidligere Departementschef Jonquières' Hænder. Han havde efter Sigende ruget over Sagerne i sit Værelse, og Fortegnelsen var optaget efter hans Afgang. Man forestiller sig levende, i hvilket Omfang der ude i Landet forgæves maa have været »ventet paa Skib« inde fra Ministeriet. Departementschef Weis den ældres Navn blev brugt til det ironiske Mundheld, at Sagerne var i bedste Gænge, idet de var »undervejs«.

Assistent Holbøll førte Journalen, hvilket var et betroet Hverv med en ofte besværlig Eftersøgen af ældre Akter. Efter den Statistik for Aaret 1900, jeg har opnoteret, var der c. 1950 Journalsager, c. 5200 udgaaende Breve og 231 Forestillinger til Kongen, hvoraf 85 angik Sognekalds Besættelse, 10 Provsteembeder og 2 Ansættelser af Biskopper, begge udenfor Præstestanden, nemlig Professor Fr. Nielsen og Minister Sthyr. Aaret fremviste to Tilfælde af Ministeriets teologisk-administrative Tilsynsvirksomhed med Præster (Ministerialtidende 1900 B, S. 747—52): ¹⁾ Sognepræst A. M. Jensen, Harboøre, havde i offentlige Blade udtalt sig mod en Lære om det evige Helvede. Det kirkelige Raad, som Ministeriet fulgte, udtalte, at den hellige Skrift og den augsburgske Bekendelse rummede denne Lære, der dog ikke kunde siges at være behandlet som noget saa fundamentalt, at en Mand, der nærede den modsatte Anskuelse, ikke kunde være Præst. Pastor Jensen havde imidlertid, trods tidligere Tilrettevisning, offentlig rejst en Agitation paa en Maade, der ikke var præget af Alvor. En Afskedigelse vilde være berettiget, men hans Ungdom og Umodenhed talte for at nøjes med en sidste Tilrettevisning og Advarsel. ²⁾ Sognepræst Vilh. Beck, Ørslev, havde i Kristeligt Dagblad skrevet: »Hvor meget kan der taaes af en Præst i den danske Folkekirke?« En længere Erklæring og Undersøgelse havde ført til, at han dels reducerede sine vidtgaaende Udtalelsers Rækkevidde, dels ikke kunde opretholde

dem. Kun ved en Tilbagekaldelse undgik han derfor en Tilrettevisning.

1 November 1901 forlod jeg gejstligt Kontor efter 14 Maaneders Forløb for at tiltræde som Volontør i Indenrigsministeriets Kommunekontor. Under den 22. har jeg noteret, at jeg derfra var indbudt til en Assistentsammenkomst i Kultusministeriet, og vistnok ved den Lejlighed var det, at Departementschef Asmussen fortalte at have hørt noget om, at mine gamle Kolleger ude paa Gangen havde gjort Mudder overfor Kontorchefen om Lønningsforholdene, men var blevet afvist. Rudbeck havde begyndt de første Tilløb til en organiseret Bevægelse for Lønningsforbedring i Assistentklassen saa det overraskede mig ikke. Idet jeg forestillede mig denne Begivenhed, blev nedenstaaende lille dramatiske Skitse til. Noget originalt er der ikke ved den, da de forskellige Replikker alle er faldet i Kontoret til forskellig Tid. Da den morede de tidligere Kolleger, drister jeg mig til at give den Plads her som et Tidsbillede og en personlig Karakteristik af de paagældende.

Da gejstligt Kontor vilde gøre Skrue.

Der er skummelt og koldt i Kontoret, hvor Jantzen og Rudbeck sidder og konfererer Dagens Post, Jantzen læsende med ensformig Stemme, Rudbeck hørende efter under ubehersket Gaben.

Holbøll (kommer ind fra Kontorchefen): Aa, det er til at blive gal over!

Jantzen: Ikke afbryde Konferencen!

Holbøll: Aa, det er til at blive gal over at være Assistent i Præstepensionsfondet. Sagen er, at Kontorchefen jo ikke har Begreb om Penge, han sidder og tæller og tæller de samme Penge om og om igen. »Naa, har De nu sendt de Penge til Sørensen?« — »Ja!« — »De huskede vel at trække fra til Porto?« Alene det, at han tæller Sedler ved at lægge dem op paa Bordet, som man lægger Kabale, er jo umuligt! — Og saa benytter han Lejligheden til at smide alle Sager over paa mig; her har jeg nu faaet fire Referatsager, hvoraf kun de to tilkommer mig, de to andre er Sjællands Bispesager, saa jeg haaber, De giver Vederlag, Jantzen! Ja, saa er her for Resten en til Dem, Rudbeck — en trestreget Haster.

Rudbeck: Ja, den kommer nederst i Bunken — jeg kan ikke forstaa, at Kontorchefen bliver ved med at skrive »Haster« paa mine Sager, han maa dog have opdaget, at de ikke bliver ekspederet hurtigere for det.

Holbøll: Jamen, denne her Sag haster, det er en Mand, der skal giftes.

Rudbeck: Ja, saa maa han vente — jeg ekspederer Sagerne i

nøjagtig kronologisk Rækkefølge, enhver Sag bliver ekspederet, naar den beskikkede Stund kommer.

Holbøll: Jamen, denne Sag maa De Pinedød —

Jantzen: Hvor gamle er Deres ældste Sager, Rudbeck?

Rudbeck: Aa, jeg vil antage mellem 2 og 3 Maaneder. Og saa har jeg hjemme Sagen om Dort Kirkegaard fra før Sommerferien, den maa jeg afvente et belejligt Øjeblik til at aflevere. Maaske jeg kunde faa Ploug til at interessere sig for den.

Jantzen: Ja, det skulde De se at faa. Jeg fik ham i Gaar til at tage to Sager om Altertavler.

Rudbeck: Der er ingen Sager, jeg hader som Sager om Restaureringer. Alt det gamle Skrammel! Om et gammelt Maleri skal opfriskes eller overhvidtes, det er mig saa rasende ligegyldigt. Og saa Navnesager og Offersager og Ligflytninger! Naar det kommer højt, er der en Sag, om en Mand kan faa Lov at gaa rundt i en lang sort Kjole [Grundtvig — bære Præstedragt]. Derfor kunde jeg ikke tænke mig at komme i en egentlig administrativ Stilling, men jeg haaber, naar vi en Gang faar Retsreformen —

Holbøll: Er det alle Deres Sager, Rudbeck, de to Bunker?

Rudbeck: Ja, og saa hvad der ligger her oppe (viser paa Hyl- den). Jeg tager ikke flere Sager hjem. Jeg vil ikke slide mig op i Ministeriet. Saa kan de give mig min Afsked!

Jantzen (med stærk Stemme): Hvad har vi dog gjort, at vi skal sidde her? Altid fuldt op til over Ørene, aldrig et Øjebliks Pustetur. Jeg sad i Gaar oppe til Kl. 12 med Forestillingen om Vorupør Kirkes Flytning, den skulde være færdig til i Dag, jeg forsikrer det var, saa det spændte i Hovedet.

Holbøll: Ja, jeg kan heller ikke blive ved paa denne Maade. Det er ogsaa Jørgensen, der tog Dahls Sager for den Rakkerbetaling. Dahl maa Pinedød vende tilbage, det er jo til at blive gal over!

Rudbeck: Ja, hvis Dahl vender tilbage, før Ploug rejser, saa hænger jeg mig. Det er mig ganske umuligt at blive klar over, hvad jeg skulde leve af, hvis jeg mister de 600 Kr. Saa maa jeg leve af Fedtebrød og Cikorievand. At Jantzen ikke bliver Sagfører, det forstaar jeg ikke.

Jantzen (dæmpet): Min Tid er ikke kommen endnu. Ja, De har jo ogsaa »Benene« i Kontoret, men for mig har Skæbnen føjet det saaledes, at jeg maa søge mit Erhverv udenfor Ministeriet. Jantzen er dog vist den, der er spændt haardest for af os tre.

Rudbeck: Vi maa have en Assistent til; det er 1200 kr., der selvfølgelig bliver at dele, saaledes at den nye Mand faar 600 Kr. og Resten deles mellem de ældre i Kontoret. Og saa maa vi have ind-

ført trykte Blanketter og have Portoen afskaffet. Ellers maa vi gøre Skrue.

Departementschefen (kommer trippende med en Bunke Embedsansøgninger, som han leverer Jantzen): Her er Hee og No Sognekald, Hr. Jantzen, til Ekstrakt. Ministeren vil gerne have det med det første, det skal nok være Kapellan Petersen.

Jantzen: Det er en Ekstrakt paa 50, det er mindst fem Timers Arbejde!

Departementschefen: Ja, det er en forskrækkelig Mængde Ansøgere — og saa spurgte Ministeren til Henne og Lønne, det er vist Dem, Hr. Rudbeck!

Rudbeck: Mig Hr. Departementschef!?

Departementschefen (ser i Protokollen): Ja, det staar paa Deres Navn. Det udløb for 14 Dage siden, og Ministeren spurgte efter det. Det er nok Sognepræsten i Stadil, der skal have det.

Rudbeck (søgende i sine Bunker): Ja, her er det skam. Naar man lægger Sagerne hen uden at aabne dem, kan man heller ikke holde rede paa, hvad man har. Ja, det er mig ganske umuligt at ekspedere Embedet i de første 8 Dage, jeg ekspederer Sagerne nøjagtig i kronologisk Orden.

Departementschefen: Jamen det haster med det Embede. Ministeren —

Jantzen, Rudbeck, Holbøll (i Munden paa hverandre): Det er ganske umuligt for os at overkomme Arbejdet, Hr. Departementschef! Intet af de andre Kontorer her eller i andre Ministerier er i den Grad overlæsset med Arbejde. Det er baade her i Kontoret og hjemme. Nede i Skolekontoret —

Departementschefen (i Cirkeldans): Ja vist saa, ja vist saa, her er jo mange løbende Sager (ud).

Skriver Larsen (kommer fra Kontorchefen): Jeg skulde spørge fra Kontorchefen, hvorfor Posten ikke for længe siden er kommen over.

Rudbeck: Posten? Ja, Klokken er allerede halv fire. Men det faar være det samme. Jeg gaar over til Kontorchefen for at tale vor Sag!

Jantzen og Holbøll: Vi følger med (alle ud i Gangen).

Kontorchef Damkier (kommer fra sit Kontor): Havde De glemt Posten, Hr. Rudbeck? Men alle de Herrer kan ikke forlade Kontoret paa en Gang!

Rudbeck: Vi vilde tillade os at forestille Kontorchefen, at hvis der ikke bliver indrømmet os Lettelser —

Damkier: Hvad saa? Men Guds Død og Pine, har De ikke kon-

fereret Posten endnu, og Ministeren skal til at gaa (puffer dem alle tre ind igen i det store Kontor).

Rudbeck (i Døren): Ja, Arbejdet her er ganske overvældende.

Det var ikke, fordi jeg befandt mig daarligt i gejstlig Kontor, at jeg forlod det, og heller ikke fordi Volontørposten i Indenrigsministeriet foreløbig kunde betragtes som et Avancement, da der intet forelaa om Ventetidens Varighed. I en trykt Personalefortegnelse fra Kultusministeriet saa jeg mig senere betegnet som Vikar, men for hvem er mig helt ubekendt, og maaske havde jeg været Led i et Arrangement som det af Rudbeck ovenfor omtalte, at en oprettet Assistentposts Lønning var blevet fordelt. Nu kunde jeg forvente et Gratiale paa højst 500 Kr., hvis Kontorkassen ved Aarets Udgang formaaede det. Da jeg ved at være optaget af Prisoppgaven var afskaaret fra andet Erhverv, var det jo heldigt, at mine Familieforhold tillod denne Tilværelse. Jeg gik heller ikke til Kommunekontoret som Stabelpladsen for vordende Amtmænd, men fordi jeg antog, at Arbejdet i Indenrigsministeriet juridisk laa paa et andet og højere Niveau end den, som det forekom mig, lidt underlige Virksomhed i gejstligt Kontor. Oprindeligt havde Indenrigsministeriet omfattet de Omraader, som efterhaanden udskiltes som Landbrugsministeriet og Ministeriet for offentlige Arbejder. Kommunekontoret, der forvaltede Kommunalvæsenet, Forsørgelsesvæsenet, Næringsvæsenet og Indfødsretten, udgjorde nu hele Indenrigsministeriet i et Departement sammen med Generaldirektøren for Post- og Befordringsvæsenet, men der var Avancementsfællelskab for de før Udskillelserne ansatte. Systemskiftets nye Minister var Redaktør Enevold Sørensen, Kolding, men han var paa denne Tid syg, og Justitsminister A. Alberti vikarierede. Han modtog mig og ønskede mig en glimrende Karriere.

Lokalerne fandtes i Slotsholmsgade Nr. 2 med Opgang ad den udvendige Trappe og til højre paa den brede Kancelligang paa 1. Sal. Her var 5 fortløbende Værelser, hvortil kom Departementschefens længere nede ad Gangen nær ved Ministerværelset bag den store Sal med de pompøse Loftsdekorationer og øvrige Rokokoudstyr. Her sad Ministersekretæren. I Assistentkontoret var der Plads til 6—8 Assisterter og 3 Skrivere ved Skraapulte dygtig sammenpakket. Den ene Væg dækkedes af Arkivpakker fra de sidste Aar, og der afleveredes med Mellemlum til Rigsarkivets 2. Afdeling. Naar Kontorchefen vilde se derind, passerede han 3 mellemliggende Kontorer. Udsigten fra Vinduerne mod Gaarden gjorde Kontorerne mindre hyggelige end dem i Grev Lerches Gaard, men der var en længere Tradition tilbage for deres An-

vendelse i Centraladministrationen, idet Kultusministeriet bortset fra den gamle Universitetsdirektion først var rykket ind i 1848, medens disse Lokaler fra Frederik IV's Tid havde huset Kanceliet eller Rentekamret. Den spartanske Installation syntes at sige til de unge: »I maa være glade for overhovedet at have faaet Foden indenfor i den røde Bygning og faaet Lov til at føre Pennen ved disse Pulte. Naar en passende Aarrække har vist, at I har disciplineret Jer under de Former, som disse Omgivelser altid har krævet, vil I gaa ud som Overøvrighedspersoner med Fjerhat, Epauletter og Sporer.« Derfor var Udlængselen indplantet i Sindene, og der vaagedes skinsygt over, at Chancerne ved Ledighed i Amterne eller blandt de selvstændige Borgmestre i de 5 Byer med saadanne maatte komme Kommunekontoret tilgode. Personalet udgjorde ved Begyndelsen Departementschef A. Krieger, Kontorchef Kancelliraad P. F. Schou, Ekspeditionssekretær E. Ammentorp, Fuldmægtigene H. V. Linnemann og P. C. Nørgaard og Assisterne H. Vedel, H. Andersen, C. Bache, F. Martensen-Larsen, J. Hørring, V. Haarlov og J. Olivarius. Senere kom til Fuldmægtig Jermin og Assisterne W. Oxholm og A. Schlichtkrull. Dem skal jeg nærmere omtale ogsaa med Hensyn til mine senere Berøringer med en Del af dem, idet jeg tager dem i en noget anden Orden.

Paa min Væg har jeg hængende en Indramning af 12 Portrætter fra Kontorerne taget henimod Slutningen af min Tid; Haarlov er tilfældigvis ikke med. Carl Bache, der havde optaget dem, havde som Søn af den tidligere Departementschef senere Stiftamtmand over Sjællands Stift og Kammerherre P. M. Bache en fin Tilknytning til Kontoret, der tjente til at afstive hans Position. Anskuet med Kancelliraadens Øjne havde han nemlig ikke den helt rigtige Farve, og der laa efter Sigende lidt Nag bagved fra Faderens Tid. Bache fandt det paa sin Side ikke nødvendigt at fremstille sig i en helt saa afslebet Skikkelse som de fleste andre i Kontoret, der ikke glemte, at de aspirerede til Amtmands- og dermed senere Kammerherreværdigheden. Han lagde ikke Skjul paa, at Arbejdet paa Stiftamtet, hvor han vistnok trak et Hovedlæs, var det, der havde hans Interesse, medens Skoleridtet i Ministeriet kun var en af Hensyn til Karrieren fremkaldt Nødvendighed. Hans Chance kom dog i 1909 ved hans Udnævnelse til Embedet i Tisted. At han havde kunnet faa de noget stive Overordnede, ogsaa Kancelliraaden, der i Menneskealder ikke havde været fotograferet, til at sidde for sit Camera, var Tegn paa hans smitsomme Godlidenhed. Paa vort Kontor lod altid hans snaksomme Basrøst, naar han var kommet fra Amtet. Han var fast Kunde hos

en Æblekone, der havde sin Gang derinde, og da han havde faaet ud af hende, at hun skulde fylde 70, sørgede han for, at hun den Dag fik sin Kurv fyldt med Urtekræmmervarer. Naar Andersen mumlende Tallene til en af Arkivpakkerne kom ind for at søge en Sag, var det hans Fornøjelse at remse andre Tal op og faa ham til at tabe Traaden. »Amtsslider«, som han var, havde han ikke Sans for den nye sociale Lovgivning, som Henrik Vedel syslede med, og Opgaver som f. Eks. at paabyde Indretning af Siddepladser for Butikspersonale kunde han ikke tage alvorligt. Mange Aar efter, da han i 1919 kom til Aalborgembedet, blev jeg i et Par Maaneder hans undergivne og havde ogsaa senere Lejlighed til at følge hans Virksomhed. Hans Arbejdsomhed og Interesse for de amtskommunale Opgaver var ubestridelig, og han var ivrig for, at Vej- og Bygningsarbejde o. l. ikke slugte mere Kapital end nødvendigt. Men impulsiv og frittalende havde han altid været, og Embedsværdigheden gjorde dette ikke mindre paafaldende, saa at de personlige Relationer til Befolkningen ikke altid var harmoniske. Efter datidig Sædvane fik han ogsaa Kammerherrenøglen, men det repræsentative Fremmøde i Hovedstaden unddrog han sig helst og undgik ikke Paatale deraf fra allerhøjeste Sted. Tilføjes maa, at han i mange Aar kæmpede med Sygdom.

Viggo Haarløv, der var Søn af Trafikdirektør H., var en typisk Repræsentant for Amtmandskontoret, som han 43 Aar gammel forlod som Amtmand i Ringkøbing. Efter Genforeningen gik han til Haderslev og blev Stiftamtmand for de sønderjydske Landsdele samt Kammerherre. Hans gode Betingelser for at formidle Overgangen dernede til de nye Forhold, da tysk Ret og Administration skulde afløses af dansk, er altid blevet anerkendt. Han var smidig, gerne med til det nye og betjente sig med Oprigtighed af de hensigtsmæssige Fraser. En Ansøger om Indfødsret havde en Gang ikke rigtig modtaget sine indsendte Dokumenter tilbage, og han kom Gang paa Gang op i Kontoret og reklamerede med kraftig bornholmsk Stemme sine »Paperer«, hvoriblandt et »Kørebrev« havde været ham særlig dyrebart. De vedkommende dukkede sig ved Pultene, men Haarløv søgte at tage mod Stødet ved at forklare Manden, at det var »Livets Risiko«. Han holdt dog paa, at det var noget »Svineri« og maatte stilles tilfreds med en lille Erstatning af Kontorholdet. Departementschefen satte Pris paa Haarløv, og de udgav sammen en værdifuld kommenteret Udgave af Fattigloven af 1891. Han døde ret tidlig i 1931, 59 Aar gammel.

Heller ikke W. Oxholm, der først blev Assistent 1905, var kommet med blandt Billederne. Han havde i 9 Aar siddet i Mini-

steriet for offentlige Arbejder, inden han fik sit Haab opfyldt om Overgang til det foretrukne Kontor. Her maatte han endda vente 4 Aar paa at blive Fuldmægtig, men Aaret efter var han Kontorchef og endnu to Aar senere Stiftamtmand i Nykøbing F. I 1931 naaede han til Frederiksborg. Da han endnu var Assistent og noget kuert af sin langvarige Underordnethed, fik han fra Oktober 1908 til Oktober 1909 Konstitution i Aalborg i Ch. Bruns Ministerperiode. Ligesom senere med C. Bache fornyede jeg som arbejdende paa Amtskontoret Bekendtskabet og blev Vidne til, hvorledes han lavede op og gjorde sine vellykkede Erfaringer med Amsraadet og i Befolkningen. Oxholm var senere blandt dem, der sluttede op om Højesteretssagfører O. Liebe, da denne i 1920 dannede sit kortvarige Ministerium. Han gav sig iøvrigt ikke af med Politik, men Grunden var maaske, at han fra ældre Tid gennem Familien havde haft visse Relationer til Hoffet. Han var den Gang ugift og en Søster af ham og hans Mor tog med ham Ophold paa Slottet i Aalborg, hvor han vennetsølt førte et selskabeligt Liv ogsaa med Besøg af yngre Kolleger fra Ministeriet, der var kommen ind efter min Tid. Fra Bache var han meget forskellig. Han dyrkede ivrigt Klaverspil og havde alsidige aandelige Interesser, ligesom han var litterært virksom og skrev en stor Fremstilling om Landkommunerne.

Fr. Martensen-Larsen gik ogsaa ud som Stiftamtmand nemlig i 1932 til det københavnske Embede. Han var da 60 Aar og havde valgt fredeligt at avancere indenfor Ministeriet, hvor han efter Vedel i mange Aar havde været Departementschef; allerede 3 Aar efter døde han imidlertid (ugift). Kancelliraaden kaldte ham haardnakket for Frederik Larsen eller i det højeste for M.-L., da han ikke altid havde haft sit Dobbeltnavn, og hans Far, den senere Højesteretsassessor Florian Larsen, havde været ansat i Indenrigsministeriet og derigennem Schou bekendt. Martensen-Larsen hørte i Studenterforeningen til de politiserende og var i Besiddelse af en vis pompøs Veltalenhed; han indtog som Faderen et gammeldags konservativt Standpunkt. Han hørte ikke til de særlig aktive og malede helst med den brede Pensel. Som fungerende Ministersekretær skulde han faa en Sag »korroboreret« (stadfæstet efter manglende Behandling i Statsraadet), og Kancelliraaden spurgte ham, om han vidste, hvordan det foregik. »Ikke just i Detaillerne men i det store og hele« var Svaret. »Ja, men det er s'gu Detaillerne, det kommer an paa,« riposterede Kancelliraaden. Jeg maa paaskønne, at han under fire Øjne søgte at afbøde det lidet opmuntrende Indtryk, jeg fik ved at gaa op i Kontoret efter min Udenlandsrejse, hvor Schlichtkrull nu sad, og Bache spurgte »hvad

jeg vilde«; ligeledes aftalte han at overlade mig en Sag, han arbejdede med for en Sagfører.

Efter ham men forud for Haarløv, der dog var ældre, kom Johs. Hørring, den senere Retspræsident i Viborg. Da han ansattes i 1898, var hans Far Konseilspræsident og Finansminister, medens han i 1894—97 havde været Indenrigsminister og før dette Departementschef sammesteds. Hørring syntes til Fuldkommenhed at falde ind i Arbejdsformen, men han benyttede dog en Lejlighed, der i 1906 aabnede sig for ham til et Avancement udenfor den regelrette Karriere, nemlig som Skibsregistrator. Sagen var, at Udsigten til Oprettelsen af det Handelsministerium, der i 1909 blev Virkelighed, længe optog Sindene, og ved Besættelsen af Stillingerne deri var det ret nærliggende, at den ved Ansættelsen opnaaede Præference vilde gaa tabt. Fra denne Stilling, der laa i Nærheden af Retsplejen, havde Hørring for Øje at gaa over i Viborg Overret, der var lidet eftertragtet af Københavnerne, og dette blev i 1913 Virkelighed. Hørring havde dog ogsaa haft Fuldmagt hos Højesteretsadvokat S. Nellesmann. Overgangen til Viborg var forsaavidt ogsaa en Sukcession af Faderen, som denne i sin Tid havde givet sig af med at skrive Domme for en Assessor deroppe. Under den gamle lydløst arbejdende Retspleje kunde det gemytlige Forhold praktiseres, at en Dommer, der af en eller anden Grund ikke ønskede at gøre sit Arbejde, sendte Akterne til en andetsteds værende Jurist, der i betimelig Tid sendte ham dem tilbage med Koncept til Dom. En Postforsendelse og Udbetaling af et sikkert beskedent Honorar klarede altsaa Besværet for Dommeren og gav en ung Jurist Praksis. Da jeg i 1919 kom til Overretten, blev jeg atter Kollega med Hørring, der baade som Byens Borgmester i 10 Aar og senere som Landsrettens Præsident fik Brug for de administrative Evner, der i hans første 8 Aar havde været bestemmende for hans Løbebane.

Ogsaa den næste Assistent J. H. Olivarius var ældre. Han var født paa Island; hans Far var senere Retsbetjent paa Bornholm, og Klippeøens vederhæftige Maal kom derfor til at lyde i vore Kontorer. Olivarius blev siddende i Ministeriet, hvor han blev Fuldmægtig, og levede sig ind i dets centrale Forretningsomraade paa en Maade, der mindede om Kontorchefen, hvilket satte Frugt i kortfattede Fremstillinger. Ogsaa i andre Henseender kunde han, der var ugift, have Lighed med Schou. Overfor Henrik Vedel følte han sig i en Gemytsuoverensstemmelse, der senere — men det var efter min Tid — førte til bitter Kritik af Vedels Administration og i Forbindelse med Sygdom afstedkom en Slags Krigstilstand med Ministeriet, som Olivarius holdt sig borte fra. Han døde i 1916.

Om Aage Schlichtkrull er at sige, at han, der var Søn af Departementschefen i Finansministeriet, over Stillingen som Kontorchef blev Stiftamtmand i Odense i 1919 men allerede to Aar efter ramtes af et Hjerteslag. Han havde specialiseret sig i Forsørgelsesvæsenet og skrevet en Del derom.

Jeg begynder derefter ved den anden Ende, altsaa med Departementschefen. Krieger med de pompose Fornavne Napoleon Michael Anthonius var Søn af Generalmajor og Kammerherre J. C. K., og fra sin Løjtnantstid i Livgarden var han Kammerjunker. Allerede 40 Aar gammel fik han sin Slutstilling i Ministeriet. Han viste sin langt ældre Kontorchef, hvis Yndling han havde været, det Hensyn at begive sig op til hans Kontor til Drøftelse af Sagerne, saa at Kancelliraaden kunde beholde sin foretrukne Stilling liggende paa Sofaen. Til hans mange gode og altid anerkendte Egenskaber, der kom frem under et afdæmpet Væsen, hørte en alsidig Hensynsfuldhed. Ikke længe efter min Afsked med Ministeriet kom Albertikatastrofen frem, og under Rigsretssagen mod hans forrige Minister Sigurd Berg blev det Kriegers Vidneforklaring om Henvendelser til Berg, der fik den fældende Virkning for denne. Berg kom efter en Del Aars Forløb tilbage som Minister, og det tør antages, at Udsigten hertil har haft Betydning for Kriegers Beslutning om at afgaa med Udnævnelse til Kabinetssekretær hos Kong Frederik VIII, og han fortsatte under Christian X. Hans Fortid og hele Personlighed gjorde ham dog ogsaa særdeles egnet for Hofstillingen. Jeg fandt ham ret uforandret, kun mere korpulent, da jeg i 1925 fik Stilling i Hovedstaden og saa ham ved de officielle Lejligheder, men han bevarede sin reservede Holdning. Han var som bekendt inde i meget navnlig filantropisk Arbejde og fulgte nøje med i de politiske Svingninger. Efter Rygtet — men mere kan jeg ikke udgive det for — var det ham, der til C. Th. Zahle efter Kongens »Afskedigelse« af ham i 1920 brugte det Udtryk, at dette jo var et Statskup, og saaledes støttede en statsretlig Vrangforestilling hos Statsministeren.

Kancelliraaden, den 74-aarige Kontorchef P. F. Schou med Anciennitet fra 1867, hævdede sig stadig som en væsentlig Kraft, selv om han lod de yngre om at trække Læsset. Navnet Schou var for enhver datidig Jurist allerede gennem »Schous Forordninger« saa at sige sammensmeltet med den juridiske Verden, og ligesom disses berømmelige Udgiver, der var død i 1840, naaede Kontorchefen op i Halvfemsaarene. Hans saglige Autoritet var grundmuret ved hans to Bøger om Købstadkommunerne og Landkommunerne, der stadig var aktuelle, da de nye Omdannelser og Reformers endnu ikke var traadt frem. Da hans Hukommelse og Ræsonnement stadig

var i Orden, var han vedblivende Autoriteten, og endvidere var der den vindende Egenskab ved ham, at han vistnok altid havde været tilfreds med at blive i sin Stilling og hverken søgte opad eller udad. Han følte Ærgerrighed paa andres Vegne først og fremmest paa Kommunekontorets, og en Hovedinteresse for ham var at mage det saa, at de for Amtmandsstillingerne formentlig egnede kom over i dette Kontor og fløj ud derfra. Hans Form var i det daglige mut og ironisk, og det var noget paafaldende for de andre, at han tilbød mig et Eksempplar af Købstadkommunernes Forfatning og Styrelse, og da jeg ikke kunde skjule, at jeg allerede havde anskaffet den, udbrød han tilfreds: »Saa er De hjulpen«. Overfor yngste Mand i Kontoret lod han sit drastiske Frisprog udfolde sig om Rigsdag og Politikere, og han nød, at han ikke behøvede at komme i Forbindelse med Ministeren »Hr. Enevoldsen«. Om andre Ministerier udtalte han sig saaledes: »Justitsministeriet hader jeg, Kultusministeriet foragter jeg«. I 1905 sagde han en Dag Farvel i Kontorerne uden Tale eller Demonstrationer. Han var da 78 Aar men levede endnu i 13 Aar.

E. Ammentorp kunde allerede Aaret efter at have sukkederet Schou gaa ud til Embedet i Holbæk, og 9 Aar senere fik han Sjællands Stiftamt. Han var i 1920 Medlem af M. P. Friis' Ministerium som Kirkeminister. Han naaede Aldersgrænsen i 1932 og døde 1947. Han var i Ministeriet den solide Dygtighed uden noget særligt Speciale. Lejlighedsvis gav han mig Indtrykket af, hvorledes selv de mest rutinerede bogstavelig kunde svede over Opgaven at give en ministeriel Skrivelse den helt dadelfri Opbygning.

H. V. Linnemann var Søn af en Generalmajor og gjorde selv et officersmæssigt Indtryk; venlig og fordringsløs var han. Han gik den regelrette Bane og avancerede 40 Aar gammel til Amtmand i Hjørring. Derfra gik han over i Stillingen som Kommissarius ved Jernbaneanlæg i Jylland og afgik med 70 Aar; død 1940.

P. C. Nørgaard, Søn af Gehejmeetatsraad N., kgl. Kommissarius ved jyske Jernbaner, blev fra Fuldmægtig i 1901 Amtmand i Hjørring og Kammerherre. Han døde 1929.

S. Jermiin, der var Stamhusbesidder, døde allerede 1909 i Alderen 42 Aar som Ekspeditionssekretær.

Hans Andersen, en sjællandsk Gaardejersøn, naaede Kontorchefstillingen i 1909, og Aaret efter blev han Amtmand i Randers og sad der sin Tid ud. Han skrev en Fremstilling af Reglerne om Alderdomsforsørgelse, hvilket skabte Respekt om ham men gjorde sig ellers ikke særlig bemærket. Ved Afskedsgildet i 1905 for Linnemann overraskede han derfor ved at holde en tør humoristisk Tale »ikke om nogen Person men om et Værelse«, nemlig det, der

afgav Plads for de tre yngste Fuldmægtige og som passeredes af Alverden. I Forvejen var der talt officielt og for den beskedne Linnemanns Vedkommende meget trykket. Krieger var saa overvældet af den uvante Komik, at Taarerne løb ham ned ad Kinderne.

Henrik Vedel blev, da Krieger ret hurtigt brød af i Ministeriet, den af mine samtidige i Kommunekontoret, der i Fremtiden kom til at veje tungest derinde. Han var den af Udenrigsministeriets Direktør P. Vedels tre begavede Sønner, der havde valgt den administrative Bane. Han havde baade de administrative Traditioner inde og Ideen om en kommende samfundsmæssig Fornyelse, men talte ikke om det, medens han nonchalant røg sin Cigar, hvad han vistnok var ene om. Han gjorde Indtryk af i særlig Grad at have Overblik over alle Ministeriets Affærer, ikke mindst sine egne Avancementsmuligheder og de sædvanlige Amtmandsansættelser interesserede ham ikke personlig. Da han i 1903 blev Fuldmægtig, ikke i Indenrigsministeriet men i det dermed forbundne Landbrugsministerium, lod det sig arrangere, at han dog stadig gjorde Tjeneste i førstnævnte. I 1906 fulgte han Ammentorp som Kontorchef, men i 1909 overtog han den nye Post som Departementschef i Handelsministeriet, dog vendte han Aaret efter tilbage ved Kriegers uventede Afgang. Hans senere Stilling var bestemt ved hans særlige sociale Interesse. I 1919 blev han Chef for 2. Departement (»Socialdepartementet«, der i 1924 blev selvstændigt under tilsvarende Navn). Endelig i 1925 gik han ud i den overordnede Stilling som Formand i Arbejderforsikringsraadet. I 1920 havde han siddet i M. P. Friis' Ministerium. Tillige var han i flere Aar den skattede Formand i Ministerialforeningen og danske Embedsmænds Samraad og for Styrelsen af nordisk administrativt Forbund. I sidstnævnte Egenskab kom jeg ogsaa senere noget i Berøring med ham. Naar han i disse Aar kom gennem Strøget i sin høje Skikkelse med broderet Vest og Hovedet ubedækket — hvad den Gang ikke var Skik — lignede han med sit Fuldskæg og sin Haarpragt Digteren Holger Drachmann, og han havde vistnok intet imod at udhæve sig som Eneren. Om hans Administration kan man vistnok sige, at han stærkt udnyttede Ministeriets formelle Kompetence til at fortolke de fra Rigsdagen foreliggende Love i den formentlig ønskelige Retning; hans umiskendelig bureaukratiske Tendenser kom de brede Lag tilgode, men kunde nok efterlade en Følelse af Usikkerhed. Han er træffende karakteriseret som en »klar og nøgtern Personlighed, en skeptisk og ironisk Iagttagelse af Mennesker og deres Færd« (Biogr. L.). Dertil kunde føjes, at han ved Siden af at være jævn og naturlig yndede at anlægge en Maske af Blaserthed og Ligegyldighed, der paa mere umiddelbare Naturer kunde

virke irriterende. Jeg havde en Overgang at affatte de saakaldte »Romaner« til Indfødsretsforlaget indeholdende kortfattede Oplysninger om Ansøgnernes personlige Forhold. Deriblandt fandtes opført en »Slagtermester«, men da han var ansat som Funktionær paa et Svineslagteri, sagde jeg til Haasløv, der deltog som ældre Assistent, at »Slagtermester« nok var rigtigere. Haarløv udtrykte Begejstring over denne »Madvigske Skarpsindighed« og forelagde det for Fuldmægtig Vedel, der svarede: »Ja, lad os endelig skrive saadan — for at det kan blive helt fjollet.« Jeg antager, at det var disse her nævnte Forhold, der medførte den triste Uoverensstemmelse med Olivarius. Vedel, der langvarigt hjemsøgte af Sygdom, døde 1932.

Skriveren og Budene ved gejstligt Kontor havde ikke gjort Indtryk af at være imponeret af deres Stillings Fornemhed. Anderledes med de tilsvarende Stillinger i Kommunekontoret. Den første af Skriverne, Hansen, førte — jeg ved ikke rigtig paa hvilket Grundlag — Titlen Materialforvalter og hædredes med Fortjenstmedaillen i Sølv. Han var saa sleben og formfuld som nogen Kammerjunker. Noget lignende gjaldt Bud Schmidt. Den yngste Skriver var meget underdanig, medens den mellemste, en falleret Urtekræmmer, saa mere nøgternt paa Tingene og paa Tomandshaand nok turde formene, at Kancelliraaden havde »hængt for længe«. Deres Arbejde var Afskrivning med Pennen, Assistenterne foretog Kontrollering.

Det mærkedes snart, at der var større Fasthed over Virksomheden end i gejstligt Kontor. I Affattelsen af Koncepter til Breve raadede de strengeste Regler for hele Opsætningen og Valget af Ord og Vendinger. Der kunde bogstavelig ikke gøres et Pennestrøg uden med Hjemmel i en tidligere afgaaet og altsaa godkendt Skrivelse, men at finde det ganske parallelle Tilfælde frem af de Aktpakker fra de sidste Aar, der dækkede den ene Væg i Assistentkontoret, var ikke altid let. Nogen Mønstersamling af Formularer havde man ikke drevet det til at fremstille, og hver ny Mand maatte begynde forfra. Men i et Ministerium drejede det sig ikke blot om at virke, ogsaa det at være der betød noget. Ligesom i gejstligt Kontor var Journalføringen et mere fremskredent Assistenthverv, men her maatte de ældre Akter hentes i Rigsarkivet af den vagthavende Assistent. Foruden Konceptskrivning havde jeg det skriveragtige Hverv at føre Register over afgaaede Skrivelser. Jeg lærte Kancelliraadens Boger og Kriegers Udgave af Fattigloven af 1891.

I November 1901 afsluttede jeg min Besvarelse af Prisopgaven, indleverede den og afventede Dommen. Som Motto havde jeg sat

et Citat af Ove Høegh-Guldberg, som Far havde fremhævet i Arkivets Bog om Regeringsskiftet 1784: »Staten er det blivende« (fortsat saaledes: »vi andre, hvem vi end er, ere kun Trækfugle«). Dette Ord fandt jeg baade personligt og sagligt træffende, da Emnet var en Paavisning af alt det ekstraordinære, som Hensynet til at bevare den blivende Stat paalægger dens Borgere. Stoffet i Opgaven havde været mig mere fortroligt, end f. Eks. et Emne som Kontokuranter vilde have været. Det militære deri pegede fremad mod min senere Virksomhed som Auditor, Statsnødretten mod Besættelsestidens Problemer, Erstatning for krigsmæssige Indgreb mod Ekspropriationsemnet. Paa den Maade blev den faktisk alsidigt frugtbringende, og da den lykkedes for mig, blev den Indledning til en Anvendelse af min Arbejdskraft, der snart for længere Tid skulde sætte almindeligt juridisk Arbejde i Skygge. Undersøgelsen af Belejrningstilstandens Betydning og af Erstatning for krigsmæssige Indgreb var det, der teoretisk kunde arbejdes mest med. Om det første fik jeg Tilladelse af Generaløjtnant Zachariæ til at anstille Efterforskning i Hærens Arkiv, men Arkivar Calmer forsikrede, at der sikkert ikke forelaa noget skriftligt om, hvad Oberst Lunding havde foretaget sig under Fredericias Belejrning, da denne Tilstand gjaldt. Ved det andet Spørgsmaal var der dog noget Arkivstof. En Gang laante Brødrene Cohn Afhandlingen fra Universitetsbiblioteket, hvor den beroede, og da i min Auditørtid Krigsministeriet ønskede at stifte Bekendtskab med den, fandtes den ikke; Budet, der havde besørget Udlaanet, erklærede, at den var blevet stjaalet fra hans Cykle! (af en Tyv med videnskabelig Interesse?) Jeg havde en Kladde liggende og kunde afhjælpe Savnet. Pudsigt nok hændte det samme med A. F. Kriegers Prisafhandling om Domstolenes Prøvelsesret, som jeg sammen med hans andre Skrifter havde foræret Biblioteket. Den var borte, da jeg senere vilde læse den, og købtes siden i Byen af en Jurist, der tilbageleverede den, da han i min Bog om Krieger havde set anført, at den var forsvundet. Sikkert var den subjektive Værdi af mit Arbejde større end den objektive. Aftrykkes fortjente den ikke, men Værdi for mig havde den, og ingen glemmer sit første Ridt paa Vingehestens Ryg.

Den 24. Marts 1902 udløstes Spændingen om Opgavens Bedømmelse, og 17. April modtog jeg Medaillen ved Universitetsfesten. Da de store Rejselegater Stampes og Hurtigkarls netop stod for at skulle uddeles, opstod det Spørgsmaal straks, om jeg skulde søge dem. Dette mente Professor Matzen, der ogsaa talte om, at der kunde ventes Udnævnelse af »en Flerhed af Docenter«. Dette tiltrak mig nu ikke, da jeg hverken den Gang eller senere fandt

mig selv egnet for Universitetsvirksomhed, men rejse ud som mine Søskende og min Mor havde gjort i de senere Aar, havde jeg nok Lyst til. Og saa maatte det naturligvis være for at se at frembringe en Disputats. En saadan havde, efter hvad Dr. juris. V. A. Secher havde sagt, anciennitetsmæssig samme Værdi som 10 Aar. Den første Impuls til at prøve dette Skridt tror jeg, jeg fik, da min tidligere Manuduktør J. V. Møldrup paa sin faste Maade sagde til mig: »De skulde tage og skrive en Disputats!« og derved viste, at han troede, jeg kunde. Altsaa søgte jeg, og Matzen erklærede, at han »havde kæmpet for mig«, men det lod sig nu af forskellige Grunde ikke gøre; de foretrukne blev den senere Byretsdommer Rüdinger og senere Landsdommer Egmont Andersen. I Stedet derfor skaffede Matzen mig det Liebeske for første Gang da uddelte Legat, der senere suppleredes af det Finneske Legat og Kommunitetsmidler og var fuldt tilstrækkeligt. Matzen staar levende for mig, som jeg den Gang og senere kom i Berøring med ham i hans Hjem. Erindringen om min Far, hans Skolekammerat fra Flensborg, blev til Velvilje mod mig, og han var sine Venners Ven. Der strømmede Liv, Humor og Kraft af hans undersætsige Skikkelse, klædt i en Slaabrok, der lod den svære Hals blottet som paa Billeder af Balzac. Departementschef Krieger havde intet imod, at jeg rejste; man kunde jo til Volontærtjeneste faa 10 for 1, som han bemærkede. Men en ledigblivende Plads som Assistent vilde formentlig blive taget af min Eftermand, idet man vel saa i det højeste vilde give mig Chansen for at vende tidligere tilbage. Et saadant Varsko modtog jeg nu ikke, da Tilfældet indtraf, men da jeg maaske ikke vilde have ændret min Rejseplan, beklager jeg mig ikke. Den Mand, der kom ind, var Aage Schlichtkrull. 15. Maj 1902 ophørte da min første Periode i Kommunekontoret, og jeg overtog Risikoen for ikke at faa noget ud af min Udenlandsrejse.

Dennes Varighed blev 14 Maaneder. Jeg forlod København 8. Juni 1902 og kom den 11. over Kassel til Heidelberg, hvor jeg var i 3 Maaneder. Fra 11. September til 14. Oktober gjorde jeg en Ferierejse, der over Luzern og St. Gotthard førte til Milano og Firenze (Ophold 8 Dage) samt Rom (13 Dage), derfra over Ancona til Wien (3 Dage), Prag (1 Dag), Nürnberg (2 Dage) og endelig München, hvor jeg altsaa tilbragte Tiden fra 14. Oktober til Udgangen af Januar 1903 med Undtagelse af Juledagene, da jeg i København var med til min Søsters Bryllup med Redaktør Valdemar Koppel. Fra München tog jeg direkte til Paris og derfra 17. April til London. Opholdet her varede henved 4 Maaneder til 10. August, da Hjemrejsen fandt Sted over Esbjerg.

Mit Hovedlegat forpligtede mig kun til at foretage en Udviklings- og Rekreatjonsrejse, og det føltes som en sand Frigørelse at være kommen ud i Europa fra den røde Bygning. Jeg følte mig som Student i stærkere Grad, end da jeg i 1891 forlod Skolen. Som Studieemne havde jeg fra Begyndelsen tænkt mig en Udvidelse af Prisopgaven til Erstatningskravet ved Ekspropriation og maaske ogsaa ved Nødretsindgreb, og jeg begyndte straks i Bogsamlingen ved det juridiske Seminar i Heidelberg at orientere mig herom. Samtidig ønskede jeg at faa en almindelig Uddybning af mine statsretlige Kundskaber og Begreber og tillige af Statsrettens forvaltningsretlige Side, der i min Studietid ikke havde eksisteret som Fag. Professor Georg Jellinek, den aandfulde Statsretsforfatter, førte videnskabelige Samtaler i en stor international Kreds af studerende; jeg husker saaledes Gennemgang af en Afhandling om administrativ Vaabenbrug. Verwaltungsrecht havde dog ikke hans Interesse, det skulde helst være de centrale statsretlige Problemer. Han havde bl. a. skrevet oplysende om Oprindelsen til Frihedsrettighedernes Erklæring. Mere jævn i sine Synspunkter var Professor v. Kirchenheim, hvis Fag var Kirkeret, som jeg ogsaa havde en Del Interesse for. Da jeg nævnede for ham, at jeg havde talt med Professor Jellinek, bemærkede han straks: »Der ist Jude«. Efter Oplysninger fra ham skrev jeg en lille Opsats om Præstevalg, der fremkom her i Teologisk Tidsskrift. Han indførte mig tillige i Verein deutscher Studenten, der havde ret hyggelige Sammenkomster og ikke dyrkede Mensurvæsen og Duel. Jeg stiftede Bekendtskab med Omgangsformen, som den viste sig i »den store Kneipe« ved Foreningens Stiftelsesfest med stærkt officielle og patriotiske Taler og Sange og alle Studenter i fuld Mondur eller Snorefrakker. Bagefter var der Øldrikning med forskellige Ølskikke, som Udførelse af »Salamandre« ved at klappe med Krusene mod Bordpladen m. v. Det humoristiske Element var ikke fremherskende, og den eneste spøgefulde Bemærkning, jeg har hørt i en Studentertale, var den, at en Forening uden »alte Herren« var som en Schweizerost uden Huller. I et Selskab hos v. Kirchenheim optraadte en ung Orientalist, der var stærkt optaget af Tyskernes Chancer for som en ny Magt at kunne skaffe sig Indflydelse i Persien og i Arabien med Mekkebanean; Tyrkiet ansaa han for halvt tysk. Professoren anførte ogsaa en Foreningsudflugt med Damer, hvor Formen var mere utvungen. Maalet var en paa en Højde liggende ægte eller uægte Ruin, kaldet Schwalbennest. Blandt Foreningens alte Herren var en Boghandler Eckert, tidligere i Kiel, der viste sig forstaaende overfor mig, da jeg første Gang dumpede ind ved en Bismarcksfest. L. A. Grundtvig havde før Rejsen erklæret, at hvis jeg tog til

Heidelberg, vilde jeg tilbringe hele Tiden paa Højderne, og der var ganske vist dejligt deroppe i Solskin med Panoramaet til Slotsruinen over den glidende Neckarflod som en Illustration til Schefels Sang om »Alt Heidelberg du feine — du Stadt an Ehren reich«, men Studierne havde samtidig Fremgang, og jeg var paa Sporet af Opgaven. Statsretligt var jeg optaget af en Modsætning mellem Forfatningens retslig organiserede Statsmagt og de faktiske sociale Kræfter, der enten skaffer sig Udtryk gennem de af Statsmagten satte Regler eller trænger sig paa for at opnaa en Ændring i dem, hvilke jeg betegnede som Retsmagten. Den nærmere Gennemtænkning var en Veksel trukket paa Fremtiden. Saa maa jeg ogsaa nævne mit Bekendskab med Arthur Schopenhauers Værker, som jeg anskaffede og studerede. Det var ikke hans Weltschmerz, der betog mig, eller hans Wille zum Leben, men hans Gengivelse af Kants Erkendelseslære og hans metafysiske Fuldstændiggørelse af den, desuden hans fremragende Sprogbehandling.

Ferierejsens stærkeste Naturindtryk fik jeg paa Spadsereturen fra Flüelen til Andermatt, der naaedes ved Stjerneskin. Jeg havde ikke været forberedt paa Teufelsbrücke, og Flodens pludselig overvældende Larm bragte mig til meget nøje at passe paa at holde Vejen. Det skønneste var Jernbaneturen ned til Italien. Efter Firenzes ungdommelig virkende Kunst kom Roms magtfulde og modne. Det stærkeste Indtryk af denne fik jeg, da jeg den første Aften i Rom var gaaet ind i det indre af Colossæum ved Skæret af en Lygte ved Indgangen. Først var det hele Mørke. Men lidt efter lidt tegnede den lange Murlinie sig mod den lysere Luft, og dette kæmpemæssige Bygningsværk, som i Fortiden var blevet rejst for at tjene en brutal Livsglæde, der ikke kunde vække Beundring, syntes at leve op igen som noget, der stadig var til.

Den 15. Oktober, Dagen efter mit Komme til München, har jeg noteret: »Flytter ud i Adalbertstr. 43. Hørt paa juridisk Eksamen mild Eksamination, Kandidaterne uvidende)«. Derimod var de godt udstyret med Skrammer fra Mensurerne og saas ofte med forbundne Hoveder og duftende af Karbol. Jeg læste paa Universitetsbiblioteket og gennemgik Litteratur om Ekspropriation. v. Kirchenheim i Heidelberg havde straks opgivet mig et Par gode Udgangspunkter herfor. Jeg hørte ogsaa enkelte Forelæsninger i offentlig Ret, men til at aflægge Besøg hos den nordiske Retshistoriker Konrad v. Maurer kom jeg for sent, da han var død 16. September. »Der Herr Geheimrath ist leider gestorben« meldte Tjeneren ved mit Komme. Ved Siden af mit specielle Emne dyrkede jeg Læsning af almindelig Retslære og Retshistorie og søgte at gøre Iagttagelser af tysk Væsen og Samfundsliv. Statsvirksomheden, Æresbegre-

bet og Hustruens Stilling forekom mig mest paafaldende. Jeg anfører et Brudstykke af en Optegnelse: »Statsbevidstheden er stærk for det første udadtil, hvor man staar som Tyskere overfor Englændere, Franskmænd og Russere, stræbende efter at hævde sig overfor disse baade politisk og kulturelt og navnlig økonomisk. Man søger at formindske det engelske Marked, man hævder at være førende Nation i Videnskab og tildels ogsaa i Kunst. At det bør være Tyskernes Opgave at blive første Magt i Europa, derom er vist alle Partier enige, og man er ogsaa villig til at bringe Ofrene derfor, de militære og de handelspolitiske; noget andet er, at Socialdemokraterne søger at skaffe sig Vederlag i Indrømmelser indadtil. Endnu mere paafaldende er dog Statsvirksomheden indadtil; man bruger Statsindretningerne overalt, hvor det er muligt. Viser en Samfundstilstand sig ønskelig, søges den virkeliggjort ved Hjælp af Myndighederne. Den Rolle, der saaledes tildeles Statsorganisationen, forekommer den fremmede at være det mest tyske, der møder ham, og han maa spørge, om der dog ikke ligger en betænkelig Misopfattelse af dennes Virkeevne til Grund, en vis kortsynet og haardhændet Reformiver, den berømte »Bessermachen«. Forfatningerne er naturligvis Retsstatsforfatninger efter bedste Mønster, overalt er dog de besiddende, navnlig de jordbesiddende Klasser, i Overvægt, og Arbejderpartierne udretter det meste ikke i Parlamenterne, men i den sociale Kamp, hvor Arbejdsstandsning og Udvandring er Vaabnene... Gaar vi til Forvaltningen og den sociale Lovgivning, saa er den statlige Reformbestræbelse her paa sit rette Omraade: man tvangsordner Lavsvæsenet, man vil skabe visse Vilkaar for Lærlinge, formindske Bagernes Fortjeneste, hindre Terminshandeler o. s. v. Det hele skal udrettes ved Magtbud. Spørgsmaalet, der burde stilles, inden man griber til Loven, er dog dette: *kan* vort Maal naas ved dette Middel, kan Modstanden virkelig brydes og vel at mærke uden at skabe andre Ulemper? Saa-danne Ulemper er Illoyalitet hos dem, der omgaar Loven, og navnlig Klassehad, der er et stort moralsk Onde. De to store gennem Statsindretninger udkæmpede Samfundskampe — Socialist- og Kulturkampen — har skabt disse Ulemper i rigeligt Maal og er dog endt med Lovens Nederlag... Rettens Grundvold er ikke en Magt, der kan skaffe sig Anerkendelse, men den frivillige Anerkendelse af Modpartens Standpunkt, der skaffer sig lignende Gengæld.« Min Sproglærer i München, en statsvidenskabelig Dr., mente, at den stærkeste Befolkningsforøgelse — og i den Henseende marcherede Tyskland godt — vilde være Nøglen til Overvægten i Europa. Jeg maa ogsaa tænke paa Orientalisten i Heidelberg, der lovede sine Landsmænd Fremgang i Persien, da Englændere og Russere for-

mentlig holdt hinanden Stangen, og Tyskernes Evne til at komme i Lag med Bybefolkningen var større. Som Opholdssted var München i Vintermaanederne ikke særlig tiltrækkende med sin kolde Frosttaage, der bragte Befolkningen til at søge indendørs til Bierhallerne og Redouteballerne. Naar man i Italien havde set Originalerne til Byens Pragtbygninger, var ogsaa disse mindre imponerende. Men der var dog englischer Garten med den strømmende Isarflod og Synet af Alpekæden i det fjærne, naar man kom udenfor Byen. Og endelig var der den righoldige Samling af Malerier.

I Paris fik jeg Bolig tæt op ad en af Boulevarderne, hvor *mi-carême* Festen kort efter udfoldede sig med Støv og Tummel til Øjeblikkets Melodi, »viens popoule, viens popoule, viens!« Jeg søgte dels til Nationalbibliotekets, dels til *école de droits* Bogsamlinger, og foruden Opgavens Litteratur var det fransk statsretlig og administrativ Ret, jeg søgte at faa Overblik over. Et Par enkelte Forelæsninger hørte jeg nærmest for at faa et Indtryk af den særlige franske Form og Iscenesættelse, der var imponerende nok: Professorens iført en Talar i stærke Farver og bærende Baret, ledsaget af en kjoleklædt *huissier* med Halskæde til at lukke Vinduerne og overvære Forelæsningen, selve denne undertiden udviklende sig til et Fyrværkeri, som da Professoren beskrev Fallentens miserable Stilling. Studenterne gav Bifald tilkende ved Trampen eller andet Spektakel. I München havde jeg hørt paa nogle Retsforhandlinger med mundtlig Procedure for *Schöffen*. Under Samtalerne med Parter og Vidner slog Formanden her meget praktisk over i den bredeste bayerske Dialekt. Paa den øvrige Del af Rejsen anvendte jeg ikke Tid paa saadanne Besøg. Mit Emne, *Ekspropriations*-erstatningen, var for mig væsentlig offentlig-retligt, nemlig dette: i hvilke Tilfælde paalægger Grundloven den almindelige Lovgivningsmagt at give saadan Erstatning og med hvilken Størrelse, samt endvidere: kan Domstolene ved Tilkendelsen anvende Grundloven med Tilsidesættelse af almindelig Lov. I begge Retninger var det min Tendens at holde mig til det helt sikre, netop fordi Sagen er et Grundlovsanliggende, hvor Uenighed er af det onde. Naar jeg søgte at fastholde Begrebsbestemmelsen i klare Kriterier, selv om dette betød en vis Indsnævring, fremhævede jeg, at der kunde være lige saa kraftige Billighedsgrunde til at give Erstatning, selv om den ikke havde Grundlovskarakter. I det sidstnævnte af Spørgsmaalene gik jeg ligesom *Nellemann*, men imod *Matzen*, ikke ind for Domstolskompetencen, som senere blev antaget af *Praksis*. Det pulserende Paris ovenpaa det ret træge vinterklædte München og oven i Købet ved Foraarstid var en mægtig Fremgang for Rejsens

udviklings- og rekreationsmæssige Formaal. Der var fuldt op at gøre for at tilegne sig Rigdommen af Kulturindtryk.

Men Turen gik videre over Kanalen til den anden af de »To Byer«, hvor det engelske Materiale til Opgaven skulde studeres. Den engelske Litteratur gav mig iøvrigt mindre almindeligt Stof. Domstolsvæsenet orienterede jeg mig heller ikke i, men jeg begyndte at se Enden paa Afhandlingen. Den 3. Juni noterer jeg at have gennemarbejdet Afsnit I og II og den 30. at have gjort Ud-kast til Resten, i Juli gennemsaa jeg paany Afhandlingen. Det var endnu i de hestetrukne Køretøjers Omnibussers og Hansom-Cabs Dage, og jeg imponeredes over den selvfølgelige Orden og Ro, hvormed Livet udfoldede sig baade i Citys Gadevrimmel og foran Friluftstalerne paa deres »Platforme« i Hydepark. Jeg boede Upper Bedfordplace 44 i et boarding house, der søgtes en Del af Danske. Det var i Nærheden af British museum, hvis imponerende store og komfortabelt indrettede reading room jeg benyttede. Jeg traf her den ligeledes legatrejsende Rüdinger, hvis Fag var Strafferet i moderne Opfattelse, vistnok Tilregnelighedsspørgsmaalet. Han var et sympatisk Menneske, der senere blev hjemsøgt af Døvhed og Sygdom. En anden Dansker var den meget rejsende og altid meget fordringsløst rejsende arkæologiske Professor Valdemar Schmidt, der hvert Aar skulde over og besigtige de senest hjembragte Fund fra Ægypten. Han var stilfærdig og hyggelig, og det hørte til hans Rejseteknik at tage »et godt Foder«, naar der var Lejlighed til det; saa kunde han godt faste et Stykke Tid; mrs. Clathworthy betroede mig, at hun i den Anledning holdt ham i en højere Betalingsrate. Iøvrigt var der nok at se i Kæmpebyen, og naar Sommerheden gjorde det for kvalmt, var der Forfriskelse i Haven i Kew eller ved Kysten.

Den 21. August 1903 kom jeg atter op i Kommunekontoret og blev modtaget med Spørgsmaalet, hvad jeg vilde der. Efter at min Eftermand havde kompletteret Rækken af 7 Assistenten, var ingen ny Volontør antaget. Man havde intet imod at lade mig fortsætte som før, og det skete. Faktisk tiltrængtes denne Arbejdskraft, og det naturlige havde været nu at stille Forslag om en ny Assistent paa Finansloven, saa at jeg fra 1. April 1904 kunde være ansat, d. v. s. efter 14 Maaneders Arbejde som gratialelønnet (c. 300 Kr.). Formodentlig har dette været for meget for Kancelliraadens Konservatisme og Spareinteresse, og Krieger har ialtfald heller ikke interesseret sig derfor. Min anden Volontørperiode kom til at strække sig til 1. April 1905, saa at det ialt blev 7 + 19 Maaneder, jeg skattede til Volontørsystemet. Jeg kunde trøste mig med at

have mødt saa meget større Velvilje fra Universitetet med Rejsehjælp. Mit Arbejde i Kontoret blev det tidligere, og fra 1. April 1905 blev jeg altsaa Assistent med Lønning 900 Kr.

Reformlovgivningen var imidlertid ogsaa naaet til Indenrigsministeriet, der 15. Maj 1903 fik gennemført en Ændring i den kommunale Beskatning. Loven af 29. Marts 1904 slog ind paa en Supplering af Loven af 9. April 1891 om det offentlige Fattigvæsen ved at tilsiige Statstilskud til Kommunernes Bidrag til »de fattiges Kasse«, der for største Delen opretholdtes af Indtægten fra Kirkebøsserne, og hvis Anvendelse ikke havde skadende Virkninger for Modtageren. De første Overvejelser anstilledes om paa en mere direkte Maade at gaa over til saadanne Understøttelser, og fra et privat Lovforslag toges Udtrykket »Hjælpekasse«, der i de følgende Decennier skulde blive det helt dominerende Begreb i Forsørgelsesvæsenet. Der arbejdedes ogsaa med Forberedelse af en ny kommunal Valglov. Med disse Ting fik jeg lidt at gøre.

Jeg fortsatte med Afhandlingen, gjorde nogle Arkivstudier og arbejdede med Slutningen af første Afsnit; sidst i November begyndte jeg Nedskrivningen. Ogsaa næsten hele Aaret 1904 skulde medgaa, jeg havde jo ogsaa Ministeriet at passe. I Februar fik jeg Lov til at overvære nogle Ekspropriationsforretninger ved Charlottenlund under Ledelse af den aldrende og originale Kommissarius, Kammerherre Tobiesen. Han var to Aar yngre end Kancelliraaden og havde omtrent lige saa mange Stillinger bag sig som Banernes første Kommissarius P. G. Bang, hvis Protokoller for Anlægget af Roskildebanen havde været udlaant mig af Landinspektør Povl Bentzon. Han bevægede sig gennem Terrænet i Spidsen for Ekspropriationskommissionen, hjulpet af Bentzon og Sekretæren, hans senere Eftermand C. Lerche. Tobiesens høje Skikkelse udmærkede sig ved, at Hænderne paa de usædvanlig lange Arme paa en mærkelig Maade dinglede bag Ryggen. Ved den efterfølgende Forhandling med Lodsejerne var det hans staaende Form til Betegnelse af, at der ikke kunde tinges med Kommissionen, at dens Bud var à prendre ou à laisser, hvad maaske ikke altid opfattedes. En Gang tillod et af Medlemmerne sig at nævne et Beløb for den paagældende, hvorefter der ogsaa havde været talt i Kommissionen, men Tobiesen reagerede øjeblikkelig: »Ingen siger noget undtagen gennem mig — Fanden gale mig!« og den lange Arm sænkede sig til et Slag i Bordet. Det vilde have haft større Betydning at overvære Taksationerne, men et og andet kunde nok have Interesse. I Sommerferien fornyede jeg mit Ophold i London med henved 3 Uger for at supplere min Læsning. Derefter toges fat paa Omredaktion og Nedskrivning af Afhandlingen, der indleveredes 7. De-

cember. Siden Afrejsen var der gaaet 2½ Aar, og omtrent Halvdelen af Tiden var tilbragt i Udlandet.

Efter Nytaar 1905 sporedes der politisk Uro i den røde Bygning. Bache konstaterede, at Deuntzer holdt Ministerkonference herom i Indenrigsministeriets Sal. 14. Januar var Situationen afklaret ved de Radikales Udskillelse af Regeringsblokken. J. C. Christensen blev Chef og Forsvarsminister, E. Sørensen blev Kultusminister og Redaktør Sigurd Berg Indenrigsminister. Jeg udførte et Par Smaaarbejder ved at gennemgaa Handelstraktater for Prof. W. Scharling og anmeldte Prof. Matzens tyske Bog om Optant-spørgsmaalet. Jeg tænkte paa, men opgav at skrive om Krigsmagtens Retsforhold og forberedte mig paa at manuducere. 2. Maj fik jeg den officielle Meddelelse om Afhandlingens Antagelse til Forsvar. Matzen havde lidt før meddelt mig det, idet han af det Finske Legat skaffede mig 800 Kr. til Trykningen m. v. Forsvaret kunde først blive til Efteraaret. Den 37-aarige Sigurd Berg følte sig ikke fjern og havde hele det yngre Personale inviteret i sit Hjem.

Da Efteraaret nærmede sig, var min Situation blevet forandret. Jeg havde 15. Maj forlovet mig med Emmy Agnethe Meyer, født 4. Juni 1885, og jeg kunde ikke godt i længere Tid fortsætte den ret erhvervsløse Tilstand, der var blevet Følgen af mine to akademiske Sidespring og Rejsen. Med Manuduktionen havde det ringe Udsigter, da mine Opslag foreløbig kun havde bragt mig en enkelt Elev. Forholdene havde ikke gjort det muligt for mig at erhverve de københavnske Forbindelser, som her vilde være af Betydning. I September førte jeg Forhandling med Departementschef M. P. Friis i Justitsministeriet om en Konstitution i Viborg Overret efter Frantz Dahl, som til Oktober skulde vende hjem, men det opnaaedes ikke. Nogen egentlig magisk Virkning syntes min kommende Doktorgrad ikke at udøve. Og saa kom det dog alligevel!

Det forløsende Ord kom fra Aalborg. Her var der blevet en Embedsledighed ved Stiftamtmand Ahnfeldts Død, og Auditør Charles Brun, der i 10 Aar havde været ansat paa Amtskontoret og i nogen Tid haft Konstitution i Embedet, kunde sætte stærke Kræfter i Bevægelse for at blive Efterfølgeren. Han havde paa sin Side Aalborgredaktøren Vilh. Lassen, der lige var blevet Finansminister, og hele Amtsraadet, og gennem Familieskab med Politikerne Kommandør Bluhme mentes han ogsaa at have Tilknytning til Hoffet. Brun var Venstremand og meget populær paa Stedet, og det var jo nye demokratiske Tider. Men for »Amtmandskontoret« var det haardt at se en Mand komme ind uden anden Forbindelse med Ministerierne end en Gang at have gjort Tjeneste i Finansministeriets Kolonialkontor. Imidlertid, 27. September fik

Brun Udnævnelsen, og jeg søgte Ansættelse i »det for Hæren og Flaaden fælles Auditørkorps«. Maaske jeg allerede havde søgt lidt før, da der var en samtidig Ledighed ved Afgang i Odense. Formiddagen før Disputatsen, der faldt paa 5. Oktober, naaede jeg at fremstille mig for Forsvarsministeren, der talte om min Ungdom, men min Alder 31 Aar var den normale, dog var der ialtfald een ældre Ansøger. At jeg ikke havde haft egentlig Soldatertjeneste, hvad der plejede at blive lagt Vægt paa, udgjorde ikke nogen Hindring, eftersom jeg 25. s. M. opnaaede Udnævnelsen. Dermed var jeg hjulpen saa godt, som jeg kunde ønske, navnlig da jeg med denne Stilling, der satte mig i Forbindelse med Retsplejen, kunde forbinde Ansættelse paa Amtskontoret i Aalborg hos den nye Stiftamtmand.

Disputatserne var i disse Aar ikke saa mange. I 1904 mødte dog Erland Tybjerg med Reglerne om Bevisbyrden, og Aaret efter mig kom Knud Berlins Opløsningsretten. Den første havde jeg som Øvelsesobjekt overværet. Det var de unge Professorer H. Munch-Petersen og L. A. Grundtvig, der havde at hævde Fakultetets Overlegenhed, og som et Par Kamphaner gik de løs paa Doktoranden, der vistnok havde manuduceret dem begge. Han havde bygget sin Fremstilling i sit af senere Praksis stærkt paaskønnede Værk ikke paa Litteratur, men paa Gennemgang af et stort Antal danske og fremmede Domme, og det var noget af en Brøde overfor Videnskaben. Ved min Disputats, der overværedes af Minister Berg og andre fra Ministeriet, opponeredes der af Professorerne Matzen og Grundtvig samt af Docent H. Federspiel og Georgisten, Godsforvalter Berthelsen. Naar Handlingen blev langtrukken, skyldtes det ikke min Veltalenhed. Jeg fandt hele Opstillingen paa Katedret med de to mindre godt hørende officielle Opponenten foran paa Gulvet ikke videre egnet til videnskabelig Samtale, og jeg kan godt indrømme, at jeg heller ikke selv var videre egnet til at omsætte den trykte Bogs Indhold i mundtlig Form. Prof. Jul. Lassen opfordrede mig i Pausen til at sige noget mere. I min Slutningsreplik henviste jeg til Betydningen af, at Folk udenfor Universitetet dyrkede Videnskaben, hvortil Julius Lassen nikkede bifaldende. Nogen Favør ved Embedsbesættelser skulde de jo saa ogsaa nok have. At jeg skulde have fundet de vises Sten i mine Deduktioner, gav de faldne Udtalelser mig ingen Grund til at antage. Afstaaelses-tilfældenes Afgrænsning er maaske i sit Væsen skønsmæssig. Visse betydningsfulde Forhold mener jeg dog at have konstateret, og jeg havde følt Opdagerglæden ved at betræde ny Jord.

Jeg havde ikke følt mig skuffet ved at arbejde i Indenrigsministeriet. Forholdet mellem dette og Kultusministeriet kunde paa en

vis Maade sammenstilles med Forholdet mellem mine to Chefer i Skanderborg og i V. Egede, der var kommen fra de paagældende Ministerier, og af dem maatte jeg arbejdsmæssig vurdere førstnævnte højst. Set over en lang Aarrække kunde det dog nok antages, at det upersonlige i Arbejdsmaaden vilde have ladet Stillingen føles trivial. De, der efterhaanden blev flyvefærdige, havde i hvert Fald længe set hen dertil med Længsel. Maaske som en lille Opmuntring gav Krieger mig to Gange det Hverv at møde som Udsending fra Ministeriet i et Møde af Sogneraadsforeningen og af Sygekassebestyrelser. Ved det sidstnævnte, der holdtes i Zoologisk Haves Restaurant, optraadte Folketingsmand Peter Sabroe noget udenfor Dagsordenen med et agiterende Foredrag om Børneforsorg. Det var Toner, der snart skulde slaa igennem. Haarlov havde ogsaa foreslaaet mig at deltage med ham i Udarbejdelse af en Kommentar til Fattigloven. Senere realiseredes Planen ved et Samarbejde mellem ham og Krieger. Der havde jo ogsaa nok i Tidens Løb aabnet sig erhvervsmæssige Udveje for mig i København, men Fuglen i Haanden maatte foretrækkes, og paa Grundlag af mit tidligere Ophold udenfor Byen havde jeg ikke den Ulyst som mange andre til at forlade Hovedstaden.

8. Maj 1905 havde Kancelliraaden som nævnt taget Afsked, 78 Aar gammel. Han undgik altsaa at ekspedere Charles Bruns Udnævnelse, men det har dog maaske glædet ham, at der paa Ruinerne af Embedet i Aalborg havde aabnet sig et »kgl. Avancement« for Kontorets yngste Assistent. Han sendte mig i hvert Fald en venlig Lykønskning.

AUDITØR OG AMTSFULDMÆGTIG I AALBORG 1905—19

1. November mødte jeg i Aalborg for at tiltræde paa Amtets Kontor, der fandtes paa Slottet ved Havnen, hvor ogsaa Stiftamtmanden havde Bolig. Inden jeg kunde tiltræde Tjenesten som Auditor, skulde jeg aflægge Prøve i militær Ret og Retspleje for Generalauditor H. C. Steffensen, hvilket dog kunde ske skriftlig deroppe fra, og hertil behøvedes nogen Tids Forberedelse. Efter godt en Maanedes Forløb kunde jeg en Dag møde i Uniform i København, præsentere mig for Generalauditøren og indfinde mig i Takkeaudiens paa Amalienborg. Det var den næstsidste Gang, den gamle Kong Christian gav offentlig Audiens. Der var overfyldt i Ventelokalet, og Ordenshistoriografen Professor Troels F. Troels-Lund hilste paa mig med Henviisning til vort fælles Fornavn, og iøvrigt kendte han jo min Far. Dette Fornavn havde han til den Grad i den almindelige Bevidsthed faaet forbundet med sit Efternavn, at jeg i Aarenes Løb mange Gange ogsaa paa Tryk er blevet kaldt Lund. Til om Aftenen havde Kommunekontoret under Ledelse af Kontorchef Ammentorp arrangeret et lille Gilde og indbudt mig. Ammentorp udtalte sig spøgende om min Selvstændighed, der ogsaa havde vist sig som Utilbøjelighed til at følge de autoriserede Paradigmaer for Koncepterne, og det kunde jeg ikke afvise. Jeg har ganske rigtigt altid tilstræbt Selvstændighed, men jeg tør hævde ogsaa at have haft Interesse og Respekt for, hvad der havde Tradition bag sig. Her var det vel nærmest af Nonchalance overfor det Indtryk, jeg gjorde, at jeg i nogen Grad havde overladt til Fuldmægtigene at slibe min Brevstil af efter Kontorets Mønstre for ad den Vej at uddannes.

21. December 1905 holdt vi Bryllup og flyttede ind i Borgergade Nr. 18 i Aalborg, og 1. Januar 1906 tiltraadte jeg Tjenesten ved 10. Regiment.

Auditørkorpset var ligesom Læge-, Dyr læge- og Forplejningskorpset »halvmilitært« med Hilsepligt og bærende militær Uniform

med sort Farve paa Halskraven, medens de andre Korps havde højrød, grøn og blaa Farve, men for Resten skiftede vi i min Tid Paaklædning to eller tre Gange. Med den militære Retspleje, som jeg nu skulde til at anvende, forholdt det sig paa samme Maade som med den Retspleje i borgerlige og Straffesager, jeg i 1897—1900 havde set praktiseret i Jurisdiktionerne, at den tilhørte et nu forladt System, der bortfaldt samtidig med Retsreformen i 1919. Men medens Skriftligheden i den borgerlige Retspleje og Inkvisitionsprincippet i Straffesagerne kan regnes for bekendt i Hovedtrækkene, er det sikkert anderledes med den ældre militære Retspleje. Navnet Auditor er bibeholdt, men det er alt. Nutidens Auditører er Anklagemyndigheder, ældre Tids Auditører var paa egen Haand Forhørsdommere og i Krigsretterne Referenter og Raadgivere overfor de militære Indehavere af Domsmagten. Deres Stilling var altsaa dommermæssig, og det retslige System, de virkede med i, var af en meget interessant Opbygning. Man kunde egentlig undre sig over, at Grundloven havde ladet dette System, der gav Militærmagten en domstolsmæssig Særstilling, uberørt. Det indeholdt i hvert Fald Momenter, der havde fortjent Statsretslærernes Opmærksomhed.

De Bestemmelser, Krigsartikelsbrevet og Krigsretsinstruktionen, der indeholdt Lovgrundlaget, var paa Alder med Danske Lov af 1683, Straffebestemmelserne fandtes i Loven af 7. Maj 1881. Forseelser kunde efter Tjenestereglementet afgøres ved Anvendelse af Disciplinarmidlerne, der skulde anvendes som Uddannelsesmidler, saasom Ompudsning, Omstilling o. l., eller arbitrært ved Bataillons- eller Regimentschefens Diktat af mindre Straffe, der dog kunde kræves forelagt en Krigsret, og endelig ved Jurisdiktionschefens (Regimentschefens) Anlæg af Krigsrets- eller Stabskrigsretssag. Forundersøgelse i de sidstnævnte og i andre Tilfælde optoges af Auditøren i Krigsforhør, der af Ordenshensyn præsideredes af en Officer med to Bisiddere. Ved Indretningen af Krigsretterne var Militæretatens fuldkomne domstolsmæssige Uafhængighed af Civiletaten hævdet, Dommerne var som nævnt militære, og Auditøren, der kun var halvmilitær, var kun Raadgiver. I sin oprindelige Udformning, den jeg oplevede i et Par Aar før Overkigsrettens Indførelse, lod Ordningen Krigsretternes Domme være inappellable. Kun i visse Tilfælde skulde Dommene inden Offentliggørelse og Fuldbyrkelse »remitteres« til Generalauditøren, og det kunde føre til Sagens Tilbagesendelse til ny Foretagelse ved Krigsretten, men Appel kunde dette ikke kaldes. Krigsretterne var altsaa overordentlig selvstændige som første og eneste militære Straffeinstans, der udenfor København ogsaa havde borgerlige

Sager mod militære. Tilsvarende var det med Sager mod halvmilitære. Indenfor den saaledes fastslaaede Ramme var Bestemmelsen af de forskellige Krigsretters Sammensætning truffet ud fra den Grundsætning, at de tiltalte saavidt muligt skulde dømmes af Ligemænd i Grad eller højerestaaende, men ikke af Undermænd. Dette var bestemmende for Rækkefølgen Generalkrigskommission, Overkrigskommission, Stabskrigsret, almindelig Krigsret, og det var nærmere udformet derhen, at der indenfor disse forskellige Typer var Overvægt af den højere Klasse. Motiveringen heraf var foruden et kammeratligt et nærliggende disciplinært Hensyn. I andre Regler afspejlede sig et Hensyn til Dommerne. Disse, undtagen Præses, stemte i Klasser paa 2. De 2, der var af samme Grad, kunde samtale om deres Stemmegivning, men maatte ikke tale i Retten med andre. De fik begge deres Votum indført i Protokollen med deres Underskrift, men i Tilfælde af Forskel var det den ældste (i Tjenesteaalder) i Klassen, hvis Stemme afgjorde Klassens Votum, hver Klasse havde nemlig kun een Stemme. I dette Hensyn til Alderen skjuler der sig jo nok et disciplinært Moment. Men Forbudet mod almindelig Drøftelse i Forbindelse med Stemmegivning fra neden tilsigtede klarlig at afværge Paavirkning fra oven. Forhandling indenfor Klassen egnede sig til at virke klarende paa Opfattelsen. Forud for Stemmegivningen, der kunde ledsages af Dommeres Henvendelse til Auditøren paa Tomandshaand om nærmere Oplysninger, var der gaaet dette, at Auditøren oplæste Akterne, gav et Sammendrag af det oplyste, oplæste og forklarede de Lovbestemmelser, der efter hans Mening var anvendelige, og indstillede en Domskonklusion. Tiltalte havde paahørt dette og kunde gøre en Bemærkning. Afvigende Stemmegivning skulde begrundes. Hele Handlingen var blevet indledet med, at Auditøren forelæste Teksten til den gamle Dommered, der aflagdes i Kor staaende med oprakte Fingre. Bagefter oplæste Auditøren Dommen for Tiltalte, og Konklusionen paahørtes staaende. Det hele var en Ordning præget af Autoritet, disciplinær Sans og Klogskab.

En almindelig Krigsret bestod af 2 menige, 2 Korporaler, 2 Sergenter, 2 Sekondløjtnanter, 2 Premierløjtnanter, 2 Kaptajner og 1 Oberstløjtnant. Underofficerer og menige kunde tiltales for en saadan. Stabskrigsretten, der behandlede Sager mod Officerer af Løjtnants- eller Kaptajnsklassen, havde 3 Løjtnantsklasser, 3 Kaptajnsklasser og 1 Oberst. Ved Tiltale mod Officerer af Oberst- eller Generalsklassen kom der gennem Ministeriet Bestemmelse om Nedsættelse af en Overkrigs- eller Generalkrigskommission bestaaende af 3 eller flere Officerer udtaget efter de nævnte Grundsætninger med en Auditør til Aktuar. I den almindelige Krigsret

var det militære Klassesystem understreget ved, at kun de 7 Officerer sad ned under Auditørens Foredrag, de 6 Dommere af Underklassen paahørte dette staaende bag de 6 yngste Officerers Stole. Da dette ved Overkrigsrettens Indførelse skulde forandres, gav det i Rigsdagen Deuntzer Anledning til den Bemærkning, at man saa egentlig ikke kunde sige, at Retten overhovedet blev »sat«. Den omtalte Remission til Generalauditøren krævedes ved Domfældelse med Tugt- eller Forbedringshus og for Officerer med Embedsførtabelse. Hvis Generalauditøren ikke paa Grund af forefaldne Fejl sendte Sagen tilbage til ny Behandling, forelagde han den for Kongen til Stadfæstelse eller til Benaadning. Ved min Tiltræden havde Generalauditøren indskærpet mig, at det Eksempel af Dommen, der skulde bruges ved Remission, maatte være uden Rettelser eller Radering, da Kronprinsen, der forudsattes at se Dommen (som Hærinspektør) »ikke generede sig« for at holde den op mod Lyset for at opdage Raderinger og i saa Fald forlangte en ny. Naar Dommen kom tilbage fra Generalauditøren, sammentraadte Krigsretten paany, og Dommen forkyndtes, indtil da havde den været holdt hemmelig. Det er klart, at der her er sluppet et Residuum af Enevælden igennem Grundloven, og at man for at gøre Forholdet konstitutionelt, maa sige, at Generalauditøren her udøvede ministerielle Beføjelser, thi Forelæggelsen skulde jo ske direkte og ikke foregaa gennem Justits- eller Forsvarsministeren, og det maatte endvidere være en Følge af Grundloven, at Kongen ikke nu kunde gaa positivt udenfor Indstillingen. I Modsætning til de civile Retter var de militære ikke kontinuerligt bestaaende, men nedsattes i Anledning af den enkelte Sag, og det er aabenbart, at Grundloven ved Retter, Retspleje og Dommere overhovedet ikke har tænkt paa den militære Retspleje m. v. Der var ved Ordningen skabt Sikkerhed for, at der kunde gives Udtryk for den egentlige militære Bedømmelse af Soldaters Optræden i forskellige tjenstlige Situationer og af de vanskelige Konduitespørgsmaal. Men nægtes kan det ikke, at der manglede Garantier mod militær Ensidighed, og der kunde være Fare for, at Korporationsaanden slog for stærkt igennem. Optræden af Forsvarer brugtes ikke. Om det vilde være udelukket at faa Adgang for en saadan i almindelige Tilfælde, kan jeg ikke sige.

Ved Loven af 8. Maj 1908 fik J. C. Christensen gennemført Ændringer, der maatte hilses som Fremskridt. Remissionen bortfaldd, men der indførtes en Adgang til Appel fra Krigsretterne til Overkrigsretten, hvis Medlemmer var Generalauditøren, 3 Dommere fra Højesteret eller den københavnske Overret og 3 højere Officerer af Hær eller Flaade. Der gaves Regler om et Forsvar (under-

tiden ogsaa om en særlig Anklager) bestaaende i en Sagfører eller en dertil villig Befalingsmand eller ligestillet og om Indlæg af Tiltalte selv. Stemmerne skulde fremtidig gælde enkeltvis, og Ed kun aflægges ved første Udførelse af Dommerhvervet. I den forblommede Regel: »Dommerne i en Krigsret nyder lige Ret som saadanne« skulde ligge, at Underklasserne havde Ret (og Pligt) til at sidde ned i den almindelige Krigsret.

Jeg husker, at Overretssagfører Axel Bang, for hvem jeg havde arbejdet lidt med at skrive Indlæg, ved at høre om min Hensigt at blive Auditor satte et Ansigt op, som om jeg derved var tabt for det egentlige Retsliv. Det var der nu i og for sig slet ingen Anledning til, og det mærkelige var, at den i hans Øjne mugne Institution Krigsretterne stod i Pagt med det, som i 1919, da baade de og den gældende civile Retspleje afskaffedes, skulde blive det sidste Skrig paa Retsplejens Omraade, nemlig Nævningsproceduren. Modsætningerne mødtes. Retsformændenes saa meget omtalte Hverv med at udvikle Sagen for Nævningerne og yde dem Retsbelæring var ikke andet end, hvad Auditørerne var øvet i fra Krigsretterne, og indenfor den gamle Retspleje var det derfor dem, der var bedst skolede til disse Hverv. De tidligere Kriminalassessorer ansaas særlig egnede fra deres Forhørsvirksomhed, men man kunde faa Indtryk af, at de overdrev Udspørgningen ved allerede i deres første Afhøring af Tiltalte at rykke frem med det, de kendte af Forberedelsens Papirer om tidligere afgivne, men tilbagekaldte Tilstaaelser eller væsentlige Indicier, hvilket paa Nævningerne kunde gøre et forstemmende Indtryk af Forudindtagethed. Det Haab, Formanden herved syntes at nære om en Tilstaaelse for aabent Tæppe, kunde man være temmelig sikker paa slog fejl.

Ogsaa paa anden Maade gav vor militære Retspleje et Forvarsel om Nævningevæsenet, nemlig ved de Forsvarerindlæg, der aabnedes Adgang til. Sædvanligvis var det yngre Kaptajner, der anmodedes om at paatage sig Hvervet, og undertiden opfattede de det med overstrømmende tjenstlig Energi saaledes, at Tiltalte ubetinget skulde forsøges vasket ren overfor Krigsretten, skønt dette stred mod deres egne Retsbegreber, og de selv ikke vilde have betænkt sig paa at gribe ind overfor en Adfærd som Tiltaltes. Med den Autoritet, de besad overfor de Dommere, der ikke var tilstrækkelig modne til at uddestillere det, der muligvis med Rette kunde anføres, kunde et saadant Indlæg virke ganske imod en fornuftig Retsplejes Hensigter. Paa ganske tilsvarende Maade var det senere i Nævningeproceduren med Forsvarenes juridiske Udviklinger, der — dem bevidst — stred mod Retsbelæringens Meninger,

der overfor Nævningerne skulde være autoritative. Ligesom jeg i Militært Tidsskrift optog en Drøftelse herom med den nidkære senere Oberst J. O. Jensen, maatte jeg en halv Snes Aar senere turnere med forskellige Sagførere om denne paastaaede Ytringsfrihed. Loven af 1908 havde forsømt at give vejledende Udtalelser herom.

Det var et Tilfælde, at der havde aabnet sig Plads for mig indenfor den militære Retspleje, og det var sikkert et for mig meget heldigt Tilfælde. Retsplejen var det, der havde min særlige Interesse, og som antagelig laa bedst for mine Evner. Auditørstillingen var den juridiske Embedsstilling, der gav Indehaveren den bedste Chance for i en ung Alder at opnaa Selvstændighed, og denne Trang havde jeg — ikke blot som i Kommunekontoret med Hensyn til min Skrivemaade. Som boende i Provinsen, hvor jeg ikke havde Lejlighed til at raadspørge Kolleger eller Generalauditøren, maatte jeg i særlig Grad blive overladt til mig selv. Det var en helt ny juridisk Verden, der aabnede sig med nye Straffebegreber, der skulde anvendes, og en Procesmaade, der ikke stillede mig overfor at skulle levere skriftlige Udarbejdelser, men som mundtlig agerende under Forhørene eller i Krigsrettens Kollegium. Det virkede omtrent, som da jeg som Auktionsholder stod overfor et Køberpublikum. At jeg ikke, som det plejede at være Tilfældet, havde gjort Tjeneste som »Maanedsløjtnant«, tror jeg ikke forringede mine Kvalifikationer og min Evne til at sætte mig ind i den militære Begrebsverden. Den militære Tjenestegang og Reglerne for rigtig militær Optræden har i sin Virilitet noget meget tiltalende for en juridisk Opfattelse. Loven træder ham i Møde paa en særlig klar og uomtvistelig Maade, som alle er fortrolig med og alle anerkender. Det civile gemytlige og udflydende er der ikke Plads for, eller det holdes i hvert Fald klart adskilt fra det tjenstlige. En Oberstløjtnant kan f. Eks. hos Obersten have udtalt sig om et tjenstligt Anliggende og er traadt af. Lige ude af Døren banker han atter paa og ønsker nu »kammeratligt« at fremføre et Sæt andre Betragtninger. Naar en Regimentschef brugte sin arbitrære Straffemyndighed og formulerede en Afgørelse til Optagelse i Regimentsbefalingen, saa traf han Afgørelsen ud fra en omfattende Erfaring og med skrupuløs Overvejelse af Sagens forskellige Momenter. Et almindeligt Hensyn til Disciplinen kunde tale for Strænghed, særlige personlige Forhold for det modsatte, der kunde være Hensyn at tage til Civilpersoner, der var krænkede, eller til Befalingsmænd, hvis Autoritet skulde støttes o. s. v. Naar Auditøren tog Standpunkt i en almindelig Straffesag og forelagde det for de

militære Dommere, saa maatte han være klar over, at Sagen blev betragtet fra lige saa mange Synspunkter, som der var »Klasser« i Krigsretten, altsaa 7, endvidere fra Rettergangschefens, Oberstens, foruden eventuelt fra den civile Verdens, repræsenteret af Dagspressen og bag den Rigsdagen. Klasserne var naturligvis tilbøjelige til at anlægge deres Over- eller Undermandssynspunkter.

Hvad selve de militære Rettergangsregler angaar, saa var det ikke vanskeligt fra et teoretisk Synspunkt at kritisere dem sønder og sammen. Domsmagten var hos de retsukyndige militære, menige og Befalingsmænd af alle Grader; naar Auditøren, den retskyndige, havde talt, kunde de afgøre Sagen, ganske som de vilde. Regimentschefen rejste Sagen som Paatalemyndighed, og i Stabskrigsretten mod Kaptajner eller Løjtnanter sad han samtidig som Præses med Stemme for en Klasse. Tiltalte havde ingen Forsvarer, og de forskellige Dommerklasser drøftede ikke Sagen indbyrdes. Men med alle disse Skavanker kan det hævdes, at Ordningen fungerede udmærket, ganske simpelt fordi Auditørens Sagkundskab blev respekteret. Reelt set var det Auditøren, der var besluttende, de militære, der var raadgivende. Thi naturligvis havde Auditøren været opmærksom paa, hvilke Meninger og hvorledes motiveret der vilde røre sig hos hver især af alle de deltagende. Jeg har deraf uddraget den almindelige Lære, at det i Retsplejen ikke kommer saa overmaade meget an paa Reglernes rigtige Opbygning. Mangelfulde Regler kan give et godt Resultat, og de bedste Regler i uduelige eller demoraliserede Folks Hænder være uden Nytte. Dermed være ikke sagt, at jeg gaar ind for Opretholdelse af Krigsretsordningen, navnlig ikke i dens helt antikke Skikkelse. Den indledende Eds-aflæggelse med oprakte Hænder efter Forelæsning af Formularen fra Christian den femtes Tid og derefter Sagens Gennemgang, medens de 6 Dommere af Underklasserne blev staaende bag Officerernes Stole, kunde gøre et nok saa eventyrligt Indtryk. Overgangen til Anvendelse af de almindelige Domstole har sikkert været paa sin Plads og har saa vidt jeg ved fungeret godt. Jeg griber Lejligheden til at udtale Ønsket om, at den Behandling af den militære Retsplejes Historie, der, saa vidt vides, er paabegyndt, snart maa fremkomme.

I Aalborg garnisonerede 10. Regiment med 9., 11. og 30. Bataillon af Linien og 40. af Forstærkningen; senere afgik en Bataillon, og der oprettedes et Forstærkningsregiment. Auditørforretningerne var henlagt til Hovedvagtens moderne Bygning for Enden af Nytorv, hvor der var Rets- og Arrestlokaler og Afdelingernes Kontorer. Indkvarteringen var i mindre Kaserne. Auditørtjenesten var

til daglig ikke omfattende; undertiden skulde der dog vikarieres i Viborg, Randers eller Aarhus. Mandskabet og formentlig ogsaa Underbefalingsmændene var Nordjyder. I Officerskorpset skete der i det første Aarstid nogle Forandringer af Betydning. Foruden to Kaptajner, der fik Afsked for Uduelighed, blev den noget af-fældige Generalmajor Søltøft, Chef for 2. jydsk Brigade, afske-diget. Han var godlidende, men den nye Forsvarsminister var for ham kun »Degnen«. Han fortalte gerne, at han i 1870 havde maattet give Ministeriet Meddelelse om Tilstanden i fransk Militærtjeneste, hvortil han havde været knyttet. De nye Chefer, General Eiler Ras-mussen og Oberst A. L. Hansen, kom begge fra København med Lyst til at udøve et Initiativ, saa vidt Forholdene tillod det, og dette kunde for den sidstes Vedkommende ikke undgaa at sætte Spor i en Udvidelse af Retstjenesten. Førstnævnte medførte fra København Tilnavnet »Støvler og Skæg«, der tegnede en træffende Karikatur af hans lille Skikkelse til Hest. Han var en anset Geodæt og en aandelig livlig Mand med Talegaver. Obersten var Typen paa den skolede Stabsofficer. Han forlod Garnisonen som Gene-ralmajor, hvad der paa et af Møderne i Værnepligtsanstalten, hvor-om senere, bragte en af Garanterne til begejstret at fremhæve, at »det ikke altsammen var Skidt, der kom fra Aalborg«. Senere Chefer var Obersterne Fog, Lind-Hansen og Hammelev samt General A. Tuxen, Krigshistorikeren, der afløste Rasmussen. Et noget hen-gemt Indtryk kunde Garnisonen gøre derved, at det i min Tid vist-nok aldrig skete, at der avanceredes fra Kaptajn eller Oberstløjtnant, medens Vedkommende gjorde Tjeneste i Aalborg. En vis psykologisk Indflydelse øvede det kendeligt, om der endnu var Chancer for Avancement, eller om Kundgørelse for Hæren havde sagt det uigenkaldelig sidste Ord. Det sidste kunde svække Inter-essen for Tjenesten, men det kunde ogsaa øge Selvstændigheden at være mere fri for Afhængigheden af de foresattes Bedømmelse. Blandt Kompagnicheferne var der en Broder til Charles Brun; det var en jovial Officer af Gennemsnittet.

Det maa erkendes, og det maatte det allerede i mine Auditor-aar, at Straffelov for Krigsmagten af 1881 var meget stræng, og ligesom ældre Tidens Straffelove har den i nogen Grad været ind-stillet paa at skulle suppleres i Anvendelsen med Benaadning. En direkte torterende Straf som Krumslutning var ganske vist ophæ-vet, og Straffen Arrest i Boje anvendtes ikke i Praksis. Men de Straffe, der regelmæssig anvendtes, naar det skulde gaa højere end til Vagtarrest, var mørk Arrest uden eller med Indskrænkning i Kosten og simpelt Fængsel paa Vand og Brød, der kunde skærpes

til strængt ved Afsoning i Mørke. Over dette kom Strafarbejde (Forbedringshus eller Tugthus). I stort Omfang var Strafferammen endvidere bundet. f. Eks. dikterede Loven ubetinget følgende Straffe: for Rømning Fængsel paa Vand og Brød i 2×5 Dage, for forenet Magtanvendelse mod foresat uden Voldsomheder for Hovedmanden 3 Aars Strafarbejde, for Lydighedsnægtelse Vand og Brød i 3×5 Dage og for at sove paa Skildvagt samme Straf i 5 Dage. Naar Straffeloves Strænghed strider mod Følelsen hos dem, der skal fremkalde Straffene, er Følgen heraf Tilbøjelighed til at undgaa Anvendelsen ved at lukke Øjnene for visse Sider af det, der er begaaet, og denne Fremgangsmaade var her og der ikke ukendt. Naturligvis havde Straffen for en rent militær Forseelse ikke samme Tyngde som Idømmelse af en Straf ude i det borgerlige Liv. Derfor og ogsaa fordi Udstaaelsen af Hensyn til Tjenesten skal være kortvarig, var der lagt Vægt paa dens legemlige Side, men i de strænge Former forudsatte Afsoningen en betydelig Haardhudethed hos den dømte for ikke at virke ødelæggende.

Auditøren blev modtaget af alle Befalingsmændene med den Loyalitet og Belevenhed, der hørte til Tjenesten, og som gjorde Samarbejdet let og gnidningsløst. Der var ogsaa megen Tillid til Rigtigheden af hans juridiske Udtalelser og til hans Skøn over den strafferetlige Vurdering. Naar der var Tale om Tjenestestillingerne og om Hæren i det hele, var Stemningen præget af Resignation. Politikerne stredes om, med hvor lidt man kunde affinde sig til Landets Forsvar, og Forsvarsminister Kl. Berntsen viste ikke Glæde over de Pengemidler, der afgaves af private til dette Formaal. Med Sympati maa jeg tænke tilbage paa de mange Befalingsmænd, jeg kom i Berøring med, og som under disse ringe Forhold havde den Opgave at holde det gaaende og bevare Hæren i Form. Først efter den anden Verdenskrig kan man sige, at Piben har faaet en anden Lyd herhjemme. Ved Afdelingerne vidste man, at visse politiske Partier og deres Blade intet hellere saa, end at der vilde forekomme Overgreb eller Ukorrektheder af Befalingsmænd, for at deres Presse og eventuelt deres Rigsdagsmænd saa kunde kaste sig ud i militærfjendtlig Agitation.

Jeg er saa heldig eller uheldig at kunne illustrere dette fra min Praksis ved 10. Regiment. I Byens Pavillon paa Skovbakken havde der en Sommeraften været noget livligt under Varietenumrene, og ved Bortgangen fandt en militær Hornblæser, der havde spillet i Orkestret, sig foranlediget til overfor et Par unge Officerer i stærkt fornærmende Udtryk at udtale sin Indignation over deres Adfærd derinde. Da dette arbitrært var vurderet for Officererne til noget Kvarterarrest og for Hornblæseren til nogle Dages mørk Arrest,

opstod der i Byen, hvor Musikeren var godt kendt, og derefter i Bladene Landet over et stærkt Røre. Ministeriet forsatte den ældste af Løjtnanterne til Fredericia. Under Afsoningen fandt Regimentschefen det hensigtsmæssigt at advare Hornblæseren mod at slutte sig til de i dette Røre liggende Demonstrationer mod hans Domfældelse. Det gjorde han imidlertid ved at modtage en kalligraferet Borgeradresse og et Bæger. Saa tiltalte Oberst A. L. Hansen ham paany, og jeg indstillede ham til Bestillingsfortabelse, der idømtes ham, og nu var Bladene stille. Dette var før Overkrigsretens Tid.

9. November 1912 afsagde Overkrigsretten Frifindelsesdom i det sjældne Tilfælde, at en almindelig Krigsret ved 10. Regiment havde idømt 2 menige mørk Arrest paa indskrænket Kost i 5 Dage, der allerede var afsonet. En Fællesklage havde været indgivet af en Deling paa korrekt Maade ved 2 menige, der altsaa skulde kunne indestaa for, at alle havde givet Tilslutning. Klagen nævnede, at en Sergent Halberg havde grebet fat i og brugt Skældsord mod nogle menige, og at en Bajonetøvelse havde været særlig trættende for Delingen, hvortil føjedes Udtalelse om, at dette gjorde ked af hele Tjenesten. Efter Henstilling af Kompagnichefen fastholdtes dog kun de specielle Klager om Overlast, og Sergenten fik herfor 8 Dages Kvarterarrest. Krigsretten havde lagt de 2 menige til Last, at de ikke havde forvisset sig om, at alle havde tiltraadt Klagen, hvad ikke var Tilfældet, og Klagens Forfatter, en Journalist, havde før Kl. 5 begivet sig ind paa en fremmed Kaserne for at faa Tilslutning af Kammeraterne, der ikke var oppe. Bestemmelsen om Straf for Udbredelse af Misnøje var ogsaa anført sigtende til anførte Udtalelse. Til det sidste bemærkede Overkrigsretten bedrevidende, at Misnøjen allerede var tilstede, og man vilde ikke forkaste, at Tilslutning havde været antaget. Samme subjektive Begrundelse anlagdes paa Klageforfatterens Virksomhed for at faa Tilslutning, men herom hed det dog, formodentlig ifølge et Kompromis indenfor Overkrigsretten, at »den maa anses uforenelig med den militære Disciplin«. Generalauditør Giørtz havde, da jeg talte med ham efter hans Tiltræden, fremhævet for mig, at Auditøren altid bør »se til Siden«, naar han stiller Forslag om en Straf. Jeg tror, at denne Maksime lidt for stærkt havde været anvendt i dette Tilfælde, naar man naaede til fuld Frifindelse. Den kraftige Presseomtale Landet over havde foranlediget Ministeren Kl. Berntsen til, efterat han havde faaet Beretning af Auditøren i Frederikshavn ombord i Vagerdamperen »Løvenørn«, at tage til København for at faa denne særegne Sag med den udstaaede Straf bragt for Overkrigsretten. Jeg indrømmer gerne, at Straffen var stræng. Oberst

Fog havde føjet Skærpelsen til mit Forslag om simpel mørk Arrest, og for Krigsretten havde jeg ikke villet foreslaa Nedsættelse.

Saa vidt vides efter radikalt Initiativ bevilgede Finansudvalget en Erstatning efter Lov 5. April 1888 § 5, jfr. Analogien af § 2, til hver af de menige paa 400 Kr., efter Omstændighederne et overdaadigt Beløb at udbetale »for Fronten«, hvilket skete med tilbørlig Presseomtale. Et Par Dage efter kom Reaktionen, som ikke kunde overraske Folk med Kendskab til de værnepligtiges Mentalitet. Aabenbart ud fra en berusende Følelse af Sukces overfor de kommanderende lavede den tvære og trodsige menig Nr. 72 med 3 medhjælpende Kammerater et Mytteri overfor den visiterende Sergent, der havde indmeldt ham for nogle Forseelser, saa han foreløbig ikke maatte faa Nattegn. Man stillede sig op bag Døren i Mørke, og den ene greb den indtrædende Sergent i Halsen, men han undrog sig den ham tiltænkte Vold. Da han lidt efter kom tilbage, kunde intet opdages. Det lykkedes dog at opnaa Tilstaaelse, da man var i Nærheden af Hjemsendelse, saa at Udsigt til Arrestens Forlængelse virkede afskrækkende. Ved Overkrigsrettens Dom af 31. Januar 1913 blev Straffene for Nr. 72 Forbedringshus i 6 Aar, for 2 andre i 5 Aar og for den fjerde, der havde varskoet om Sergentens Komme, strængt Fængsel paa Vand og Brød i 4×5 Dage. Dette var for de tre første den korrekte Anvendelse af § 104, jfr. § 100, hvorefter Minimumsstraffen for Mytteri med forsøgt Vold er Halvdelen af Straffen for Oprør med Vold, der er 10 Aars Tugthus. Ved en særlig forsigtig Anvendelse af § 104 alene var jeg naaet til for Nr. 72 Forbedringshus i $1\frac{1}{2}$ Aar, for de to Medgerningsmænd strængt Fængsel paa Vand og Brød i 5×5 Dage og for den fjerde meddelagtige i 4×5 Dage. Ved samtidig Benaadning blev Straffene for de 3 første Forbedringshus i 2 Aar og strængt Fængsel paa Vand og Brød i 6×5 og 5×5 Dage. Fængselsstraffene afsonedes i Aalborg, men Nr. 72 opnaaede ny Benaadning. Denne skyldtes det i Juni 1913 dannede radikale Ministerium, og han havde da afsonet 4 Maaneder af Straffen. Folketingsmand Peter Sabroe tog det i sin Haand at føre ham hjem fra Vridsløselille, og i Aalborg Havn modtoges Nr. 72 festligt og bares i Guldstol op i Byen. Det sidste Ord i Sagen blev sagt af Kongen, Christian X, som et Bonmot, da han kort efter pr. Skib besøgte Byen. Man skulde stige til Vogns for at gøre en Rundtur, og da Spørgsmaalet var ad hvilken Vej, sagde Kongen: »De kan jo køre os samme Vej, som Soldaten forleden blev baaret i Guldstol«. Snerten ramte ikke ufor skyldt Politimester Gad, der ikke havde passet paa. Af det bemærkede ses, at Byens ledende Blade, baade Regeringsorganet Aalborg Amtstidende og den uafhængige Aalborg Stiftstidende under

Schiøtz-Christensens Redaktion, aldeles ikke var støttende. Det hørte snarere til Aalborgaanden at stille sig skeptisk overfor det militære, naar det ikke netop var Militærmusikken.

I Sommeren 1952 optoges Sindene herhjemme af en Soldater-affære, der frister til Sammenligning med Mytteriaffæren i Aalborg i 1913. Paa Kasernen i Aarhus overfaldt og pryglede 10 menige Delingens Oversergent Pejtersen, der havde udæsket dem ved sin Maade at tiltale og behandle dem paa. Militær Straffelov 7. Maj 1937 § 51 sætter Straffen til Fængsel fra 4 Maaneder til 6 Aar, og efter § 51 kan den nedsættes, hvis udæskende Forhold har givet Anledning. Man ser Forskellen fra den tidligere Straffelov! Dommen af 19. Marts 1952 satte herefter Straffene til skærpet Arrest i 5, 10 eller 15 Dage for henholdsvis 2, 5 og 3 af de Tiltalte. Nu rejstes en heftig Bladagitation om Pejtersens utaalelige Adfærd, anført af den tidligere socialdemokratiske Forsvarsminister, der anlagde det Synspunkt, at man ikke kunde faa Mandskabet til at underkaste sig den besværlige Tjeneste, hvis Behandlingen af det ikke var upaaklagelig. Der krævedes de mest energiske Skridt mod Pejtersen og eventuelt de med ham tilsynsførende, se Rigsdagstidende. For dette politisk betonedes Tryk gav Autoriteterne efter, og der anvendtes de to Midler, der staar til Raadighed for en Regering: Benaadning og Nedsættelse af en Undersøgelseskommision. Heldigvis har Retsplejeloven forbudt dømmende Kommisioner. Den Undersøgelse, der, forsaavidt angaar Pejtersens Forhold, allerede skulde være en integrerende Del af Mytterisagen, blev overgivet til en Højesteretsdommer (mindre kunde ikke gøre det), og han foretog talrige Afhøringer. Da der derpaa anlagdes Sag mod Pejtersen og nogle af hans foresatte, maatte Materialet dog fornyes efter Mundtlighedens Principper. Højesteretsdommerens Indstilling, at Pejtersen ikke fik Forlængelse af sin kontraktsmæssige Ansættelse i Hæren, men paa den anden Side ikke droges til Ansvar, blev der altsaa ikke bygget paa. Det værste var dog, at efterat Rettergangschefen paa Ministeriets Ønske havde tilbagetaget Anke af Mytteridommen, benaadedes de 10 menige for de ringe Straffe, de var idømt. Højesteretsdommerens Skøn, at P.s Forhold ikke gav rimelig Forklaring paa Mytteriet, forelaa da endnu ikke. Hvis man altsaa tror, at en anden og mere moden Forstaaelse af Disciplinens Krav har vundet Overhaand i Befolkningen i Atlantpagtens Dage end under den militære Dekadence før første Verdenskrig, synes man at tage fejl. Oversergenten idømtes ved endelig Landsretsdom 30 Dages Vagtarrest for sine skarpe og navnlig højst uhøviske Udtryk. I Februar 1953 demonstrerede flere Afdelinger mod Tjenestetidens Forlængelse til 18 Maaneder, der

ikke ramte alle værnepligtige, idet de bl. a. flokvis marcherede ud af Garnisonen. Kyndige Folk saa heri Sporene fra Pejtersen-Sagen, hvor det kollektive grove Disciplinbrud var blevet tilgivet uden Straf.

Som gammel Auditor har jeg ikke kunnet tilbageholde disse Betragtninger, idet jeg til Gengæld meddeler en lille Solstraalefortælling af krigsretlig Art, der i nogen Grad var bestemmende for mit første Indtryk af Viborg. En af Assessorerne ved Overretten var blevet nervøs over Skyden i sin Nabohave af den 10-aarige Søn af en Oberstløjtnant og indgav Klage til dennes Forsatte. 2. Generalkommando i Aarhus, der saa lidt skævt til Oberstløjtnanten, havde fremmet Sagen politiretligt, saaledes at Krigsministeriet havde nedsat en Overkrigskommission under Forsæde af Generalmajor A. P. Tuxen og med to Officerer af Oberstklassen samt mig som Aktuar. I Klagen havde Assessoren citeret en Række §§ af den almindelige Politivedtægt, Brandpolitiloven og Jagtloven. Man mødtes i Viborg, Generalen kom fra København. Først besaa Kommissionen Aastedet — Haverne var adskilt ved en Vej — og Formanden udtalte sin Forundring over, at Ufreden kunde herske i denne Idyl. Derefter foregik Retsmødet med Afhøring af en meget lang Række Vidner, af hvilke dog ingen kunde oplyse noget som helst. De var lige saa desorienterede som Retten. Assessoren, der overværede det, forklarede, at han ikke havde anset det for rigtigt i Forvejen at sætte sig i Forbindelse med Vidnerne, men havde formodet, at de som nærboende eller som jævnlige Trafikanter havde erfaret noget. Ogsaa Drengen mødte med corpus delicti, og ved Synet af Skydevaabnet blussede Officerernes Interesse op; det viste sig at være en Luftbøsse af ringe Skudkraft, og Oberstløjtnant Bennike tilbød at være Skydeskive. Sagen fremmedes til Dom, der afsagdes samme Dag lydende paa Frifindelse. Da General Tuxen senere kom til Aalborg, og vi mindedes Sagen i Viborg, udbrød han: »Det var højkomisk«, og jeg modsagde ham ikke.

Naar Damperen fra København efter den natlige Fart over Kattegat i den tidlige Morgen var gaaet over Sandbarren ved Hals og derefter havde befaret den smalle Fjord med Udsigt til begge Sider over det aabne træløse Land, øjnedes først Aalborgs og Nørre Sundbys høje Skorstene. Saa dukkede de to Søsterbyer frem, medens Strømmen førte videre under Pontonbroen og bagved den den høje Jernbanebro. Lige ud for Anlægsbroen paa Aalborgsiden saas da bag enkelte høje Træer en lang lav hvid Murstenslænge, teglhængt og forsynet med nogle tilskoddede Aabninger. I dens østlige Ende var der en Portgennemgang i den vestlige, hvor en grøn

Vold hævede sig, ragede nogle store Granitsten frem uden synligt Formaal. Denne Bygning var det fra Christian III's Tid stammende Aalborg Slot, hvor Amtets Kontorer og Stiftamtmandens Bolig fandtes. Det Indtryk, den meddelte af Alder, prunkløs Soliditet og Bygherrens Tillid til egen Kraft, og som, hvis man saa indenfor i Gaarden, suppleredes med et Indtryk af Hygge fra de hvide Mure i rødt Bindingsværk, kunde med Rette tages som repræsentativt for denne By og for disse Landsdele: Kjær Herred nord for Limfjorden, Himmerland med Nibe- og Løgstøregnene syd for den. Ved sine personlige Egenskaber, sin Forretningsdygtighed og sin Charme, var det her lykkedes Charles Brun at erobre Stillingen i Stiftamtet, der passede godt for ham. Medens han sluttede saa godt op om Landbovenstre, at Vilh. Lassen gav ham »Aalborg Amtstidende«s Støtte, var hans Type i Privatlivet dog nærmest Aristokratens med Relation til den københavnske Selskabskultur. Af Embedsmændene i den ikke uden Grund for sin Livslyst kendte Limfjordsby havde G. F. Bornemann, der var Søn af Juristen Professor F. C. Bornemann, været Borgmester siden 1897. Personlig var han den fra Indenrigsministeriet udgaaede korrekte Embedsmand, men i Aalborg Byraad raadede der mellem Konservative og Socialdemokrater en meget djærv og usleben polemisk Tone, som han ikke formaaede at dæmpe, maaske fordi han ogsaa selv af og til vilde være morsom. Efterat Byfogden Thorvald Smit, der i sin Tid havde gjort sig navnkundig i København som Politiaassistent, var afgaaet ved Døden, var Bruns nære Omgangsfælle Henry Gad, der i mange Aar havde været Auditor i København, i Foraaret 1905 blevet hans Efterfølger. I Fortsættelse af sin tidligere Gerning samlede han sit Arbejde om Strafferetsplejen, men stod Byens Liv fjernere. Brun var 39, Gad 47 Aar gammel.

Efter et Par Aars Forløb kom der Modgang for Regeringspartiet. I Foraaret 1908 døde Finansminister Vilh. Lassen pludselig, og der var stor Jordefærd paa Almenkirkegaarden; jeg husker J. C. Christensens gennemtrængende Friluftsstemme, da han ved Graven dvælede ved »Døden som den store Røver«. 8. September kom saa Slaget til Partiet ved Albertis Selvanmeldelse, og i Begyndelsen af næste Maaned dannede N. Neergaard nyt Ministerium. Brun svarede ja til hans Opfordring til at gaa ind som Finansminister. Det varede kun til August n. A., men Brun kom dog først tilbage 1. November. I Mellemtiden havde min tidligere Kollega fra Kommunkontoret W. Oxholm haft Konstitution og nydt Tilværelsen paa Slottet. Dette Forsøg fra Bruns Side paa at komme ind i Politik, hvortil sluttede sig, at han i Maj 1909 forgæves søgte Folketingsvalg i Silkeborg, havde ikke været kronet med Held. Han havde

ikke Evner som Rigsdagstaler, og hans Person behagede efter Sigende ikke i Landstinget. Han arbejdede i sit Kontor, og efter sine Udtalelser medbragte han et Indtryk af saglig Nedgang ved manglende Initiativ i den røde Bygning, hvad han tilskrev Minister-skifterne. Familien havde heller ikke befundet sig godt i en københavnsk Lejlighed. Han ønskede da ikke Plads i Berntsens Ministerium af 1910, hvorom der, saa vidt huskes, kom Forespørgsel til ham. Forholdet havde iøvrigt i 1908 været det, at han havde gjort Regning paa at skulle være Indenrigsminister, men den Post tog saa Berntsen. I Oktober 1910 fik han Hvervet som Formand i Lens- og Stamhuskommissionen, hvortil jeg skulde assistere ham, og jeg studerede ogsaa det store trykte Materiale, men der blev ingen Anvendelse derfor. Sagen gik, saa vidt jeg husker, over til Forberedelse i en Kommission om Landbrugsforhold, og det var i hvert Fald ganske anderledes overfor Majoraterne indgribende Synspunkter, der kom til at præge Forslagene, end der havde været Tale om i de faa af Brun ledede Møder, hvor Goos vistnok var mest fremtrædende. Men Brun var ikke en stille Mand. Han foretog et nyt Sidespring, da han i 1913 til Bornemanns Mishag lod sig vælge ind i Aalborg Byraad paa Venstres Liste. Da han som Amtmand var Melleminstans mellem Ministeriet og Byraadet, fik han en noget uregelmæssig Stilling til Byens Administration. Dette vilde eventuelt ikke være blevet mindre, hvis Forslaget om byraadsvalgte Borgmestre var gaaet igennem, hvad han ikke lagde Skjul paa at have haft for Øje. Dette skete dog først i 1917, og han sad kun i 4 Aar. Selvfølgelig ønskede han ikke at sidde i et overstemt Mindretal, og han sluttede sig nøje til den socialdemokratiske Leder Bogtrykker Leander Nielsen, der var førende i Byraadet og ofte imod Borgmesteren. I 1916 blev Brun Kammerherre.

Aalborg Kommune var i stærk Udvikling, mange gamle Gader og Huse forsvandt og gav Plads for Nyopførelser, i min Tid særlig ved Gennemførelsen 1910—12 ned til Østeraa af den allerede tidligere paabegyndte Boulevard. Planen om at forlænge Bernhard Rées Gade, hvor Aalborg Stiftstidende laa, ind over Slottets Grund blev dog heldig afværget. Det var ikke saa længe siden, at Byen havde mistet sit tidligere Udseende af en Kanalby, da Gaderne Østeraa og Vesteraa svarede til Navnene og rummede Vandløb med Bolværk og Fartøjer. Forbindelsen med Nørresundby paa den modsatte Side af Fjorden foregik ad Pontonbroen udfor Vesteraagade, aabnet 1865. Her bevægede man sig som paa et duvende Skibsdæk, og ved stærk Isskruning kunde Pontonerne rive sig løs og drive ned ad Fjorden. Længere mod Vest laa det imponerende Bygningsværk »den faste Bro«, opført 1879 af franske Ingeniører

for Banetrafikken. Hvad der tidligere havde været en Mængde af — Bindingsværksbygninger og sære Gader — var i stadig Tilbagegang; Posthuset med de lilliputagtige Dimensioner genopstod vistnok i de gamles By i Aarhus. Cementindustriens Betydning for Byen saas ikke blot af Fabrikernes mange høje Skorstene, men ogsaa af udgravede Skrænter af kalkholdig Jord, der fandtes baade omkring Byen og i selve denne. Ved flittig Plantning fik man dog fjernet det uvenlige Indtryk af dette Materiale. Helt bart og træløst havde der oprindeligt været, men nu var der dog Løvskov i Frederikskilde og paa Skovbakken og Naaletræsplantning paa Bejsebakken længere mod Syd. Men naar Aalborgenserne vilde i Skoven, tog de med Toget til Skørping med Rold Skov, Rebild Bakker og Madum Sø eller til Lundby Krat. Havgusen, der kunde komme ind fra Fjorden, gav Klimaet en vis Barskhed. Landskabelig maatte Aalborg alligevel vurderes højt, naar man fra Skovbakken i Syd saa ud over hele Byen liggende lavt som i et Bækken, bag den Limfjorden snoende sig som en Aal og paa den anden Side Søsterbyen med Kjær Herreds Højder i Hammer Bakker bag sig. Her var frit, noget ensomt og slet ikke ødansk. Det var Erhvervslivet, paa den ene Side Industri, Handel og Søfart, paa den anden Forholdet til Landbefolkningen, der havde præget Befolkningen heroppe, men ikke Amt, Stift, Skole eller Garnison. Man var indstillet paa at være sig selv, og det var ikke tilrejsende Embedsfolk, der skulde give Tonen an. Fødsel paa Stedet var et afgjort Fortrin. Aalborg havde Tradition for at være Stedet for hele Nordjylland, hvor Penge ikke blot blev taget hjem, men ogsaa givet ud til Oplevelse; den havde Aalborg Akvavitten og renommerede Vinforretninger, i min Tid Brauns, Simonis og Christensens. Som en Type paa det raske og glade Aalborg husker jeg Tømmerhandler Georg Bendtsen, der i »Vesteraas Kælder« ved Enden af Pontonbroen samlede en Kreds af ligesindede og havde Harejagten paa Egholm altid med en Anekdote paa rede Haand. Borgerskabet hang ved Byen som Nordjyllands Hovedstad med lidt Jalousi mod Aarhus. Bladene fremdrog gerne Vendelboernes Selvstændighed, og de hørte jo med til Oplandet, og der taltes om, at Skipper Klement som Repræsentant for dette burde have sit Mindesmærke. Tonen var munddjærv i Aviserne. I Amtstidende var der Vilh. Lassen, »Provinsens Hørup«, og i Stiftstidende Schiøtz-Christensen, uafhængig, men altid modsat Amtstidende. Til denne havde Alberti ved en Indgriben overgivet »Stiften«s Privilegium til Kundgørelser. Med Statstidende faldt Betydningen heraf bort. Byens Lejlighedsdiger Fabrikant Rofus Raaen, en udmærket Borger i sin By, der stiftede et Optagelseshjem, udtrykte en Gang denne Selvstændig-

hedstrang ved at kalde Aalborg en fri Hansestad. Som et stolt Minde om tidligere Tids Driftighed havde man iøvrigt Jens Bangs Stenhus i Østeraa. Medens Pontonbroen i 1865 loyalt havde faaet Navnet Christian IX's Bro, var den politiske Stemning, da Kongen i 1884 besøgte Byen, blevet saa stærkt venstresindet, at der blev medført Dragoner til Beskyttelse. Men som synligt Tegn paa, at de Tider var forbi, rejstes der paa Torvet en Rytterstatue af Christian IX udført af Aalborgenserens Carl Bonnesen. Den afsløredes 1910 under Frederik VIII's Besøg, og Kongen holdt om Aftenen en stor Tale fra Kompagnihusets Altan ud over det tætpakkede Torv, hvor Stemningen var meget hjertelig. Sofus Raaen havde hyllet ham som »folkekær«, det mente han ikke kunde siges, men nok, at han var folkekendt. Byens Politi, der var ganske uvant med at ordne Folkestimmel, kunde naturligvis ikke opretholde de planlagte Afspærringer. Garnisonens Befalingsmænd og ligestillede, der skulde staa foran Kompagnihuset, maatte være tilfreds, om de ikke blev presset tilside. Da Stemningen var saa god, gjorde det ikke noget, men da Kongefamilien til Fods begav sig til Skibet, blev den vistnok nærmest baaret af Menneskemængden.

I Egenskab af Auditor var jeg Revisor i Forsikringsanstalt for danske Værnepligtige, der i 1891 var oprettet i Aalborg under Medvirken af Officerer i Garnisonen. En Forsamling af 20 Garanter, der sammen med Organerne udgjorde Generalforsamlingen, mødtes aarlig ogsaa til et muntret Samvær, og de udgjorde et meget typisk Udsnit af Befolkningen. Efter nogle Aars Forløb besluttedes det dog at lukke for Tilgang, og derefter opretholdtes Anstalten med sjældnere Møder kun for at afvente den yngst indtegnedes Opnaaelse af 38 Aars Alderen, da den oplagte Kapital saa kunde udbetales til velgørende Formaal. Likvidationen foregik 1951, og et Par 100.000 Kr. uddeltes da til Landets Soldaterhjem. Saalænge havde jeg som Revisor og Garant bevaret min aktuelle Tilknytning til min gamle Garnisonsby. Her traf man bl. a. den gamle Apoteker Strøyberg — en Søn og en Sønnesøn af ham har senere haft Apoteket — Ejeren af Jens Bangs Stenhus, der fik en Restaurering af dette sat i Gang. Han var et Unicum af Livfuldhed og Interesse for alle Byens Forhold; som Særhed havde han dette under ingen Omstændigheder at bære Slips. Som en anden god Aalborgenser, dog ikke indfødt, vil jeg nævne Sagfører og Stiftskasserer Knud Petersen. . Han var Hypotekforeningsdirektør og inde i meget forretningsmæssigt, og han raadede over mere end almindelig juridisk Dygtighed. Saa havde han ogsaa det sjældne, at han var Ørstedkender og gerne raadførte sig med vor store Jurist. Da Sognepræst Arboe

Rasmussen blev tiltalt for kætterske Udtalelser, beskikkede Brun-Knud Petersen til Aktor for Provsteretten, skønt Sagen foregik i Hellum-Hindsted Herreder. Noget efter kom han og sagde: »Hele Arboe-Rasmussen-Sagen staar hos Ørsted.« Han havde fundet Ørstedes kirkeretlige Afhandling af 1826, der ganske rigtig giver Grundlaget (Strejflys over Enevældens Retsliv, S. 163). Et ægte aalborgensisk Bysbarn var derimod Overretssagfører Jacob Hasselbalch, hvis Far, der var Prokurator, tillige var Hospitalsforstander. Han var min jævnaldrende, og vi havde et langvarigt Samarbejde med nogle stedlige Legater.

Med Amtsraadet havde jeg intet at gøre udover at deltage i nogle muntre Amtsraadsmiddage, hvorfra jeg bl. a. husker Bruns Onkel, Kommandør H. E. Bluhme, som humoristisk Taler. Ekspeditionen af Resolutioner om Underholdsbidrag og om Stempelberegning samt Udøvelse af Anklagemyndigheden var Hovedemnerne for mine Sager, og i Sammenligning med Ministeriet var man her et Skridt nærmere ved Stedet, hvor de Begivenheder foregik, hvortil der skulde tages Stilling. Et ret stort Persongalleri af Retsbetjente, Fuldmægtige og Sagførere passerede efterhaanden forbi. Fuldmægtig G. V. Moltke, senere Statsadvokat, og jeg deltog med Amtets Retsbetjentfuldmægtige i de Sammenkomster, der nu var blevet almindelige. Der maatte ved Amtet arbejdes i rask Tempo for at holde Skridt med den indkommende Post, og mine Sager fik ikke Lov til at blive gamle. Det kan ikke siges, at de gennemgaaende krævede dybere Spekulationer, men hver Sag havde sit, og man saa mange Ting paa et Amt, ikke mindst paa Justits- og Politiovrædet. Der blev Tid til lokal Indleven. I mine to tidligere besøgte Jurisdiktioner havde Retsskriverforretningerne, der samlede sig om de mægtige haandskrevne Skøde- og Panteprotokoller i de brandfrie Rum, talt til Fantasien ved at indeholde hele den stedlige Jordbesiddelses og Realkredits Historie. Den var jo ordnet efter Ejendommenes Beliggenhed i Sognene, der bar de gamle danske Navne, som førte Tanken helt tilbage til Oldtiden. Paa Amtet var det Landkommunerne, der idelig maatte mønstres og gennemgaaes i deres Helhed. I deres Navne var Sognenes bevaret, men ofte to eller tre slaaet sammen. Det primitive Præg, der matrikelsmæssigt havde været over Sognene med iværende Landsbyer, havde veget Pladsen for den administrative Organisation med Landkommunen som Grundled. Amtmanden, der med sine Kommuner var sideordnet Landets øvrige Amter med deres, følte sig ikke saaledes som Folk i Ministeriet stillet over disse, men snarere jævnstillet med dem overfor den fælles Centralledelse. Med Opmærksomhed fulgte man i disse Aar — jeg tænker fore-

løbig paa Tiden inden første Verdenskrig — Spændingerne paa Rigsdagen og dens Udslag paa Valgdagene. Det tog sin Tid med de store Sager, for hvis Fremme først Systemskiftet af 1901 havde aabnet Muligheder. Saaledes med Forsvarsloven, som efter langsommelig Kommissionsbehandling bragtes i Stand eller i hvert Fald til Ende i 1909 af det kortvarige Holsteinske Ministerium. Len- og Stamhussagen skulde ogsaa først i 1919 naa frem til Afslutningen. Retsreformen var den store Gaade. Alberti naaede 1908 at gennemføre den i nedskaaren Skikkelse, og Aaret efter forelaa den paany med Svend Høgsbros Signatur, men i Kraft traadte den ikke, og man spurgte sig tvivlende, om det nogensinde vilde ske. Blandt virkelige og værdifulde Nyheder var der Straffelovstillægget af 1905, fornyet 1911, og Børneloven af s. Aar, der indførte Værgeraadsinstitutionen. I 1910 paatog jeg mig at være Formand for Østre Værgeraadskreds i Aalborg, et Hverv, der paa forskellig Maade maatte bringe mig i Forbindelse med Byens Befolkning. Jeg tænker baade paa de Hjem, hvor der skulde gribes ind, og paa Medarbejderne. Blandt dem var der den socialt stærkt interesserede Frk. Bartholine Jørgensen, der havde oplært sin Fætter, Landstingsmand Jørgen Berthelsen, hvis Husbestyrerinde hun nu var, og sammen med ham maatte hun døje Angreb af Modpartiets Blad i Byen. Vi var saa heldige at undgaa Besøg af Folketingsmand Peter Sabroe, der besøgte eller maaske hjemsøgte forskellige Byer med sin Agitation og gerne rettede den hertil nødvendige Indignation mod Værgeraadet, der efter ham ikke blot skulde søge at afhjælpe Vanrøgt af Børn, men ogsaa selv opdage alle saadanne Tilfælde.

I Aarene 1907 og 1908 var jeg Ansøger til ledige Pladser i Viborg Overret. Første Gang ansattes R. A. Rohbeck, anden Gang A. Asmussen, begge Retsbetjentfuldmægtige, den første 10 Aar, den anden 5 Aar ældre end jeg. I 1908 var det ikke længe før Albertis Selvanmeldelse. Rønnenkamp-Holst, der var fungerende Departementschef, turde ikke spørge til de Sager, Ministeren hobede op inde hos sig. Da jeg som Ansøger fremførte, at jeg havde 3 Aars Anciennitet som Dr. juris, fortrak hans Ansigt sig i et Udtryk af uendelig Ligeegyldighed, og han havde jo ogsaa vigtigere Ting at tænke paa. Da der i Aarene 1913, 1914 og 1915 paany var Ledigheder, og mine senere Kolleger J. Hørring, E. Andersen og F. Ricard ansattes, var jeg ikke Ansøger, hvad jeg paa en Forespørgsel fra Retten havde udtalt. Jeg havde nemlig af Bekendte, der havde haft Konstitutioner (J. H. Olivarius og Frantz Dahl), faaet Skildringer af det meget formelle Overretsarbejde, der betog mig Lysten, da der ikke næredes Tillid til en Bedring. I 1911 har jeg ogsaa forgæves søgt til Kriminalretten og i 1912 og 1914 til By-

fogedembederne i Randers og i Aalborg. Sidstnævnte Sted afløstes Gad af Ole Kirk, en nidkær og politisk interesseret Embedsmand, der opnaaede Valg til Folketinget som Venstremand, og som vistnok endnu efter 1916 rystede paa Hovedet ad Retsreformens Udsigter til Ikrafttræden.

Min detaillerede førte Fortegnelse over, hvad jeg har faaet trykt, viser for Aalborgtiden før 1914 ialt 19 Numre. To af dem, om Erstatning for Nødretsindgreb og om Belejringsstilstand, stammede fra Prisaftandringen, andre fra mit nuværende eller tidligere administrative Arbejde eller fra Auditørtjenesten. Det sidste gjaldt Artikler om den militære Retsreform af 1908 og om de militære Retter set i Forhold til Grundloven, om Straffelovstillægget og om Brugen af Forsvarsindlæg, andre angik Alimentationslovgivningen og Fattighjælp som Ægteskabshindring. Jeg skrev om Option og Hjemstedsret i Sønderjylland, om Amtet og Retsreformen, om Udgivelsen af Lov- og Ministerialtidende og om et specielt Appelspørgsmaal, og jeg anmeldte Krieger-Haarløvs Udgave af Fattigloven og K. Berlins Disputats om Opløsningsret. Det var altsammen mindre Lejlighedsarbejder, der dog viste, at jeg vedblivende havde Lyst til at beskæftige mig litterært.

I Aarene 1909 og 1911 var der to vigtige Begivenheder for mig. Den 4. Juli 1909 mistede jeg min kære Hustru ved hendes pludselige Død 13 Dage efter vort andet Barns, en Datters, Fødsel. Den 27. August 1911 ægtede jeg Doris Margarethe Gerlach, der var Sygeplejerske paa Rigsgades militære Sygehus.

I Juni 1913 var det radikale Ministerium dannet med Grundlovsændringen som Program, men fra de sidste Dage af Juni 1914 til Udgangen af næsten Maaned hang Truslen over Hovedet om den store europæiske Krig, og Bekymringen for, om vi kunde undgaa at blive inddragne, fyldte Sindene. Ikke alle nærede dog denne Bekymring. Jeg erindrer fra disse Dage en Samtale paa Randers Dragonkaserne, hvori en yngre Officer saa hen til Krigsudbruddet og vor Inddragen i Krigen som det eneste, der kunde »rense ud« herhjemme. Den 1. August, en Lørdag, indkaldtes Sikringsstyrken, d. v. s. der foretoges en delvis Mobilisering, og efter den herfor gældende Plan skulde jeg i dette Tilfælde gøre Tjeneste ved 5. Fodfolksregiment i Vordingborg og 4. Dragonregiment i Næstved, hvor jeg skulde møde. Jeg skulde rejse om Aftenen og havde en Del at ordne. Den 22. Juli havde vi faaet en Søn, og Mor og Barn var endnu ikke fra Amtssygehuset kommen hjem til Villaen i Hasseris. Regimentschefen, den pertentlige Oberst Lind-Hansen, opholdt mig længe paa Hovedvagten, hvor han fordybede sig i Sandsyn-

ligheden for, at jeg paa Rejsen vilde blive stoppet af tysk Militær og anbragt i Spandau. Af Forsigtighedshensyn rejste jeg civil, men alt gik normalt. Paa Færger traf jeg fhv. Minister Sigurd Berg og Højesteretssagfører F. Bülow, der afbrød Ferieophold for at se paa Forholdene i København. Man bemærkede Vagtposter ved Broer og andetsteds, og Søndag Morgen ved Ankomsten Plakater med Tysklands Krigserklæring til Rusland og Frankrig. Spændingen rettede sig nu mod Englands Holdning, og den 4., da dettes Krigserklæring forelaa, følte der en Lettelse. Den følgende lange Tid skulde vise, hvilke Kræfter Tyskland sad inde med. I Tiden til 11. September, da jeg vendte tilbage til Aalborg efter siden 5. August at have haft Ophold i Vordingborg, var Indtrykket af tysk Fremgang overvældende. Det var i Marneslagets Dage, men om dettes Udfald var der ikke rigtig Klarhed. Den militære Medarbejder ved Jyllandsposten holdt uden Vaklen paa de Allieredes Overlegenhed og fremdrog Betydningen af Marneslaget. For den militære Justits havde der været god Brug. En Anmeldelse fra en civil i de første Dage om en Premierløjtnants ikke helt neutrale Udtalelser overfor Mandskabet krævede Forsvarsministeriet meget grundig undersøgt, og jeg kan indestaa for, at dette skete. Mandskabet kunde ikke med Bestemthed bekræfte Udtalelsen, og Sagen maatte falde.

For Geledbefalingsmændene, der under ordinære Garnisonsforhold havde været vant til en lidet aktiv Tilværelse, da de kun hvert 3. Aar havde Rekrutter at oplære og iøvrigt kun de kortvarige Indkaldelser til fortsat Øvelse, var Sikringsperiodens fire Aar en militær Regeneration. Der kom Mandskab i Rækkerne i de krigsstærke Kompagnier, og man forlod den faste Garnison. For Auditøren kom der nu idelige Rejser til Krigsforhør og Krigsret paa forskellige Pladser i Jylland, hvilket for Grænsedetachmentets Vedkommende varede til Februar 1919. Følgende Steder var der efterhaanden Mandskab at tilse: Frederikshavn, Hjørring, Brønderslev, Vester Hassing, Løgstør, Skørping, Hobro, Mariager, Hvalpsund, Viborg, Randers, Silkeborg, Aarhus, Fredericia, Kolding, Esbjerg og Ribe. Jeg kom op paa 224 Rejser, ikke ligelig fordelt, men undertiden flere Gange i samme Uge, saa det gik ud over Arbejdet paa Amtskontoret. Dette beskrev samme opstigende Kurve som Følge af den megen ekstraordinære Administration, Tiderne førte med sig, navnlig Beslaglæggelsen af Kornet. Brun ønskede ikke at udvide Personalet, og vort Arbejdsfelt maatte derfor blive større. Dette gjaldt Moltkes Efterfølgere S. Bo Lassen (senere Politimester) og Asger Rasmussen (senere Dommer), og jeg fik næsten alle Amtsfuldmægtigsagerne, medens Brun selv tog Amtsraadssekretær-

arbejdet. Det hele blev ret forceret. Værgeraadet havde jeg ophørt med i 1914 paa Grund af Rejserne. I Marts 1917 blev jeg Formand for et af de nye Huslejenævn til Kontrol med Huslejen og et Aars-tid senere for Amtets Overnævn. Arbejdet var ganske ubetydeligt og stod ikke i Forhold til Vederlagene 500 Kr. i Kvartalet, men saaledes var de ekstraordinære Hverv aflagt.

I Januar 1919 døde uformodet Stiftamtmand Brun. Sygdommen, der kom pludselig den 20., var en Udløber af den Epidemi af »spansk Syge«, der havde bortrevet saa mange, og som Brun iøvrigt havde næret Frygt for. Dødsfaldet indtraf den 28., og Delta-gelsen var stor. I de 24 Aar, han havde levet i Aalborg, var Brun groet godt fast til den nordjydske Befolkning, og hans Kærlighed til denne var det faste Grundlag i hans sammensatte Personlighed.

Efterfølgeren blev Amtmand Carl Bache, Thisted, min tidligere ministerielle Kollega. Han mødte med den ministerielt trænede Amtmands Skepsis til Outsideren Brun og var ganske altereret over den bestaaende Arbejdsfordeling, der ogsaa ved Traadenes pludselige Bristen maatte træde frem. Han kastede sig straks over en Udvidelse af Kontorerne og en Forøgelse af Personalet. Paa dette Tidspunkt var det ogsaa klart, at det skulde være Alvor for mig med at bryde op. I de sidste Aar af Sikringsperioden havde jeg gjort flere Forsøg paa at faa Retsbetjentembede, altid godt støttet af Brun, men jeg var selvfølgelig noget yngre end Medansøgerne, og det var afgørende. Retsplejelovens Ikrafttræden var nu bestemt til 1. Oktober 1919, og i Viborg var Justitarius Ankjærs Afgang indtraadt før Nytaar 1919. Da der var en Plan om at lade en københavnsk Dommer træde til, trak det ud til Februar med at faa ældste Assessor i Viborg B. S. Friis udnævnt, og derefter gik hele 4 Maaneder med at bevilge min Ansøgning. 17. Juni udnævntes jeg til Overretsassessor fra 1. Juli, saaledes at jeg vilde faa 3 Maaneder under den gamle Ordning. Da jeg var c. 45½ Aar, kunde jeg ikke siges at være favoriseret. Bache tiltraadte 6. Marts, og jeg kom altsaa til at arbejde nogle Maaneder under ham.

Jeg skrev i Sikringsperioden et Register til Overkrigsrettens Domme 1908—16, senere ogsaa omfattende 1917—19, et Par Artikler om Auditørspørgsmaal og om Huslejenævn, en Anmeldelse af Berlins Statsforfatningsret I og en Kritik af Overværgeraadets Stilling til vanrøgtede aandssvage Børn. Saa skrev jeg desuden en Række Artikler, som fandt Optagelse i Tidsskrift for Retsvidenskab 1916, 1917 og 1919, og hvis Indhold kunde samles under Titlen paa den første af dem: Om Retsdannelsens Love. De indeholdt Overvejelser, som jeg Tid efter anden havde anstillet og særlig dyr-

ket paa mine langstrakte Jernbaneture i Sikringsperioden, og hvis Udgangspunkt var dette, at hele den Viden, der samler sig om den positivt givne Lov, og hvis Maal er at give det fuldstændige Billede af denne Lovs Indhold og Standpunkt til de i Livet forekommende Situationer, trænger til at suppleres med en Viden, der oplyser om, hvorledes den positive Lov bliver til, og hvorledes den opretholdes. Ved Omtalen foran S. 39 af Goos' almindelige Retslære har jeg anført, at denne ikke gaar bag om de positive Regler for at undersøge deres sociologiske Oprindelse, og saadan var det i det hele med Lærebøgerne. Den »Retspagtsteori«, Goos omtalte uden megen Anerkendelse, forekom mig derfor interessant, og jeg gik til en af de Tænkere i Fortiden, som med Autoritet har sat ind paa dette Punkt, nemlig Thomas Hobbes i hans Værk af 1651 om Staten, opkaldt efter Fabeldyret Leviathan: that mortal god, to which we owe under the immortal God our peace and defence. Det menneskelige Grundlag finder han i de to Elementer Selvo-pholdelsen: the liberty each man hath, to use his own power, as he will himself, for the preservation of his own nature, og den Fornuft, der bringer til at giver Afkald paa Egenraadigheden paa Vilkaar af Gensidighed. At se, hvorledes disse Elementers Samvirken skaber, opretholder og ophæver gældende Ret, er en Retsbetragtning, hvorved Renæssancen supplerede det positivistiske Romerretsstudium, og som næppe endnu er trængt tilstrækkelig igennem. Ørsted har noget af den ved den Betydning, han tillægger Moralen som Baggrund for Loven. I »18 Aar« har jeg givet en kort Oversigt over Emnet og skal ikke her gaa dybere ind derpaa.

ASSESSOR OG LANDSDOMMER I VIBORG 1919—25

Grunden til, at jeg maatte vente 4 Maaneder paa Assessorudnævnelsen, var, at Justitsminister Zahle for at skaffe Adgang for en af Finansminister E. Brandes støttet Ansøger fra Finansministeriet vilde, som han sagde: »se at finde noget fordelagtigere for mig«, naar de sønderjydske Underretsdommerembeder (med deres særlige Løntillæg) skulde besættes. Der kunde være noget tiltalende for mig ved at komme til Sønderjylland. Men hvis jeg opgav Ansøgningen til Viborg, følte jeg mig ikke ganske sikker paa, at Ministeren vilde finde noget fordelagtigere til mig. For Auditøren ved 10. Regiment vidste jeg, at han ikke nærede varme Følelser. Efter den forestaaende nye Procesordning vilde Landsretterne ogsaa blive den centrale 1. Instans og Underretterne kun faa »Bagatelsagerne«. Ansøgeren fra Finansministeren havde haft en Prøvekonstitution, men ikke tiltalt Assessorerne, men herpaa vilde den nye Justitarius ikke gøre Ministeriet opmærksom, kun nøjes med at haabe paa min Udnævnelse. Jeg tror ogsaa, at min Svoger Valdemar Koppel gjorde sin Fætter Zahle opmærksom paa, at jeg ikke burde forbigaa. Forhaabentlig var dette overflødigt. Da jeg afsluttende erklærede at fastholde Ansøgningen, fik jeg Stillingen straks efter.

De praktiserende Jurister Landet over flokkedes i denne Tid om Professor H. Munch-Petersens Kateder for at blive sat ind i den nye Lovs Tusinde Paragraffer. Ogsaa i Aalborg blev der arrangeret et lille Kursus, hvis Lærere var Overretsassessor Egm. Andersen, Viborg, og Herredsfoged P. Bülow, Kjellerup. Vi havde deroppe ikke forhastet os med at stifte dette Bekendtskab. Inertiens Lov virkede ogsaa paa anden Maade, og nogle Revisorhverv gav mig endnu i mange Aar Anledning til Besøg i Aalborg.

Da jeg begav mig til det fjerde af mine Opholdssteder udenfor København, havde jeg allerede 16^{1/2} Aar i Provinsen bag mig, og i Viborg skulde Rundrejsen vokse til henved 23 Aar, deraf det allermeste i Jylland. Enhver Tendens til Københavneri skulde der

hermed være skabt en Garanti imod, ikke mindst fordi saa stor en Del af Provinsopholdet var faldet paa Aalborg, der som liggende i Periferien og med sin historiske Tradition i særlig Grad opponerede mod at blive opslugt af Hovedstaden. Et Udtryk herfor havde det været, at man i 1905 følte sig tilfredsstillet ved at faa sat en stedlig Kraft ind paa Aalborg Slot som Stiftamtmand, og en god Borger i Byen, Konsul A. Abel, blev Talsmand for Decentralisation. Alligevel havde jeg dog haft mine 3 Arbejdsaar i den røde Bygning, og til Centralen skulde jeg senere vende tilbage.

I Aalborg havde min Stilling været, hvad man omsat i Retsplejens Terminologi kunde betegne som Kriminaldommer i militære Straffesager. Det Befolkningselement, man derved kom i Berøring med, var af en speciel Støbning, men var, taget som en Enhed af Befalingsmænd og menige, en Etat med juridisk meget tiltrækkende Egenskaber. Desto mere frastødende vilde det have været, hvis Disciplinen, den ideelle Ingrediens i Hæren, omfattende havde svigtet. Det blev sagt, at det ovre paa Sjælland i nogen Grad havde været Tilfældet i Slutningen af Sikringsperioden. I Jylland kan jeg sige, at det ikke var Tilfældet. Paa den borgerlige Strafferetsplejes Omraade havde min Virksomhed med Anvendelsen af Amtets Aktionsmyndighed bragt mig til at følge alle Straffesagerne, læse alle Forhørsakter og kontrollere Retsbetjentenes Skøn om Straffen. De mange Emner, der var Genstand for Overøvrighedens Omsorg, havde givet alsidig Føling med Befolkningen i de jævne Lag. Omraadet var et Amt, d. v. s. en Landbefolkning og 4 Købstæder. I Viborg skulde det være Jylland ned til Sønderjylland og i saglig Henseende al borgerlig og strafferetlig Retspleje. Jeg skulde leve i nye, men stadig jyske Omgivelser, idet jeg fra Søstaden ved den strømmende Limfjord var kommen til Hedebyen ved de store Søer og fra den driftige Forretningsby, hvor man ikke lagde videre Mærke til Statens Embedsmænd, til Embeds- og Kulturbyen, hvor man havde været vant til i høj Grad at gøre det. Hvis Aalborg og Viborg vilde maale sig med Hensyn til deres Antal af Institutioner, vilde Viborg have en Overvægt paa 3, nemlig Overretten, Landsarkivet og Sindssygehospitalet. Universitetet i Jylland, der den Gang var i Støbeskeen, strakte man ogsaa Haanden ud efter, og der fremkom i de Aar et pænt (udateret) Hæfte om Byens Betingelser i saa Henseende, deriblandt i juridisk Henseende Landsretten. (At mange var misfornøjede med, at Arkiv og Landsret kom til at ligge i Viborg, er en Sag for sig). At det kulturelle synede saa meget, skyldtes, at det forretningsmæssige omtrent var borte. Overretten havde sikkert ved sin Arbejdsmetode, der holdt den i absolut Afstand fra den Befolkning, den betjente, indenfor sin

Kreds fremelsket et aandsaristokratisk Sindelag og det, der kaldes Livsfjernhed, en uheldig Egenskab for den, der staar i Justitias Tjeneste. Den foran S. 123 omtalte viborgske Overkrigskommission havde aabenbaret det i et afslørende Glimt. Landsretsvirksomheden vilde give Betingelser for at komme helt bort derfra.

Det bekræftede sig snart for mig, at jeg kun kunde føle mig tilfreds med, at jeg ikke tidligere var kommen til Overretten, som jeg en Overgang havde opgivet at søge. Den Virksomhed udenfor Studerekamret, som Tjenesten i Overretten gav Anledning til, var ikke meget bevendt. Der var ganske vist en ugentlig Retsdag, da Assessorerne samledes i Overrettens Lokale paa Raadhusets første Sal, hvor Dommene maaske fik en sidste Afslibning, inden Justitarius aflæste Konklusionerne, men der foregik processuelt kun dette, at de faa Overretssagførere mødte, fik Indlæg fremlagt eller udlaant, tog Udsættelse eller »eksciperede og indlod«. Iøvrigt var Assessoren Hjemmearbejder, og hans tjenstlige Berøring med Omverdenen formidledes gennem Retsbud Iversen, der bragte og hentede de under Votering værende Sager indesluttede i Papcylindre. Overretten arbejdede udelukkende med Appelsager, altsaa Sager, der en Gang før havde passeret en Ret. Kom Overretten til det Resultat, at den trufne Afgørelse skulde omgøres, saaledes at Domskonklusionen ikke skulde formes som en Stadfæstelse, viste Viborg Overret sig i sin hele Herlighed, idet den da helt beherskede Billedet ved ganske at optage Underinstansens Dom i sin, og intet i Dommen røbede da, at det var en Appelafgørelse, altsaa heller ikke hvor og hvornaar Underrettens Dom var afsagt. Ellers var der de svagest mulige Hentydninger til, hvad der var gaaet forud. Der var altsaa ikke Tale om at henvise til Dommens Fremstilling af Faktum eller Parternes Udviklinger, dette Stof maatte Overretten selv bringe og vel at mærke i sin egen Opstilling og med sine egne Ord. Ofte havde Sagens Retsspørgsmaal ikke fremkaldt større eller overhovedet nogen Tvivl, f. Eks. i mange Straffesager. Alligevel kunde Assessorerne have et betydeligt Arbejde med at faa hele Dommen sat i den rette Stil, med f. Eks. at faa en lang Straffeliste med alle dens Angivelser sat op i den rigtige Form. De yngre, endnu ikke helbefarne Assessorer maatte ofte se deres Domskoncepter ynkeligt omkalfatret. Denne Udvikling var vistnok kulmineret med Assessor O. P. C. Faurholt, der i 1905 var gaaet til Højesteret; en Protokol opbevarede Afskrifter af hans Domskoncepter, der gjaldt som øverste Autoritet. Men der var sikkert en Fare ved den store Betydning, der paa denne Maade var tillagt Formen. Denne kunde blive mere end Tjener. Sproget kunde blive knudret i lange, sammenslyngede Perioder, fordi Domsconcipisten

i sin Grundighed skulde have alle Biomstændigheder med, og Filologerne har hentet afskrækkende Eksempler paa »Kancellistil« i gamle Viborg Overretsdomme. Men det maa billigvis indrømmes, at de valgte Vendinger og Udtryk i sproglig og anden Henseende i Reglen var mønstergyldige, og den Udførlighed, hvormed alt blev gennemgaaet og Rede gjort for hvert Led i Argumentationen, afgav en god Garanti for, at Sagen havde været gennemtænkt. Systemet med de selvstændige Overretsdomme uden Henviisning til den appellerede Dom maa jeg dog anse for uheldigt, i hvert Fald i den outrerede Form, ellers har det nok været pædagogisk nødvendigt. Jeg forstod, at mine Venner fra København havde følt sig afskrækket, og man hørte om Assessorer, der var kommen til Viborg med den største Arbejdslyst, men efter en halv Snes Aar var blevet trætte. Som den senest udnævnte Overretsassessor er jeg dog tilfreds med at kunne føle mig solidarisk med disse altid i smuk Haandskrift udfærdigede Aktsbeskrivelser, hvori Overretten havde nedlagt sit solide, traditionsbundne Dommerarbejde. For mit eget Vedkommende følte jeg intet Besvær ved at tilegne mig de særlige viborgske Former. Jeg havde i tidligere Aar studeret dem, og B. S. Friis havde slappet Fordringerne en Del. Overretssagerne, der som nævnt vedvarede efter Oktober 1919, og hvoraf der endnu i Slutningen af 1922 var enkelte, gik vi efterhaanden over til at affatte i Højesteretsform, altsaa med korte, henvisende Præmisser; sidst i Oktober 1920 har jeg noteret, at dette var blevet Skik. Den nye Landsretsbygning toges i Brug nogen Tid efter Oktober, og Kapperne anlagdes straks efter Nytaar 1920.

Da jeg kom, sad der følgende Assessorer: G. Winge, H. Grønlund, R. A. Rohbeck, A. Asmussen, J. Hørring, Egmont Andersen og F. Ricard, den ældste ikke 60 Aar gammel. De fire førstnævnte havde alle været Retsbetjentfuldmægtige, medens saadanne vistnok aldrig havde faaet Adgang til den københavnske Overret. Hørrings tidligere Stilling var Skibsregistrator, og i 1922 blev han ogsaa Borgmester i Viborg, medens Andersen havde været Ekspeditionssekretær i Justitsministeriet. Ricard havde oprindelig i København været Overretssagfører og landskendt Revuforfatter og var derefter blevet Birkedommer paa Læsø, men det kunde han ikke holde ud. Derfra ansattes han i Viborg Overret, hvor han havde haft noget Besvær med at tilegne sig Stilen. Humøret havde han ikke mistet. I de første Dage af Oktober 1919 havde han i et Blad skrevet et Tilbageblik paa Overrettens Tilværelse i Byen siden 1805 og — formodentlig efter en endnu levende Tradition — fortalt om Assessorerne i ældre Tid, hvorledes de Nytaarsdag havde travlt i deres Galauniformer med at aflægge Visitter, og da der

hvert Sted skulde tømmes Glas, kunde Virkningen efterhaanden blive kendelig. Ældre Kolleger forargedes: Artiklen maatte og skulde paatales paa Lørdagskonferencen, men hvorledes, da den var anonym, og man undveg at spørge Ricard? Friis valgte at udtale en Beklagelse ud i Luften, der paahørtes i Tavshed af alle. Jeg maatte tænke paa Ricard, da jeg mange Aar efter læste Justitiarius P. C. N. Buchs Erindringer, der fra hans Assessortid i Viborg 1847—61 fortæller ganske det samme, der dermed maa være tilstrækkelig afhjemlet, men Fremdragningen havde maaske passet bedre i en Revu. Ved Overgangen til Landsret tiltraadte fire nye Kolleger: P. Bülow (Herredsfoged i Lysgaard m. fl. Herreder), V. Pürschel (Auditor), V. Lund (Amtsfuldmægtig i Vejle) og H. Bentsen (By- og Herredsfuldmægtig i Hjørring). De 12 Landsdommere formeredes i 3 Afdelinger, hvoraf den første tillige var Nævningesafdeling, de 3 tiloversblevne dannede 2. Nævningsafdeling og skulde tillige supplere i Afdelingerne. Ordningen gjaldt paa ubestemt Tid. Overgangen fra den mangeaarige stumme og isolerede Arbejdsmaade til at sidde overfor Parterne, at skulle forhandle med Kollegerne og maaske tale ud i en Sal var for nogle af Assessorerne ikke helt let. Sagførerne skulde i Stedet for Indlægsskriverriet med Spydigheder til Modparten nu kunne holde Foredrag og replicere paa Stedet. Det maa siges, at for dem, der gik med i den nye Ordning, lykkedes dette meget godt. De to Sagførere, der havde baaret det meste af Repertoiret, var Bjarne Johnsen og I. B. Jørgensen, der begge i 1910 havde taget Ordet paa Standens Vegne mod Højesterets Justitiarius N. Lassen, da denne i Ugeskriftet havde advaret mod fortsat Langsommelighed i den civile Retspleje. De hævdede, at Retterne var medansvarlige, se min Bog om Højesteret efter Grundloven, S. 190. Af dem var Johnsen den letløbende Ræsonnør, Jørgensen den mere solide og meget polemisk. Jeg tror nok, at han i Nævningesagerne følte sig paa Kant med mig. Jeg husker hans Forbitrelse som ivrig Højremand over det politiske Røre i Paasken 1920, da han vilde have haft Førerne sat fast. Der blev overhovedet taget meget alvorligt paa denne københavnske Rummel, og Biskoppen, den formfuldendte Dr. theol. A. S. Poulsen, der havde holdt Gudstjenesten i Domkirken, fandt sig foranlediget til ved dens Slutning at træde frem i Ornat i Koret og forkynde: »Generalstrejken er afværget — hvorledes hører ikke herhen«. Efter Ministeriet Zahles Afgang i Marts 1920 gik Ledelsen over de Liebe'ske og M. P. Friis' Ministerier til det Neergaardske fra 1920—24 og derpaa til det første Stauningske.

For de Jurister, i hvis Lod det faldt at indvie Opfyldelsen af

Grundlovens 70 Aar gamle Løfte eller Paabud om en ny Retspleje, var det en ejendommelig Oplevelse den ene Dag at kunne hale en tyk, sammenrullet Akt ud af Papcylindren for derpaa i Enrum at sætte sig hen og gennemgaa en Forhørsundersøgelse, der allerede i alle Detailler var resumeret op i en Underrettsdom, men som nu under Omskrivning skulde gentages — uden andre Indtryk »ude fra Livet« end det Fotografi af Tiltalte, der plejede at være paa klæbet — og saa den næste Dag at rejse ud til et Nævningeting. Denne Ekspedition omfattede foruden de tre Landsdommere tilføjede Fuldmægtigen, Retsbudet og en Indpakning af Papirer, Udbetalingskasse og Urnen til Udtrækning af Nævninger. Baade i Kolding og Aalborg blev der indrettet nye Retsbygninger, Aarhus havde forlængst indrettet en stor Nævningesal. Paa Stedet kunde man vente at finde et fyldt Tilhørerrum, og det tog nogen Tid at komme gennem Forberedelserne, efter at den anselige Skare paa 30, mest tilrejsende Mænd eller Kvinder, var traadt frem for at besætte Nævningebænken, naar Formanden havde udtaget Navnesedlen af Urnen. Her var der Intermezzoet med Udskydning af indtil 4 fra hver Parts Side uden Angivelse af Grund, denne middelalderlige Maade til at forebygge speciel Inhabilitet hos Nævningerne og dermed skabe øget Tillid, i Virkeligheden dog hverken Fugl eller Fisk. Der kunde være lidt Mystik om en Parts Motiver til at bruge denne Adgang. Maaske var det simpelthen et Arrangement med en praktisk Nævning, der helst vilde være fri for at deltage, men en Ting var sikker. Det var straks blevet accepteret af Forsvarerne som en Del af deres Teknik, at kvindelige Nævninger skulde udskydes i Sædelighedssager, ikke for at skaane dem for Emnet, men fordi de antoges for særlig strænge mod den tiltalte Mand. I Virkeligheden var de maaske tilbøjelige til at se strængere paa den kvindelige Part i Dramaet og derigennem mildere paa Manden. I Byraadssalen i Kolding, hvor vi i Begyndelsen holdt Ting, sad Forsvareren med Ryggen til Nævningeskaren, saa at han først saa den udtrukne Nævning paa det sidste af Vejen derfra til Nævningebænken. En kvindelig Nævning opraabtes blot med Angivelse af Forbogsstav, Efternavn og Erhverv, der var Urmager, og Forsvareren sad rolig, til hun kom frem i hans Synsfelt. Saa raabte han, bange for at komme for sent, et gjaldende »Udskydes!« og Urmageren sank tilbage netop som skudt. Der var naturligvis i Begyndelsen en Tilbøjelighed til at gøre saa meget som muligt ud af det med rigelig Tilkaldelse af Vidner og Sagkyndige og deres Udspørgen. Statsadvokat og Forsvarer gjorde deres Udviklinger brede, og Formanden instruerede ogsaa bredt om Betydningen af Indicier. En af mine Kolleger foreholdt mig en Gang tem-

melig misfornøjet, at jeg dertil havde brugt en Time. Uheldigt kunde det være, at Nævningerne maaske var blevet trætte af den megen Talen og Instrueren, naar de omsider kom ind til sig selv for at samle Overvejelsens Traade.

Nævningeproceduren stod for den almindelige Bevidsthed ikke blot som det mærkeligste, men ogsaa som det vigtigste Led i den nye Retspleje. I Socialdemokratiets Agitation for Reformen havde det ogsaa spillet en stor Rolle at kunne fremhæve, at Nævningerne betød Domsmagtens Overgang til Folket. At man stod overfor det mærkeligste Led, maatte Juristerne være enige i. Hvervet at lede Domsforhandlingen i disse Sager og at vejlede Nævningerne var omgivet af den største Respekt og vederlagdes med et særligt Honorar. Friis havde hertil udset den ældste, H. Grønlund, og — hvad der hos nogle vakte Misstemning — P. Bülow, der i sin Tid i ung Alder var sendt ud af Justitsministeriet som Herredsfoged og nu ansaas for destineret til at gaa til Søndre Landsret, maaske som Præsident, hvorfor han gerne skulde erhverve lidt Praksis. Da han i April 1920 forlod Viborg, blev jeg som tidligere Auditor hans Eftermand og var det til min Afgang fra Retten. Min Praksis kom til at omfatte 63 Sager paa Tingstederne i Aalborg, Aarhus og Kolding som de sædvanlige.

Hvis jeg skal sige, hvilken reel Værdi Nævningeprocessen efter min Mening har og nu i en Menneskealder har haft, vil jeg pege paa det samme, som jeg gjorde under vore Diskussioner derom i Viborg. Det kan have oplysende Betydning for de Mænd og Kvinder, der sidder paa Nævningepladserne, at se, hvorledes en strafferetlig Domsforhandling foregaar, hvorledes Politiet har arbejdet, hvor mange sagkyndige Bidrag der indgaar i det samlede Billede, endelig hvor alsidigt Sagens Omstændigheder belyses af Parterne, og hvad Lovbestemmelserne gaar ud paa. Derefter vil disse Mænd og Kvinder gaa hjem med Respekt for Retsvæsenet og med nyvakt Interesse for dets Virksomhed. Naar dette er Opgaven, har det ogsaa god Mening, at denne Rettergangsform kun bliver bragt til Anvendelse paa en forsvindende Del af Straffesagerne og kun paa saadanne, hvis Beskaffenhed gør dem lettest forstaaelige for Lægefolk. Men at Nævningernes Stemmeafgivning skulde have tilført Sagens Afgørelse Garantier, der ellers maatte savnes, mener jeg ikke. Tværtimod har Sagen svævet i Fare for at blive urigtigt afgjort. For den straffende Haandhævelse er det en alvorlig Ulempe, omend en mindre end »Justitsmordet«, at den skyldige Tiltalte helt gaar fri eller faar sit Forhold bedømt mildere, end det fortjente. Med deres bedste Vilje til redeligt at opfyde deres Nævningeløfte eller den Ed, der oprindeligt skulde aflægges, har Nævningerne

imidlertid kun kunnet yde, hvad deres Evner satte dem i Stand til i Retning af at følge Domsforhandlingen, samle alle Bevismønterne, veje deres Vægt og indpasse det deraf fremkommende Billede af Sagssammenhængen under Lovbestemmelsens Ord. I de fleste Tilfælde vil de naturligvis være naaet til det rigtige Resultat, fordi Sagen var overvældende klar og ligetil. Men Prøvestenen skal være de Sager, hvori Tvivlen hviler som en Tordensky over Sindene endnu i det Øjeblik, da Spørgsmaalene gaar til Nævningekendelse. Hvorfra skulde Nævningen som den med Rettergang og Lovkyndighed ukendte eller dog uøvede faa Evne til at splitte Tvivlens Taager og med Myndighed pege paa det afgørende? Naar Landsdommerne ikke kan følge Kendelsen »skyldig«, skal Sagen ganske vist gaa til ny Behandling med andre Nævninger og Dommere. Gaar det her paa samme Maade, bliver Landsdommernes Standpunkt afgørende. Saaledes er Loven, og Teorien taler om en dobbelt Garanti for Tiltalte, baade Lægfolkets og Juristernes Mening om Skyldigheden. Det er iøvrigt tvivlsomt, om Juristernes Holdning altid har fyldestgjort dette Krav. Den Mening har været hævdet og formentlig ogsaa praktiseret, at Retten ved visse Former af Bevisførelse skulde suspendere sin egen Dom og lade Nævningerne raade. Hvis denne dobbelte Garanti behøvedes i Straffetsplejen, vilde det have været uforsvarligt kun at lade den særlige Retspleje omfatte saa faa Sager. Ingen miskender, at de udpegede Mænd og Kvinder ser paa Sagen med Erfaring og Menneskekundskab, og at de maaske under Bevisførelsen kan have særlig gode Betingelser for at forstaa, hvad Tiltalte eller Vidner kommer frem med for Skranken, men dette sidste maa kunne erstattes paa anden Maade ved grundig Udspørgen af sagkyndige og Vidner.

Hvis det anerkendes, at Nævningerne ikke tilfører Sagens rigtige Afgørelse nogen Garanti, er der ingen Hold i den Betragtning, der høres fremført, at deres Betydning ligger i at give Befolkningen Tillid til den rigtige Afgørelse. Denne Tillid er saa en Illusion, og i hvert Fald naar Samfundet ikke befinder sig i en Feberkrise, er det uværdigt at brødføde det med Illusioner.

Grundlovens Bud lød, at der i Misgerningssager og i Sager om politiske Lovovertrædelser skal indføres Nævninger. Det sidste af disse Begreber er fortolket saa snævert, at Landsforrædersagerne efter Besættelsen blev holdt udenfor. Og allerede Ophavsmanden til dette Bud, A. F. Krieger, fik paa sine ældre Dage sine Tvivl om Hensigtsmæssigheden. Nogen klar Borgertendens til i Tvivlstilfælde at frifinde, saaledes som man under Enevælden havde tænkt sig det med en Jury i Pressesager, kan aldeles ikke

paaregnes, men der kan paaregnes Tendens og Mangel paa Upartiskhed, saa at disse Sager netop trænger til at fritages for Nævninger og naturligvis ogsaa Doms mænd. Misgerningssager (Justits sager, Delinkventsager) maatte, overført til Retsplejelovens Sprogbrug, blive til Statsadvokatsager modsat Politisager, men man gik straks den Vej at afgrænse Nævningesagerne som et snævert Omraade af særlig alvorlige Straffesager.

Nogen loyal eller rundelig Opfyldelse af sin Ordlyd tror jeg ikke, nogen vil hævde, at Grundlovens Nævningebud har faaet, ikke straks og endnu mindre senere, da hele Institutionens Opbygning blev lagt om. Opfyldelsen har staaet i Kompromissets Tegn, fordi den Stemning fra 1848—49, der bar det gennem Forhandlingerne, ikke ogsaa tog imod det, da Løftet skulde indfries. Budet gentoges mekanisk i Grundlovens senere Affattelser ogsaa efter 1919, men ikke som Udtryk for en ny Viljestilkendegivelse, og der var Grund til at spørge, om Lovgivningsmagten burde anse sig pligtig at opretholde Institutionen, indtil Grundloven ændredes paa dette Punkt. Dette har jeg i sin Tid udtalt mig imod. Grl.'s umiddelbare Bud var kun at *indføre* Ordningen (underforstaaet: naar det var belejligt, hvad alle vidste laa langt ude). Nogen organisk Bestanddel af Grl. var den ikke. Indførelsen var sket i 1919, og Erfaring indsamlet i en Menneskealder. Urimeligheden ved 100 Aar efter at skulle gaa Grundlovsændringens Vej maatte berettigede til at fastholde Ordenes begrænsede Indhold. Efter at Grl. 1953 § 65 har indskrænket sig til at foreskrive Medvirken i Straffesager af Lægmænd og overladt Loven at ordne Nævningers Medvirken, er dette Problem bortfaldet.

Hvad de af mig behandlede 63 Nævningesager angaar, var Antallet af Frifindelser i dem 9. I 2 af disse har jeg efter mine Notater ment, at der burde have været kendt skyldig i et ikke groft Tilfælde af uforsvarlig Omgang ved Barnefødsel. Jeg medvirkede i 2 Sager, hvor Landsretten havde modsat sig at følge en Kendelse om Skyld, den ene Gang (»Fly-Sagen«) var det i anden Omgang, hvor Nævningerne sagde »ikke skyldig«, den anden Gang var det med det Resultat, at Tiltalen frafaldtes. I en Del Sager gik Kendelsen ud paa at anvende en mildere Straffebestemmelse end formentlig rigtigt, saaledes ved Sædelighedsforbrydelse og Brandstiftelse. Om forsøgt Fosterfordrivelse har jeg kun haft en Sag, hvori der domfældtes. Man havde aldrig Indtryk af, at Nævningerne ikke fuldt respekterede deres Pligt til at kende skyldig, hvor de maatte føle sig overbevist om Skyld, eller at de ansaa sig for suveræne med Hensyn til Straffelovens Fortolkning. Som tidligere bemærket var Ledelsen af disse Domsforhandlinger for mig en Virksomhed,

der var paa Linie med Auditørvirksomheden i Krigsretterne, kun mere alsidig og interessant. Retsmøderne var ofte langvarige og Publikums Interesse stor. Naar Salen skulde rømmes for at gøre Afhøringen mere diskret, var det et forbavsende stort Antal Mennesker, der kunde paaberaabe sig at være »Vedkommende«. Af Nævningesager af mere almindelig Interesse leverede jeg Referater til Ugeskriftet. I en af dem, der var rettet mod en Officer, nægtede en af hans undergivne Dragoner, ledet af sin militære Hirdmandsfølelse, blankt at vidne. Det tiltalte mig, at vi kunde lade det passere.

Det var en Nybegyndelse, der foregik i disse Aar, og Nævninges-afdelingerne havde selv at skabe den Tradition, der altid vil supplere selv de mest detaillerede Retsregler. Efter den daværende Ordning havde Formanden særlig to Hverv, nemlig at modtage Tiltaltes første Forklaring og at levere Retsbelæringen. I begge Retninger lagde jeg Vægt paa at respektere Nævningerne, i sidstnævnte ogsaa paa at hævde Rettens Monopol paa Straffelovens rette Udlægning. Naar Afhøringen tog Anklageskriftets Beskrivelse af Gerningen til Udgangspunkt, kunde man ved naturlig Udspørgen faa en hel Sagsfremstilling frem, men man kunde ikke vente en Tilstaaelse. Tiltalte havde maaske netop forlangt Nævningesbehandling, som man den Gang kunde i Forbedringshussager, fordi han havde faaet Lyst til at fragaa tidligere Indrømmelser og lægge sin Fremstilling om, sml. S. 115. Paa denne Maade sattes Retten og Nævningerne paa samme Niveau overfor Sagens Opklaring, og det tror jeg, Jyderne satte Pris paa. Retsbelæringen skulde efter min Mening være fyldig med Hensyn til Lovstederne og Grundsætningerne for Indiciers Anvendelse og iøvrigt indskrænke sig til en Oversigt over disse uden at gaa ind paa deres Vægt og altsaa uden at tilkendegive nogen Helhedsopfattelse. Ikke en Gang i Fly-Sagen, der drejede sig om Kvælningsforsøg mod en sovende Mand, og som behandledes i anden Omgang, talte jeg om, at Indicierne var svage, men blot om, at Indicier skal give moralsk Sikkerhed. En af Kollegerne var iøvrigt inde paa, at en ny Skyldigkendelse vilde have saa megen Vægt, at den burde følges. Retsbelæringens juridiske Rigtighed er stillet under Højesterets Kontrol, og naar Formanden har Ansvar for dens Rigtighed, kan han ikke tillade, at Anklager eller Forsvarer inden Belæringen søger at bibringe Nævningerne andre Anskuelser. Noget saadant maa følgelig paatales enten straks eller ved Foredragets Slutning. Men naturligvis er det kun Fortolkninger af konstruktiv Art, hvorom dette gælder, ikke det rent skønsmæssige. Idet vi Landsdommere med stor Iver og Interesse arbejdede med det paa en Gang anselige og kuriøse In-

strument, som Nævningeinstitutionen udgjorde, var vi tillige opsat paa at paavise Led i Opbygningen, der syntes at burde forandres. Vejen hertil var banet af Loven ved det raadgivende og initiativtagende Retsplejeudvalg, bestaaende af Repræsentanter for Retsplejens forskellige Grene uden Repræsentant for Videnskaben. Vestre Landsret indvalgte hertil Præsident Friis. Som særlig processuelt interesserede Kolleger nævner jeg A. Asmussen og Egm. Andersen, som dog ikke havde at gøre med Nævningesagerne, hvorom jeg foreløbig taler.

Min første Artikel i Ugeskriftet 1921 om Nævningernes Indsats i Landsrettens Domme talte Nævningernes Sag ved at kræve fri Adgang til at faa stillet Tillægsspørgsmaal om Strafnedsættelse og Strafudelukkelse. Nævningerne udsatts for Samvittighedstvang og fristedes til Selvraadighed, naar Adgangen skulde bero paa Landsretten, der fulgte sin egen Vurdering af Bevislighederne. Jeg vendte flere Gange tilbage dertil og forelagde det i 1924 for Retsplejeudvalget, der den Gang lededes af Højesteretspræsident R. S. Gram. Men vedtog at stille det i Bero indtil videre, og det laa hen til 1932, da det gennemførtes. I 1922 skrev jeg i Ugeskriftet om Forsvarens Rettigheder og Pligter og hævdede, at han ikke bevidst maa søge at forvirre Nævningernes Retsbegreber paa en Maade, som ikke kunde ventes godkendt i Formandens Retsbelæring, sml. foran S. 115. Dette fremkaldte nogen Polemik med Sagførere. Næste Aar fremkom jeg sammesteds med Forslag om at gaa bort fra Reglerne om Udskydelse af Nævninger og overføre Inhabilitetsreglerne for Dommere paa dem. Vi saa jo idelig Misbrugene med underhaands Aftaler om Fritagelse og systematisk Fjernelse af Kvinder, men der var Utilbøjelighed til at opgive den middelalderlige Dragt. Først i 1936 naaedes et Skridt frem, nemlig til at halvere Antallet af dem, der fra hver Side kunde udskydes, fra 4 til 2, dog ikke i politiske Sager. Til Retsplejeudvalget indsendte jeg ogsaa i 1922 Forslag om simplificeret Behandling af Nævningesager om uforskyldt Varetægtsfængsling m. v. (U. f. R. 1921). Det stilledes i Bero og toges først flere Aar senere op i større Sammenhæng. Lignende Skæbne fik et i 1923 indsendt Forslag om at lade den foreskrevne Specifikation af de reelle Ankegrunde bortfalde (U. f. R. s. A.). Udvalget mente, at det praktiske Liv kunde klare sig med de nu en Gang givne Regler, hvis helt rigtige Formulering var en vanskelig Sag. Jeg gik ud fra, at naar det kunstige fjærnedes af Nævningeorrdningen, vilde den i højere Grad vinde Bifald hos Nævningerne selv og i Publikum. Min Tendens var optimistisk og stod i Modsætning til den kraftige Skepsis overfor »Folkeretsplejen«, som kom til Orde fra visse Hold, der ansaa den for direkte nedbrydende.

Sagførerne var naturligvis glade over Institutionen, der gav dem Opgaver, hvor de kunde udfolde sig i den store Stil, og desuden en Chance for at komme udenfor Landsdommernes strængere Bedømmelse. Naar der ogsaa for Dommerne stod Glans om den, var det ikke paa Grund af, men til Trods for Nævningernes Indsats, fordi de nemlig førte Umiddelbarheden med sig. Disse Sager opfyldte Grundlovens Krav om Mundtlighed, og det var de for Landsretternes Vedkommende ene om indenfor Straffesagerne. Saa faa de var i Tal viste de, hvordan det kunde blive, naar man slog sig løs fra Bekostningshensynet. I Nævningesagerne blev der snarest ødslet, naar 30 Mennesker maatte rejse til Tinget for deraf at lade udtrække 12, foruden 8, der maaske udskødes. Nævningerne skulde have alt fra første Haand og uden Forberedelse, saa at der ogsaa maatte gives personligt Møde af Sagkyndige som Skriftekspertes og Sindssygelæger. Der var herved visse Ulemper. I Virkeligheden er det vel et Spørgsmaal, om denne samlede Opmarch af hele Bevisførelsen og den umiddelbart efter følgende Paakendelse er rigtig betryggende. Den giver ikke de langsomme Hoveder den fulde Chance. Naar det formentes Undersøgelsesdommeren at gøre noget ud af de foreløbige Afhøringer, betød det ogsaa ofte kun, at Arbejdet gik over til Politiet som Efterforskning uden processuelle Garantier som Vidneregler og Retsbog. Ved Højesterets Aabning i 1919 havde Gram peget paa det ønskelige i Lægmands Benyttelse som Domsmænd i Straffesagerne, og i denne Retning gik manges Tanker, men der skulde først gaa nogen Tid, inden man blev klar over, at det ligesom ved Nævningerne kun var den indirekte Fordel, Domsmændene førte med sig ved at nødvendiggøre Mundtlighed, som der var Grund til at glæde sig over.

Hvad borgerlig Retspleje angaar, havde jeg sandt at sige ikke Øvelse. De to Underretsdommere, jeg havde arbejdet for, skrev selv deres Domme, men jeg havde dog skrevet nogle for Byfoged Gad. Saa længe Overretssagerne stod paa, var der den Ejendommelighed, at Bevisbedømmelsen ved dem ikke var fri, men at ældre Bevisregler om to Vidner, tildels lovfaste Vidner m. v. maatte anvendes. Jeg husker dog ikke, om der forekom Tilfælde, der viste det disharmoniske herved. I borgerlige Sager kom Umiddelbarheden bedre til sin Ret. Ved Sager, der krævede større Bevisførelse, drog Afdelingen ud paa Stedet, hvor Vidnerne var at træffe, eller hvor Lokalteter skulde beses. Det kunde ogsaa være gjort til et Appendiks til de udenbys Nævningerejser at behandle stedlige borgerlige Sager. Da min Afdelingsformand, Asmussen, i længere Tid var svagelig, kom jeg, skønt yngre, til at sidde som Formand i en af de almindelige Afdelinger i 11 Maaneder.

Præsident Friis havde ikke fast Plads i nogen Afdeling, og efter at Overretssagerne, hvori han jævnlig voterede med, var opbrugt, optraadte han kun i Ny og Næ i en Sag, men som Dommer kom han ikke rigtig paa Linie med den nye Ordning. Han kunde saaledes forbløffe alle ved i en vanskelig udseende borgerlig Sag med Eftertryk at foreholde Parterne, at de burde gaa paa Forlig, og det inden Sagsøgeren endnu havde faaet Lejlighed til at fremstille Sagen, og det var naturligvis forgæves. Han var elskværdig og hensynsfuld, men gjorde sig ikke stærkt gældende. Der kom i Oktober 1923 den Plan frem i København, at Søndre Landsret ud over de sønderjydske Landsdele skulde udvides med Vejle og Ribe Amter og have overflyttet 2 à 3 Dommere fra Viborg, hvorhos Statsadvokaturen i Sønderborg skulde nedlægge. Friis deltog i et Møde herom i Justitsministeriet og havde efter sit Referat holdt et højstemt Foredrag om det historiske Viborgting. Hvad Personalereduktionen angik, havde han ingen anden Trøst at bringe, end at den maaske kunde indskrænkes til 2. Der rejstes imidlertid det Modforslag at nedlægge Søndre Landsret og indlemme Landsdelene under Vestre Landsretskreds uden Personaleudvidelse, og i den følgende Tid fremkom der støttende Udtalelser ikke blot fra Viborg Byraad, men fra Dommere og Sagførere fra de paagældende Egne, bl. a. efter et Møde i Esbjerg i Tilslutning til Retsforhandlinger dernede. I 1927 gennemførtes da ogsaa denne Ordning efter den oprindelige Tanke, at kun Overgangstiden, der krævede Anvendelse af tysk Ret, midlertidig burde begrunde en Særstilling for de sønderjydske Landsdele. Friis opnaaede altsaa Realisationen af Genforeningen paa sit særlige Omraade. Hvert Aar i Juni samledes de jyske Dommere til et Forhandlingsmøde paa Landsretsbygningen og efterfølgende Samvær i Preislers Hotel. For Friis betød de historiske Minder om det gamle Viborg Landsting meget, og det vilde sikkert have været ham en Hjertesorg, om Landsretten var blevet lagt i Aarhus. Ogsaa da Landsarkivet efter 1889 skulde placeres, havde det historiske Hensyn øvet sin Indflydelse, skønt det var en ny Institution og en ny Bygning, det drejede sig om. Det var den Gang Stedets Folketingsmand, Højesteretsassessor Chr. S. Klein, der tolkede Historiens Stemme. Som før nævnt drejede det sig i disse Aar om Universitetet, og Landsdommer Glarbo skrev om Jordbunden for et juridisk Fakultet. Byen kunde i saa Fald være kommen til at minde om Heidelberg. Den laa smukt skraanende mod Øst mod Asmildkloster, og i Frastand synede Domkirkens to Taarne godt, der nær ved ikke saa ud af ret meget. Sandt at sige havde den i 1864—76 med graa Granitmure og Blytag ombyggede arkitektonisk saa rigtige Domkirke paa mig som udenforstaaende virket som en Legem-

liggørelse af alt det korrekte, selvbevidste og kedelige, der syntes at udstraale fra Viborg Overret, men som dog væsentlig fortog sig ved nærmere Bekendtskab med dens Repræsentanter. Uden at eje noget rigtigt gammelt Bygningsværk bibragte Gader og Huse Indtryk af Alder og afgav en stemningsfuld Ramme om et provinsielt Kulturcentrum. Ligesom Skanderborg havde Byen sine Søer og i den nære Omegn Skovene. Overrettens Medlemmer havde altid haft selskabelig Samkvem i Familierne, og det fortsattes af Landsdommerne og Præsidenten. Men naar Arbejdet før havde været individualistisk, var det nu kollektivt. Baade Retsforhandlingerne hjemme i Viborg og de mange Rejser ud i Kredsen medførte en nær personlig Føling med Kolleger, som jeg tænker tilbage paa med Glæde.

Foran S. 137 har jeg nævnt Rettens Medlemmer. I mine godt 6 Aar skete en Del Forandringer. G. Winge døde allerede 1920, og hans Eftermand, Politimester Glarbo, en elskværdig Mand, der var svagelig og af ringe Arbejdsevne, døde i 1922. Bülow drog 1920 over til København til Instruktionskursus i tysk Ret og derfra til Søndre Landsret. Præsident her blev vor Ricards ældre Broder, Chr. Ricard. Skibsregistrator A. Dornonville de la Cour blev hans Efterfølger, og efter Glarbo fulgte den anden af de i Viborg bosatte Politimestre, Fr. Vest, senere Rettens Præsident efter Hørring, der havde efterfulgt Friis. Pürschels Funktionstid blev ogsaa kort. Han blev Folketingsmand 1920, og naar Tinget var inde, maatte han stille Vikarer for sig. Dommerne A. P. Larsen, Ebeltoft, og Sthyr, Frederikshavn, kom paa denne Maade til at virke. I 1922 havde ogsaa Professor H. Munch-Petersen en kortvarig Konstitution i Studieøjemed, og Aaret efter var Fuldmægtig i Justitsministeriet Ove Krarup konstitueret i Asmussens Sygdomsforfald. I 1924 døde Asmussen, og Pürschel gik til Østre Landsret; de efterfulgtes af Politimester Holger Jensen, Ringkøbing, og Ove Krarup. Kort før min Afgang døde Grønlund. Han og Asmussen hørte til de teoretisk interesserede Retsbetjentfuldmægtige, for hvem Viborg Overret havde været det advancementsmæssige Maal fremfor Retsbetjentembede, og han havde for mange Aar siden som Herredsfuldmægtig haft en Dyst i Ugeskriftet med Justitsministeriet, repræsenteret ved M. P. Friis, om større Hensyntagen til Provinsens Jurister. Statsadvokaterne skiftede ogsaa. De var i Aalborg Kiørboe og efter hans Død Svénné Schmidt, i Viborg Auditor Kaarsen som konstitueret og Th. Berthing, i Kolding G. Lett og efter hans Ansættelse i 1925 hos Rigsadvokaten J. Fischer. Af disse havde jeg i Nævningesager mest at gøre med Lett. Rettens mangeaarige Justitssekretær E. Reisz afløstes af G. Tegner. Lett, Berthing og

Krarup mødtes jeg senere med i Højesteret. Af Af yngre stedlige Sagførere kan nævnes Jon Johnsen, Chr. Ejstrup og A. Dahl, men den nye Ordning medførte et overvejende Besøg af tilrejsende udenbys Sagførere og ligesaa i Nævningesagerne.

Det var en Tradition i Viborg ligesom i Aalborg, at Auditøren som Bihverv havde at arbejde paa Amtskontoret. Da den tiltrædende Auditor S. Volkersen ikke ønskede at have denne Beskæftigelse, faldt det naturligt, at den tilbødes mig, og jeg overtog Expedition af Stempelsager og enkelte andre Forretninger. Retsreformen bragte det nye, at Præsidentraadets Samtykke skulde indhentes til lønnede Bihverv, og et lille Hverv, jeg havde faaet som Sekretær for Aarslisteudvalget til Udtrækning af Nævningeemner, kunde ikke bestaa denne Prøve. Det øvrige blev tilladt, dog havde, som Friis meddelte mig, R. S. Gram stemt imod. Det havde dog forekommet de andre Præsidenter, at der ikke herved var etableret nogen Afhængighed af den administrative Amtmand, og med Publikum fik jeg ingen Forbindelse. Stiftamtmand, Kammerherre Howard Grøn havde saa vist ingen Interesse for Stempelvæsenet. I Amtsfuldmægtig J. P. Jørgensen var der en særdeles dygtig Medhjælper for de skiftende Chefer paa Amtsgaarden. Han var selv opdraget af Stiftamtmand Skrike, der havde erhvervet Navn af »Overamtmanden«, fordi han kunde lide at vise andre til Rette, og som synes at have været et Sidestykke til Assessor Faurholt i Overretten. Som knyttet til Egnen vilde Jørgensen ikke søge bort, og han brød sig ikke om, som Friis tilbød ham, at prøve Konstitution ved Landsretten. Han havde det typisk formelle viborgske over sig, men der var dog lidt Modvægt hertil i Kontorfuldmægtigen Christensen, der som ældre Underofficer havde faaet Løjtnantstitlen, og i Maskinskriversken den lille Frk. Rademacher, der senere gik til Indenrigsministeriet. Amtsgaardens gamle Patricierhus laa i Hjertet af Byen med de antikke Gader, medens min Bolig var i Udkanten ved Nørresø. Viborg frembød ellers ikke saa mange Bihverv, der dog ogsaa beskæftigelsesmæssigt har deres Interesse for en Dommer, Grøn havde været Kontorchef i Ministeriet for offentlige Arbejder og havde her opnaaet Støtte som Amtmandsemne hos Ministeren Jensen-Sønderup, der senere fik Indenrigsministeriet, men han havde ikke hørt til Kancelliraad Schous Favoritter. Han hævdede sig imidlertid ved sin Interesse for Embedets praktiske Opgaver og ved sin Omgængelighed. Da han havde siddet i Viborg i 10 Aar, ønskede Familien dog Forandring, og ved sin Afrejse til Frederiksborg Amt fejredes han ved en Borgerfest. Han afløstes af Trolle-Friis fra Indenrigsministeriet.

Jeg vender tilbage til mine litterære Arbejder, der her i Viborg kom til at spille en stadig større Rolle for mig. Straffelovens Reform havde længe været under Forberedelse, senest gennem Professor Carl Torps Udkast, og maaske paavirket af Retsplejeudvalgets Indretning udgik der en almindelig Opfordring til interesserede Jurister om at kommentere Afsnit af Udkastet. I Nordisk Tidsskrift for Strafferet 1921 skrev jeg om Emnet Frakendelse af statsborgerlige Rettigheder m. v., hvortil jeg 1923 vendte tilbage efter 2. Kommissionsbetækning. Jeg skal ikke gaa ind paa mine Tanker om dette senere saa omtumlede Stof. I U. f. R. skrev jeg om et Par processuelle Spørgsmaal og i Gads danske Magasin 1923 og 1924 bl. a. med Nævninger for Øje om Brugen af Ed i Rettergangen, om den kommende nye Straffelov og om Nævninger og Meddomsmænd. Formaalet var at popularisere Omraadet og betone, at Nævningevæsenet ikke burde betragtes som urørligt for Reform. I Tidsskrift for Retsvidenskab 1923 gennemgik jeg den historiske Udvikling af Reglerne om Erstatning for uforskyldt Varetægtsfængsel m. v. og foreslog Erstatning for uforskyldt paa draget Skade ved andre Retsskridt end Frihedsberøvelse; dette gennemførtes i 1932. Min tidligere Beskæftigelse med Forsørgelsesvæsen gjorde, at jeg anmeldte Steinckes Fremtidens Forsørgelsesvæsen og skrev om Forslaget om Aldersrente, 1921—22.

I 1925, mit sidste Aar i Viborg, fremdrog jeg i Tidsskrift for Rettsvitenskap to Emner fra Praxis, det ene om Løfter, hvis Indhold delvis beror paa Løftegiverens egen Bestemmelse, se S. 152, det andet, hvortil Materialet var samlet i Rettens Arkiv, om Domstolenes Kompetence overfor private Foreningsaftaler om Afgørelse af Tvist. Synspunktet, at der i Retsplejelovens Grundsætninger fandtes Vaaben mod saadanne Aftaler, fandt i den følgende Tid Indgang, og i November 1924 havde jeg holdt Foredrag herom i Juridisk Forening i København. I Strafferetstidsskriftet skrev jeg om Interneringsloven af 11. April 1925, og Fordybelsen deri kom mig til Nytte, da der senere blev Tale om at internere Kommunist, i Ugeskriftet om Kompetencen til at beslutte Sikkerhedsforanstaltninger overfor farlige Personer, og i Gads danske Magasin refererede jeg Erfaringer fra Nævningeretterne. Mine foran S. 132 omtalte retsteoretiske Udviklinger havde jeg fortsat i 1922 og afsluttede dem nu i »Tilskueren« med »Retsafgørelsernes Filosofi«, der nærmest er en Kritik af Viggo Bentzons »Skøn og Regel«.

I Viborg udgav jeg ogsaa mine to første Bøger: Vejledning for Nævninger og A. F. Krieger som Jurist, begge i 1923. Vejledningen kom i naturlig Sammenhæng med, hvad jeg ellers havde skrevet om Nævninger. Bogen om Krieger kom, fordi jeg efter det Familie-

arrangement af 1911, der laa til Grund for Udgivelsen af hans politiske Dagbøger, der kom i 7 Bind 1920—25, skulde føre et vist Tilsyn med Indholdet af det trykte. Efter Planen skulde Bogen ikke belyse Kriegers politiske Virksomhed, men kun fremstille hans statsretlige Synspunkter efter hans parlamentariske Udtalelser og hans latinske Licentiatafhandling. Efter mit nedarvede Forhold til Krieger faldt det mig naturligt at udgive denne lille Mindebog, der støttedes af det Finneske Legat. Den belyser ham som politisk Tænker, hvad han vel var mere end en førende Politiker. Men hans omfattende Kulturindsats ved hans talrige indenlandske og nordiske Forbindelser, hvorom bl. a. hans Dagbøger og Litteraturen om Fru Heiberg giver Oplysninger, burde, da Granskningen nu er i Færd med hans Periode, snart opnaa en fyldig monografisk Behandling, der vilde give alsidige Tidsbilleder omkring en sjælden Personlighed.

Jeg var nu efterhaanden blevet skrivende, og Appetitten kommer, mens man spiser. Fra Krieger var jeg i Besiddelse af Nellesmanns og Øllgaards Bøger om A. S. Ørsteds Betydning, og Ørsteds Buste havde jeg for Øje i Overrettens Sal og senere i Landsretsbygningens Korridor. 14. Oktober 1922 afsløredes saa foran Bygningen Quistgaards livfulde Buste af Ørsted. Min gamle Kending fra gejstligt Kontor, Frantz Dahl, nu Professor, talte baade i det Fri og ved en senere Sammenkomst. Summen af Indtrykkene var, at Ørsted betød noget meget stort, og at jeg vidste meget lidt positivt om ham. Det faldt mig ind, at han altid saa meget omtalte Paa-virkning fra Praksis kunde studeres ved at sammenholde hans Voteringer i hans 12 Aar som Dommer med hans Skrifter, især de samtidige. Ved et saadant Arbejde vilde jeg selv faa noget af det, jeg savnede. Da der kunde skimtes et Jubilæum forude, nemlig 150-Aaret for hans Fødsel, der vilde falde i 1928, vilde dette kunne lette Fremkomsten af en Publikation. Foreløbig gennemgik jeg Litteraturen i Landsrettens Bogsamling og var færdig dermed ved Slutningen af mit Ophold.

Med al Interesse for Umiddelbarheden i Landsretsarbejdet maatte jeg dog ønske om muligt at komme til Højesteret. Da jeg i November 1924 holdt Foredrag i København og hilste paa Præsident Gram i hans Kontor, meddelte jeg ham, at jeg var blandt dem, der ønskede Ansættelse i Retten. Han svarede elskværdigt, at jeg allerede havde været nævnt blandt Emnerne. Ved den første Ledighed, der indtraf i Foraaret 1925, ansattes imidlertid Rigsadvokat V. Topsøe-Jensen. Ved Højesteretsdommer E. Tybjergs uventede Død 3. Juli s. A. blev der saa paany en Plads ledig, og jeg meldte mig. Afgørelsen trak ud paa Grund af Ferien, og min Chance

beroede paa, om Landsdommer Oluf H. Krabbe, der var adskillig ældre, vilde være Strafferetsprofessor eller foretrak Højesteret. Heldigvis drog Universitetet ham stærkest. Da jeg i 3 Aar sad som yngste Dommer, var jeg ellers kommet til at vente længe. 5. Oktober, der i Forvejen var en Mærkedag for mig som Datoen for min Fars Død og for min Disputats, forelaa den kongelige Tilladelse til Prøvens Aflæggelse. Trods min ret sene Ansættelse i Viborg havde jeg saaledes naaet at komme ind i Højesteret i normal Tid, 51 Aar 10 Maaneder gammel.

Landsretten havde for Alvor vist mig Dommerstillingens Herlighed ved sin Alsidighed og ved sin direkte Føling. Det behøvede ikke at gøre noget Skaar deri, at der i København sad en Instans, der kunde omgøre vore Afgørelser. Og som Arbejdet gav den direkte Forbindelse i hvert Fald med Kolleger og Parternes Repræsentanter, i Nævningesager og i mange borgerlige tillige med Parterne og andre, gav Opholdet i Provinsen den nære Forbindelse med Landet og Naturen. Sø, Skov og Hede laa nær udenfor Døren, og Byen opfordrede til langsom Indleven. Et fortsat Ophold vilde fagligt og personligt have noget meget tiltrækkende. Præsident Gram havde talt med et let Suk om Livet paa Brostenene. Men erfaringsmæssigt vender man gerne tilbage til sit Udgangspunkt, og Dommernes almindelige Træk mod Højesteret maatte virke suggestivt. Skønt jeg for Tiden ikke havde andre litterære Planer end Ørstedbogen, der nok kunde nøjes med et Ferieophold ved Landsarkivet i København, havde jeg vel ogsaa den ubestemte Fornemmelse af, at jeg derovre vilde faa bedre Betingelser for at skrive. Tiden i Viborg havde været en Nybegyndelse ikke blot for mig personlig — saaledes som den igen vilde blive det ved Højesteret — men for hele Landsretten med de nye Arbejdsmetoder. Samtidig var der Tilgang af de yngre Kolleger, tildels Nybegyndere i Dommerfaget. Det havde været en Tid med Fornyelse og Arbejde i rask fremadskridende Tempo, og som Historie vilde den ikke komme tilbage. Personlig efterlod jeg en Del af mit Hjerte i Jylland, ikke mindst i Aalborg.

I HØJESTERET 1925—44

Dette Aaremaal er det samme, som jeg har gjort til Genstand for min Bog »18 Aar af Højesterets Historie« (1947), men paa dette Sted er det Opgaven at levere det selvbiografiske Stof, og den er en anden, selv om der af og til maa komme Henvisninger til »18 Aar«. For anden Gang tog jeg Afsked med Jylland, hvor jeg havde tilbragt godt 22 Aars Tjeneste, ubetinget en Sjældenhed for en Højesteretsdommer. Jeg tog Afsked fra de provinsielle Idyller, hvor man har Naturen i Nærheden, og brød op fra den umiddelbare Føling med Befolkningen til Samvirket mellem lutter Jurister. Men Arbejdsopgaverne laa altsaa i disse Omgivelser. Siden mit faste Ophold i Byen var den vokset med mange nye Kvarterer og Huskarreer af en ny Type, særlig Andelshusene. Bolignøden tvang os til at tage Ophold i to sammenlagte Lejligheder i et nyopført Andelshus paa Amager, hvorfra vi nogle Aar senere kunde flytte ind i det finske Gesandtskabs Ejendom i Amaliegade Nr. 6. Paa Christiansborg arbejdede Haandværkere og Kunstnere endnu paa Midterpartiet. Taget var af sorte glasserede Tagsten, og Vejrføljen paa Taarnet manglede. Rettens hvidtstraalende, for al symboliserende Ornamentik blottere Mødelokale var jeg ikke ukendt med, da jeg Aaret forud havde siddet et Par Dage paa Tilhørerspladsen for at overvære Højesteretssagfører Gustav Graaes Forelæggelse af min Broder O. E. Jørgensens Sag mod A/S Burmeister & Wain angaaende Honorar for Konstruktioner i det første Dieselskib »Selandia«. Dommen faldt 6. Maj, og i Modsætning til Landsretten gav Højesteret ham et forholdsvis rundeligt Beløb. Om det retlige Problem, hvilken Dispositionsfrihed der tilkommer den, der kontraktlig har forbeholdt sig selv at bestemme sin Forpligtelses Omfang ved »Selvdømme«, skrev jeg senere en Afhandling, se foran S. 149. Jeg kan sige, at Udfaldet langt overtraf Graaes Forventninger. Han havde tilraadet Forlig, og min Broder betegnede ham altid under vore Forhandlinger som »Gustav gloomy«. Da Graae indledede og anslog Sagens Varighed til vistnok 5 Dage

i Skranken, havde Præsident Gram paa en ikke lovende Maade formænt ham til at »sætte Midlerne i Forhold til Maalet«. Han blev dog varmet op ved Graaes kække Procedure, og det endte med, at han fulgte Flertallet, der blev 6 mod 3. Efter hvad Retspræsident Cosmus Meyer senere en Gang sagde til mig, havde min Broder gennem Sagen været Aarsag til Sagfører Valdemar Andersens bekendte »Attentat« paa Gram. Dette bestod i, at Andersen en Morgen passede Gram op paa hans Vej til Retten ad Smøgen mellem Slotskirken og Museet og afæskede ham Forklaring om, hvorfor der var forment ham Adgang til Retsmøderne i hans Sag. Da han afvistes, sigtede han med en formentlig uladt Revolver, som Frk. Gram, der fulgtes med Faderen, slog til Side med sin Taske. Andersen blev herfor behandlet som sindssyg og interneret. Meyers Forklaring, der var karakteristisk for hans tørre Lune, var denne: Højesteretsdommer E. Tybjerg havde i min Broders Sag voteret mod Flertallet og var derfor i ilde Lune, da han efter Retsmødet skulde sidde i Kæremaals- og Ankeudvalget og ekspedere den meget besværlige Andersen. Retten havde forment Andersen personligt Møde i den Sag, han forberedte, og Tybjerg udviste ham yderligere af Kæremaalssalen maaske lovlig rigoristisk. Retssagen havde været et opmuntrende Eksempel paa Højesterets Evne til at skære igennem for at faa den rigtige Kærne frem i en noget særegen Sag. Det drejede sig om at slaa fast, at Selskabet havde udvist Vrangvilje overfor en Underdirektør ved at ville affinde sig med en Udbetaling af 5000 Kr. for patenterede Nykonstruktioner, der havde været af særlig Betydning for det store tekniske Fremskridt at fremdrive Skibe med Olie.

Præsident Richard Severin Gram, Søn af den juridiske Professor Fr. T. J. Gram, der var nationalliberal og Regensprovst, var 68 Aar og havde gaaet den københavnske slagne Vej over Justitsministeriet, Kriminal- og Politiretten og den københavnske Lands- over- samt Hof- og Stadsret til Højesteret. I 1918 var han blevet Justitiarius, og Aaret efter havde han forestaaet Flytningen fra Lokalerne i Kong Georgs Palæ i Bredgade til Christiansborg samtidig med Retsreformens Ikrafttræden. I 1889 havde han erhvervet Doktorgraden for en strafferetlig Afhandling, og denne Grad var da ikke saa sjælden blandt Rettens Dommere. Han var ogsaa Censor og havde udgivet Domsregistre men var ikke meget skrivende. Politisk havde han tilhørt Radikalismen, havde altsaa været Oppositionsmand i Kampaarene og utaalmødt ventet paa Reformer i Retspleje og Strafferet. Da han ved Rettens Aabningsmøde paa Christiansborg fik Ordet for en almindelig Udtalelse, gik han ind for Brugen af »Meddomsmænd« i Modsætning til Nævninger, og

det var, ved jeg, en rent personlig Udtalelse. Med Hensyn til Højesterets Indretning og Arbejdsmaade var han konservativ og vendte sig skarpt mod H. Munch-Petersens Forslag om radikale Omdannelser, derunder andre Maader for Dommenes Vedtagelse. Han var ikke bange for at ytre kontrære Meninger som mod de administrative Tjenestemænds Plan om en Statue for Griffenfeld, »18 Aar«, S. 19, ligesom han vaagede nøje over Højesterets Uafhængighed og var rede til at paatale f. Eks. en Rigsdagsmands Sigtelse for Præsidentraadets Paavirkelighed af politiske Hensyn. Herom gav han Meddelelse, men talte ikke derom i Forvejen. Undertiden refererede han paafaldende skarpe Riposter, han havde fremsat. Som Dommer og Formand var hans Overlegenhed ubestridt og ubestridelig. Hans høje magre Skikkelse med den rolige kraftige Stemme var præget af Myndighed, og hans Voteringer havde Kraft og Sikkerhed i Form og Indhold. Han ønskede at øve afgørende Indflydelse paa Domspræmissernes Affattelse men drøftede dog taalmodigt Affattelsen med Kollegerne. Min Forbindelse med ham som Formand i det Ørstedeske Prismedaillelegat kommer jeg tilbage til. Her skal jeg nævne nogle Træk til Belysning af hans politiske og sociale Synspunkter. Da Højesteretssagfører Otto Liebe i Paasken 1920 havde dannet sit Ministerium paa Programmet Udskrivning af Valg, og et stærkt Røre rejstes for at løbe Ministeriet over Ende, indfandt Gram sig i et Ministermøde og henstillede indtrængende, at man gav efter. Liebe udtalte sig sarkastisk afvisende, og han maatte trække sig tilbage (meddelt mig paa anden Haand af Deltagere). Der udfoldedes Forligsbestræbelser fra Bank- og Handelsverdenen, og det er sandsynligt, at Grams nære Ven, Nationalbankdirektør Carl Ussing, har paavirket ham. Her spillede vel nok hans politiske Standpunkt ind, men netop ved Grams stærke Følelse af Rettens Uafhængighed er det af Interesse at se, at han ansaa sig for kaldet til af vægtfulde Samfundshensyn, her for at undgaa en Generalstrejke med Fare for den almindelige Retssikkerhed, at træde op overfor de andre Statsorganer. Det var ikke, fordi han var enig i Zahles dristige Paastand, at Kongen havde villet skabe et Mellemrum uden Ministerium og derved havde brudt Grundloven. Det fik han Lejlighed til at udtale til Kongen, da denne — ud fra en lignende Opfattelse af Højesteret som Lovens Organ under kritiske Forhold — ønskede at høre hans Mening om Berettigelsen af sin Fremgangsmaade. Grams Udtalelse gik ud paa, at den havde været usædvanlig men berettiget (meddelt mig af Kabinetssekretærene). (En direkte Relation mellem Kongen og Rettens Præsident er bevaret i Beretningerne til Kongen om Sagernes Fremme). Han delte heller ikke Zahles Indignation

over Chresten Bergs Domfældelse i Holstebro-sagen 17. Februar 1886. Han udtalte, at han ikke kunde nære nogen Tvivl om, at Berg var blevet dømt med Rette, men at Straffen ganske vist var meget streng. Om dette efter Strafferammens Størrelse kan siges, er jeg ikke sikker paa, men man kunde have benaadet for en Del af Straffen uden Ansøgning, som Berg ikke vilde indgive. Da Madsen-Mygdals Venstreministerium 14. December 1926 afløste det Stau-ningske, udtalte han sin Beklagelse af, at det første Arbejdermini-steriums Dage allerede var talt. Jeg mener dermed ikke, at disse Sympatier i noget mig bekendt Tilfælde havde virket forstyrrende ind paa hans juridiske Overblik, og skal særlig nævne, at han i de store Kolindsundsager, paadømt 9. Juni 1926, der drejede sig om alle Arbejderorganisationernes retstridige Boykot af Landmændene i Kolindsund, gik med Flertallet eller rettere dannede Flertal for at paalægge Erstatningspligt, men jeg ved ogsaa, at det undrede nogen.

Af Personalet var den sidst ansatte, V. Topsøe-Jensen, egentlig den eneste, jeg med min jydsk Fortid kendte en Smule til. Som Studenter havde vi haft Berøring ved et sønderjyds Besøg, men han, der var 4 Maaneder yngre, var Kandidat 3 Aar efter mig, da han først havde læst Teologi. I Kultusministeriet havde han en Tid samtidig med mig Tjeneste i Skolekontoret, men gjorde derpaa Karriere i Justitsministeriet og blev Rigsadvokat 1919 og som saadan Medlem af Retsplejeudvalget. Jeg drøftede den Gang med ham mit Ændringsforslag om Spørgsmaalsstillingen i Nævninge-sager, men han holdt paa Lovens Uforanderlighed. Efter E. Ty-bjerg fik han Stillingen som Formand i den faste Voldgiftsret. Vi havde et Berøringspunkt deri, at han, hvis Far havde været Asses-sor i Retten, som jeg interesserede sig for at kende noget til dens Fortid. Det blev maaske tillige til et Skæringspunkt. Da jeg i 1930 udgav min første Bog om Rettens Historie, forstod jeg i hvert Fald, at han følte sig forstyrret i en Plan om et lignende Arbejde, hvortil han havde samlet Etatsoplysninger (inden Rigsarkivet ud-sendte disse) og et Billedmateriale. Da jeg efter Olrik blev Censor — mit eneste lønnede Bihverv — krydsede dette ham ogsaa, da han som Rigsadvokat havde været Censor og satte særlig Pris paa Stillingens Samarbejde med Professorerne; han blev det i 1936. Og endelig kom senere Præsidentstillingen, hvorom Kollegerne traf Afgørelsen; hans Adkomst maatte søges i hans justitsmini-sterielle Fortid og ministerielle Indstilling i Retspleje-anliggender. Teoretisk havde han som ung arbejdet med en Prisafhandling om Retspleje og faaet Accessit, og efter sin Afgang vendte han sig til nogle retshistoriske Arkivundersøgelser. En lykkelig Frugt af hans Virketrang var hans aarlig udsendte Lovregister. Alle de andre i

Retten havde passeret den københavnske Overret eller Østre Landsret, hvor han dog havde haft Konstitutioner; det var Viggo Krarup, V. H. Lunn, August Schou, Eyvind Olrik, Valdemar Nellesmann, Cosmus Meyer, Julius Møller, Christian Riise, Erik Trolle og C. D. Rump. Med Undtagelse af Krarup, Nellesmann og Trolle, der var avanceret fra Justitsministeriet i en noget senere Alder, havde de ogsaa passeret Kriminalretten. Lunn og Meyer havde som jeg været Auditor, Riise havde været Politifuldmægtig, og vi 4 alene havde ikke været i Justitsministeriet. Præget var altsaa ensartet, og jeg kunde ikke siges at være atypisk. Særlig Forbindelse fik jeg med Olrik, der var 60 Aar og hurtig var avanceret frem ad den regulære Vej. Ikke længe efter hæmmedes hans betydelige Arbejdskraft desværre af en tiltagende Rystelamhed, saa at der ikke kunde være Spørgsmaal om at gøre ham til Grams Efterfølger, hvad han ellers havde haft Betingelser for. Hans Stemmegivning udmærkede sig ved sin koncentrerede Korthed og ved den rolige Vægt og Fasthed, hvormed den fremførtes. Han havde leveret gode og velskrevne strafferetlige Afhandlinger, som dog ikke havde opnaaet Antagelse til Disputats, var Medlem af den sidste Straffelovskommission, og hans modne »Dommerbetragtninger« var læseværdige for alle. Han bad mig overtage Hvervet som tilsynsførende med Bogsamlingen, idet han blev ærgerlig over, at Gram ikke vilde gaa med til Anskaffelsen af Arups Danmarks-historie, som Gram iøvrigt var meget begejstret for, men han holdt strikte paa Begrænsningen til Faglitteratur. Olrik blev imidlertid trods energisk Modstræben tvungen af Sygdommen til at opgive forskellige formentlig for mig egnede Hverv, som han lod mig overtage. Det var Affattelse af Meddelelserne til Tidsskriftet om vore Domme, Medlemskab ved Overfredningsnævnet (den Gang ulønnet) og Censorhvervet ved juridisk Eksamen, hvor han var Formand. Efter hans Forslag gik jeg ogsaa til Justitsminister Steincke om Overtagelse af hans Stilling i Overværgeraadet. Steincke havde andre Planer og udviklede for mig, at Dommere som oftest var »reaktionære«. I 1931, da han var 65 Aar, blev der uden Ansøgning givet Olrik Afsked med Grundlovspension og han døde 3 Aar efter.

Hvis jeg skulde gøre Rede for, hvorledes det arbejdende Kollegium virkede paa mig ved mit Komme, maatte jeg ty til et Naturindtryk ovre fra Skovene i Himmerland, nemlig af Blaakilde, denne største Kilde i Landet, der paa flad Mark vælder op med sine krystalklare Vandmasser, hvis Mægtighed kun viser sig ved nogle svage Krusninger paa Overfladen. »Alting gaar herinde ligesom af sig selv,« sagde Rump orienterende, og det gjorde det baade

foran og bag Skranken, i Udenværkerne hos Sekretærene og paa Justitskontoret og ikke at forglemme i Portnerens Marketenderi, naar Fru Svendsen Kl. 11½ havde dækket Bordet til Fællesfrokosten i Dommerværelset bag Salen. Denne Følelse af Respekt var ogsaa de øvrige af de nævnte Dommere hver for sig i Stand til at bibringe. Paa Grams højre Haand sad Krarup, en fin Jurist særlig i civile Sager, meget hensyntagende og med kirkelige Interesser. Han talte taalmodig om »den mig iboende Hovedpine«, der plagede ham meget, og han kunde være eftergivende ved Meningsforskel f. Eks. overfor Gram i en af Lenssagerne. Man havde ønsket ham til forskellige administrative Hverv, og ved sin Afsked, som han tog med 70 Aar, anmodedes han om at blive Ordensskatmester. Da han allerede var SK, fik han Dekorationen med Brillanter. Til venstre sad Lunn, en solid Dygtighed af mere praktisk Tilsnit. Han havde siddet i Overkrigsretten og var nu Medlem af Retsplejeudvalget sammen med Gram og af Overfredningsnævnet sammen med Olrik. Som Krarup (og Schou) var han Gram meget hengiven, og Meyer bemærkede humoristisk, at formedelst ham havde Gram to Stemmer, men det var maaske kun for Holbergcitatets Skyld. Han afgik et halvt Aar efter Gram i Alderen 74 Aar. Schou var som Olrik litterær Kriminalist, men det laa noget længere tilbage. I Kriminalretten havde Schou haft Hverv som Kommissionsdommer saaledes over Læge Nordentoft i Thisted, hvis samlede Forbrydelser først flere Aar efter blev klarlagt, og frem for alt over fhv. Minister A. Alberti, der forstod at trække Undersøgelsen ud med Benægtelser og Ræsonneren. Da han havde bevaret alle sine Breve, havde man dog deri gode Holdepunkter. Til Assistance ved Protokollen havde Schou haft Forfatteren Otto Rung, der nu var naaet til Højesteret som Protokolsekretær. Schou var i mange Aar Medlem af Landsskatteraadet og Formand for Akkordretten. Han var i Besiddelse af en kølig og velskolet Skarpsindighed og borede dybt i Spørgsmaalene; eksempelvis nævner jeg den anden Sag om Erstatning til Majoratsbesidderne for Jord til Husmandsbrug, Dom 1. September 1930, hvis Mellemstandpunkt, »18 Aar«, S. 65, han udformede. Nellesmann var Søn af Professor og Justitsminister, sidst Nationalbankdirektør Johs. Nellesmann, hvis ikke-demokratiske Synsmaader maaske i nogen Grad kunde mærkes hos ham. Hans Indstilling var iøvrigt den praktiske Fornuft. Da jeg paa Grund af mit Hverv med Bogtilsynet, og fordi jeg yndede at efterse gamle Voteringer, i Reglen blev tilbage i Retten noget over Kl. 2, og Nellesmann heller ikke altid havde Hast med at komme afsted, faldt vi ofte i Passiar, hvor han øste af sit Forraad af Anekdoter. Han vidste ogsaa noget om Retten i ældre Tid. Med Hensyn

til Nutiden var han naaet til det Resultat, at den mundtlige Procedure var kedsommelig at høre paa, og at den svenske högsta domstolens Referatprocedure langt maatte foretrækkes. For mig har den mundtlige Procedure altid været tiltrækkende at følge, og jeg har været en stor Beundrer af den gode Advokatur, men ikke fordi jeg tror, at man af Sagførerens Maade at tale paa kan drage Slutninger til, om han selv tror paa Sagen. Meyer, der sluttede Rækken af dem, der var kommen ind før 1919, altsaa ikke havde været i Landsret og som havde siddet i Kong Georgs Palæ, skal jeg komme tilbage til, da det tilfaldt ham at følge efter Gram.

Af den yngre Halvdel var Møller den første men dog to Aar yngre end Riise. Han havde som Kriminalretsassessor vist sin sociale Interesse i et Forsøg paa at organisere en Bekæmpelse af Betleri; han deltog i Retshjælpens Arbejde og i andet juridisk Samarbejde som juridisk Forening og Juristmøderne. Lejlighedsvis fremkom han med litterære Bidrag om Retsplejespørgsmaal, der interesserede ham. Han var i mange Aar Censor ogsaa som Formand og var af Gram udnævnt til hans Eftermand i den Suhrske Stiftelse. Hans lyriske og elskværdige Temperament udfoldede sig af og til under Frokosten i Toner eller Gestikulation, og i Samværet havde han for sit Vedkommende indført at ombytte den nedarvede given Haand om Morgenens med en Haandbevægelse, der hos Gram indbragte ham Navnet Mussolini. Riise havde før sin Tjeneste i Retterne i 11 Aar været Politiasistent i Odense, og de politimæssige Synspunkter i Sagerne fremdrog han gerne. Foruden at virke ved Huslejenævnene gjorde han et stort opofrende Arbejde som Formand i Foreningen af 1837 til forsømte Børns Frelse. Personlig var han venlig og tilbageholdende. Som Dommer maa han karakteriseres som solidt arbejdende, hans Votering var altid selvstændig og fremført særdeles velformet. Trolles Far havde været Højesteretsassessor men kun et halvt Aar, da han atter gik ud som Overformynder. Han var den ministerielt skolede Jurist, der i 7 Aar havde været Medlem af den skandinaviske Familierets Kommission; hans yngre Broder var Højesteretssagfører. Han havde Middelvejens bon sens og et formfuldendt Foredrag, og Gram havde tænkt sig ham som sin Efterfølger. Han døde allerede 1936, 64 Aar gammel. Rump havde tildels sammen med Olrik været beskæftiget med Udgivelse af Domssamlinger, han interesserede sig for Retsplejespørgsmaal og var 1928—31 Medlem af Retsplejeudvalget. Personlig var han stærk tilbageholdende, og skønt jeg lige til 1936 havde min Plads ved Siden af ham, havde jeg ikke Følelsen af at være kommen ham nærmere. I Kriminalretten havde Rump som Specialitet haft Kommissionsarbejde i Banksvindel-

affærer, hvoraf der havde været adskillige, først og fremmest Landmandsbanksagen, hvor han var med i Undersøgelsen. Under mit Ophold i Aalborg havde han været deroppe for at tage sig af en omfattende Svindelaffære i Diskontobankens underordnede Personale. Han ledede disse Sager paa en ejendommelig stilfærdig, næsten venlig Maade overfor de sigtede, men med knivskarp Fastholdelse af Lovens Grænser for det tilladelige og uden at dække noget med Barmhjertighedens Kaabe. Saaledes dissekerede han ogsaa i Retten Problemerne og fejrede Triumfer ved sin skarpe og originale Opfattelse. Ofte formaaede han dog ikke at overbevise Flertallet om sin Opfattelses Rigtighed, og man var vant til, at Rump stod med Dissens. Dog tror jeg ikke, at han var naaet til det Yderpunkt, som det ganske vist vilde være, at opsøge Dissensen for dens egen Skyld, og han var ikke afvisende for de mindre Kompromisser, der er nødvendige for at faa Sagen ført igennem. Det der var det vindende hos Rump, var den uforstyrrede Sindsro, hvormed han diskuterede sine Standpunkter, og den upersonlige Idealisme, man følte hos ham, Kunstneren Chr. Gotfred Rumps Søn. Det var jo ikke ukendt, at nogen i en Blanding af Magelighed og Opportunisme undlod at gøre sin i Virkeligheden afvigende Mening gældende eller tilkendegav kun at ville gøre dette, hvis en eller flere vilde gaa samme Vej. Rump havde ubetinget sine Meningers Mod. Det samme kom igen, naar Dommen skulde føres i Pennen. Den Gang anvendtes den kollektive Begrundelse, der begravede saa mange gode Tanker, og hvor alt kom an paa Korthed. Gram vilde helst sætte det hele op selv, og flere af de ældre Dommere forholdt sig meget ærbødigt dertil, men Rump kunde ihærdigt blive ved med sine Modforestillinger, til Gram endte med at erklære: »Nu maa det være nok, Højesteretsdommer Rump!« Rump døde uventet 30. Maj 1940, Aaret før han vilde have naaet Aldersgrænsen.

Ugedagen efter min Prøvetilladelse var jeg mødt i København. I 2 Dage auskulterede jeg for at vænne mig til Voteringsmaaden, derefter havde jeg 4 Prøvevoteringer, og da disse ved Afstemning var fundet tilfredsstillende, lykønskedes jeg som Kollega og blev dimitteret. 23. Oktober forelaa Udnævnelsen og 1. November 1925 begyndte min Funktion. Jeg var i mine 18 Aars Tjeneste saa heldig aldrig at maatte sende Sygemelding bortset fra 14 Dage med Muskelgigt i Grams Tid.

Skranken, hvorfra der procederedes, var i arkitektonisk Henseende det, der dominerede Salen. Fra Tilhørerpladsen set dækkede den Synet af det paa Gulvet uden Forhøjning staaende Dommer-

bord og havde en rektangulær ret stor Gulvflade. Ved Aabningen 1. Oktober 1919, da Otto Liebe paa Kollegernes Vegne tiltalte Retten, var efter Beretningen alle placeret tæt staaende indenfor dens fire Sider, men der var nok ogsaa en Dommer, der bemærkede, at det saa ud som en Fangetransport. Det var den skolede forensiske Veltalenhed, der lød fra denne Plads: først den rent objektive faktiske Fremstilling, derefter Argumentationen indtrængende men uden Deklamation, suppleret med Justitssekretærens eller hans Stedfortræders Oplæsning af Originaldokumenterne, Replik og Duplik uden personlige Finter. Kun sjældent faldt et Ord ind fra Præsidenten. Ikke helt sjældent optraadte Selvmødere, og der blev da set gennem Fingre med, at Talen oplæstes. Af de den Gang 28 procederende Sagførere var den nuværende Doyen Fritz Bülow den tredje ældste; 19 af dem er siden afgaaet ved Døden. Anklagemyndighedens Repræsentant var August Goll, Kriminalist og Forfatter, hvem Steincke havde hentet hertil fra Civildommerembedet i Nordre Birk, hvor han ikke trivedes. I Højesterets Skranke fandt han sit rette Virkefelt, mindre maaske i Embedets administrative Side.

Det skulde være det tiltrækkende ved at sidde i Højesteret at komme til at deltage i den endelige Afgørelse af samfundsmæssig betydningsfulde Retsspørgsmaal. Jeg oplevede ogsaa dette, og det lod ikke vente saa længe paa sig. Nogle af disse Tilfælde maa jeg nævne.

Organisationstanken havde gaaet sin Sejrsgang i Arbejderbefolkningen, hvis Mellemværender med de ligeledes organiserede Arbejdsgivere var henlagt til den faste Voldgiftsret og de faglige Voldgiftsretter navnlig ogsaa om Adgangen til Boykot eller Lock-out, hvorved visse Varsler skulde iagttages. Men Lovgivningen herom var ikke fuldstændig og tillige stod mange f. Eks. i Landbefolkningen uden Organisation. En Strid havde nu rejst sig overfor 13 Gaardejere, der udgjorde et Lag omkring den udtørrede tidligere Fjord Kolindsund ved Grenaa. Der krævedes af Landarbejdernes Organisation Antagelse af organiseret Arbejdskraft, og Afslaget derpaa havde ført til Boykot overfor Gaardejerne og en Købmand, der var deres Forretningsforbindelse. Striden gik tilbage til Efteraaret 1923, og baade Dansk Arbejdsmandsforbund og De samvirkende Fagforbund havde givet Tilslutning. Først 9. Juni 1926 faldt vor Dom i de boykottedes Erstatningssager, og modsat Østre Landsrets Dom og den almindelige Forventning gik den ud paa at tilstaa Erstatninger, der ved en supplerende Sag naaede op

paa 285,000 Kr. Sagen førtes frem af Højesteretssagførernes første Mand Otto Liebe, Formand for Sagførerraadet, der ret sjældent procederede. I Viborg havde han en Gang givet Møde for Sagførerraadet, der vilde skride ind mod et Medlem af Standen, der var blevet dømt for Betleri. Der havde jeg været med til at bremse Indtrykket af hans Veltalenhed dermed, at den daværende Retsplejelov kun ramte mislige Forhold i Sagførernæringen. Gram yndede ham ikke som Taler og kaldte ham paa Grund af hans livfulde Ageren for Rettens eller Skrankens »Balletmester«. Elegancen har nu ogsaa sin Berettigelse, og elegant var Liebe, da han patetisk sluttede «videant iudices, ne quid detrimenti capiat respublica» (Dommerne bør se til, at Staten ikke lider nogen Skade), efter at han omhyggelig havde udviklet, hvor omfattende og hvor ødelæggende denne ret enestaaende økonomiske Forfølgelse, der ogsaa var blevet fremdraget paa Rigsdagen, havde været. Om han havde næret nogen Tro paa, at det vilde lykkes for hans Mandanter at vende Stemningen, er vel mere tvivlsomt, og det mere juridiske overlod han til Retten at finde ud af. Organisationernes Repræsentant, Højesteretssagfører David, ogsaa en elegant Taler, var snarere sejrssikker i sin Hævdelse af den økonomiske Krigs naadeløse Berettigelse, og han ansaa det for overflødigt at gaa ind paa de »Ønskesedler«, hvori Sagsøgerne havde opgjort deres Tab. At der havde været nogen Overdrivelse i de anvendte Kampmidler, kunde nu ikke nægtes, men kun hvis det havde betydet noget væsentligt, kunde der tillægges det Virkning. Her havde det for flere af Dommerne Betydning, at Voldgiftsretsloven har Forudsætninger om Sympatistrejker som berettigede, og man fandt det stridende mod Sagens Natur at stille uorganiserede Arbejdsgivere stærkere end organiserede i Kampen. Som en, der teknisk ikke var fortrolig med Voldgiftsretsreglerne og fra andre Rets-sager ikke havde særlig Sympati for Organisationernes Metoder, kunde jeg ikke lade denne sidste Sætning gælde, og hvad Sympatistrejkerne angaar, hæftede jeg mig med størst mulig Energi ved dette, at der her var et Omraade, hvor der retsdannende kunde sættes ind af Domstolene nemlig ved at dømme det retstridigt at agitere for at fremkalde Sympatiaktioner ved at lægge Pres paa Tredjemænd, der overladt til sig selv havde holdt sig udenfor, men nu under Presset greb til Stridsøksen mod dem, de andre ved en saadan »indirekte Blokade« søgte at faa Ram paa. Netop dette var sket her i stor Stil og med skæbnsvangre Resultater. Selve denne Tanke havde der før været gjort Anvendelse af, men den havde ikke været formuleret eller navngivet. Særlig derved blev Dommen betydningsfuld. Derimod havde Domstolene

intet at gøre med, om der forsaavidt laa noget berettiget til Grund for Aktionen, at de paagældende Landarbejdere i Kolindsund var økonomisk underbudt og daarlig holdt. Da Grams Tilslutning som femte Stemme til Domfældelsen som før nævnt havde været en Overraskelse, stod han stærkt overfor Olrik og mig, der skulde deltage i Domsaffattelsen. Ikke blot forlangte han en Nedskæring af Beløbet, hvortil Proceduren ikke gav Anledning, men Synspunktet om indirekte Blokades Retstridighed, som han under Voteringen havde taget et halvt Forbehold overfor, kunde været sat stærkere frem. Dette har ogsaa sat Spor i Litteraturen, hvor Principperne i Stedet for er søgt underbygget ved Hjælp af engelsk Ret, der nu en Gang ikke er dansk, »18 Aar« S. 28 ff. Jeg søgte Lejlighed til snarest mulig at give en sammenhængende Fremstilling af »Retten til Kamp udenfor Kollektivaftalernes Omraade«, der fremkom i Tidsskriftet for 1927. Aaret efter skrev Carl Ussing i Ugeskriftet en Fremstilling om Emnet, som Gram lagde megen Vægt paa efter den Respekt, han havde for Ussing som Autoritet i Arbejdsret. Den godkendte Dommenes Berettigelse. Aaret før havde jeg i Aalborg talt om Sagen med Sagfører Knud Petersen, der beklagede, at man skulde være kommen saa vidt i tilladt økonomisk Forfølgelse, og jeg havde kunnet være enig med ham, men noget andet var jo, om man kunde komme det til Livs. I »18 Aar« S. 35 har jeg omtalt den Betydning, Dommene fik i Agitationen for offentlig Votering i Højesteret og som Udgangspunkt for den af Venstre gennemførte Lov om Værn for Erhvervs- og Arbejdsmæssigheden, som det omvendt blev Socialdemokratiets Opgave at faa ophævet i 1937, uden at Dommenes Standpunkt dog derved blev berørt. Paa dette Sted nævner jeg, at Dommene havde haft Betydning for mig personlig ved at øge min Tillid til mit Skøn.

Fra det samme Synspunkt maa jeg ogsaa omtale Dommen af 16. April 1928, der var Efterslæt af den store Retstvist omtrent 8 Aar forinden, der drejede sig om Grundlovsmæssigheden af Lensafløsningsloven af 4. Oktober 1919. Nu angik Søgsmålet mod Staten Administrationens, Overskyldraadets Fremfærd ved at lade Vurderingsmyndighederne i deres Udregning af Erstatning for Jord afstaaet til Husmandsbrug tage Vurderingen til Ejendoms-skyld til Udgangspunkt. Loven foreskrev den Pris, som en forstandig Køber maatte antages at ville give for Jorden, saafremt den tilhørte en middelstor Bondegaard. Hvis Ejendomsskyldvurderingen, der efter Reglerne skulde gaa ud fra Forudsætningen om Jorder i middelgod Kvalitet, og som nu skulde suppleres med Oplysning om specielle Afvigelser herfra, havde været udført med

Køb og Salg for Øje, havde alt været godt, men den var sket med Beskatning for Øje, og skønt paa Papiret ens faktisk lavere. Modsat Landsretten gik Højesteret mod Staten med 6 mod 4 Stemmer, et Resultat jeg stærkt gik ind for, skønt det havde den Betænkelighed, at Retten ikke var kompetent til selv at sætte Erstatningens Størrelse for den Ejendom, her var Tale om, da Vurderingen var lagt i Myndighedernes Haand, men kun kunde kassere den skete Vurdering. Hvis den nye Ansættelse blev den samme, havde Højesteret da ført et Slag i Luften, hvad ikke var tiltalende. En tidligere Sag, »18 Aar« S. 47, var det lykkedes mig at faa givet det Udfald, at den administrative Myndighed, der efter Loven skulde fastsætte Erstatningen for at forsyne en Bygning nær ved Banen med brandfrit Tag, ikke kunde fritages for at lade Domstolene prøve de herved anvendte Principper, »Tabsberegningen« modsat »Prisberegningen«, som den var Herre over; herom havde jeg skrevet i U. f. R. 1926. Ganske samme Synspunkt kunde anlægges her. For de 4 af Dommerne, der havde været med i den ca. 8 Aar gamle Sag, vejede der til, at Ministeriet under denne havde givet stærke Forsikringer om fuldstændig Erstatning, naar man kom til Afstaaelserne. Tilliden til, at der vilde komme noget positivt ud af Sagen, blev heller ikke skuffet. Da Ejeren ikke var tilfreds med Overskyldraadets Forhøjelse paa 40.000 Kr. og anlagde ny Sag, fandtes denne Ansættelse ganske vist at maatte blive staaende, men der afæskedes Overskyldraadet principielle Udtalelser, hvortil Retten tog Standpunkt, og Resultatet blev en Revision af alle de paagældende Sager, der medførte Udbetalinger af ca. 4.290.000 Kr., »18 Aar« S. 62 ff.

Foran S. 149 er omtalt min Afhandling 1925 om Domstolenes Kompetence til at tilsidesætte Foreningsvedtægter, der savner Garantier for upartisk Afgørelse af Tvist. Højesteret gjorde Anvendelse heraf, idet Gram, da han i en Sag gjordes opmærksom paa, at dette kunde anvendes, med et Smil tilføjede »allerede« til den Begrundelse for Resultatet, som Landsretten havde søgt i den paagældende Tvistigheds meget specielle Art. Endnu i Grams Tid forekom den første Sag om Anvendelse af Blodtyper efter Systemet ABO til Oplysning om Faderskab. Specialisten, Professor Oluf Thomsen, der havde udtaget Prøverne, optraadte i Skranken med et oplysende Foredrag, og Retten tillagde i Dom 20. Juni 1928 Undersøgelsens Udfald Betydning af et Indicium, der i Forbindelse med anden Oplysning gav Bevis for gift Kvindes Barns manglende Ægthed. For at befri Retten for kværulantforrykte Personers Sagsanlæg gik Dom 11. September 1928 den Vej at afvise Vedkommende som processuelt inhabil ifølge Lægeattest. Deres Stæv-

ninger om det paagældende Anliggende blev derpaa henlagt uden Fremme.

Jeg var førstvoterende i 3 Aar, og der stilledes til førstvoterende særlige Krav med Hensyn til Udførlighed, selv om den ældre Skik at forlange et faktisk Referat af Sagen var bortfaldet — for det historiske Studium har den stor Betydning — og da jeg prøvovoterede, blev den ogsaa ved denne Lejlighed opgivet. Da jeg i de første Maaneder havde Bolig hos min Broder Erik paa Frederiksberg, opholdt jeg mig til ud paa Aftenen i Retten for at forberede mig til den følgende Dag ved Studiet af de for en Uge ad Gangen uddelte Ekstrakter af Sagernes Dokumenter. Retten blev mit andet Hjem, og jeg har i det hele taget tilbragt mange Timer alene i Rettens Lokaler ogsaa som Dommer.

Det var en ikke ubetydelig Overgang fra Landsretten. Det i Forhold til denne tredoblede eller endnu større Kollegium, der, naar Sagførerne var traadt af, tog Ordet for at afgøre Sagen, var imponerende. Det foregik ved, at Dommerne simpelthen blev siddende paa deres Pladser, og saasnart Salen iøvrigt var tom, og de to Protokolsekretærer havde indtaget deres Pladser foran Skranken for at referere, rejste den yngste sig efter et Nik fra Præsidenten og fremsatte sin Udvikling. Derpaa fulgte de øvrige efter Alder til Præsidenten, ligeledes staaende, og undertiden ønskedes nye Udtalelser, ligesom Udsættelse kunde ske. Anden Akt var Tilvebringelsen af Domsudkastet, der foregik i Præsidentens Værelse under Ledelse af denne med to tilkaldte Dommere af Flerallet, i Reglen altsaa med førstvoterende, der førte Pennen. 3. Akt var Oplæsningen ved den yngste af dette Udkast for Resten af Dommerholdet i Dommerværelset bag Salen, Drøftelse og endelig Vedtagelse. Derpaa overgaves det den Protokolsekretær, der havde at indføre det i Dombogen, og Præsidenten underskrev efter først at have konfereret det indførte med yngste Udkastdeltager. Endelig foregik Oplæsningen i Salen for aabne Døre, oprindelig med Dommere ved Bordet; i Slutningen af min Tid blev dette sidste dog af og til opgivet. De røde Fløjlskapper med hvide Brømmer var Enevældens Farve, der oprindelig ogsaa havde behersket Assessorers og Advokaters under Kapperne baarne Uniformsfrakker, indtil den fri Forfatning havde indført den blaa; Vest og Benklæder bares civile. Ordner maatte ikke bæres til Kappen.

Det Ritual, der saaledes i Modsætning til Landsrettens traditionsløse Omgangsform beherskede Dommernes Arbejdsmaade, viste sig ogsaa i Sagførernes Optræden. Efterat Dommerne havde taget Plads, traadte de ind i Salen, den ældste foran den yngste og

bag den Sekretær, der havde hentet dem i Advokatværelset; de placerede sig efter Alder i Fællesskranken og hilste Retten. Afgangen skete ligeledes i Rækkefølge. Der fremkom en altid inciterende, anskuelig Modsætning mellem det stilfulde og tilbage mod Rettens Fortid pegende Interiør og saa Sagens Emne, der tilhørte Nutiden; det var selve Lovens Dobbeltthed anskueliggjort: at betjene Dagen og at gøre det ved at lade Fortiden leve og forny sig. Derimod havde der i Tidens Løb ikke i Retten været lagt Vægt paa at samle et fyldigt Billedmateriale af Medlemmerne; ikke et eneste Maleri fandtes. Hos Sagførererne var der en Del mere.

Rettens samlede Møde til Nytaar og paa Kongens Fødselsdag i September var en Nyhed for mig. Gram mødte udekoreret og som han Møller, Riise og Rump. De Udtalelser, der ved disse Lejligheder da og senere fremførtes fra begge Sider, var altid ganske korte, og Kongen gik ikke ind paa Rettens Problemer. 2 Gange har jeg mødt til Nytaarsfest paa Amalienborg, inden Lokalerne paa Christiansborg toges i Brug. Det var ganske muntert at begive sig fra Christian VII's Palæ ad Kolonnadens dækkede Gang til Christian IX's Palæ, hvor der var kunstneriske Præstationer (Oplæsning eller Musik). 15. November 1927 afsløredes Anne Marie Carl Nielsens Rytterstatue af Christian IX paa Ridebanen. Foran Ridehuset og Hofteatret var rejst Pavilloner med Halvtæg, i sidstnævnte stod Tjenestemændene tæt i Uniformer og Kapper (Vinterfrakker) under den korte Ceremoni. Gram havde tænkt sig at klare det alene og ikke at spille Rettens Tid; men der var Ønske om at komme med, og vi vendte tilbage til Salen.

I de første Dage af Marts 1927 meddelte Gram, at han i Retsplejeudvalget havde givet til Kende, at han ønskede at fratræde som Formand og Medlem. Arbejdet dør begyndte at trætte ham, men Perioden udløb først 30. September 1928. Om han vilde fortsætte i Retten, naar han om 5 Maaneder var blevet 70, kunde han ikke sige. Dette toges til Efterretning, og 21. April skulde nyt Valg foretages, hvorom det hedder i min Dagbog: »Gram foreslaar Trolle, der kraftigt vægrer sig under Henvisning til manglende Interesse, Rump foreslaar Topsøe-Jensen, der undslaar sig af Hensyn til Faste Voldgift. Møller og Nellesmann ligeledes uvillige. Jeg spørges og vil ikke modsætte mig, hvorpaa jeg vælges.« Hvervet var ulønnet. Saa kom første Møde i Retsplejeudvalget, hvor Lunn og jeg sad fra Højesteret. Næstformanden, Højesteretssagfører N. H. Bache, ledede Valg af Formand. Ved den tilsvarende Lejlighed i 1919 havde han gjort Indsigelse mod uden videre at vælge Højesteretspræsidenten: her i Udvalget sad man nemlig blot som

Jurister, og alle var lige; men som den »fremragende Jurist« var Gram saa blevet valgt. At Bache selv med tilsvarende Begrundelse maatte blive Næstformand, var jo i sin Orden. Her stillede han nu Forslag om Landsdommer C. Bærentsen, der ogsaa var en utvivlsom Kapacitet i Retspleje. Valget mellem ham og Lunn faldt ud til Fordel for Bærentsen, der trods oprindelig Modstræben ikke sagde nej. Det var Baches kendte Hobby at drille Højesteret og Højesteretsdommerne, og saglig set havde han Uret. Naar det ikke har praktisk Betydning at foretage Mandjævning for at faa en Lederstilling besat, og man har Rang eller Aldersorden at holde sig til, er det en Fordel at undgaa den dermed følgende Spænding, Nag, Ærgrelse osv. Ingen vilde have været en mere loyal og hensyntagende Leder end Lunn. Pligten til at vise Initiativ og Arbejdsvilje havde hvert Medlem og ogsaa lige Adgang til at gøre dette i Underudvalgene, hvor det egentlige Arbejde blev udført. Lunn blev ganske rolig siddende til sin Afsked 1. April 1929.

I Marts 1928 blev jeg efter Olrik Medlem af Overfredningsnævnet, da ingen andre havde Lyst til Hvervet. Overformynder Ingerslev var Formand, men afløstes nogle Maaneder senere af fhv. Statsminister og Overformynder M. P. Friis.

15. Marts s. A. udkom paa Hagerups Forlag min Bog: Anders Sandøe Ørsted som Dommer. Den var bekostet af det Ørstedske Prismedaillelegat, hvis Formand, Præsident Gram, sekunderet af Professor Poul Johs. Jørgensen og den senere Retspræsident L. N. Hvidt havde vist Foretagendet megen Velvilje og ydet et smukt Honorar. Legatet staar dog ikke som Udgiver. Gennemgangen paa Landsarkivet og i Højesterets Arkiv af Ørsteds Vota havde ikke skuffet mine Forventninger i Retning af at vise Vekselvirkningen hos ham af Teori og Praxis saa vel som hans høje Standard som Dommer.

Efter Audiensen til Kongens Fødselsdag 26. September s. A. forkyndte Gram, at han nu gik, og i Begyndelsen af Oktober — da Ministeriet ikke havde villet give Slip paa ham allerede pr. 1. Oktober — afholdt han Afstemning om Efterfølgeren, »18 Aar«, S. 52 f. Sin Skuffelse over heller ikke denne Gang at have kunnet bevæge Trolle til at overtage Byrden og Ansvar, saa at Cosmus Meyer, til hvem Forholdet af mig ubekendte Grunde var køligt, blev Manden, lagde han ikke Skjul paa, da han om Eftermiddagen gik fra Retten, og til mig, der stod i Dommerværelset, med en utilfreds Mine udbrød: »Naa, det blev altsaa Resultatet!« Der havde været Stemmer baade for Meyer og Trolle, men Tallet blev ikke meddelt os. Justitsminister Rytter opfordrede forgæves Trolle til at lade sig udnævne. Trolle meddelte mig sin Forbavselse over

Topsøe-Jensens Ærgerrighed ved at gøre sig Forhaabninger om at blev indstillet.

Ikke længe efter, i Februar 1929, engageredes jeg til at besørge den Udgave af Ørsteds juridiske Arbejder, som Bestyrelsen for den sammen med Prismedaillelegatet bestyrede Hundredaarsfond i saa mange Aar havde haft paa sit Program (Juristen 1941 og 1951). Man var naaet til det Punkt, da man vilde sige »nu eller aldrig«, og da jeg var villig, blev det altsaa »nu«. Med nogen Forkortelse vedtoges min Plan, og Poul Johs. Jørgensen opgav den Tanke ikke at optrykke Haandbogen og Eunomia, hvoraf der ikke var mange Eksemplarer tilbage. Der ønskedes ikke tilføjet forklarende og oplysende Noter, men udførlige Registre og Sidehenvisninger til Originalerne. Udgivelsen fremmedes saaledes, at »Anders Sandøe Ørsteds Skrifter i Udvalg« udkom 1930—33 i 6 Bind, nemlig privatretlige I og II, strafferetlige I og II, processuelle og blandede. Da jeg 1933 var blevet Grams Efterfølger i Legatbestyrelsen, lod vi Fonden som 7. Bind udgive moralfilosofiske Skrifter i Udvalg. I senere Aar er hertil kommet »Arbejder om Trykkefriheden« i 1947 udarbejdet af min Søn, Arkivar, Dr. phil. Harald Jørgensen, tillige indeholdende Optryk af Ørsteds Fortolkning af Trykkefrihedsfdg. 27. September 1799, i 1948 den af mig forfattede Bog: De Ørstedske Straffelove og i 1851, Legatets Jubilæumsaar som hundreedaarigt, Ørsteds Af mit Livs og min Tids Historie. Ved Forkortelserne heri havde jeg konfereret med Poul Johs. Jørgensens Eftermand i Bestyrelsen, Professor, Dr. jur. Stig Juul, iøvrigt var Udgivelsen besørget af mig. I 1933 udgav jeg med Støtte af Carlsbergfondet Bogen »Anders Sandøe Ørsted, hans Liv og Arbejde«, og jeg har ikke ladet det mangle paa Tidsskriftartikler for at uddybe Forstaaelsen og vække Interessen for Ørsteds Personlighed. Disse Artikler har været: Grundtanker hos A. S. Ø. (Tilskueren 1936), A. S. Ø. (Juristen 1940), Dansk Retsudvikling siden A. S. Ø. (Nordisk Tidsskrift 1941), A. S. Ø. paa den grundlovgivende Rigsforsamling (Juristen 1942), A. S. Ø. (Danmark 1942), A. S. Ø.s almindelige Ideer (Nordisk Tidsskrift 1947), A. S. Ø. som Humanist (Ord och Bild 1951) og A. S. Ø. i 1850-erne (Nordisk Tidsskrift 1951).

I Forbindelse med denne Oversigt over Ørstedlitteratur fra min Tid vil jeg gøre nogle Bemærkninger om hele den større Ørstedbevægelse, hvori den indgaar, Bevægelsen for, at Ørsteds juridiske Arbejder fortsat kan øve en Virkning, og for at Mindet om hans Personlighed kan virke paa Sindene.

Da Højesteretsassessor H. J. Koefoed og Højesteretsadvokat

P. Salicath med andre af Ørsteds Venner fik sat i Scene, at der i 1851 ved den 72-aarige Ørsteds Embedsjubilæum eller rettere (da han i 3 Aar havde været Privatmand) 50-Aaret for hans første Indtræden i Statstjenesten stiftedes et dansk-norsk Legat bærende hans Navn, var det i den rette Stund. Det gunstige Indtryk af ham som Videnskabsmanden, Embedsmanden og Kongens Repræsentant i Stænderne kunde hos Fremskridtspartierne endnu holde det ugunstige politiske Indtryk fra de 3 sidste Aar i Skak. Efter hans Ministertid 1853—54 vilde det have været for silde. Nu havde Legatet naaet at fastslaa, at der i hvert Fald paa det videnskabelige Omraade tilkom ham en Plads som Fører, og de politiske Bølger formaaede ikke at skylle ham bort. Dette bekræftedes, hver Gang hans Navn brugtes til at hædre videnskabelig Bedrift, og med det som Udgangspunkt kunde der regnes med, at Dommen om ham i det hele vilde blive ændret; L. Kochs Bog fra 1899 maa i den Henseende nævnes. I 1878 samledes saa især ved A. F. Kriegers Bestræbelser de Midler, der skulde bruges til Litteratur af og om ham, og det Nellemann-Øllgaard-Goos'ske Værk om Ørsteds videnskabelige Betydning samt Axel Raphaels Register gjorde Begyndelsen.

Men siden Ørsted i 1830-erne lagde Pennen som juridisk Forfatter, har Retssystemet forandret sin Skikkelse. Som Lærebøger er hans Skrifter ikke brugelige, og Eftertiden vil da spørge os om, hvori Værdien bestaar. Ja, det er altsaa noget, der ligger udenfor Lærebøgerne, hvormed ikke omvendt er sagt, at Ørsted var Geniet. Dette Udtryk synes mig nærmest anvendeligt paa den, der aabner helt nye Veje, og hans Kendemærke var vel netop at være intenst indlevet i de Samfundsforhold, hans Tid kendte og følte Trang til. Ørsted var ikke den ensomme Tænker, men den alsidige Jurist i Statens Tjeneste, som det fremgaar af hans Levnedsbog, der bør ses som Baggrunden for hans Skrifter.

Vi ser ham 22 Aar gammel begynde som Assessor i Hof- og Stadsretten (senere tillige Overret) og efterat have siddet 2½ Aar i Højesteret at gaa ind i Danske Kancellis 2. Departement (Justitsvæsenet) i Alderen 34½ Aar. 12 Aar senere forlader han Departementet og bliver Generalprokurør. I Aarene 1835—44 er han kgl. Kommissarius i Roskilde og Viborg Stænder og fra 1842 Gehejme-statsminister. Han afskediges i Marts 1848 og er senere i den grundlovgivende Rigsforsamling og fra 1850 i Landstinget samt 1853—54 Premierminister. Han døde 1860 i Alderen 81½ Aar. Han gennemlevede fra sine opvakte Drengaar til sin aandsfriske Alderdom hele Løbet fra Enevældens stærkeste Udfoldelse i de store Landboreformer til Indførelsen af den fri Forfatning i Danmark og Anstrængelserne for at skabe en Enhed af Monarkiets danske og tyske

Bestanddele. Han uddannede tidlig sin samfundsmæssige Opfattelse, og den holdt han fast ved. Under Kongen burde alle Befolkningsdele underordne sig i national Fordragelighed for at give Staten Fasthed og Trivsel. Den loyale Embedsmand havde overfor Kongen Ret til at være frimodig, og hans Medborgere havde af ham Krav paa alt, hvad han kunde udrette. Disse den oplyste og liberale Enevældes Idealer var han tro, skønt det kostede ham Modgang overfor foresatte og Kolleger i Kancelliet og overfor Kongen, der 1826 forbød ham ny Skribentvirksomhed. Overfor Befolkningen kostede det ham Popularitet og indbragte ham Miskendelse af hans liberale Holdning. Men Ørsted fortsatte trolig og ofrede sig efter 1848 for en endnu mere brydsom og utaknemmelig Opgave, alt for at se virkeliggjort, hvad der efter hans Overbevisning krævedes af Statens Tarv. Ved Siden af dette Arbejdsstof ligger altsaa Skrifterne i deres Mangfoldighed, snart som bindtykke Noter til juridiske Lærebøger, snart som Tidsskriftartikler eller i en Samling Afhandlinger, efterhaanden dækkende næsten hele Retssystemet og rækkende fra Forfatterens første Ungdomsaar til 1835, da de sidste tilladte Dele kom frem. Det var helt igennem en Praktikers Værk, bygget op paa Erfaringer fra hans Virksomhed i Retten eller Administrationen samtidig med, at der i dem indgik et Studium af fremmed Ret.

Allerede fordi Ørsteds Skrifter er over 100 Aar gamle, har de for Nutiden deres særegne Udseende. Men han har tillige sin egen Sprogtone, og Stilen er Manden. I hans rene Dansk fremlyser som Særpræg det prunkløse og det samvittighedsfulde, og de efterlader et Personlighedspræg. Læseren maa mindes, hvad hans Biografi lærer om rank Holdning og Ufortrødenhed under Modstand og Miskendelse. Det prunkløse betød, at han ikke forlangte noget for sig, og det samvittighedsfulde, at han ikke slap Opgaven, før alt var gjort for den forsvarlige Løsning; gennem hans Stil lytter vi os dertil.

I stort Omfang blev Ørsteds Fortolkninger af gældende Ret antaget som Norm af hans Samtid og nærmeste Eftertid. Den unge Assessor mødte med sit friske Blik paa Praktikernes Opfattelser og Lærebogsmeningerne. Han havde et oppositionelt Anlæg, men parret med Besindighed, og han blev kun hidsig, naar han mente at møde bevidst Tværhed eller Ondsindethed. Uden Lovforandring foregaar der af og til væsentlige Forandringer i det praktiske Retsliv derved, at Myndighederne forandrer Signalerne. Kort før 1919 foregik der f. Eks. en virkningsfuld Stramning af Anstandsreglernes Brug i den københavnske Landsover- samt Hof- og Stadsret. Paa samme Maade kan nye Lovfortolkninger virke, og dette var

Ørsteds rette Omraade. Han bekæmpede med praktisk Sigte vrang Tendenser eller urigtige Forfattermeninger, danske og fremmede, for at lede Retter og Øvrigheder ind paa bedre Spor. For os faar hans Udviklinger dels historisk, dels metodisk Interesse. Da Tiden gennem yngre Lovgivning nu har slettet Sporene af Ørsteds Hænders Gerning, vil man maaske sige, at Skrifterne »kun har historisk (underforstaaet: ingen) Interesse«. Men man skulde ikke sige »kun«, det historiske er en positiv og meget fin Egenskab. Ved Tilegnelse af den kan vi hæve os til det overlegne Syn paa Dagens Retstilstand, at den er undergivet et lignende Skred, saa at Rets-systemet for os holder op med at være et statisk Hele. Bortset herfra har Skrifterne Værdi ved at afgive Forbilleder for lovfortolkende Virksomhed og for juridisk konstruerende Virksomhed. Han uddybede Fortolkningsreglerne i mange Sondringer og haandterede dem selv overlegent. Hvis man saa vil indvende, at der ingen Grund er til at gaa tilbage til hans Dage og den Tids forladte Retsregler, vil jeg fremhæve, at kun det Studieobjekt, som den afsluttede Fortid repræsenterer, er i fuldkommen Ro. Knud Berlin skrev en Disputats, der kulminerede i Undersøgelsen af de kongeudnævnte Landstingsmænds Stilling ved en Opløsning af Tinget. I Følelsen af, at han som politisk interesseret Samtidig ikke kunde være uhildet, maatte han lade Spørgsmaalets Besvarelse staa aaben. Og dertil kommer, at Ørsted kan anses som Mesterkirurgen, til hvem Læger strømmer for at se, hvorledes han fører Kniven. Naturligvis maa dette Studium gøres med Datidens Redskaber, en lille »Ørstedsk Lovsamling« vilde derfor være ønskelig. Med det anførte skal ikke være sagt, at Læsningen ikke kan ægge til Modsigelse. I sin Afhandling om Udfindelse af Stemmeflertallet i kollegiale Retter tror jeg f. Eks. ikke, at han har truffet det rette hverken efter Højesterets Praksis eller ialtfald efter de nugældende Regler om Domsaffattelse (Juristen 1943). Som Lovkoncipient er hans lovformulerende Evne fortræffelig, men flere af hans strafferetlige Forslag, der heller ikke blev gennemført, har forekommet mig doktrinære og upraktiske.

Ørsted havde som Student ofret Kants Filosofi og særlig hans Morallære et energisk Studium og ført Diskussion derom med forskellige. Han skrev om Statens Forhold til Religionen og om Regel og Skøn paa det etiske Omraade. Mod Filosofen Fichte indvendte han med meget Eftertryk, at Retsreglerne ikke kan opretholdes blot ved politimæssig Tvang, men at Frivilligheden, derunder den af Pligtfølelsen ledede, maa virke med. Disse Arbejder var ikke noget, han havde lagt til Side eller holdt adskilt fra det senere juridiske. Han smelter det tværtimod sammen dermed for lejligh-

hedsviis at minde om det. Han har altsaa aabnet Perspektivet til de Retsordenen underliggende Kræfter i Befolkningen og viser sig derved som den alsidige Humanist. Dette skænker hans Skrifter en Modenhed og omgiver dem med et Trylleri, der kan lønne megen Umage. For mig personlig var det en Lykke, at jeg kom ind i den Ørstedeske Bevægelse.

Jeg vender tilbage til Arbejdet i Retsplejeudvalget og litterær Virksomhed i Resten af Grams Tid. Udvalget havde hidtil holdt Møder hos Formanden i Præsidentværelset. Den Omstændighed, at Formandsskabet ikke længere var hos et Medlem af Højesteret, bevirkede ikke — hvad N. H. Bache næppe havde tænkt over — at Udvalget nu maatte søge sig Lokaler i Landsretten eller andetsteds i Byen, idet Gram anviste Bærentsen Lokale i Kæremaals-salen. Fra 1927 kan jeg nævne, at et af mig stillet Forslag om, at Sigtede kan faa sin valgte Forsvarer beskikket som offentlig Forsvarer, formuleredes til en Regel om Vederlag til den valgte Forsvarer, der gennemførtes 1932.

Det gik mig med Højesteret, som det var gaaet mig med Rets-reformen: før jeg personlig stod overfor den, havde den ikke beskæftiget mig. Nu, da jeg var der, følte jeg Lyst til at trænge ind i det forhen tillukkede Omraade i størst mulig Omfang. To Emner hæftede jeg mig ved: vore Rigsretssager fra 1856, 1877 og 1910 og Højesterets Domme i Provisorieaarene. Allerede i den første Sommerferie i 1926 gennemgik jeg de trykte Beretninger fra Rigsretterne, og Gram gav Tilladelse til at efterse Voteringen i Sagen fra 1856, der ved de i sin Tid udsprede fejlagtige Beretninger har særlig historisk Interesse. Afhandlingen fremkom Aaret efter i Tidsskriftet. Hvad Højesteretsdommene angaar, kendte jeg paa Forhaand ikke nærmere til dem saa lidt som til Rigsretsdommene, men jeg havde en stærk Formodning, der i høj Grad bestyrkedes, om, at Venstrepartierne m. fl. uden megen Kritik og Undersøgelse havde tillagt Højesteret altfor megen Understøttelse af de provisoriske Love og Glubskhed med strænge Straffe, medens dens Resultater i Virkeligheden gennemgaaende var mere moderate end Underinstansens. Det var en gammel Interesse, jeg her fik tilfredsstillet, da jeg i mine tidlige Aar havde hørt en hel Del om Provisorierne og deres Mænd og ogsaa kendte lidt til Højskolefolkene, der nærmest havde været Opponentterne. Til Fremstillingen var det ønskeligt at kunne gengive Partier af Stemmegivningen. Gram var meget imødekommende, men det skulde dog drøftes ved Frokosten, og navnlig en enkelt Dommer (L. A. Schou) ytrede for Tiden Betæneligheder »paa Grund af Uroen om Voteringsspørgsmaalet«.

som Retten skulde til at give Erklæring om. Da jeg Aaret efter kom igen, var der ikke Indsigelser, men en enkelt Dommer (V. Topsøe-Jensen) ønskede en fast Grænse vedtaget, men gerne saa sent som 1900. Da jeg allerede havde saa megen Erfaring, at jeg indsaa, at Vedtagelse i Kollegiet af en saadan Regel aldrig vilde komme i Stand, udtog jeg de paagældende Steder og fik Afhandlingen trykt i Gads danske Magasin 1927. Da jeg paany trykte den i Bidrag til Højesterets Historie (1939), tog jeg ikke i Betænkning at gøre det uden Afkortning.

Naar jeg ser paa Listen over mit Skriveri i den Gram'ske Periode, altsaa til November 1928, udgjorde det medregnet Ørsted-bogen 70 Bidrag, der iøvrigt er optaget i Tidsskrifter og Aviser, derunder især Berlingske Tidendes Afdeling Lov og Ret og Sagfører-bladet, begge under Redaktion af den aktive Overretssagfører Henrik Sachs. Der var deri endnu adskilligt om Nævningesagerne, særlig Polemik med forskellige Sagførere om den rette Procedure. Der var Anmeldelser og Omtale af processuelle Forhold, aktuelle eller ældre. Foruden de efter Olrik overtagne Meddelelser til Tidsskriftet om Højesterets Praksis leverede jeg til Nordisk administrativ Tidsskrift, Redaktør Aage Sachs, Referater af Højesteretsdomme af administrativ Interesse. Nogle Afhandlinger stod i Forbindelse med Rettens Domme, saaledes om Begrænsninger i Tilbageholdsretten (U. f. R. 1926) og om Blodprøvesagerne; i Strafferetstidsskriftet 1928 kommenteredes en Kommissionsforhandling om Presse-lovens Revision.

En større Plan havde jeg i Marts 1928 fattet om at fortsætte Sophus Vedels Højesteretshistorie, der slutter 1790, og føre den frem til Rigernes Adskillelse i 1814. Skønt Vedel udtalte, at den følgende Tid formentlig var uden Interesse, viste det sig dog, at han selv havde efterladt Manuskriptet til en Fortsættelse netop til 1814, og efterat jeg i Ferien 1929 havde gjort mig færdig, fremsendtes det af hans Bo til Retten. Det skal indrømmes, at Kilderne ikke flyder stærkt og rigeligt. Der foreligger ikke samtidige Skildringer af Personligheder eller Episoder og ikke Memoirer. Da det vilde have været majestætsfornærmende at udtale sig stærkt kritisk om Retten og dens Arbejde i Almindelighed eller i enkelte Sager, forefindes heller ikke saadant. Erklæringsprotokollerne indeholdt dog en hel Del. Desuden gennemgik jeg Voteringsprotokollerne og omtalte derfra Domme, som forekom mig at indeholde noget karakteristisk eller tidspræget, som kunde interessere Jurister. Det var vist ikke et Udvalg og en Omtale, der kunde tilfredsstille en systematisk retshistorisk Indsigt, men saalænge Videnskaben ikke selv har overkommet at bearbejde Feltet, har den næppe

Ret til at være kræsen. Særlig berigende fandt jeg Læsningen af de gamle, ofte udmærket gengivne Dommerudtalelser (flere var jo ogsaa skriftlige). Jeg blev saa fortrolig med Navne som Colbjørnsen, Holtermann, Graah osv., som om det var mine Kolleger, og genkendte deres særlige Tendenser overfor Sagerne. Højesteret, som jeg kendte den, udvidede sig og voksede langt tilbage i Tiden stadig »sig selv lig«, som man sagde med Henblik paa Præjudikater. Min Begejstring herover havde et Par Steder, S. 11 f. og 167 f., sat sig Spor i nogle almindelig holdte Udviklinger, der viste sig at være faldet Præsident Gram for Brystet, da Bogen — med Støtte af Carlsbergfondet — udkom i 1930. En Aften ringede han mig op og spurgte uden Indledning, om jeg kendte Dr. Ellen Jørgensen, hvad jeg ikke gjorde. Det kom saa frem, at hun for Historisk Tidsskrift havde bedt ham anmelde Bogen. Dertil var han villig, men han vilde eventuelt tage Afstand fra disse Steder, og nu kunde jeg vælge, om jeg ønskede den anmeldt saaledes eller slet ikke. Jeg svarede, at saa foretrak jeg ingen. (En saadan fremkom senere af Professor Johs. Steenstrup). I Samtalen havde han ret indtrængende advaret mod at komme ind paa slige Almindeligheder, hvilket efter hans Mening havde skadet mange. Jeg tror dog ikke, at vore Forfatteres største Mangel er at anstrænge sig for at tænke abstrakt. Da Bogen i 1950 kom igen i udvidet Skikkelse, har jeg dog ikke haft Lyst til at gentage disse Bemærkninger. Det anførte var karakteristisk for Grams paa en Gang kantede og reelle Væsen samt for en vis Begrænsning hos ham. Det samme kom frem med Hensyn til Ørsteds Skrifter, hvor det egentlig kun var det endnu direkte brugbare, han satte Pris paa samtidig med, at han betegnede ham som Geniet. For ham var derfor Tiden Skrifternes Fjende, medens den efter mit Syn arbejder for dem. En hel Del af Ørsteds Ting ansaa han for »noget halvteologisk noget« uden Interesse.

Jeg havde i 1908 ved Generalauditør H. C. Steffensens Jubilæum, der fejredes af ældre og yngre Auditører, været sammen med Cosmus Meyer, den Gang i Kriminalretten. Paa sin lidt mutte Maade fortalte han, at han ikke lod Ugeskriftets litterære Bidrag indbinde, men kasserede dem, og jeg havde senere Lejlighed til at erfare, at han ikke var imponeret af det juridiske Skriverseri. Naar han anvendte sine Bonmots paa Tildragelser og Personer eller kom med sarkastiske Udtalelser om Standpunkter, han ikke delte, kunde man faa Indtryk af Overlegenhedsfølelse hos ham, men han havde dog megen Selvkritik. Det vigtigste var, at han havde varm Interesse for Sagerne rigtige Afgørelse og gav gode Bidrag dertil. Da

han som Modtager af Dekorationer straks efter sin Udnævnelse fik Storkorset, tog han til Valgsprog »fortiter sed mansuete« (stærkt, men blidt) og gav dermed godt Udtryk for sin Arbejdsmaade, der foruden af nævnte Interesse var præget af en overordentlig Ro og usædvanlig langsom Tale. Han følte sig ogsaa stærkt trykket, da han havde maattet paatage sig at være Ordfører ved jubilerende Studenters Møde paa Universitetet, og drastisk skal det være kommen frem, da han en Dag ved Middagsbordet uformodet sagde noget, og Pigen nær tabte Bakken med Ordene: »Gud, jeg troede Herren var dømstum!« Han havde i sin Tid siddet som førstvoterende i fulde 5 Aar, nemlig fra 1918—23, de Aar, da Lensafløsningens Grundlovsmæssighed kom til Paadømmelse, og havde her tilhørt et Mindretal, der vilde kuldaste Loven. Hans sociale Indstilling var i det hele forskellig fra Grams, og han var skeptisk med Hensyn til i Nutiden at tale om de mindre bemidlede som de socialt svage. Hvad Forholdene i Højesteret angik, var de dog begge enige om at indtage et konservativt Standpunkt, og i et ministerielt nedsat Udvalg sammen med N. H. Bache og H. Munch-Petersen om Voteringsmaaden havde Meyer holdt paa det bestaaende. Noget andet er, at han stemte for Overgangen til den nuværende Ordning, da Valget uigenkaldeligt stod mellem denne og norsk offentlig Votering. Grams uregelmæssige Udtræden af Retsplejeudvalget havde medført, at der ikke blev Spørgsmaal om hans Indtræden, heller ikke senere ved Bærentsens Afgang, og antagelig vilde Meyer ikke have haft megen Interesse derfor. Med Zahle, der af politisk Sympati havde rost Gram og dennes Svoger, Tybjerg, Voldgiftsrettens Formand, som særlig fremragende Dommere, og som blev Justitsminister i April 1929 efter Rytter til 4. November 1935, da han fulgtes af Steincke, stod Meyer ikke paa nogen god Fod. Ligesom Gram var Meyer saa at sige aldrig sygemeldt.

Petrus Bülow, som jeg en kort Tid havde været sammen med i Vestre Landsret, kom nu ind fra Østre Landsret, og i ham fandt jeg en værdifuld Kollega. Bülow udmærkede sig ved sin til det pertentlige gaaende omhyggelige Maade at behandle Sagerne paa og udtrykke sig paa. Han blev Medlem af den faste Voldgiftsret og Formand i den Kommission, der nedsattes til Ordning af Burmeister & Wains Sammenbrud, og der gjorde disse Egenskaber sig ogsaa gældende. Han kom ind i Overfredningsnævnet, hvor han var til min Afgang. Virksomheden i Nævnet tog mere og mere til i disse Aar. Rejserne, der i Reglen foretoges i Ministeriets Biler, førte os en Mængde Steder hen i Landet, som jeg ellers aldrig vilde have set, og Bülow var lige saa interesseret i det turistmæssige som

i det forretningsmæssige. Meget ofte var Opgaven at ophæve eller nedskære de altfor vidtgaaende Forslag, som Fredningsdommerne havde gjort. Medlemmerne fra Rigsdagen udgjorde et adspredende Rejseselskab. Jeg nævner den konservative Borgmester M. Godskesen, Socialdemokraten den lyriske Charles Meyer og Fredsvennen Overretssagfører Niels Petersen. Især maa jeg dog omtale Formanden M. P. Friis. Det havde sikkert tiltalt ham, da han traadte til, at hverken Bülow eller jeg havde været med i Landmandsbank-sagen, hvor han som de andre tiltalte blev domfældt, og han havde derpaa en Tid været i Udlandet og udenfor Statsvirksomhed. Men det havde for ham som for flere af de andre vist sig, at de svære Bøder ikke hindrede, at de senere fik Statshverv og Dekorationer. Han var udmærket til Hvervet og en behagelig Leder. Sagerne kunde han paa Fingrene, og Forhandlingerne førte han behændigt og taalmodigt. I sidstnævnte Henseende maatte jeg beundre ham under en Forhandling eller snarere et stort Deklamationsnummer fra en højst besværlig og uforstaaende Grundejer, der forløb i Strandkanten ved Hundested. Den ministerielle noget træde Form gav han ikke Slip paa. En Fredning langt en Sti paa Østkysten af Bornholm medførte en trættende Vandring op og ned, og saa snart vi var naaet til et Stop, lod Godskesen sit tunge Korpus synke ned paa et Sæde. Lidt efter lød det fra Overformynderen: »Jeg maa bede Overfredningsnævnets Medlemmer, derunder Borgmester Godskesen, om at komme herhen«, og Godskesen fo'r op. Tilsidst ønskede han dog i 1936 at træde tilbage, og Statsministeriets Departementschef Fr. V. Petersen traadte til med ringere praktisk Greb. Desværre bukkede Bülow i 1938, 62 Aar gammel, under for en Mavelidelse. Hans Fasthed, Ligevægt og Loyalitet kunde senere have været en god Støtte for mig i de urolige Aar.

Af de 6 Medlemmer, der foruden ham kom ind i Meyers Tid, naaede heller ikke Viggo Thorup frem til Aldersgrænsen, da han 64 Aar gammel døde i 1941 af langvarig Sukkersyge. Jeg satte ogsaa ham højt som Dommer og som Menneske, men han var ganske vist højt forskellig fra Bülow. Han havde tjent sine Sporer i Kriminalretten under første Verdenskrig som skrap Forhørsdommer i Kriesager. Hans Interesse laa iøvrigt i Handelssager, som han havde arbejdet med i Sø- og Handelsretten, og i Patentsager, hvor han ogsaa var sagkyndig. Flere andre Ting af forretningsmæssig Art optog ham foruden Undervisning. Hans Virkestrang og noget uformelle Fremgangsmaade havde i sin Tid bragt ham ud for et voldsomt Opinionstryk fra Handelsverdenen, der havde afsat en Del Bitterhed hos ham. Baade Gram og flere andre i Retten støttede imidlertid, at han ikke skulde holdes borte fra Højesteret, og dør

gjorde han ogsaa udmærket Fyldest, saa længe han var rask. Personlig var han, der blev min Sidemand til venstre, en aaben og selvstændig Natur, trofast mod sine Venner, se iøvrigt Biografisk Leksikon. De andre nye Medlemmer var C. N. Bohn-Rasmussen, der fra Justitsministeriet var gaaet ud som Byfoged i Odense, men derefter havde været Statsadvokat ved Højesteret, idet han dog for at naa ind i denne maatte lægge Vejen om ad Østre Landsret, P. C. Poulsen, der fra Retsbetjentfuldmægtigstillinger — bl. a. ligesom jeg i V. Egede og Skanderborg — var blevet Protokolfører i Kriminalretten og derfra naaet videre frem gennem de københavnske Dommerstillinger, G. Lett, der særtegnede sig ved aldrig at have været Dommer, men Amtsfuldmægtig og Statsadvokat, senest ved Højesteret, Th. Frølund, der havde været Kontorchef i Justitsministeriet og derefter Dommer i Østre Landsret, og endelig J. Simonsen, hvis Vej var gaaet over Kriminalretten (Byretten) og Østre Landsret.

Retsplejeudvalget havde lige fra Begyndelsen arbejdet støt og med et stort Program. Aar for Aar blev Loven figurlig talt lagt paa Operationsbordet og underkastet juridisk-kirurgisk Behandling oprindelig med større Forsigtighed, men i Tiaaret for Ikrafttrædelsen 1929, da Zahle var traadt til, skulde to ministerielt nedsatte Udvalg, det ene med Højesteretsdommer Topsøe-Jensen, det andet med mig som Formand, efter Ministeriets Ønske indlede dybtgaaende Ændringer, dels paa Strafferetsplejens, dels paa Sagførervæsenets Omraade, og saa begyndte ogsaa for mig den stærke Beskæftigelse med Retsplejeproblemerne ikke blot teoretisk, men paa Tærskelen til Rigsdagen.

Jeg skal her nævne nogle fremtrædende Medlemmer af Udvalget paa denne Tid. Rigsadvokat August Goll var en Mand, der fyldte godt, hvor han sad, og saaledes ogsaa her (i de senere Aar sendte han dog ofte sine Stedfortrædere Lett og Schlegel). Han havde ikke vanskelig ved at finde Tilslutning og formede veltalende Udtalelser i de Underudvalg, hvori han sad. Hvad Realiteten angaar, maatte jeg anse ham for Opportunisten, der tog Chancerne for, hvad der kunde gennemføres. Det kom særlig frem ved Vurderingen af Domsændene. I sit Hjerte nærede Goll den dybeste Skepsis til Forsvarligheden af at lægge Domsmagt i Lægmænds Hænder, men han gik med og tiltraadte en demokratisk politisk Begrundelse. Paa sin rette Plads var han i Advokatskranken, og hans Tilfredshed med at staa der var ogsaa umiskendelig. Ganske vist var det ikke alle Sager, der interesserede ham lige meget, og som Cosmus Meyer sagde ved hans Afskedsfest: det skulde helst

være noget som Slagsmaal eller Voldtægt, for at han selv vilde møde. Højesteretssagfører C. B. Henriques, der fra 1928 var Næstformand, satte Præg paa Forhandlingerne ved sin Bonsens og levende Interesse, ligesom naar han plæderede. Dommer John Knox var sagkyndig paa Underretsdømmernes Omraade og Overretssagfører K. Jarner paa Sagføernes. I Politiets Arbejde var Politimester Aage Seidenfaden godt inde fra meget Foreningsarbejde, og han chokerede gerne Forsamlingen ved drastiske Udtalelser.

I mit Udvalg om Sagførervæsenets Ordning havde jeg et udmærket Samarbejde med Højesteretssagfører Ø. Ahnfelt-Rønne, idet vi gik imod Flertallets Ønske om, at Landsretssagførere med en vis Praksis skulde kunne møde for Højesteret i deres egne Sager fra Underinstansen og efter et Antal Møder af denne Art faa Afgørelse af, om de kunde blive Højesteretssagførere, altsaa undgaa samlet Prøve. Desuden var vi imod at indføre »Advokat« som almindelig Betegnelse for alle Sagførere. Retsplejeudvalgets Flertal støttede dette Standpunkt, og Loven, der kom 1932, nøjedes med en modereret Adgang til Møde i egne Sager. Samtidig fik Højesteretssagførerprøven en noget ændret Skikkelse.

Til det andet Udvalgsforslag om at indføre Doms mænd — den nuværende Ordning — fik jeg Opponentens Stilling, og af Retsplejeudvalgets 17 Medlemmer var vi kun 3 for dette Standpunkt. Naar man saa, at Udvalget vilde bane Vejen med en Sætning om, at det var en Reform af Strafferetsplejen, som var nødvendig, for at *Tilliden til Domstolene* kunde befæstes hos den almindelige Befolkning, og at det efter den nuværende *politiske Udvikling* ikke med Føje kunde hævdes, at kun juridiske Dommere skulde afgøre Skyldspørgsmaalet i Straffesager, hvor der som Regel ikke er Tale om indviklede juridiske Spørgsmaal, men om der er ført et tilstrækkeligt Bevis for en Sigtelse eller ej — saa kunde jeg for min Del kun opfatte det som et Forræderi mod Domstolene, specielt Højesteret, der ved Gennemførelsen skulde give Afkald paa sin Beviskompetence. Naturligvis var det noget andet, hvis man med min daværende Partner i Retsplejeudvalget C. D. Rump vilde sige: »Ja, hvis Doms mændene ikke er enige med Dommeren, er det vel dem, der har Ret«. Men det Syn var ikke det almindelige. Da jeg spurgte B. S. Friis, Landsretspræsidenten, om hans virkelige Mening, trak han paa Skulderen og sagde: »Det bliver jo gennemført«. Retsplejeudvalget afgav en af Goll skrevet Betænkning, der udtrykte betydelig Mistillid til Lægmænd og betingede Tilslutningen af visse Ændringer, der ikke fik videre Betydning.

Men der var ubestrideligt Realiteter bag den nye Ordning. Det kedelige var blot, at man ikke vilde fremstille Sagen, som den i

Virkeligheden var. Talen om Lægmændenes saglige Fortræffelighed var Talemaader. Fortræffeligheden bestod i, at man haabede baade ved Underretter og Landsretter i det store og hele at kunne tumle Domsmændene, saa at de i Virkeligheden kun fungerede højst som Raadgivere. Men de vilde bringe Landsretterne den indirekte Gave, Umiddelbarheden, som man havde sukket efter siden 1919. Det i 1921 af Minister Rytter nedsatte Udvalg havde netop haft Umiddelbarheden paa sit Program. Naar Rigsdagen af de fremførte ideologiske Grunde havde akcepteret Domsmændene, saa maatte den ogsaa bekoste det af Umiddelbarheden krævede Apparat, Dommerrejserne m. v. I sin kortvarige Ministertid 1941—43 udsendte Thune Jacobsen — hvad jeg ikke vidste — ud fra sin Interesse for disse Ting Spørgeskemaer til Retsmyndighederne om deres Vurdering af Domsmandsinstitutionen. Tidspunktet hertil var uheldigt, hvad ogsaa prægede Svarene, og i Retsplejeudvalget blev Materialet blot taget til Efterretning. Men hvis der overhovedet hævede sig Stemmer for en eksisterende saglig Nytte af Domsmænd, var de ialtfald meget svage. Og her vil jeg tilføje, at den Nytte, Dommeren maaske føler ved at blive skærmet mod personlig Kritik, fordi hans Person dækkes af Lægmændene, ikke har Krav paa at komme i Betragtning. Endnu vil jeg citere min Dagbog for Januar 1931: »Jeg har til nu ca. 12 Gange skriftlig og mundtlig taget til Orde mod Domsmænds Indførelse. I HR er vistnok kun Topsøe-Jensen og Rump stemt for denne Reform. Professor Oluf Krabbe meddeler mig, at han har samme Opfattelse som jeg af Spørgsmaalet.«

De Kræfter, der i 1936 fik gennemført Domsmandsordningen, først og fremmest det nedsatte Udvalg, hvori altsaa Højesteret var repræsenteret, havde anset det for en given Følge af denne Ordning, at Højesteret maatte være afskaaret fra at tage selvstændig Stilling til den Bevisbedømmelse, hvori Lægmænd havde taget Del. Retten kunde kun underkaste Domsresultatet en rent juridisk Kritik eller ændre Straffen paa Grund af Misforhold til Brøden. Løsningen af denne sidste Opgave kunde iøvrigt ikke ske uden et Skøn over Bevislighederne i Sagen, Rapporter o. a., hvorved en uheldig Halvhed fremkommer. Men denne Inkompetence turde være et lovlig dybt Knæfald for Lægmandselementet, der dog maa konkurrere med Landsrettens juridiske Del. Erfaringen viste noksom, hvor dybt utilfredsstillende for Landet Tilstanden var. Hensynet til det for Højesteret overkommelige maatte imidlertid trække snævre Grænser for Kompetencen. I 1942 udarbejdede jeg med væsentlig Tilslutning i Retten et Forslag, der fik sin endelige Form efter en Underudvalgsbehandling i Retsplejeudvalget. Heri

er det overladt Retten selv at trække Grænserne, se »Retsplejeudvalget gennem 25 Aar«, S. 190 ff. Af Hensyn til Tidsforholdene fremmedes det ikke videre, men Tiden vil føre det frem igen. I Juristen fremdrog jeg dette i Marts 1953, da Lovforslaget om Rettens Deling syntes at aabne nye Muligheder for en Reform. Forslagets Vedtagelse og de nye Planer fylder mig med Optimisme.

Et andet vigtigt Retsplejeanliggende, hvortil jeg i og udenfor Retsplejeudvalget gav Bidrag, var det tidligere nævnte Problem om Dommers Affattelse eller Vedtagelse i Højesteret. Retten havde bekendt sig til et konservativt Standpunkt, Opretholdelse af de kollektivt affattede Domspræmisser, der ikke aabnede Sprækker ind til en Viden om Stemmefordelingen. Medens Venstrepartiet vilde respektere dette, var det radikalt-socialdemokratiske Krav fremfor alt at faa Dommernavnene frem. Ved en given Lejlighed havde Zahle i Rigsdagen udviklet, at Chresten Bergs Dommere ikke vilde have været deres Afstemning bekendt, om de skulde have lagt Navn til. Man vilde kontrollere, d. v. s. lægge et Opinionstryk paa Dommerne personlig og har altsaa tænkt sig, naar Retssager af Interesse stod for deres Afgørelse, at rejse en Opinion, der kunde indvirke paa Retten. Tillige paa pegedes Trangen til større Udførlighed. Jeg havde i November 1930 i Retten anbefalet skriftlig, men anonym Enkeltmandsbegrundelse, hvilket var en ellers ikke kendt Form, som man fra svensk Side søgte at gøre latterlig. Samtidig optog Ministeren paany Forslaget om offentlig Votering efter norsk Mønster, men herfra tog Retsplejeudvalget i Februar 1931 enstemmig Afstand og stillede Forslag som mit nævnte. Højesterets Flertal kunde dog kun subsidiært og ialtfald kun i borgerlige Sager gaa med hertil. Paa dette Stadium stod Sagen i flere Aar, og det var med betydelige Bekymringer, Højesterets Medlemmer saa hen til den Skæbne, der maaske beredtes deres Arbejde af en Mand, hvem Reformiveren lod til at være gaaet til Hovedet. I Tidsskriftet og i Berlingske Tidende Lov og Ret 1934 søgte jeg at føre Ræsonnement ind i Sagen. Det var imidlertid blevet et Spørgsmaal om den politiske Magt, og den var i en for det radikalt-socialdemokratiske Parti gunstig Bevægelse. Ingen vidste det bedre end de Konservative i Landstinget, der hidtil havde holdt status quo oppe for Højesteret. Den 2. April 1936 kom derfor Landstingsmand M. Godskesen, hvem jeg kendte fra Overfredningsnævnet, og som vidste af mine skriftlige Udtalelser, over i Retten og spurgte privat om min Mening. Den sagde jeg, og om Retten vilde jeg antage, at den paa Forespørgsel efter Omstændighederne vilde akceptere Retsplejeudvalgets Forslag, hvilket ogsaa viste sig. Et Mindretal paa 5 mente ganske vist stadig at maatte sige nej, men ved Landstingsval-

get 6 Maaneder senere fik Regeringspartierne Landstingsflertallet, og dermed indleddedes den Kulmination for Ministeriet Stauning, som Retten ogsaa paa anden Maade kom til at mærke, og som vilde have beseglet Indførelsen af norsk offentlig Votering, som man meget naturlig *deroppe* havde glædet sig ved at indføre i 1864 som Afløsning af en *præmisløs* Ordning. Norsk radikal Lovgivning har formentlig ofte haft en uheldig Evne til at fremkalde Efterligning hos os. Nu kom altsaa med Gyldighed fra 1. Juli 1937 Sagkundskabens danske Ordning.

I Oktober 1933 var jeg efter Bærentsens Afgang blevet valgt til Formand for Retsplejeudvalget. Dette havde som sædvanlig et blandet Stof af Emner, men nogen Sag af skelsættende Karakter var for Tiden ikke fremme. I 1934 fik jeg Tilslutning til et Forslag, der skulde muliggøre, at Administrationen kunde opnaa Adgang til at gøre sine Synspunkter gældende for Retten i forekommende Tvistigheder ved at optræde som Intervenient og støtte den ene eller anden Part. Om denne administrative Intervention havde jeg skrevet i Nordisk administrativt Tidsskrift 1934 og allerede ved næste Aars Tillægslov blev Forslaget gennemført.

I 1935 skulde vi atter i Lag med Lægmandsretsplejen. Det kunde jo være godt nok, som Ørsted i sin Tid havde gjort, at fremhæve, at forstandige Læg mænd fuldt saa vel som Jurister kan skønne over, om de oplyste Omstændigheder afgiver et tilstrækkeligt Bevis. Ørsteds Interesse for Indiciebeviset, som han ikke fandt tilstrækkelig anvendt i Praksis, er formodentlig det, der har bragt ham til at se med Venlighed paa Institutionen. Men Erfaringen, som vi paa dette Omraade har forud for ham, viste, at Nævningerne ikke koncentrerede sig om Bevisbedømmelsen men anlagde en Helhedsbedømmelse af Sagen. De saa hen til, hvorledes Dommen antagelig vilde falde ud, naar de svarede »skyldig, ja«. Hvis de nu paa Grundlag af Anklagerens Udtalelser og Forsvarerens advarende Henvendelse til dem befrygtede en strengere Dom, end de følte billigt, foretrak de med Benyttelse af Bevisadgangen at afskære Muligheden herfor ved at sige »skyldig, nej«. For Resten havde de ikke blot at gøre med det rene Bevis skøn men ogsaa med Henførelse af Faktum under Loven f. Eks. ved at skønne om et »retligt« Aarsagsforhold. Dette var Baggrunden for et i Retsplejeudvalget af Hørring fremsat Forslag om, at der gaves Nævningerne Adgang til at deltage i Straffens Fastsættelse, naar Skyldigkendelsen skulde lægges til Grund nærmere saaledes, at disse to Bestanddele af den sammentrædende Forsamling paa 12 + 3 Medlemmer hver for sig taget som Helhed havde lige Stemmevægt.

Dette Forslag fik i første Omgang kun 3 Stemmer, deriblandt min, senere i Sammenligning med andre mindre praktiske Udtryk for samme Tanke større Tilslutning, og det gennemførtes næste Aar i Forbindelse med en ogsaa oprindelig foreslaaet Regel om, at Formanden skulde have Adgang til at overvære den første Del af Nævningernes Forhandlinger for at kunne give dem Vejledning, om ønskedes. Det var berettiget, naar Flertallet overfor dette udtalte, at Ændringen betød et afgørende Brud paa Nævningeinstitutionens historiske Udvikling og Væsen. For ikke at faa alt for mange af de store Straffesager ødelagt ved Lægmandsretsplejen, og fordi Lovgiverne ikke har kunnet bekvemme sig til at ophæve Nævningeretsplejen, har man uden Begejstring skabt dette, man kan godt sige forkrøblede Institut, hvormed der nu indtil videre virkes. Naar det f. Eks. ses, at et ved Trusel med Skydevaaben gennemført Bankrøveri af en Snes Tusind Kroner i Forbindelse med nogle Besvigelser takseres til 3½ Aars Fængsel, maa det antages, at Nævningerne under denne Fællesbehandling har forskaffet sig et stort Vederlag for deres Skyldigkendelse, men det er overvejende sandsynligt, at Udsigten til en Straf af f. Eks. 10 Aar havde bragt et Flertal til at frikende »af Bevisgrunde«. Om Samfundet er tjent med en saadan Retspleje, fortjener sikkert nærmere Overvejelse.

I 1933 var det altid tavse Medlem, Statspolitichef V. H. Mensen blevet afløst af E. Thune Jacobsen. Fra ham fremkom der i 1935 mundtlig og skriftlig udførlig begrundede Forslag om en udvidet Dørlukning for at fremme Politiets Modarbejden af forskellige Forbrydelser, hvis Ofre sky undviger al Offentlighed. Man stod jo her overfor en processuel Doktrin om Offentlighed, som det paa mange Punkter havde været nødvendigt at trænge tilbage, hvis Systemet skulde tjene sine Formaal, og Forslaget satte ogsaa i 1936 Frugt i et Fremstød for Offentligheds Udelukkelse.

Arbejdet med Retssagerne gik sin rolige Gang. I Meyers Tid havde vi endnu Bevisbedømmelsen i Straffesager, og den Adgang, Landsretternes Sagførere i 1932 havde faaet til Møde med egne Sager, og som bekymrede ham meget, var ikke mærkbar. Der forefaldt ikke Retssager af overordentlig Samfundsbetydning eller af politisk Rækkevidde. I to Tilfælde blev der rejst Sag ud fra den Forudsætning, at en Lov kunde sættes til Side som stridende mod Grundloven, det ene angik Statens Nedsættelse af Rentenytelserne efter Invalideforsikringsloven, det andet almindelig Pensionsberegning til Dommere, der havde naaet en Aldersgrænse. I intet af Tilfældene fik denne Paastand Medhold. Den sædvanlig Kritik af Rettens Slaphed ved Brugen af Prøvelsesretten udeblev ikke. I sidstnævnte Tilfælde saa Underretsdommerne skævt til, at Loven

opretholdt en Tradition til Fordel for Kollegialdommerne, der betød en Pensionsfavør. En Insinuation om Afgørelsens Hensyn-tagen hertil har jeg tilbagevist i U. f. R. 1953 S. 325.

Jeg vedligeholdte i denne Periode min Bidragsydelse til Tidsskrifter og Aviser i et Antal af 115. Det var ikke mindst Bladafdelingen Lov og Ret, hvortil jeg skrev om eller i Anledning af afsagte Domme, dog uden fast Aftale, og de tidligere omtalte Meddelelser om Rettens Praksis til de to Tidsskrifter. Der foreligger forskellige Indlæg om Doms mænd (ogsaa i U. f. R. og Gads Magasin), om Blodtyper og om Domsaffattelsen i Højesteret og om Nævningesager. I Strafferetstidsskriftet skrev jeg 1929 og 1939 om Erstatning for uforskyldt Fængsling. I Tilskueren for 1931 havde jeg en Afhandling om Rigsretsdommen af 1856 og Højesteret. Det var et Emne, hvorom der hos Gram og Nellemann havde været en vis Tradition, og som jeg havde fundet meget overraskende; jeg vendte senere tilbage til det. Endelig udgav jeg 1933 Bogen »Anders Sandøe Ørsted hans Liv og Arbejde« med Støtte af Carlsbergfondet. Efter at Optrykket af Skrifterne var færdigt, savnedes en saadan Bog. Den indeholdt fyldige Oplysninger om hans juridiske og politiske Værker, en Oversigt over hans politiske Virksomhed, og hvad jeg havde kunnet skaffe om hans personlige Liv. Jeg traf den aldrende Frk. Petrea Scharling, Datter af H. C. Ørstedes Svigersøn, Kemikeren, Professor S., der havde Erindring om det hyggelige Familieoverhoved »Onkel Anders«. I Ørstedlegatets Bestyrelse har vi talt om Muligheden af den helt store Ørstedbiografi, som særlig P. Johs. Jørgensen saa hen til. Jeg tror ikke, en saadan vilde kunne skrives af Enkeltmand, og hvad mere er, jeg tvivler paa, at det har Interesse og er naturligt at gennemgaa Dyngerne af Arkivakter, Forhandlingsreferater o. s. v. med et *biografisk* Sigte. Dertil er det alt for upersonligt. Hans Hansens Portræt af ham som ung Assessor i 1806, S. 76, udtrykker sjældent smukt ung Modtagelighed og Idealisme, men i Eckersbergs Billede S. 132 af den 43-aarige Kancellideputerede er Mundens bløde Linier stivnet og de straalende Øjne ser øjensynlig nu kun Statens og det borgerlige Livs objektive Forhold. Det personlige var trængt tilbage. Der kan derfor skrives om hans Liv og Arbejde, men om hans personlige Liv maa Skildringen blive mager.

Saa afgik Cosmus Meyer Fredag den 30. Oktober 1936 med den Honnør i Skranken og i Dommerværelset, som Gram havde fra-bedt sig. Om Lørdagen afsluttede jeg i Justitsministeriet en Række Møder, jeg havde haft med Departementschef Aage Svendsen og Professor St. Hurwitz om et Forarbejde til Presseloven. Søndag den 1. November modtog jeg Brev om min Udnævnelse som

Meyers Eftermand, og da jeg kendte Afstemningens Udfald, blev jeg ikke overrasket. Mandag tiltraadte jeg. Detaillerne herved noterer jeg af Hensyn til fra anden Side fremkomne Udtalelser. Min Dagbog for 6. Oktober indeholder følgende: »Justitsministeren (K. K. Steincke) har tilskrevet mig om, hvorvidt jeg vil overtage at være Formand for et Udvalg om Sagførervæsenets Ordning. I Dag taler jeg med Ministeren og havde egentlig tænkt at undslaa mig med Henvisning til mine andre Hverv. Resultatet blev dog, at jeg paatog mig Hvervet, som godt maa tage Tid, et Aar eller saa. Men Ministeren har i Forbindelse med Retsplejelovens Gennemførelse lovet i Landstinget at nedsætte dette Udvalg. Han bragte selv min Udnævnelse til Præsident paa Bane. Han vil lade en Afstemning i Retten være afgørende og synes ikke at frygte væsentlig Modstand fra anden Side indenfor Ministeriet, hvor der ganske vist er nogen Stemning for Topsøe-Jensen. Denne har i Gaar talt med Cosmus Meyer og formentlig ogsaa med formaaende Mænd af Regeringens Parti (Kjærbøl?). Thorup er meget aktiv for min Kandidatur«. Meyer havde, straks efter nævnte Samtale med Topsøe-Jensen sagt til mig, der netop kom ind til ham, at Topsøe-Jensen nu havde underrettet ham om, at »Ministrene« ønskede ham, og tilføjede skuffet, at saadan blev det jo nok. Da jeg den 12. var i Takkeaudiens for en Dekoration, udtalte Kongen, at Rettens Indstilling vilde afgøre Præsidentvalget. Saa sent som den 26. afgaves Stemmerne, hvoraf 2 faldt paa Rump, der undslog sig med usikkert Helbred. Den nylig tiltraadte Simonsen vilde ikke stemme. Derefter forelaa et Flertal for mig, et Mindretal for Topsøe-Jensen. Tallene oplystes næste Dag som 7 og 3 (bortset fra vore egne Stemmer). Paa den ene Side havde Topsøe-Jensen sin ældre Plads i Retten, som han dog skyldte sit Rigsadvokatembede, paa den anden Side var det utvivlsomt, at hans Evner og Interesse ikke laa i det dommermæssige men i det administrative og repræsentative, f. Eks. Juristmøderne.

Rettens Dommere var paa dette Tidspunkt Møller, Riise, Rump, Topsøe-Jensen, mig, Bülow, Thorup, Bohn-Rasmussen, Poulsen, Lett, Frølund og Simonsen. I 1936 kom hertil Th. Berthing fra Vestre Landsret, tidligere Statsadvokat i Viborg og før dette Politadvokat i København samt Byfogedfuldmægtig og efter Riises Afgang Chr. M. Jespersen fra Østre Landsret, tidligere Kontorchef i Justitsministeriet; han døde 1940.

Fra Præsident Meyers Tid var det fastslaaet, at Præsidentudnævnelsen ledsagedes af Ordensdekorationen Storkors af Dannebrog, »det hvide Baand«, hvormed følger Forpligtelsen til at lade Ordenskapitlets Vaabenmaler udføre et Vaabenskjold med Navnet

og et Valgsprog at ophænge i Galleriet paa Frederiksborg Slotskirke, hvorfra det, naar Tilgang af nye Metalskjolde nødvendiggør det, flyttes til en Trappeopgang. Da jeg orienterede mig derude med Hensyn til anvendte Valgsprog, fandt jeg de fleste latinske, men dog enkelte paa Dansk, deriblandt Chr. Colbjørnsens »Sit Løfte tro«. Jeg syntes ogsaa bedst om et dansk, og paa et Skjold med to vandret adskilte Felter, det ene med en antik Lampe, det andet med en antik Vægt, lod jeg male Mottoet »Lys og Lige-vægt«, hvormed jeg bedst mulig havde angivet de ideelle Formaal for mit Arbejde. Loven er for mig den fæstnede Ligevægt imellem Borgergrupperne, som Dommeren har at udforme og hævde. Og til at finde og staa fast ved det rette behøves det Lys, der strømmer fra Fortiden (Loven og Fortilfældene).

Ved min Udnævnelse ansaa jeg det for rettest at fratræde som Censor paa Universitetet og som Medlem af Overfredningsnævnet og ligeledes i det væsentlige at ophøre med mine Meddelelser til Tidsskrifter og Pressen om afsagte Domme. Cosmus Meyer havde ikke været meget stemt for indre Forandringer. Der maatte derfor gøres nogle Udvidelser for at skaffe Plads for Bøgerne bl. a. i Retssalen. Betjent og Portner fik Uniform, og Rigsadvokaturen paa 1. Sal, der paa Grams Tid blev holdt i Baggrunden, blev gjort ligeberettiget til Indgangsporten. En Nydannelse, der ikke før havde kunnet tales om, var en Ombygning af det hesteskoformede Dommerbord, der som altid i Fortiden stod umiddelbart paa Gulvfladen og ikke synede i Salen ved Siden af den meget svære Sagførerskanke med tilstødende brede Balustrader. Skranken adskilte Dommerbordet fuldstændigt fra Tilhørerpladsen, og Sagførerne, der stod op, talte nedad til »den høje Ret«. Efter at Skrankens Midterparti af akustiske Grunde var flyttet lidt frem for et Par Aar siden, var Misforholdet snarest øget. Højesteretssagførerne udtalte sig for, at Ændring var formaalstjenlig, og derefter drøftedes Spørgsmaalet gentagende med Dommerne. Forandringen skulde eventuelt ske i Sommerferien, og Dagen før denne skulde den endelige Bestemmelse tages; allerede ymtedes der om nye Betæneligheder fra visse Hold, og Enighed i Dommerkollegier om praktiske Anliggender er erfaringsmæssig en sjælden Blomst, saa sagde Petrus Bülow: »Jeg synes, vi skal overlade til Præsidenten at udføre det paa bedste Maade,« og ingen talte imod. Bordet blev hævet en halv Meter, og da hverken Lys eller Lyd led under det, var der kun Tilfredshed med Forandringen.

En anden Ting, der skulde bringes i Orden inden Sommerferien 1937, var den nye Affattelse af vore Domme og Kendelser. Vi naaede ret snart til Enighed om de af mig foreslaaede Formularer

og om selve Opstillingen af Dømmes og Kendelsers Tekst, nemlig saaledes at den, som altid anvendt her i Landet, faldt i Præmisser, der stod foran, og Konklusion, der stod efter Formularen Thi kendes for Ret. At begynde med Konklusionen og lade Resten følge efter som noget frit i Luften svævende kunde jeg paa ingen Maade gaa med til.

Saa gik vi til Sommerferien, hvori der for Resten i August faldt det meget fornøjelige Juristmøde i Helsingfors, hvor jeg var sammen med Cosmus Meyer og Fru Poula Meyer, men inden Feriens Forløb var Freden forbi, og naar jeg ser ud over min tilbagestaaende Tid i Rettens Tjeneste, finder jeg, at Himlen den meste Tid har været overtrukken. Først stillede Domstolene og med dem Højesteret overfor et indenlandsk Tryk, som man maatte søge at frigøre sig for. Det var det ministerielle Lovforslag om Disciplinærmyndigheden over Dommere. Denne Krigstilstand, som man burde have været fritaget for, varede til Marts 1939. Kun et Aar efter kom den tyske Besættelses tunge fremmede Haand paa Retstilstanden, hvorunder Højesteret som andre Institutioner og hele Befolkningen maatte søge paa bedste Maade at holde Stand. I September præsenteredes Forslaget om en særlig Appelret for Retsplejeudvalget. Dens Omraade skulde være Afsættelse og Suspension af Dommere og deres Ansvar for usømmeligt eller utilbørligt Forhold i Retten. Højesteret, Landsretterne og Underretterne skulde hver levere en Dommer, der med en af Sagførerraadet indstillet Sagfører og endnu en femte, alle udnævnt paa 8 Aar, skulde udgøre denne første og sidste Instans. Folketinget ombyttede straks de to sidste med to Lægmænd af Landsrettens Domsmandsliste. At Afskediggelse af den ikke 65-aarige Dommer kun kan ske ved Dom, er sagt i Grundloven, men K. K. Steinckes Tanke var, at Dommen maatte komme fra en paa særlig Maade sammensat Ret for at borttage det Indtryk, at Dommerne dømte i egen Sag, føle sig som Stat i Staten. Den var Udtryk for Socialdemokratiets ringe Agtelse for Domstolenes grundlovsmæssige Selvstændighed, og Steincke havde i sin Tid haft den Oplevelse, at Viggo Thorup, den Gang Landsdommer, nægtede at efterkomme hans Paalæg om at sagsøge Børskonsulent Schovelin for Fornærmelse i en Bog om Thorups Ledelse af en Undersøgelse om Assurancesvig under første Krig, hvad han iøvrigt underhaanden havde Støtte for hos Præsident Gram. Det modsatte Standpunkt byggede paa, at den omtalte Dom skal betyde en Garanti liggende i at være afsagt af de almindelige Domstole, ikke af en særlig tillavet. Det hævdedes ikke, at Forslaget var i konstruktiv Strid med Grl., saaledes at en af Appelretten

afsagt Dom kunde kasseres af de almindelige Retter, men at det disharmonerede med Grl.'s Aand. Denne Oppositionens beherskede Form gjorde den vist kun tilsyneladende svagere. Det viste sig i hvert Fald tilsidst, da Forslaget efter første Gang ikke at være færdigbehandlet atter blev indbragt, at det var lykkedes at drive en Kile ind mellem Regeringspartiet og Støttepartiet de Radikale, der ikke vilde gaa med. Den irregulære Opbygning af »den særlige Klageret« bortfaldt herefter. Retsplejeudvalget stod ganske enigt i sin Modstand og havde fuld Tilslutning hos den danske Dommerforening, hvis Formand, Dommer Anker, dog var noget misfornøjet med, at jeg fik vedtaget Resolutioner om, at Bestyrelsen ikke maatte forhandle med Ministeren; et uheldigt Kompromis kunde være blevet Frugten. At det drejede sig om noget væsentligt for Retsvæsenet, fik efterhaanden Udtryk paa forskellig Maade. Efterat Steincke havde udtalt sig i sin Nytaarsartikel 1938 i Juristen, skrev jeg i Majhæftet et »Tilbageblik paa Appelleretsforslaget«. Lidt efter lovede Fakultetsdekanen, Prof. Hurwitz, mig at søge fremkaldt en Protesterklæring fra det juridiske Fakultet, og denne kom i Stand 29. Juni. Ved Sagførerstandens 300 Aars Fest tog Hurwitz sammen med Landsretssagfører Reitzel-Nielsen Initiativ til en lignende Erklæring fra 50 Sagførere omkring i Landet. Man raadede mig til at tale om denne Principssag med Statsminister Th. Stauning; baade denne Samtale og en senere efter hans Opfordring var dog resultatløse. Endelig viste Kabinetssekretær, Kammerherre C. P. M. Hansen sig under Samtale med ham i Juridisk Forening saa interesseret, at han gjorde Kongen opmærksom paa Sagen, og en Dag blev jeg fra Retten kaldt til en Privataudiens i denne Anledning. Kongen havde antagelig i Forvejen set mine Notater. Han kom nu mest ind paa Ministerens mentale Ejendommeligheder, særlig at han fandt det nødvendigt altid at gaa med ladet Revolver, og paa, om han kunde tænkes snart at gaa af. Fra Nytaar 1938 havde jeg som en Protest frasagt mig Ledelsen af Udvalget om Sagførervæsenet. Det havde været en langstrakt og spændende Affære, og man pustede lettet ud, da det var overstaaet. Der havde dog ogsaa været et Par muntre Episoder. Socialdemokraten Professor Hartvig Frisch løste som Udvalgsformand efter Evne den Opgave at latterliggøre Dommerne, der nu var ømme om deres eget Skind, og et andet yngre Medlem af Partiet fik af Partifællerne med Stauning i Spidsen udbetalt den traditionelle Femøre for i samme Aand i Salen at have deklameret Henrik Hertz' »Pater Josef, laan mig Øre«. Da jeg i en Artikel havde henvist til en i et Blad fremkommen Oplysning fra et Udvalgsmøde, mobiliseredes Rigsdagens høje Præsidium for om muligt at skride

ind overfor dette Brud paa Hemmeligholdelsen, der bare ikke kunde falde mig til Last. Naar man tænker paa den ældre Tids altid fornemt tilbagetrukne Højesteret, var der noget nyt i dette, at dens Formand saaledes traadte frem og stilledes i direkte Mod-sætning til Justitsministeren. Det var imidlertid noget, Hvervet som Formand for Retsplejeudvalget trak med sig; mangen en havde nok ønsket den ældre Tilbagetrukkethed. De to Samtaler, jeg havde med Stauning, og hvoraaf den anden nok skyldtes Henstilling fra Kongen, var ikke fra hans Side videre indgaaende. Baade den Gang og senere, da jeg kom i Berøring med ham ved Indsamlingen til Kong Christian X's Fond, betjente han sig af de færrest mulige Ord; han forhørte sig egentlig blot, om der var Mulighed for »Forlig«, hvad der ikke var om Princippet. Jeg kunde paa ham selv anvende hans bekendte Besvarelse af, om E. Scavenius ikke var tyskvenlig, derhen, at S. overhovedet ikke var venlig. I Thune Jacobsens Tid traadte han en Dag uanmeldt ind i Værelset, hvor jeg sad hos Justitsministeren. Jeg trak mig tilbage, idet jeg hilste paa ham, men en høflig Antydning af, at han maatte afbryde, kom ikke fra Manden med det store Fuldsæg og den tunge Holdning. Efter Thune Jacobsens Mening var hans Kræfter iøvrigt kendelig aftaget i hele det Aar, han havde ham som sin Chef.

I de resterende Aar kom Retsplejeudvalget ikke ud for tilsvarende Belastninger; Skeptikere havde tvivlet paa, om alle Medlemmer vilde kunne holde Stand overfor Ministeren. I 1938 gennemsaar vi et Forslag til en ny Lov om Rigsretten, der nok vedtoges, men som tilknyttet det strandede Grundlovsforslag af 1939 ikke traadte i Kraft, og endvidere nogle Forslag til dette om Højesterets Udmeldelse af Taksationsmænd ved visse Ekspropriationer, hvor dog det hele var saa dunkelt, at Arbejdet maatte opgives. Justitsminister Thune Jacobsens Forslag mod Vinkelskrivere m. fl. var Eksempel paa et Forslag, der maatte principielt omlægges, nemlig fra et Koncessions- til et Forbudssystem, men endte med at blive til Lov 13. Marts 1943. Den sidste større Sag var et fra Dansk Ingeniørforening stammende Forslag om Indførelse af tekniske Meddommere i visse Retssager, navnlig om Patenter. Et betydeligt Fler-tal vendte sig derimod med mange saglige Grunde. Blandt disse var ogsaa en principiel Uvilje mod Anvendelse af Specialdomstole paa de almindelige Domstoles Bekostning. Appelretsforslaget havde ikke forgæves virket afskrækkende. Om »Enhed i den borgerlige Retspleje« skrev jeg i denne Anledning nogle Bemærkninger i Juristen 1943. Besættelsetiden medførte iøvrigt, at der blev stille om det retsplejemæssige Initiativ.

Inden jeg kommer til den tyske Besættelse i 1940, kan jeg berette om en Række Oplevelser af lysere Farver end Appelretsstriden.

Jeg har tidligere omtalt Udgivervirksomheden i det Ørstedske Prismedaillelegat. Af de udsatte Prisopgaver kom der næsten altid Besvarelser, der i hvert Fald kunde honoreres med Penge, hvorimod Uddelingen af Hædersmedaille for et særligt fremragende Arbejde havde hvilet i mange Aar, da den fandt Sted i 1935 til Professor, Dr. jur. Fr. Vinding Kruse for Værket Ejendomsretten. Allerede 4 Aar tidligere, da endnu et Bind af Værket stod tilbage, havde jeg i Præsident Grams Formandstid foreslaaet denne Belønning, men man ønskede at afvente Afslutningen. Selv den, der maaske i adskillige Punkter ikke kan følge Forfatterens Udviklinger, vil ikke kunne miskende den sjældne konstruktive Evne og det dybe Blik paa Retsforholdenes Natur i Forening med en pædagogisk fremragende Fremstillingsevne, der river Læseren med. Den halve Menneskealder, der siden er gaaet, har saa langt fra betydet Hvilen paa vundne Laurbær, at V. Kruse i den Tid har udsendt en Række betydningsfulde Arbejder med friere Sigte end Lære- og Haandbøgerne. Han har ogsaa for disse Arbejders Skyld døjet Genvordigheder af Efterkrigstidens Fanatisme, der vejrede antidemokratiske Tendenser i dem og fremsatte Beskyldninger, som en Landsretsdom tog sig af.

I Januar 1937 nød jeg den Ære at blive optaget som Medlem af Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie. Under Professor Aage Friis' energiske Ledelse var Selskabet blevet reorganiseret i 1936 og Medlemstallet udvidet; i 1945 kunde det paa værdig Maade fejre sine 200 Aar. Min Far havde 1882—97 været Medlem, og flere praktiske Jurister havde været det i det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, men ingen senere. Jeg sad her sammen med Retshistorikeren Poul Johs. Jørgensen og senere Stig Iuul. Hovedparten af min historiske Produktion ligger efter Optagelsen, og det kan vel antages, at Samværet med saa mange ansete Historikere har virket tilskyndende til Arbejder paa dette Felt. Jeg deltog regelmæssig i de interessante Møder og har selv 3 Gange holdt Foredrag.

Nogle festlige Minder er der ogsaa fra de sidste Aar, før Krigsforholdene gav andet at tænke paa. 15. Maj 1937 fejrede Kongen og Dronningen 25 Aars Regeringsjubilæum. Der var Domkirkegudstjeneste, samlet Audiens og Aftentaffel, der paa malerisk og festlig Maade efterfulgtes af Studenternes Fakkeltog for Nordens 3 Konger. Som en personlig Gave af Kongen modtog jeg hans egenhændig signerede Portræt i stort Format. 25. Maj 1938 afsløredes

Johs. Bjergs Ørstedstatue i Rudkøbing. Kommunen havde dermed faaet legemsstore Statuer af begge sine to Ørsteder. Jeg husker denne Foraarsdag med Kørslen fra Lohals gennem Øen med »de brede Bøge« og den fuldkomne Stilhed i den gamle Apoteker-ejendom, hvor Anders Sandøe havde traadt sine Børnesko. Langelænderne kunde ikke blive træt af at høre, hvad jeg kunde fortælle om ham. 9. September 1938 jubilerede Sagførerstanden med sine 300 Aar under Højesteretssagfører Oskar Fichs talentfulde Ledelse, og paa Universitetet fik jeg Ordet i 5 Minutter. Den før omtalte Udtalelse af 50 Sagførere, hvortil Planen ved denne Lejlighed fattedes af St. Hurwitz og E. Reitzel-Nielsen, bevirkede heldigt, at dette Jubilæum kom til at fremvise en virkelig ideel Side, som Sagførerne ellers havde været ængstelige ved at vise af Hensyn til Justitsministerens Magtstilling. Endelig 13. Oktober 1938 havde Retten den Glæde af Højesteretssagførerne at modtage det store Saltoft'ske Maleri af »Højesteret paa Jubilæumsdagen 14. Februar 1911«. Der var gaaet 25 Aar, siden Kunstneren fuldførte Maleriet med et Haab — der skyldtes den Selvtillid, hvoraf Saltoft var besjælet — om dets Anbringelse i Rettens Lokaler paa Christiansborg, og han oplevede altsaa dette Resultat og var tilfreds dermed. En af Dommerne mente, at det burde ophænges i Præsidentværelset, hvor Aftrædelsesrummet saa temmelig besværlig maatte ombygges. Unægtelig vilde det gøre Præsidentens Værelse endnu mere pompøst for ham, forudsat Præsidenten ikke hører til dem, der ikke kan forlige sig med det. I Kæremaalssalen hænger det paa den Plads, hvor Højesteretssalen laa 1864—84, og paa et Sted, hvor det ses af de fleste, og hvortil Publikum lettere vil kunne faa Adgang. Personlig anser jeg Maleriet for en stilfuld og Emnet værdig Fremstilling.

Mine litterære Ydelser inden Besættelsen omfattede 30 Bidrag, deraf nogle Biografier og nogle Bemærkninger om juridisk Systematik (Juristen 1939). Vigtigst var den sidst i 1939 udsendte Bog: Bidrag til Højesterets Historie, som jeg opfattede som en Gave til Retten og dens Venner. Det var 9 delvis før trykte, men ialtfald gennemsete Afhandlinger, smukt trykt og med Illustrationer. Efter at jeg var blevet færdig med den lange Strid med Justitsministeriet, havde det været en Rekreation at sysle med dette Stof. En fortløbende Omtale af Justitiarierne gav Rettens Historie i kort Begreb, og i Afsnittene om dens Forhold til Øvrighedsmyndigheden og som afsættende Led i Retsdannelsen søgte jeg at uddybe Overblikket over dens Betydning.

Her kan jeg, for at det kan være bekendt, notere, at jeg i 1939 til Rigsarkivet afgav en fra Retspræsident Kaj Hammerichs Bo

modtaget Pakke Afskrifter af Højesteretssager, paadømt 1661—71. De var bekostet af det Finneske Legat, og Hammerich vilde i Samraad med nogle Venner se paa dem med Udgivelse for Øje.

Paa den historiske Morgen 9. April 1940 havde nogle smaa danske Kommandoer faaet til Opgave at udtrykke Landets Protest mod den uvarslede tyske Indrykning, og 13 Mand havde derved fundet Soldaterdøden, der ikke bør forveksles med Mandefald hos de senere Modstandsfolk. Selv om Protesten ikke kunde virke som en hæmmende Modstand, havde denne Død ikke været forgæves i Landsmænds Sind. Men den bitre Viden om svigtende Modstandsevne havde man haft længe. Personlig var jeg ingen Beundrer af vort politiske Styre af 1929; Borgeradressen til Stauning om Forsvaret af Marts 1937 havde jeg underskrevet. Efter at Socialdemokratiet i Forening med det radikale Venstre fra Sommeren 1936 havde faaet Flertal i begge Ting, ansaa jeg det, ogsaa ud fra Rettens specielle Erfaringer, for et udpræget Magthaverparti. Men at man paa hin Dag havde indgaaet Forlig med Okkupationsmagten med gensidige Løfter om neutral Holdning, saaledes at Kongen, der blev i Landet, anerkendtes ligesom de andre Statsmyndigheder, og Okkupationsmagten blev en »militær Styrke, der efter Overenskomst med den danske Regering befinder sig her i Landet« (Lov 18. Januar 1941), det ansaa jeg for rigtigt og nødvendigt. Og derved blev det for mit Vedkommende. Jeg har haft vanskeligt ved at føle Sympati for den Kampvirksomhed, som ikke foregik i Kongens Klæder, og til Kasernekampene i September 1943 kunde jeg ikke se nogen Pligt. Anderledes med den traditionelle Sænkning af Marinefartøjer, der derved unddroges Okkupanten. Min personlige Ulyst ved tyske Berøringer havde jeg forud for Tyskernes Komme demonstreret (»18 Aar«, S. 179, Note). Nu maatte man indstille sig paa, hvad der kunde komme. En stor tysk Sejr vilde jeg anse for en Ulykke, men at Tyskland blev fuldstændig knust, vilde jeg ikke anse for heldigt. Selvfølgelig foretrak jeg den demokratiske Ideologi, men det var Stormagtssiden, der vendte udad, og med 1807 og 1864 i Erindring mente jeg ikke, at den vilde følge andre end sine egne Interesser. Jeg har Grund til at tro, at jeg har stødt nogen ved saadanne Udtalelser. Det var ellers ikke min Vane at tale meget med andre om Krigens Gang og Okkupationsmagtens Optræden, navnlig ikke inde i Retten, og min private Omgang var ringe. Jeg hørte vistnok færre Rygter end de fleste. Mere end en Gang maatte jeg tænke paa Oberst Rolf Kalls Ytring til mig, da jeg var blevet Præsident: »Der er koldt paa Højderne«. Tiden var saa opskræmt og som Følge deraf saa mistænk-

som, at manglende allieret Slagside straks fortolkedes som positiv tysk Slagside, og da vi lever i et demokratisk Land, skal Kritikken gerne føres »til Tops«. En Topfigur, der var belemret med den fremmedgørende Ekscellencetitel, var særlig uheldig stillet.

Selve 9. April 1940 forløb i Retten som sædvanlig, kun med en Forsinkelse paa en halv Time, fordi Højesteretssagfører Karsten Meyer havde ment, at der ikke var Møde. En af Dommerne kunde læse General Kaupischs Opraab for os. Først da jeg om Morgenens fik talt med Kollegerne Rump og Poulsen, var jeg klar over, hvad der var sket. Senere hen afbrød vi Retsmødet, naar der kom Luftalarm, og gik ud i Gangen, men Afspærring paa Slotsholmen gik ikke ud over Retten. Den senere i Modstandskamp omkomne Redaktør af Billedbladet Kaj Holbech fik 15. April Lov til at foretage en Række fotografiske Optagelser af Rettens Personale og Lokale. Det skulde ikke gerne, som en enkelt Dommer befrygtede, kunne tages som Udtryk for den Mening, at »her er alt godt«, men derimod som en stilfærdig Henviisning til Institutionens danske Værdi.

I August 1940 maatte jeg atter en Gang lægge mig paa tværs af Justitsministeriets Planer. Denne Gang drejede det sig om den unge socialdemokratiske Minister Unmack Larsens Plan at faa Medlemmerne af den særlige Klageret til at afgive et for Statskassen bindende Responsum om, hvad der muligvis som billig Erstatning kunde tilkomme den noksom bekendte Klager E. J., der i c. to Decennier havde arbejdet paa at afsløre formentlige Misligheder af en senere afdød Forretningsmand i Automobilbranchen og derved havde været inde i flere Retssager, der havde indbragt ham Straffe; disse skulde altsaa reelt have været ubeføjede ligesom Statsadvokatens Vægringer ved at rejse Undersøgelse mod Modstanderen. Klagemaalene, der fulgtes af Pressen, havde været vedholdende og støttede af Rigsdagsmænd, saa at Ministeren uden selv at sætte sig ind i Stoffet kun mente at kunne faa en Ende paa Sagen paa den anførte Maade. Foruden at denne vilde indeholde en Sammenblanding af Medlemmernes private og tjenstlige Stilling, der vilde være forvirrende for Publikum, stilledes der de tre Dommere, hvoraf en var Højesteretsdommer, den mislige Opgave at udtale sig om Statsadvokatens erstatningsforpligtende Adfærd uden noget Forsvar fra hans Side, og hvis Udfaldet ikke var særdeles tilfredsstillende for Beneficianten, var der alt at frygte til Skade for Dommernes og dermed Klagerettens Anseelse. Overfor vedkommende Kollega gjorde jeg derfor Modforestillinger gældende, og da han følte sig bundet af visse Aftaler, gjordes Spørgsmaalet til Genstand for samlet Drøftelse i Retten, hvis Udfald var, at dette Responsum bortfaldt. Samtidig erklærede den paagæl-

dende, at han aldeles ikke ønskede denne »Voldgift«. I 1951 kom jeg selv ved Byretten ind i Serien af hans Søgsmal, der dog var forgæves.

26. September 1940 fyldte Christian X 70 Aar, og paa denne Dag deltog jeg med Grev F. Brockenhuus Schack og Generalkonsul Ernst Carlsen i Overrækkelsen til Kongen af det betydelige ved en Nationalindsamling tilvejebragte Beløb. I December 1939 havde jeg første Gang været tilkaldt til et Møde, efter at Indsamlingen allerede var paabegyndt. Med Tilslutning af Niels Bohr opnaaedes det, at der ved Udsendelsen af Opfordringen blev skitseret, hvilke Formaal Indsamlingen skulde tjene. Da det senere viste sig, at Højesteretspræsidenten ønskedes knyttet til Bestyrelsen, og jeg sammen med Kabinetssekretær, Kammerherre Bardenfleth fik at gøre Udkast til Fundats, kunde Formaalet derefter bestemmes som kulturelle Formaal, fortrinsvis Undersøgelse, Forebyggelse og Bekæmpelse af Sygdom. Jeg kom i Bestyrelsen af »Kong Christian X's Fond« til at sidde sammen med Rektor C. E. Bloch og Serumdirektøren Dr. Thorvald Madsen. Den Hyldest til Kongen, der havde ligget i Stiftelsen, uddybedes kort efter ved Forhandlingen af det af Hofjuveler Michelsen fremstillede »Kongemærke«, og det lykkedes at sætte denne Forhandling i Forbindelse med Fonden, saaledes at denne modtog en Del af Udbyttet; i de nærmeste Aar forøgedes Kapitalen betydelig herved. Ved Indstillingen til Kongen om den paa hans Fødselsdag foretagne Uddeling var der sørget for altid at holde et — forholdsvis ringe — Beløb rede til ikke-medicinske Formaal.

Mellem Dommerne skete der indtil min Afgang følgende Skifter. I 1938 fulgte C. E. Nielsen efter Bülow og Poul Gammeltoft efter Julius Møller. De havde begge passeret Justitsministeriet, Kriminalretten og Østre Landsret, Gammeltoft desuden været Statsadvokat; Nielsen døde 1940. I 1940 ansattes L. Carstens efter Nielsen, A. Drachmann Bentzon efter Rump og Ove Krarup efter Jespersen. De to første havde været Byretsdommere og i Østre Landsret, sidstnævnte i V. Landsret og alle først i Ministerium. Victor Hansen fulgte 1941 efter Thorup og havde passeret Justitsministerium, Byret og Ø. Landsret. H. Preisler Knudsen, der i 1944 efterfulgte Poulsen, havde haft samme Løbebane.

Fra Juli 1940 og et Aar fremover fungerede den tidligere Statsadvokat Harald Petersen som Justitsminister. I denne første mindre stormfulde Periode af Besættelsen fik det legale Styre den Skikkelse, det skulde leve paa til 28. August 1943. Der blev givet de Love om »de særlige Anliggender«, der behøvedes for paa danske Hænder at samle Haandhævelsen mod tysk fjendtlig Spionage,

Sabotage og Zersetzung (nedbrydende Virksomhed ved Agitation o.l.). Dansk Politi, Anklagemyndighed, Domstole og Fængselsvæsen varetog den tyske Interesse i denne Haandhævelse. Da Alternativet var, at Værnemagten ved egne Organer skulde virke for Haandhævelsen — og hvad dette betød, erfarede efter 28. August 1943 — forstaaes det, at Ordningen indirekte var en Varetagelse af danske Interesser. En af Forholdene fremkaldt kunstig Ordning var det, lige saa kunstig som det senere udenfor Grundloven liggende Departementsstyre med en uvirksom Rigsdag og Konge. En historisk Betragtning vil knytte denne Retsdannelse først og fremmest til Thune Jacobsens, Rigspolitichefens Navn, fordi det var ham, der paa Møder i Udenrigsministeriet med Tyskerne med sin politimæssige Autoritet straks efter Besættelsen paapegede Nødvendigheden af at gaa denne Vej, som han senere selv førte an paa. Da han om Aftenen den 20. April 1940 tilkaldtes paa Hotellet til General Kaupisch med Stab i Anledning af Sprængninger ombord, der vanskeliggjorde den tyske Transport over Bæltet, og Forholdsregler forlangtes truffet overfor de danske Sabotører, som man gik ud fra var paa Spil, iagttog han ikke Forskriften i Udkastet til det senere Straffelovstillæg om ikke at yde Besættelsesmagten Hjælp udover, hvad der »følger af ufravigelig Instruks for Embedet«, thi i saa Fald vilde han have svaret: »Jeg er ikke »Politigeneral«, men bortset fra visse tekniske Funktioner har jeg kun Hvervet som Personalechef, kan og maa altsaa intet gøre«. Han tog øjeblikkelig, stemmende med sin tidligere Optræden, Sagen i sin Haand, idet han dog ikke glemte at præcisere, at det gjaldt at udfinde den sande Aarsag (formentlig var det Englænderne), og dermed var han overfor Militæret placeret som en Forgrundsfigur i Haandhævelsen. Ordningen stillede et meget stort Krav til Befolkningens Forstaaelse og Selvbeherskelse, ikke mindst da den senere maatte suppleres med en præventiv Kommunistlov. Man kan ikke sige, at de, der havde de bedste intellektuelle Forudsætninger for at forstaa denne Lov og Ordningen i det hele, var Hjælpere i Arbejdet herfor. Snarere tværtimod! Set overfor de Tjenestemænd, der skulde føre Ordningen ud i Livet, betød den altsaa, at der med det Formaal at bevare Landets Situation intakt overfor ny og dybere Aggression skulde udføres et Parti og spilles en Rolle, som ikke svarede til deres personlige Stemning og Ønsker som gode Danskere. Den, der kom ind under dansk tyskbetonet Haandhævelse, kunde sige til sig selv: Dette er en Fordel for mig, som jeg maa paaskønne. Og naturligvis burde han sige: De Landsmænd, der øver denne tyskbetonede Haandhævelse, gør det af højere Hensyn. Heller ikke vilde han have Ret til at forarges, om Øvrigheden,

i Fald Tyskerne netop i hans Sag krævede selv at undersøge eller dømme, nøjedes med at gøre Forestillinger og ikke nedlagde folkeretlig Protest eller gik til »det store Brud« i den Anledning. Efter den Erkendelse, der ganske vist først i Minister Thune Jacobsens Tid trængte igennem, vilde Folkeretten ikke have givet slige Protester Medhold. Han fik Problemet undersøgt og sin Opfattelse fastslaaet til Statsraadsprotokollen.

Vi kom over i 1941, og i Foraaret havde Befolkningen en Oplevelse, som blev grebet med begge Hænder som en Afstivning overfor det fremmede, der var kommet ind i Landet. Jydske Lov kunde fejre sine 700 Aar, og det besluttedes at gøre det stort. 26. Marts fejrede Universitetet selve Dagen med al akademisk Festivitas. Professor Poul Johs. Jørgensen holdt det retshistoriske Foredrag, ogsaa Højesteretspræsidenten havde en Replik, og Rektor Bloch talte stilfuldt for Kongen. Den 29. s. M. fejredes Jubilæet i Vordingborg (Stedet for Lovens Udstedelse), hvor jeg holdt Foredraget, og ogsaa Direktør Poul Nørlund talte. Endelig mødte jeg 10. Maj i Viborg og holdt et Foredrag i den juridiske Forening med Gæster om Jydske Lov. Det var første Gang, jeg gensaa Vestre Landsrets Sæde siden 1925 bortset fra en Spaseretur ned til Domkirken en Gang under Gennemrejse paa en Overfredningstur.

Medens jeg oprindelig skrev meget i Ugeskrift for Retsvæsen, var jeg senere mere gaaet over til at benytte Juristen, der under Erik Reitzel-Nielsens Redaktion udviklede sig og var mere rummeligt for en Del af de Ting, jeg nu udsendte. Efter Anmodning havde jeg ogsaa paataget mig at sidde i Redaktionskomiteen, hvor jeg fik tilsendt Bidrag til Gennemsyn, naar der var Tvivl om Optagelsen. Juristforbundet, der udgav Tidsskriftet, havde til Opgave at samle Jurister i forskellige Stillinger og Erhverv og ogsaa at søge Forbindelse med udenlandske Jurister. Saa vidt jeg ved, var Ideen til en international Juristsammenslutning udgaaet fra den danske Bestyrelse, og Tanken om et internationalt »Retskammer« blev taget op af det tyske Juristforbund, hvis Formand i 1939 aflagde et officielt Besøg her, se »18 Aar«, S. 179, Note. Den politiske Spænding gjorde, at Planen efterhaanden ikke var populær, men Bestyrelsen lovede at spørge Ministeriet om den rette Kurs, og i 1941 fremholdt Udenrigsministeriet, at det tyske Ønske om, at der nu mødtes til Retskammerets Dannelse, ikke kunde tilsidesættes. Derefter fandt Deltagelsen Sted i Berlin, iøvrigt saa tilbageholdende som muligt og uden Overtagelse af nogen Stilling. Jeg fandt det af Hensyn til min Stilling uheldigt, om jeg i Tyskland blev opfattet som hørende med til Bestyrelsen, og forlangte derfor straks 27. Marts at blive fritaget som Medlem af Redaktionskomiteen. Jeg

havde foreslaaet R.-N. at afslaa Opfordringen dermed, at Foreningen var privat og Flertallet imod. Jeg forstod imidlertid Bestyrelsens Tvangssituation, og hvis min Afmeldelse af nogen blev opfattet som en Afstandtagen, maatte jeg beklage det. Retskammerindignationen blandt herværende Jurister var ganske ubeføjet, og saa fordi Kammeret under Krigen skulde ligge stille; det samme gjaldt Antydninger om tysk Tendens i Artikler i Juristen. Snarere burde man have paaskønnet Reitzel-Nielsens Initiativ til det lødige Festskrift om Jydske Lov, Juristen netop udsendte. Opinionsdannelsens ensidige Tendens til at udtage enkelte Personer som Syndebukke fornægtede sig ikke her. Rigspolitichef Thune Jacobsen var med i Berlin, andre Medlemmer af Bestyrelsen, hvoraf ligeledes nogle fulgte, var en Byretsdommer, en Højesteretssagfører og en overordnet Politimand, men Opinionen beskæftigede sig ikke med deres Delagtighed. Reitzel-Nielsen blev gjort til Manden for det hele.

9. Juli 1941 blev E. Thune Jacobsen Justitsminister. Jeg traf ham oprindelig i »Klubben af 1914«, og 1933—36 samt 1937—41 var han Medlem af Retsplejeudvalget; hans Forslag om Dørlukning, S. 181, havde vi drøftet under Juristmødet i Stockholm. Han havde i Begyndelsen af Besættelsestiden søgt mig som et fortroligt Vidne med Henblik paa Tyskernes Ønsker om at vinde Politiet for Nazismen, og Maanedsdagen før Udnævnelsen kom han for at tale om et muligt tysk Krav om hans Afgang; jeg raadede ham til at gaa til Kongen. At han skulde gøres til Justitsminister, vidste jeg intet om, og da jeg paa Tiltrædelsesdagen aflagde ham en Visit, havde jeg nok hørt Rygter om visse præventive Fængslinger af danske Statsborgere, men Karakteren af den stedfundne Aktion mod Kommunisterne var mig ukendt. Han paa sin Side kendte naturligvis denne, men ikke hvad der var forberedt af Forgængeren Harald Petersen som Lovgivning. I Forgrunden laa her Problemet om den juridiske Behandling af en varig Frihedsberøvelse. Der er Grund til at undre sig over, at der ikke forelaa særlige Betænkninger eventuelt af tilkaldte sagkyndige over dette kapitalt vigtige Spørgsmaal. Lignende Refleksioner kunde man iøvrigt anstille ved andre Lejligheder, hvad jeg kommer tilbage til. Haand i Haand med teoretiske Overvejelser maatte naturligvis for en Minister gaa den praktisk-politiske om Ansvar, og næppe mange vilde — naar det kom til Stykket — give Afkald paa at lade Rigsdagen deltage i Ansvar. Det modsatte havde imidlertid været den afgaaede Ministers Standpunkt — maaske netop som afgaaende — og det var jo muligt, at Thune Jacobsen vilde have givet efter for Rigsdagsønsker i denne Retning. I den første Dags Samtale, der ikke kunde

undgaa at komme ind paa den store, forestaaende Opgave, regnede vi begge med en Lov om Frihedsberøvelse. Thune Jacobsen ønskede gerne fortsat Drøftelse, og overfor den hidtidige ministerielle Mening, der endnu var repræsenteret i Personalet, ansaa jeg det for saa vigtigt, at den for mig utvivlsomt rigtige teoretiske Opfattelse om Nødvendigheden af at give en Lov kom til Udtryk, da en Domstolsindgriben ellers senere kunde virke som et Bagholdsangreb, at jeg tilbød Thune Jacobsen at levere ham den skriftlig til videre Brug, hvorover han erklærede sig »himmelhenrykt«. Min Opfattelse var kort og godt denne: Administrationen (Politik og Minister) kan frihedsberøve i Forebyggelseshensigt paa Grundlag af en Nødsituation (farlig tysk Pression), men da Lovhjemmel til et saadant Indgreb mangler, og den personlige Friheds Ordning er et Lovgivningsanliggende, maa en Lov snarest fremskaffes, hvis Tilstanden skal vedvare. Tilsidesætter Ministeren denne Pligt overfor Rigsdagen og de internerede, kan de sidstnævnte vinde Frihed hos Domstolene. Lukningen af kommunistiske Foreninger var et Skridt, som det fra konservativ Side flygtig havde været overvejet at stille Forslag om kort efter, at Kommunnisterne i 1932 holdt deres Indtog i Folketinget og ved denne Lejlighed uopfordret proklamerede et revolutionært Program. At Grundloven ikke værnedem dem mod den nu besluttede Lukning, var der derfor Klarhed over. Det samme var derimod ikke Tilfældet med Spørgsmaalet om Grundlovens Stilling — udenfor Nødtilfælde — til en frihedsberøvende Lov. Lovens øvrige Indhold var Strafansvar for kommunistisk Agitation og Virksomhed og Bevaring (ikke Konfiskation) af Foreningernes Ejendele og Papirer.

Til Dagshistorien hører det Træk, at Sagførerraadets Formand, Højesteretssagfører K. Steglich-Petersen, i de første Dage efter Ministerskiftet kom ind til mig med den Henstilling, om der ikke var Grund for os til at foretage en samlet Henvendelse til Justitsministeren. Da jeg bemærkede, at jeg stod i Forbindelse med Ministeren om den kommende Lov, brød han af, uden at det kom frem, hvad Henvendelsen skulde være gaaet ud paa, og om Ideen kun var hans. Det fremgik dog som vor fælles Opfattelse, at den iværksatte administrative Internering ikke vilde kunne holde Stand overfor en Domstolsprøvelse. Maaske har Tanken været, at der skulde gøres Indsigelse mod Indgrebene som grundlovsstridige, hvad jeg efter min juridiske Opfattelse ikke kunde. Naar man saa, at en Politiker som Dr. P. Munch ud fra en politisk Overvejelse akcepterede Loven, selv om den efter hans Mening gik paa tværs af Grundloven, maatte det være klart, at Spørgsmaalet i første Række netop var storpolitisk, og at blande mig deri kunde ikke falde mig

ind. Jeg vil gaa ud fra, at Højesteretssagføreren, selv om han ikke havde Mandat fra en større Kreds, havde Føling med mange konstitutionelt opskræmte Medborgere. For saadanne maatte det dog have nogen Beroligelse, at der paa intet Tidspunkt var Tale om at frihedsberøve for den blotte politiske Overbevisning som Kommunist, men kun for Agitation for denne eller en tilkendegiven særlig aktivistisk Tendens. Mine to juridisk korrekte Bidrag til Loven — at den skulde omfatte Frihedsberøvelsen, men begrænse Domsprøvelsen — betragtede Partiet som et Anslag mod dets Menneskerettigheder!

Under Forhandlingen om Loven, der førtes med det staaende Nimandsudvalg og ikke refereredes, kom Thune Jacobsen en Dag over til mig med et Forslag om Dommerfremstilling af anholdte Kommuniste, der forlangtes interneret. Der var angivet 3 Emner for Dommerens Prøvelse. Adspurgt om min Mening vilde jeg ikke holde den tilbage, da jeg var sikker paa dens Rigtighed. At indkalde det samlede Retsplejeudvalg i Ferien kunde ikke lade sig gøre ogsaa af Mangel paa Tid, og Spørgsmaalet var det almindelige, hvad der egner sig for Domstolene. Det var politimæssige og især udenrigspolitiske Hensyn, der maatte afgøre, om en anholdt Kommunistes Farlighed var saa stor, at man i en given udenrigsk Situation ikke kunde udsætte Landet for Følgerne af at nægte hans Fængsling. Dette Emne maatte derfor udskydes af Forslaget, hvis man ikke af politiske Hensyn vilde paabyde en *formel* Domstolsprøvelse. De to andre Emner: Identitet og tidligere kommunistisk Virksomhed havde ikke de samme Ulemper. Thune Jacobsen fulgte min Anvisning, vedkendte sig altsaa sit reelle Ansvar for Anholdelserne og befriede Domstolene (Byretten og Højesteret) for Hadet og Besværet med formelt at træffe disse Afgørelser. Loven, der undertegnedes 22. August 1941, var Dagen før forelagt og bragt gennem Rigsdagen (med enige Ordførertaler i Folketinget). Den konservative Ordfører Ole Bjørn Kraft udviklede særligt, at det kommunistiske Parti, der havde sat sig selv udenfor Landsmandsskabets Lov, havde sig selv at takke for Forringelsen i sin Stilling. Set fra Tyskernes Side var Sagen jo den, at de efter Krigsudbruddet mod Rusland maatte regne med Partiets kendte Uroligheder, som man ansaa det for nødvendigt at forebygge.

At Styrelsen havde set sig nødsaget til disse Indgreb overfor danske Borgere, særlig Interneringen, føltes som drøjt, og i Begyndelsen hørtes Protester. En Mand som Dr. P. Munch ansaa Frihedsindgrebet, bortset fra Nødsituationen, som stridende mod Grundloven, uden at det kom frem, hvordan dette skulde læses ud af Grundloven. Dommerfremstillingerne gik straks efter deres Gang.

Byretsdommeren fængslede, og Højesterets af 3 Dommere bestaaende Kæremaalsudvalg stadfæstede dette som 2. Instans. For at bidrage til at klare Retsbegreberne hos Fagfolk overfor dette i Dølgemaal tilblevne Stykke Lovgivning, særlig grundlovsmæssig set, skrev jeg 1. September i Juristen Artiklen »Dansk Lovgivning mod Kommunismen«. Naar Ordet »dansk« kom med i Overskriften, er det vistnok, fordi man hver Dag ventede, at en lignende svensk Lovgivning skulde se Lyset.

Efter Universitetsfesten 20. November 1941 kørte Thune Jacobsen mig hjem i sin Vogn. Han var i stærk Spænding og erklærede, at der nu vistnok forelaa tyske Krav af saa vidtgaaende Karakter, at Afvisning og Brud stillede sig i Udsigt. Han havde altid regnet med, at en saadan Situation kunde indtræde med den Følge, at en med Rigsdagen samvirkende Regering ikke længere kunde skaffes, men saa hurtigt efter sin Tiltræden havde han ikke tænkt sig det. Heraf ses, at han altid principielt havde været paa Linie med den politiske Betragtning, som slog igennem i August 1943. Da Tiden kom, maa det iøvrigt antages at have haft væsentlig Betydning for Rigsdagens Beslutning om overhovedet ikke at ville fungere, at der var Eksistensmulighed for et fortsat dansk Styre ved Administrationens tjenestemandsmæssige Bestanddele (Departementschefer og Generaldirektører). Ubehaget ved at virke for Tyskerne kunde i og for sig for mangen Tjenestemand motivere Lyst til at forlade sine Forretninger, men det vilde dog ikke være rosværdigt. Af Bilag til den parlamentariske Kommissions Beretning IV, S. 452, ses, at Forslaget om Antikominternpagten samme Eftermiddag første Gang behandledes i Ministermøde. Pagten tiltraadtes ved Udenrigsministerens Møde i Berlin 25. s. M. Efter de Forbehold om Virksomhedens Begrænsning til det politimæssige og indenlandske, som Vedtagelsen fik tilføjet, maatte jeg senere give ham Ret i, at Sagens Realitet i Virkeligheden kun var ringe. Publikumsmæssigt herhjemme med Studenteruroligheder og i Udlandet med Gesandtopsigelser fik den stor Betydning som en af de Ting, der gnavede paa det legale Styre.

Thune Jacobsen havde straks ved sin Tiltræden paa sin aabne venskabelige Maade tilbudt at give mig Underretning om Begivenheder paa hans politimæssige Omraade, som kunde være af Interesse for mig og Retten, f. Eks. de Vanskeligheder, som sønderjydske Nazister voldte. Opstod der almindelige Retsspørgsmaal, kunde der være Tale for mig om at udtale en Mening om dem, men de administrative Sager, han havde at ordne, tog jeg kun til Efterretning. Saaledes var det f. Eks. med de vidtløftige Overvejelser, som han og det øvrige Ministerium havde at anstille om Lektor,

Dr. phil. V. la Cours nationale Foretagsvirksomhed. Naar han, som det ses af Optegnelserne om Ministermøderne, straks da la Cour ved Byretten havde faaet sin anden Dom for Overskridelse af Talefriheden, foreslog sine Kolleger at lade ham afsætte, saa var dette naturligvis hans egen selvstændig tagne Bestemmelse. At han har talt med mig om Betingelserne herfor efter Tjenestemandsløven § 61, ligesom han talte derom med Departementschef K. H. Kofoed, er noget andet. Til denne Retssag, der paadømtes endeligt ved Højesteret 25. Juni 1942, kommer jeg senere tilbage. Ligesom de øvrige Domme, Højesteret havde at afsige i de »særlige« Straffesager i Besættelsestiden, blev den afsagt med Enstemmighed, hvilket ikke udelukkede, at der laa et Kompromis bag Udmaalingen; det gjorde der med la Cours til 7 Maaneder udmaalte Fængselsstraf, der ved første Afstemning laa noget højere. (Jeg benytter dette Sted til at dementere, at denne Dom ikke offentliggjordes og fik, endda udførlige, Præmisser ganske som sædvanlig). Kun Dom 26. November 1942 over Peter (de Hemmer) Gudme viser en Dissens om den anvendte Straffehjemmel, men alligevel Enstemmighed om Udmaalingen. Det drejede sig om Berettigelsen til at kalde et Møde offentligt. Forsvareren, Højesteretssagfører O. Bondo Svane, bestred dette med stor Energi og krævede Frifindelse. Vistnok 2 Dommere fulgte ham, men valgte at straffe efter en anden Lov. Jeg tillod mig senere en Bemærkning til ham om, at han godt kunde have sparet dette. Sagen var den, at et agitatorisk Foredrag under Omstændigheder som de foreliggende givet faldt ind under den specielle danske Straffelovs *Formaal*. Meningen med denne var at holde tysk Retsforfølgning ude ved at dække Omraadet med dansk Lov og derved muliggøre dansk Paadømmelse. Viste den danske Lov sig utjenlig, var der Fare for, at Tyskerne selv tog fat. Defensoratet vilde altsaa, om det var lykkedes, havde løbet Fare for at være en Bjørnetjeneste mod P. Gudme. Jeg anfører dette, fordi Svane i en Artikel om Gudme har fremdraget min Henvendelse til ham uden at vise Forstaaelse af ovenstaaende, saa meget mærkeligere som det af en anden Artikel af Svane (i en Mindebog om G. 1947) ses, at denne selv havde en ganske klar Forstaaelse af, at en dansk Frifindelse vilde betyde Deportation, altsaa noget langt værre for ham. Gudme er unægtelig forsaavidt en lysende Skikkelse i Forhold til en anden dansk Agitator som V. la Cour (se »18 Aar«, S. 211). Naar det paa sidst anførte Sted siges af Svane, at Thune Jacobsen overfor mig vilde anbefale Gudmes Ønske om at faa Hæfte fremfor Fængsel for at kunne studere, kan jeg ikke antage, at dette er sket, da Thune Jacobsen afholdt sig fra sligt.

Systemet med dansk Haandhævelse i særlige Anliggender som begrundet i det Formaal at holde Retsvæsenet »intakt« af tysk Overtagelse lagde Thune Jacobsen sig i Selen for at forklare og faa indarbejdet i Bevidsthederne. Pressen var ham vistnok ikke behjælpelig. Han holdt saaledes Foredrag derom i nogle Rotaryklubber og for Pressefolk og mente at have fundet Forstaaelse. Paa vistnok to af Dommerforeningens Aarsmøder i Oktober havde han ogsaa Lejlighed dertil overfor Dommerne, og jeg fremsatte tilsluttende Udtalelser; Forsamlingens Stemning syntes kølig. I første Instans havde iøvrigt i Reglen kun en bestemt Afdeling i Byretten med de særlige Anliggender at gøre. For en individualistisk Dommerindstilling gjorde Ubehaget ved at straffe i disse Forhold sig ret stærkt gældende. I administrativt Forbund holdt jeg et Foredrag om Domstole og Administration, hvorefter en Højesterets-sagfører fik demonstrativt Bifald paa ganske almindelig holdte Udtalelser om manglende Interesse hos Retterne i at rejse Værn mod Politiet. Thune Jacobsen var tilstede. Man maatte antage, at Forsamlingen uklart tænkte paa Anvendelsen af Kommunistloven, der havde været omtalt.

Thune Jacobsen har hørt min Mening om tekniske Enkeltheder i Bestemmelser om en ekstraordinær Ordning af Politimyndigheden i Tilfælde af Landsdeles Afsondring fra Hovedstaden. Der verserede ogsaa i hans Tid Tanker om at autorisere tyske Soldaters Ægteforening ved tyske Myndigheder, idet det ikke var dem tilladt at tage dansk Vielse. Thune Jacobsen var ked af, at dette Anliggende var blevet lagt over paa ham, og han fik det heller ikke fremmet. Spurgte om min personlige Mening havde jeg fundet denne Ordning forsvarlig af Hensyn til de deri interesserede danske. Da den gennemførtes ved en af Departementschef Aage Svendsen udstedt Lovanordning, var min Kollega Topsøe-Jensen meget misfornøjet hermed og paastod urigtigt, at Rigsdagen havde taget Afstand fra Forslaget, men der var ikke naaet frem til Forelæggelse af noget saadant.

Jeg gaar videre til Regeringsskiftet ved Udgangen af August 1943. I Løbet af Eftermiddagen 28. August spurgte Thune Jacobsen mig telefonisk, hvad jeg ansaa for rettest, naar Forholdet var det, at Ministeriet skulde afgaa: at Medlemmerne uden nogen Demissionsbegæring blot forlod deres Stillinger, hvad nogle af dem var indstillet paa, eller at de indgav en Demissionsbegæring og naturligvis afventede Svar herpaa. Jeg erklærede mig for det sidste, hvorved de sædvanlige Former bevaredes, og Kongen fik Tid til Overvejelse, eventuelt til Forhandling med dem. Det formede sig saa-

dan, at Demissionen først gaves 5. Maj 1945, og man lavede den forvirrende Mellemform af et inaktivt Skyggeministerium. Efter Opfordring var jeg om Aftenen ude hos Thune Jacobsen i Hellerup, han vilde gerne forhandle med Finansminister K. H. Kofoed. Denne kom med Rigsarkivar Linvald, der havde været hos ham, og senere kom Eivind Larsen, der skaffede mig en Politivogn til at køre hjem i Kl. 11. Byen var rolig. Det ventedes ikke, at de tyske Krav vilde blive opgivet, og man regnede derfor med en tysk Regering. Jeg erindrer ikke, at der var Tale om et Styre ved Departementscheferne. Der taltes om, at der var indgivet Demissionsbegæring, og overfor Kofoed bekræftede jeg den Opfattelse, at han, naar denne var modtaget, umiddelbart vilde vende tilbage til sin Departementschefspost og paa lignende Maade Thune Jacobsen til Rigspolitiet.

Endnu nogle Dage ind i September var Retten samlet i Ekstrasessionen, og et Møde afholdtes i Justitsministeriet af de to Departementschefer med de københavnske Retspræsidenter og Dommerforeningens Formand. Noget skriftligt fra Regering eller Rigsdag forelaa ikke. Dagen før havde vi i Retten haft Lejlighed til at forberede os paa Emnet, der var Indførelse af et Styre ved Departementschefer (Generaldirektører) baade paa administrativt og legislativt Omraade med forventet Ophør af dansk Haandhævelse i særlige Anliggender. Paa det givne Grundlag, at Konge, Regering og Rigsdag vilde være inaktive og anbefalede Overgangen, var der ikke andet at gøre end at acceptere, selv om almindelig Tilslutning af alle Landets Dommere ikke kunde garanteres. I Højesteret havde saaledes Topsøe-Jensen den Anskuelse, at Kompetencen maatte indskrænkes til det strængt nødvendige; de i Retten indenfor $\frac{1}{2}$ Aar forestaaende Nybesættelser (efter Poulsen og mig) kunde undværes, og det samme maatte f. Eks. kunne siges om den omtalte Adgang til tysk Soldatervielse. Der var iøvrigt megen Usikkerhed om Tilstanden, og Byretspræsident Rytter antog f. Eks., at Finansloven maatte kræve Rigsdagsmedvirken. I flere Retninger maatte jeg paa Domstolenes Vegne ønske Klargørelse. Hertil kom det til at tjene, at jeg 15. September efter Samtaler med Landsretssagfører Reitzel-Nielsen skriftlig henstillede til Kronprinsen at tage et Møde med Statsminister Scavenius om Situationen og straks efter af Kongens Kabinetssekretær underrettedes om, at Mødet 17. s. M. var afholdt hos Kongen i Kronprinsens Nærværelse med Repræsentanter for Partierne; Skyggeministeriets Afløsning af et virkeligt maatte anses strandet paa Partiernes Vægning. Den 23. tilskrev jeg derpaa — ligeledes gennem Kabinettet og i eget Navn — Kongen for at fastslaa Situa-

tionen som særtegnet dels ved Domstolenes Holdning dels ved den juridiske Nullitet af Skyggeministeriet, der gjorde det til Pligt for Kronen efter den parlamentariske Mulighed at søge en Regering dannet; det storpolitiske Billede kunde jo skifte. Hertil vender jeg tilbage.

Da Kongen lidt efter havde Fødselsdag, havde jeg anset det for det korrekte, da han som inaktiv ikke tog imod Lykønskning ved sædvanligt Fremmøde, heller ikke at sende nogen skriftlig Lykønskning, men ved Drøftelsen i Retten 1. Oktober mødte jeg den modsatte Mening, og til Nytaar afsendte jeg da en af Topsøe-Jensen komponeret Hilsen til Sorgenfri.

En anden Meningsforskel med min oftnævnte Kollega sammenhængende med det traditionelle Syn paa Dommerens Stilling i Retten, kom ogsaa frem under denne min Slutningsfase derinde. Topsøe-Jensen hævdede, at der skulde være Tradition for, at enhver af Rettens Dommere kunde ytre Ønske om at deltage i mundtlig Behandling af en vis Sag eventuelt som overtallig, og at Præsidenten, der fordeler Arbejdet mellem Dommerne, ikke kunde modsætte sig en saadan Begæring. Meningen skulde være udformet i Provisorietiden, om den var praktiseret, vidstes ikke. Allerede tidligere havde han udviklet den for mig, nu tog han det op igen, og jeg føjede ham gerne i at sætte et Rundspørge i Gang, der ved min Afgang ikke var sluttet. Al Agtelse for Dommerens Selvstændighed: hans Stilling er tjenende under Loven, ikke nogen politisk Magtstilling. Det af mig foretrukne Alternativ var ikke, at Præsidenten suverænt skulde afgøre Spørgsmaalet, men at det samlede Kollegium ligesom ved Inhabilitetstvivil skulde sige ja eller nej til Kollegaen. Muligheden for, at Præsidentens Bestemmelse har haft et usagligt Motiv, er naturligvis tilstede, men der er ogsaa Fare for, at Arbejdet kan generes og tynges ved saadanne maaske kværulerende Begæringer, og større Garanti end Flertallet i Højesteret haves nu en Gang ikke. Ud fra den blaa Luft kan en Ret som den omtalte ikke deduceres ind i Retsplejeloven, og historisk var den helt uden Rod.

Under Besættelsen var Rettens repræsentative Funktioner overfor Kongehuset svundet ind, og Fremmødet overgik til Præsidenten alene, maaske kun ved Tegning paa fremlagt Liste. Nytaarstaflet ombyttedes indtil Kongens Tilskadekomst i 1942 med et lille Aftenselskab paa Amalienborg uden Tale af Kongen og præget af Kongeparrets hjertelige Velvilje overfor Gæsterne, tillige naturligvis af den alvorlige Stemning, naar man saa ud over det kommende Aar. Kong Christian bibragte efter alles Dom til enhver Tid Indtrykket af sin høje Stillings traditionsbundne Værdighed og det

ogsaa, naar hans træffende Replikker var spøgefulde, hvorved de iøvrigt ofte havde en Brod. Ved et af Rettens Fremmøder var der spurgt om, hvor en Dommer havde været i Ferien, og der var nævnt to af Landets Yderpunkter med en Bemærkning om, at »Landet ikke var større«. »Maalt med Hjertet er det stort,« citerede Kongen stille og vendte sig til den næste i Rækken. Om Ibrugtagningen af Repræsentationslokalerne paa Christiansborg sagde han — og i Øjeblikket lød det maaske noget tungt — at det nu drejede sig om at grunde en ny Tradition. At denne vedrørende Højesteret var i gode Hænder hos ham, kom mig og Retten til gode, og foruden andre Beviser paa personlig Velvilje modtog jeg som før nævnt ved Regeringsjubilæet i 1937 gennem Hofmarskallen hans signerede Portræt. Dette er ikke uden Betydning for Bedømmelsen af min Henvendelse til ham i September 1943 og for den Maade, han optog den paa.

Fra Resten af Tiden til min Embedsafgang efter Aldersgrænsen ved Udløbet af Februar 1944 finder jeg intet at meddele. I Tiden dertil siden Besættelsen havde jeg udsendt ca. 40 litterære Bidrag. Heraf skal jeg fra 1940 nævne en Afhandling om Ekspropriation (Festskrift til V. Kruse), to om ældre Retssager (mod Orla Lehmann og mellem Chr. Colbjørnsen og Lüttichau i Juristen og Festskrift til Aage Friis) og Kronikken A. D. Jørgensen 1840—1940 skildret af en Søn (Berlingske Aftenavis 11. Juni 1940).

Inden jeg slipper Tilbageblikket paa min Arbejdstid i Højesteret, betragter jeg disse Aar (1925—44) i en større Sammenhæng bagud og fremover. Indtil Retsreformens Ikrafttræden i 1919 fremtraadte Retten gennem Aarene stadig som den med sig selv overensstemmende Institution, og dens seneste arbejdsmæssige Omdannelse laa helt tilbage i 1857, da Dommene beordredes forsynet med skriftlige Domsgrunde. At Retten i Stedet derfor i hver enkelt Sag kunde vedtage at lade Publikum paahøre sin Stemmeafgivning, havde ingen i de forløbne 62 Aar tænkt paa at foreslaa bragt i Anvendelse, saa lidt som nogen gjorde det i Aarene til 1937, da det endnu var gældende Ret. Bortset fra denne Arbejdsændring tegner Billedet af Retten sig helt tilbage til Enevældens Begyndelse i Hovedsagen ens med Retssalens 9 eller flere rødkappede Medlemmer, der i offentlige Retsmøder hørte paa sortkappede Sagførere eller selvmødende Parter, medens Bevisstoffet blev oplæst, og som desuden i mindre Omfang arbejdede hjemme med skriftlige Sager. Glemmes maa dog ikke de enevældige Kongers Forsæde. Selv om det kun var et Symbol, øgede det den Respekt, som den øverste Domsmagt af sig selv vilde fremkalde, og som Retten underbyggede baade ved sin skrappe processuelle Administration

og sine Afgørelses saglige Lødighed. I 1884 havde Retten anden Gang efter en Slotsbrand maattet tage et midlertidigt Opholdssted, og de 35 Aar, der tilbragtes i Palæet i Bredgade i den ikke store Sal, der virkede borgerligt i Klunketidens Smag med sine mønstrede Cretonnebetræk i Baner paa Væggene og kvastbehængte Gardiner for Gadevinduerne, var følt som Afslutningen paa en Periode.

Traditionen holdt Højesteret i fornem Isolation, de enkelte Medlemmer var ubekendte for Publikum, og man udtalte sig kun af og til i afæskede Erklæringer til Justitsministeriet. En Tilhører til Retsmødet vilde ikke komme til at høre mange Ord fra Formandens Mund. Derfor var Retten passiv, naar den kollektivt angrebes som i 1856 eller under Provisorierne, og det var et Særsyn, at Justitiarius N. Lassen blev Genstand for personlig Kritik (Højesteret fra Grundloven til Retsreformen (1951) S. 204 f), hvilket sidste netop stod i Forbindelse med den kommende Retsreform. Da man i 1919 tog Ophold i den store blændende hvide Sal paa Christiansborg, var en ny Tid kendelig i Frembrud for Højesteret, selv om den ikke for hastig frem. Gennem Retsplejeudvalget havde man som en Del af Justitsvæsenet faaet Mund og Mæle overfor Ministerium og Lovgivningsmagt. At dette kunde fremtræde som et skarpt Modsætningsforhold blev særlig tydeligt i 1937—39, da Udvalget afværgede en diskrediterende Behandling af Dommerstanden. De ihærdige Regeringsbestræbelser for at faa indført den nysnævnte offentlige Stemmegivning var ogsaa Udtryk for et Modsætningsforhold og var i Virkeligheden et Attentat paa Rettens Selvstændighed og Uafhængighed, som dog afværgedes, idet den individuelle Oplysning om Dommerstemmen blev anonym. Efterhaanden som den nye mundtlige Procesmaade indarbejdedes i de underordnede Domstole, hvoraf kun Sø- og Handelsretten før havde ligget paa denne Linie, øgedes paa en uafviselig Maade de almindelige Sagføreres Tryk for at faa en vis Adgang til at procedere ved Siden af det særlige Korps af Højesteretssagførere, der havde aflagt Prøve. Ogsaa paa anden Maade paavirkedes Højesteret af Ordningen ved de andre Retter. Sagernes Behandling med Nævninger betød, at Skyldigkendelsen ikke kunde efterprøves, og da Domsmænd i 1937 kom i Brug, blev der ulykkeligvis truffet en analog Ordning med Hensyn til Bevisspørgsmaalet. I ensidig Iver for at lade Lægfolk beklæde Dommersædet lod man Højesteret drive over mod at være et blot Civilsenat og berøvede Samfundet Frugterne af det øverste Dommerkollegiums Arbejdsevne med Straffesager. Det faldt i min Lod at være Vidne til denne Indsnævring.

Her er det, Loven af 31. Marts 1953 om Deling af Retten efter min Tid har aabnet nye Udsigter ved at sætte Retten i Stand til at overkomme mere end før i Straffesagerne og til at gaa over til det helt nye at lade et vist Maal af Bevisførelse foregaa i selve Retssalen i alle Sager. Den middelbare Bevisførelse har ikke andet end kunnet føles som en Mangel hos de Dommere, der kendte Landsretternes Umiddelbarhed. Det har været Udrensningslovenes Ophobning af Sager, der fremtvang Delingen, ligesom Præsident Gram i sit sidste Aar af en, som det dog viste sig, ubegrundet Frygt for Ophobning overvejede en midlertidig Deling. Her bør den ikke være midlertidig, men samtidig med, at Fordelen ved det store Dommerantal bevares, hvor der er Trang dertil, vil den stærkt øgede Kapacitet kunne udnyttes saaledes, at baade Manglen ved Bevisførelsens Middelbarhed og den forfejlede Bevisudlukkelse i Domsmandssager bortfalder.

PRIVATMAND SIDEN 1944

Da jeg aftraadte, var Domstolene færdige med de særlige Funktioner, som Besættelsen havde givet dem, hvortil for mit Vedkommende i et Par Tilfælde var kommet et specielt Initiativ. De var traadt ind i en rolig, senere efter Lammelsen af dansk Politi kun altfor passiv Periode, men desto stærkere skulde Aktiviteten blusse op efter Befrielsen. Hvis jeg havde naaet dette Tidspunkt som værende i Funktion, vilde min Stilling under de herskende Stemninger ikke være blevet behagelig. I Bogen For dansk Domstol (1945) beklagede V. la Cour glubende, at han ikke længere ved sine Afsløringer (der kun afslører hans eget mangelfulde Forfatterskab), kunde naa at fordrive mig fra Stillingen. Jeg maatte derfor være utaknemlig mod Skæbnen, hvis jeg ikke anerkendte Heldet ved min tidligere Afgang.

I den første Tid af godt et Aar fra min Afgang 1. Marts 1944 til Befrielsen 5. Maj 1945 arbejdede jeg i Rigsarkivet med forskellige Emner, der senere saa Dagens Lys. Jeg fremkom med nogle juridiske Diskussionsindlæg, saaledes i Juristen om Rigsretsdommen af 1856 og dennes Bidrag til Opfattelsen af Ministeransvarligheden, om Begrundelsen af en Berettigelse for Kunstnere til Efterbetaling ved senere Omsætning af deres Værker, om Formandsstemmens Vægt ved Stemmeligbed i Ankesager, og i Ugeskriftet om Vinding Kruses i den almindelige Retslære givne Begrundelse af Moralloven. Jeg skrev et Par Biografier i Biografisk Leksikon, navnlig om Ørsted som Jurist, medens Hans Jensen havde behandlet det historiske. Retsplejeudvalgets 25 Aars Jubilæum fremkaldte en Artikel i Nordisk Tidsskrift og i Juristen et Bidrag til en Række Udtalelser om Loven, medens Ugeskriftet paa Grund af Tyskernes Nærværelse i Landet havde valgt ikke at uddybe Tilbageblikket. Et Bidrag til Højesterets nyere Historie kunde jeg fremdrage ved Omtale af Højesteretsjubilæet i 1911 (Historiske Meddelelser om København), denne i høj Grad mindeværdige Festiviteter paa Universitetet, som jeg, den Gang Auditor, havde

faaet Indbydelse til. Foruden Professor Torps meget stilfulde akademiske Allokution til Retten, hvis Medlemmer paa Hæderspladsen i den festklædte Forsamling bar deres røde Kapper, var det meget inciterende at høre Domstolssynspunkterne tolket af Justitiarius N. Lassen paa hans uformelle og kærnefulde Maade. Hans Betragtninger over politisk Indstilling hos Dommere har jeg i Historisk Tidsskrift 16. R. 1. Bd. haft Lejlighed til at drøfte med en Historiker. Dette Jubilæum, der siden blev foreviget i Saltofts monumentale Billede, virkede historisk og som en Parade af Retten i dens gamle Skikkelse. Endelig fremkom min Bog Retsplejeudvalget gennem 25 Aar. Den var skrevet oppe i Retten inden min Afgang paa Grundlag af Udvalgets Arkiv og Rigsdagstidende, et Arbejde med en uhyre Mængde Detailler, men forhaabentlig formet som en læselig individuelt præget Oversigt, der afspejler de politiske Svingninger i Tidsrummet. Den gentagne Gange optrykte Lov har indoptaget Ændringer og Tilføjelser og slettet de kronologiske Spor. En Efterforskning af disse vil uden Vejledning være højst besværlig. Først med denne Bog følte jeg mig helt færdig med denne Lov, paa hvis oprindelig udformede Principper og Regler Tidens Tand har gnavet saa stærkt. Selv om Dommerkollegerne ikke mod Slutningen var faldet ind i deres partiprægede Holdning overfor mig, vilde jeg med disse interessante Beskæftigelser ikke have følt Savn af det sædvanlige Arbejde i Retten, og for at glemme det udvortes Kaos var Arbejde ubetinget gavnligt. Fra Arkivet husker jeg, da engelske Flyvere 21. Marts 1945 bombede Shellhuset med de tyske Kontorer og Arrestere. Under Luftalarmen samledes man paa Trappeopgangen, hvor Louis Bobé, der afskrev Caroline Mathildes Skilsmisseakter, underholdt mig om hendes Kærlighed og drog Paralleller til Højsangen. Den hørlige Eksplosion fremkaldte Tanker om et allieret Resultat. Man vidste ikke, at dette bl. a. købtes med Tabet af 86 Skolepigers Liv paa Frederiksberg.

Som boende i Amaliegade Nr. 6 var vi vant til de natlige Lyde af Eksplosioner, og der var Ildkampe i de nærmeste Omgivelser og Sabotagebrand hos Genboen Domus medica (det Danneskjoldske Palæ). Paa Befrielsesdagens Morgen fjernede Ejendommens Administrator fra Kælderen et illegalt Lager af Eksplosiver, hvis Fund kunde have fremkaldt Husets Dødsdom. Fra nazistisk Side blev jeg angrebet af »Kamptegnet« som en af de jødisk infiltrerede Embedsmænd paa Grund af min første Hustrus Egenskab af »Halvjødinde«, og fra en ubekendt Afsender fik jeg en Dag tilsendt en Seddel med Advarsel om ikke at forsøge at forlade Landet for at unddrage mig »Ansaret for min Embedsførelse«, da jeg ellers

»omgaaende vilde blive likvideret«. Jeg havde orienteret mig hos mine Brødre i Udkanten af Byen om eventuelt at gaa under Jorden hos dem, hvilket maa være sivet ud. Ved en Fest for Biografisk Leksikons Redaktion vistnok efter September 1944 henvendte fhv. Minister J. Hassing-Jørgensen sig til mig og spurgte, om jeg »ikke mente nu at maatte gøre noget«; han mente, der burde ske Tilbagevenden til et kgl. Ministerium, der havde Autoritet overfor Lovløsheden. At denne herskede, var jeg enig i, men at foretage noget var ikke min Sag.

Til disse Træk af mine personlige Indtryk føjer jeg Redegørelse for mit personlige Standpunkt. Baade i Embeds Medfør og af Tilbøjelighed havde jeg fra 1940 stillet mig paa den legale Linie, og min Synsmaade var denne: i personlig Omgang og i Hartdel og Vandel skulde der iagttages den største Tilbageholdenhed overfor Tyskerne, og udvises gennemført Resignation. I det Omfang, hvori der var Lejlighed dertil, og hvor det kunde ske fordækt, burde passiv Sabotage udfoldes, men ikke nogen aktiv og voldelig. Ideelt var det heldigt at fremdrage nationale Minder for at styrke national Bevidsthed og Sammenhold. Agitation i Tale og Skrift med Angreb paa tysk Væsen og Politik, som visse Foredragsholdere dyrkede fremfor at mane til besindig Tilbageholdenhed paa nationalt Grundlag, burde undlades, uden at dermed er sagt, at der ikke kunde være Plads for behændig anbragt Humor. Gejstligheden havde ingen Grund til at tilskynde til Angreb paa Hitlerismen, da Besættelsesmagten ikke her som i Tyskland og maaske i Norge øvede Overgreb mod Folkekirken. En Skikkelse som Sognepræst til Vedersø Kaj Munk med sin labile dramatiske Begavelse kunde for mig ikke faa de store Dimensioner. Han havde efter Tyskernes Komme til Landet paa Ollerup Højskole ydet den store Mand Hitler sin højstemte Beundring, men hengav sig derpaa til Agitation mod Tyskerne, hvorfor man i Sønderjylland frabad sig hans Besøg. Kort før sin Død havde han i Københavns Domkirke krævet Kamp efter de gamle Profeters Maade. Da man den Gang var naaet frem til det Stadium i Barbariet, at der fra begge Sider »likvideredes« løs paa Modstanderne, var det ikke saa mærkeligt, at han blev en af de første, Tyskerne vilde skille sig af med, en af mange. Denne min *Selvbeherskelses Politik*, som lod til at blive fulgt i Sønderjylland, kunde ikke se det som vor Opgave at prøve at hjælpe de allierede Magter ved aktiv Sabotage. Ved at følge denne Politik, var man foruden at undgaa svære materielle Tab og personlige Indgreb ikke kommen ud i Barbariet og havde undgaaet det meste af Retsopgøret bagefter. Jeg har ikke glemt Æren: den havde

været intakt, og Ærligheden under Opgøret havde haft det bedre.

Befrielsen 5. Maj 1945 modtog jeg selvfølgelig med Lettelse og Glæde. Mindre opbygget blev jeg en Dag udenfor Raadhuset ved Synet af anholdte Mænd og Kvinder staaende paa en Arbejdsvogn med oprakte Hænder i en tæt Stimmel af Tilskuere, medens »Friedetskæmpere« med engelske Vaaben sad Vagt; de virkelige Friedetskæmpere havde trukket sig tilbage til det borgerlige Liv. Et andet personligt Indtryk fik jeg af det nu legale Blad Frit Danmark, der grupperede mig med nogle andre Medborgere, der fremtidig vilde være at regne for »døde Mænd«, og fhv. Lektor la Cour anklagede mig i Bladet for at have fremkaldt hans Afskedigelse (underforstaaet i tysk Interesse); jeg dementerede. Et værdifuldt Indtryk i modsat Retning modtog jeg, da den mig altid velsindede Kong Christian lod mig tilsige til en Privataudiens, der fandt Sted paa Amalienborg Eftermiddagen efter Rigsdagens Aabning. Kongen var ikke lidende og talte livligt, takkende mig paa det venligste for alt uden at komme ind paa konkrete Emner, navnlig ikke Skrivelsen af 23. September 1943. De to Krige, som han i sin Tid havde oplevet, udtalte han, havde været lovlig meget at komme igennem. Her kan jeg ikke tilbageholde, at der i Majdagene og herefter savnedes et kraftigt Kongeord, der ved Siden af Befrielsesglæden og Takken til de Allierede skulde vurdere det indenlandske Arbejde paa de legale Linier og derigennem mane til Fordragelighed. Det var paa denne Holdning, der var Dyrtdid i Landet; et Kongeord kunde have fremhjulpet meget af den. Men det tvedelte Ministerium havde Slagside til det modsatte. Heller ikke ved Bisættelsen i Roskilde Domkirke to Aar efter havde Ceremoniellet fundet Udtryk for Ligevægten og for Kongens Ophøjethed over Partierne. Naar man paa det Dannebrog, der dækkede Kongekisten, havde fæstet Modstandsbevægelsens Armbind, vilde det i hvert Fald have været heldigt, om man som en Modvægt til denne Gestus overfor de Allierede og Modstandsbevægelsen havde sørget for at indbyde dem af Christian X's Ministre, der ikke hørte til Rigsdagen, og derved havde ydet den af den afdøde Konge selv indvarslede legale Politik Honnør; skønt en forhenværende var jeg indbudt. For Offentligheden forelaa der formentlig intet om Tilslutning fra hans Side til den aktive Modstandsbevægelse, og for mange, der siden har opsøgt Glücksborgernes Gravkapel, har det sikkert været Genstand for Undren, at Rigets Flag ikke kunde være ene om at udtrykke Befolkningens Følelser paa dette Sted. Som et i denne Forbindelse talende Træk kan nævnes, at han ved Efterretningen om Christmas Møllers Flugt til England ytrede sin afgjorte Misfornøjelse, og ved Modtagelsen af ham efter Besæt-

telsen forholdt Kongen sig ret kølig (meddelt af Thune Jacobsen).

Om ikke andet saa kunde den omtalte Seddel om eventuel Likvidation eller Salutten i Frit Danmark have fortalt mig, at Magthaverne ved det forestaaende Skille mellem Faar og Bukke, retfærdige og uretfærdige, vilde anvise mig Plads i sidstnævnte Gruppe. Alligevel var de successive Bekræftelser herpaa ligesaa mange Overraskelser for mig, da jeg kun kunde opfatte dem som en Kæde af Misforstaaelser. Naar jeg nu vender mig til Angrebene for at paavise, at de virkelig er Misforstaaelser, er det naturligvis i første Række for min egen Skyld og for deres, der sætter Pris paa at se mig rensat. Vel kunde man sige: »Herregud, lad det hvile, det viste sig jo, at der ikke lod sig tilvejebringe Tiltale for Tjenestemandsdømstolen for unational Holdning«. Men hvad er Resultatet, naar Konversationsleksika og anden Omtale af en Mand »upartisk« har noteret, at han har været Genstand for Angreb og Kritik for sit Forhold under Besættelsen, og der saa intet oplyses? Sikkert ikke, at Skyggen forsvinder. Jeg tvivler ikke om, at de, der fremkom med Angrebene og foretog de forskellige Træk, bagefter vil ønske Tavshed herom, og at det hele opfattes som Sneen, der faldt i Fjor. Da det imidlertid drejer sig om Handlinger og for mig virkningsfulde Handlinger, maa man tilgive, at jeg ikke kan dele denne Opfattelse. Men jeg interesserer mig ikke for at polemisere personligt, og jeg indrømmer gerne, at Stemningslivet i Tiden var ude af Ligevægt. Ogsaa af den Grund har disse Episoder deres Plads i Tidshistorien. Jeg gaar altsaa i Gang med dem og uddyber Behandlingen i »18 Aar« m. v.

Der var Tale om tre Angreb, nemlig 1) for 1. September 1941 at have udsendt Artiklen om Kommunistloven i Juristen, 2) for i 1942 formentlig at have interesseret mig for og gennemført, at Lektor, Dr. phil V. la Cour blev afsat, og 3) for i 1943 i Skrivelser til Kronprinsen og Kongen formentlig at have udfoldet politiske Bestræbelser. Selve Begivenhederne er nævnt foran, og de Steder, jeg har behandlet dem, er navnlig min Bog »18 Aar« (1947), to Tilsvare i U. f. R. og Juristen 1948, Pjecen »To Skæbner« (1950) og det norske Tidsskrift Samtiden (1952).

I Ugeskrift for Retsvæsen, det vigtigste danske juridiske Tidsskrift, finder man i Aargangen 1945 bag et særskilt Titelblad og flankeret af Meddelelser om en festlig svensk og norsk Telegramveksling paa Befrielsesdagen Redaktionens Artikel »Fem Aar«, hvori der paa to Sider gives Udtryk for dansk Retsbevidstheds Følelser ved et Tilbageblik paa Besættelsestiden og nu ved Befrielsen. Slutningen er en højstemt Anerkendelse af norsk Højeste-

rets Holdning. Modstykket dertil findes i Artiklens Begyndelse, hvor der efter Omtale af, hvad vi herhjemme maatte finde os i, med megen Vægt udtales en Beklagelse af, at man ikke var blevet sparet for at se et Forsvar (udhævet) i et juridisk Tidsskrift for den skændige Lov om Kommunismen fra den, der beklædte den fornemste juridiske Stilling i Landet. Da det i Forvejen er sagt, at Gennemførelsen af denne Lov maaske kunde forsvares som et nødvendigt Onde, maa Tanken være, at Artiklens Forfatter havde sat sig paa et tysk Standpunkt og ytret Tilslutning til, at der var rejst Krav om denne Lovs Frihedsindgreb, altsaa en infamerende Sigtelse. Efter at jeg om Efteraaret havde faaet optaget en motiveret Indsigelse, fastholdt Redaktionen, en Overretssagfører og en Professor, Udtalelsen og endte med, at Artiklens »Fremkomst fra den, der gerne skulde personificere Aanden i Landets højeste Domstol, maatte føles som smertelig for ikke at sige beskæmmende«. Naar man havde saa megen Agtelse for selve Stillingen, kunde der jo ogsaa nok have ytret sig lidt Forstaaelse for den afgaaede Indehavers Synspunkter, men dertil mærkedes intet. Imidlertid faar Sandheden tilsidst sin Chance, og den rolige Undersøgelse viser følgende Billede: Loven havde skabt Sympati for Kommunisterne, der efter Krigen mod Rusland gjorde Front mod Tyskerne, og dansk Lighedsfølelse æggedes ved, at der ikke blev gjort noget specielt mod de danske Nazister, der var paagaende, men protegeredes af Værnemagten. Thune Jacobsen fortalte, at Kongen ved Lovens Forelæggelse i sin sædvanlige spøgende Form havde ytret: »Hvornaar bringer De mig saa en Lov om Nazisterne?« I 1945 var Kommunisterne paa Baggrund af deres Tilslutning til den danskbetonede Modstandsbevægelse blevet repræsenteret i Ministeriet, og de forfatningstro Partier havde i Øjeblikket slaaet en Streg over det revolutionære Partiprogram, som mange vistnok endog troede, at de havde forladt. Det virkede derfor usympatisk da at tænke tilbage paa hin Tidsskriftartikel fra 1941, der 1) nøgternt havde talt om Frihedsindgrebene og Ophævelsen af Foreningsretten for disse Medborgere, 2) ikke havde lagt Skjul paa Revolutionsprogrammet og den internationale Kriminalitet, som Politiet tillagde Partiet, og 3) ikke mente, at der i al Almindelighed var givet et Værn i Grundloven mod politisk bestemte Frihedsindgreb. Den ene af Ugeskriftets Redaktører havde endog en Tid haft en Broder blandt de internerede. Indenfor den akademiske Verden forekom mærkelige Træk af Interesse for Sovjet, saasom Lyst til at hædre en fremtrædende Kommunist med juridisk Doktorgrad. Nu da Kommunisterne ikke længere er de demokratiske Partiers Kælebørn, bliver det vanskeligt at finde noget Grund-

lag for Indignationen, naar der ikke skal gøres Vold paa Kendsgerninger. I saa Henseende har man forsøgt sig med, at en Kommentar til Loven var overflødig, og at derfor Tavshed havde været den nationalt værdige Holdning. Men hvorledes forholder det sig historisk og praktisk-juridisk? Lovforslagets hastige Gang gennem Rigsdagens to Ting — nemlig paa een Dag — ledsagedes af livlige Bladkommentarer, og i en Artikel Dagen før betonedes Berlingske Tidende Savnet for Befolkningen af en »selvfølgelig Orientering« om Loven. En sagkyndig orienterende Artikel var altsaa netop efterlyst, og min Artikel refereredes med Interesse. Politimesteren i Aalborg sagde senere til mig, at han havde været stærkt i Tvivl, om han skulde efterkomme Ordren af 22. Juni om at anholde Kommunisten, da Lovhjemmel jo manglede. Jeg svarede, at han havde kunnet stole paa, at den vilde blive skaffet. Hvis denne selvstændige Politimester overfor senere Ordre havde ræsonneret, at de stred mod Grundloven og ikke hjemledes ved Nødstilstand, kunde manglende Orientering have virket skadeligt. Der var ogsaa Professormeningen (Ugeskriftet 1945), at Dommerfremstilling burde være afvist som »latterlig«. Artiklen havde paavist Begrundelsen af Lovens Ordning for dem, der brød sig om at forstaa. Lovens Karakter af Nødforanstaltning blev belyst paa to Maader dels ved at fremdrage Lovens Begrundelse (og tillige Begrænsning) i Ordene »Hensyn til Statens Sikkerhed eller dens Forhold til fremmede Magter«, dels ved at vise, at der forelaa stærke Grunde for Tyskerne til at kræve Indskriden og følgelig for os en reel Tvangssituation. Da jeg ikke direkte kunde nævne dette, maatte jeg gøre det indirekte ved at opregne Kommunisternes indenlandske Synderregister. Det revolutionære Partiprogram maatte ogsaa paavises med Henblik paa det af den Grund manglende Grundlovsværn for Foreningsfriheden. Da der endelig Aaret før var fremsat en Professormening om Grundlovstridigheden af Love om Frihedsberøvelse med politisk Motiv, og jeg havde erfaret, at en Tjenestemand i Justitsministeriet ansaa dette for anvendeligt paa Kommunistloven, maatte jeg tage Afstand derfra overfor dem, der ikke vilde anerkende Nødretsbetragtningen. Det hele var altsaa saare simpelt. Jeg havde ført et Forsvar for Lovens *Grundlovsmæssighed* paa dobbelt Grundlag: at den ikke stred mod Grundlovens Tekst, og at den blev baaren af en Nødsituation, et Forsvar, der var særdeles nyttigt. Hvad Ytring af Medlidenhed med Kommunisterne angaar, havde jeg indskrænket mig til at tale om ekstraordinære og dybtgaaende Frihedsindgreb. Skulde jeg have skænket Bægeret mere fuldt? Alt er jo relativt, og Ugeskriftet selv var ganske tavs i 1941. At fremkomme med Bemærkninger om det pinlige for dan-

ske Myndigheder ved at skulle arbejde med den legale Haandhævelse i særlige Anliggender og ved nu at have faaet paalagt sig nye Pligter, vilde have været at svigte Domstolenes grundlovs-mæssige Pligt til at slutte op om Lovgivningsmagten og have virket slappende. Derimod kunde det ikke være uforeneligt hermed at notere det rent objektive, at Nødsindgrebet ramte visse Medborgere paa særlig Maade. Naar den fremsatte Grundlovsfortolkning ikke kunde godkendes, var det en selvfølgelig Pligt at tilkendegive dette. Denne Opfattelse, der maaske generede Teoriens Ophavsmand og hans Venner, skulde synes at lade Indgrebet i den personlige Frihed virke mere smertefrit.

Jeg tror ikke, at Ugeskriftet vilde have gjort dette Forsøg paa at sætte den tidligere Højesteretspræsident i Skammekrogen, hvis man ikke havde stolet paa at have Tilslutning hos hans tidligere Kolleger. En Professorudtalelse om en stedfunden kollegial Drøftelse af Artiklen af 1941 er min Støtte for denne Antagelse, og uden denne var jeg ikke gaaet ind derpaa. Det er rigtigt, at ældste Dommer V. Topsøe-Jensen efter Artiklens Fremkomst skrev til mig, at han ønskede en kollegial Drøftelse af, hvorledes jeg havde kunnet udtale mig, inden vort Kæremaalsudvalg havde taget Standpunkt til Fængslingen. Forudsætningen var, at der skulde kunne regnes med den Mulighed, at Udvalget i Embeds Medfør vilde erklære Lovens Regel om Frihedsberøvelse for grundlovstridig og derfor ophæve Fængslingen, men følte sig hæmmet ved mit Indlæg. Mit Svar paa Mødet 1. Oktober var, at Kendelsen *givet ikke kunde* faa det Udfald, fordi en Nødstilstand i hvert Fald maatte antages; da det ogsaa var tilbagevist, at Artiklen kunde opfattes som skrevet paa Rettens Vegne, gav Drøftelsen ikke Anledning til at gaa dybere. Jeg kunde eventuelt have paavist, at Loven selv betegnede sig som en Lov om Nødstilstand, og at en Dommer litterært kan udtale sig om almindelige Retsspørgsmaal, selv om de i konkret Skikkelse vil komme for i hans Processer; iøvrigt sad jeg ikke i Udvalget. Det er muligt, at de internerede i Tillid til Professormeningen om Grundlovsstrid følte sig skuffet ved Artiklen og tilskrev denne, at Kendelsen fik det Indhold, den fik. Naar Artiklen havde sit fornuftige Formaal, kunde Hensyn til saadanne Vrangforestillinger naturligvis ikke holde den tilbage. Byretsdommeren, der kunde tænkes at blive paavirket af min Mening, havde allerede afgivet sine Kendelser, Højesterets Dommere maatte antages at ræsonnere ganske frit. Hvis de tre i Udvalget ikke havde været enige, var dettes Dommerantal naturligvis blevet forøget. Denne helt overflødige Drøftelse i Retten afsatte ved Indiskretion og antagelig gennem illegal Presse et falsk Rygte om Spaltning mellem

Præsident og Kollegium. Man var irriteret over Kommunistloven, som jeg dog ikke kunde have Ansvar for, og jeg blev »Haandtaget« for denne Irritation ved at have raadgivet om Ting i Loven og ved at have oplyst om den, begge Dele baade rigtigt og vigtigt. Til denne Episode i Oktober 1941 var kommet Begivenhederne i September—Oktober 1943 og ved min Afgang i 1944, som der ogsaa var sørget for at gøre bekendt.

I la Cour-Sagen foreligger en Billet af 2. Juni 1942 fra mig til Thune Jacobsen om Højesteretssagens forestaaende Behandling, hvori det siges, at Administrationens Beslutning om hans Afskedigelse vil kunne faa Betydning for Straffesagens Afgørelse. Der foreligger ogsaa en Ministerialfuldmægtigs Referat af 13. s. M. af hans Samtale med Departementschef K. H. Kofoed efter dennes Deltagelse i et Møde, som Th. J. en Dag, jeg besøgte ham, bad mig deltage i med ham, Kofoed og Statsminister V. Buhl. Det havde tjent til Orientering for Buhl, om den af Ministermødet besluttede Afskedigelse af la Cour skulde foregaa før eller efter Dommen, og det var paa Mødet sandsynligt, at det første vilde blive valgt. Endelig foreligger Notater om en Række Ministermøder om la Cour-Sagen, efter Angivende gjort af Halfdan Hendriksen, hvorefter Thune Jacobsen skal have udtalt, at jeg ønskede Afskedigelsen. De officielt opbevarede Notater tagne af J. Kjærbøl har ikke disse Bemærkninger. Billetten viser og viser kun, at jeg var opmærksom paa, at en Afskedigelse, der forelaa ved Domsafsigelsen, sandsynligvis vilde betyde en Moderation i Straffens Størrelse. Dette stemmer nemlig med Praksis og kom formodentlig ogsaa til at slaa til, da som anført S. 199 Udmaalingen var Frugten af et Kompromis. Da jeg hos Justitsministeren var blevet vidende om den paatænkte Afskedigelse, var det min Pligt som Retsformand at fremdrage dette Forhold, der som det ses var i la Cours Favør. Dette skete paa Mødet, hvor jeg fik endelig Besked om, at Afskedigelse var vedtaget, og gav Besked om, at Højesteret i Kæresag havde besluttet Fængslingens Opretholdelse, hvorfor i hvert Fald en Frifindelse kunde udelukkes, samt desuden Oplysning om, hvilket Mellemrum der kunde blive mellem en Afskedigelse og Retssagen. Det var Buhls Sag at drage Konsekvensen heraf, og Referatet oplyser, at den gik ud paa Afskedigelse uden Ophold. Om Kofoed, der vidste, at Undervisningsministeren helst vilde undgaa Afskedigelse, har fundet det hensigtsmæssigt i sin Samtale med Fuldmægtigen at skyde Højesteretspræsidenten som det ikke-ministerielle Element lidt i Forgrunden, skal jeg lade være usagt, jeg finder det ikke usandsynligt. Men jeg maa paa det bestemteste bestride Rigtigheden af, hvad jeg fra Referatnoten læser i den par-

lamentariske Kommissions Beretning VII Bilagene S. 1378, at jeg »atter i Gaar har gentaget min Henstilling« om Afskedigelse, at jeg har motiveret den saa og saa, at jeg har oplyst, at Dommen ikke kan ventes lempet, og at Statsministeren og Justitsministeren har bøjet sig for denne gentagne Henstilling, saa at der nu for Undervisningsministeren foreligger en »enig Henstilling fra Statsministeren, Justitsministeren og Højesterets Præsident om, at la Cour afskediges straks uden Varsel«. Denne forvirrede Fremstilling kan Kofoed ikke have givet. Den fælder sig selv derved, at den strider mod Besættelsestidens Forretningsgang, hvorefter Afskedigelseskompetencen var hos det samlede Ministerium. Undervisningsministeren var altsaa ikke besluttende, og Referatets hele Opstilling derfor forfejlet, han var kun eksekverende. At Tidsangivelserne ogsaa er urigtige, nævnes kun for en Ordens Skyld. Til Hendriksens Notater gør jeg en lignende Bemærkning som om Kofoed. Selvfølgelig kunde Thune Jacobsen godt i Ministermøderne komme til at nævne Højesteretspræsidenten, forsaavidt Talen var, om Afskedigelse uden Varsel kunde ske efter Tjenestemandslovens § 61. Imod Rigtigheden af dette sidste indvender iøvrigt en anden af Ministeriets Tjenestemænd, sammesteds S. 1384, at Dommen angik en politisk Forseelse. Hverken Departementschef Kofoed eller jeg tillagde dette Betydning: en Tjenestemand's Brugbarhed kan forringes væsentlig ved en betydelig forsætlig og strafbar Lovstridighed, selv om Forholdet ikke i snævrere Forstand berører Moralens. Jeg kan tilføje, at Tyskerne mig bekendt ikke ytrede Interesse for Afskedigelsen. Min Fremstilling og hele Opfattelse stemmer nøje med Thune Jacobsens. Det kan ikke virke overraskende sammesteds S. 1385 at læse en Erklæring fra 1945 fra Departementschefen, afdøde Fr. Graae, hvori min Skrivelse af 2. Juni gøres til en Opfordring til Justitsministeren og gennem ham til Undervisningsministeren om at afskedige, medens Begivenheden 12. s. M. er min sejrige Genoptagelse af Aktionen overfor Statsminister og Justitsminister. Mit domstolsmæssige Initiativ i la Cours Favør blev altsaa til et Initiativ ind paa administrativt Omraade og i hans Disfavør. Saa opfindsomme var de selvglade Patrioter i hine Dage. Derefter maa jeg næsten være betænkelig ved at omtale, hvad der dog synes at have nogen Interesse, at den Tanke var fremme at hjemle Adgang til at internere Personer paa Mistanke om at ville udæske Tyskerne, formentlig støttet paa idømt Straf for et saadant Forhold. Thune Jacobsen, der omtalte det, røbede ingen Tilbøjelighed til at stille et saadant Forslag, og jeg tilstaar, at jeg »overskred min Kompetence« ved spontant at tage Afstand fra Tanken.

Tilbageblikket stiller sig saaledes: Thune Jacobsen fandt, at en Afskedigelse — der ikke forudsatte noget vanærende eller selv var vanærende og antagelig kun var af Krigsvarighed — maatte være Administrationens Supplement til Dommen, hvis den legale Reaktion ikke skulde virke holdningsløst. At rette Stød i Ideens Navn mod det legale var alt for fristende for den Mand, der vilde være Besættelsens Historieskriver og gerne paa effektiv Maade føje sine personlige Oplevelser ind i Billedet. Uheldigvis fik han Undervisningsministeriets Støtte for sin skæve Opfattelse, men ganske vist havde jeg, før hans Bog udsendtes, orienteret ham om Virkeligheden, »18 Aar« S. 211.

Ogsaa om mine Breve til Hoffet maa jeg sige noget i Tilslutning til »18 Aar« S. 221—25. Under Dato 25. September 1943, altsaa to Dage efter mit Brev til Kongen, sendte V. Topsøe-Jensen mig Genpart af et samtidigt Brev fra Dommerne til Kongen saalydende: »Det er blevet Højesterets Medlemmer bekendt, at Rettens Præsident, Dr. juris Troels G. Jørgensen har foretaget en Henvendelse til Deres Majestæt om visse forfatningsmæssige Forhold.

Af Hensyn til Højesterets Stilling finder Rettens øvrige Medlemmer sig foranlediget til at udtale, at Præsidentens Henvendelse, hvis Indhold iøvrigt ikke er os bekendt, er sket uden Forhandling med og uden Meddelelse til os, og at vi ikke billiger det af Præsidenten saaledes foretagne«.

Under min Samtale med Dommerne efter Ferien 1. Oktober antog jeg, at Talen virkelig var om mit Brev af 23. s. M., skønt den hurtige Reaktion undrede mig. Jeg er nu klar over, at Brevet af 23. overhovedet ikke er blevet omtalt overfor Dommerne, i Radioen eller paa anden Maade, men at det drejer sig om det til Kronprinsen sendte, men derefter til Kongen bragte Brev af 15. s. M., der foranledigede et Møde 17. s. M. paa Sorgenfri af Kongen og Kronprinsen med Statsminister Scavenius og »ledende Politikere repræsenterende de 5 samarbejdende Partier paa Rigsdagen«. Det er altsaa urigtigt, naar Vilh. Buhl (Ord och bild 1947 S. 46) siger, at jeg i Brevet gjorde Forsøg paa at ændre Kongens Standpunkt (at afholde sig fra enhver Form for dansk Medvirken til en Regeringsdannelse). At han og Rigsdagen for Tiden havde dette Standpunkt, forstod jeg først, da jeg fik Meddelelse om Reaktionen paa mit Brev (til Kronprinsen). Om et forudgaaende Initiativ fra Dr. Best, hvormed Buhl synes at insinuere en Samvirken fra min Side, var jeg ogsaa ubekendt. Underretningen til Højesteretsdommer Topsøe-Jensen maa være tilgaaet ham fra nogen af disse Personer, der naturlig har talt om et Brev fra mig »til Kongen«. I Tidsrummet 17.—25. September er Dommernes Skrivelse derefter blevet til, og

i dette Tidsrum havde der været Lejlighed for denne Kollega, der havde taget Sagen i sin Haand, til at henvende sig til mig og faa forevist Koncepten til mit strengt personlige Brev til Kronprinsen og deraf erfare dettes ganske konkrete Formaal at formidle det Møde, som allerede var kommen i Stand. Naar det bestemmende var »Hensynet til Højesterets Stilling«, skulde man tro, det maatte fremstille sig som ønskeligt at undgaa denne samlede Protest mod Præsidenten, der jo ikke kunde skjules og vel heller ikke søgtes skjult. Naturligvis kunde der allerede af Diskretionshensyn ikke fra min Side have været Tale om Forhandling eller Meddelelse om disse improviserede Skridt. Jeg har S. 195 talt om Manglen af udførlige og formelle Drøftelser af vigtige statsretlige Skridt. Den Tanke laa bag Brevet af 23. September. Der burde ved den primære Beslutning om Overgang til Departementschefsstyre have været Lejlighed for Domstolene til i en Udtalelse at fastslaa Grænserne for deres Tiltræden, der vilde være formuleret saaledes: for vor Godkendelse er det Forudsætningen, at Kongen i og for sig er indstillet paa at danne et Ministerium, idet kun Rigsdagens principielle Vægning ved at samarbejde med et saadant er gyldig Hindring, og den nuværende Tilstand tilfredsstiller uanset de formelle Ministeransættelser ikke Grundloven. Selvfølgelig var her ikke Tale om at rette Formaninger til Kongen, men kun om, at Domstolene fejede for deres Dør, tog Afstand fra populære Udsagn om, at »Kongen strejker og er uden Ansvar«, og placerede Ansvaret hos den politiske Korporation Rigsdagen. Efter det resultatløse Møde 17. September var det naturligvis ikke Hensigten at insistere paa et øjeblikkeligt Resultat. Men den Oplysning, dette Møde gav om Rigsdagens Holdning, vilde allerede have foreligget ved den her tænkte tidlige Lejlighed og havde altsaa overflødiggjort begge mine Skrivelser.

Naar man ved Fastlæggelsen af Programmet for den parlamentariske Kommissions Undersøgelser ogsaa har afsat Plads til en Undersøgelse mod mig som mulig »anfægtende Folkestyret« ved Brevene til Kronprins og Konge, kunde jeg som Repræsentant for Domstolene derfor snarere beklage mig overfor Folkestyrets Repræsentanter over en Tilsidesættelse foruden over den ubehagelige Indiskretion efter 17. September. Kommissionen gik iøvrigt den mærkelige Vej i Stedet for at tale med mig, hvis den ikke var fyldestgjort ved min Redegørelse i »18 Aar«, hvortil jeg havde henvist, at aftrykke og forelægge mig to Anmeldelser af denne Bog, skrevne af Professorer i Juristen og U. f. R. 1948, tilligemed mine meget kortfattede Svar dertil. Disse Artikler har den Mangel, at de er skrevet uden Kendskab til mine Skrivelser Indhold, se om dette

Kommissionsberetning IX (1949) S. 48 og 51, hvor de er aftrykt. Den første indeholdt den før omtalte Henstilling om at mødes med Scavenius. Den betonedes, at min Stilling forbød mig Indblanding i Politik, og at Brevet, der af Diskretionshensyn maatte fremsendes haandskrevet, udelukkende stod for min Regning. Det gav Udtryk for Frygt ved at opretholde den udenfor Grundloven liggende Tilstand. Baggrund herfor var bl. a. Udtalelse fra den svenske Gesandt v. Dardel om den deri liggende dynastiske Fare (officielt dementeret) og Beretning om tysk Militærs Indblanding i kommunale Forhold (Stenlille). Den anden Skrivelse gav Kongen den officielle førstehaands Meddelelse om, at Domstolene kunde akceptere et Styre af Departementschefer. I organisk Sammenhæng dermed fremhævedes det, at Grundloven kræver Ministervirksomhed, og at Ministeriets formelle Bestaaen ingen Forandring heri kunde gøre. Den var ligesaa personlig som den første, kort affattet og i nogen Grad overladende Modtageren at drage Slutningerne efter den foreliggende parlamentariske Situation. Justitssekretær Krarup maskinskrev dette Brev for mig. Professorernes Anklage for at udsætte for Fremkaldelse af politisk Uro overfor Tyskerne maatte ialtfald forudsætte, at jeg havde udtalt mig i et aabent Brev i Pressen eller lignende.

Jeg indrangerer min Optræden under Krisen i 1943 blandt andre Tilfælde, hvor jeg i min Stillings Medfør har taget Affære for at værne Retsvæsenets Interesser, idet jeg ikke ansaa det for det vigtigste at vise embedsmæssig Tilbageholdenhed. Saaledes var det med Indførelsen af den strafferetlige Domsmagts Fordeling mellem Fagdommere og Lægdommere, med Forslaget om at undergive Fagdommerne Justits af en abnormt sammensat Specialret, med en Afstemningsmaade i Højesteret, der udsatte Dommerne for Opinionstryk, og med at holde den særlige Klagerets Medlemmer fri for at afgive et uheldigt Responsum. Samme Opfattelse af min Stilling havde under Besættelsen bragt mig til at tage Affære for at sikre regulær Lovgivningsbehandling af Kommunisterne. At dette ogsaa frelste Thune Jacobsen, hvis han ellers havde ladet sig bevæge til personlig at tage Ansvaret for Fængslingerne, er der efter den Maade, han behandlede paa af Politikerne, ikke Grund til at tvivle om.

I »18 Aar«, hvor jeg S. 218—25 ret udførlig har skrevet om Regeringsforandringen i 1943 og mine Henvendelser til Kronprins og Konge, har jeg ogsaa S. 224 skildret min paafølgende Forhandling med Retten den 1. Oktober. Af Hensyn til Højesteret har jeg gjort dette saa knebent og tilbageholdende som muligt, men naar Retten, som den under sine senere Præsidenter har gjort, fortsat lader

Publikum modtage Indtrykket af sin Afstandtagen fra mig uden at ytre noget til Begrundelse, nødes jeg, ogsaa for at forebygge Rygter, til at gaa mere i Detailler og ogsaa til at se Affæren i en større Sammenhæng. At Lederen, Højesteretsdommer V. Topsøe-Jensen siden er død, kan ingen Forandring gøre heri.

Efter Modtagelse af Topsøe-Jensens Meddelelse om Dommerbrevet til Kongen rustede jeg mig til at imødegaa det Stormløb, der kunde ventes; Offentligheden var jo bekendt dermed. Jeg maatte anse det for Hovedpunktet, at min Skrivelse kunde være opfattet som fremsat paa Rettens Vegne, og dernæst at min Optræden havde været Overskridelse af min Kompetence. Begge Breve havde været fremsendt gennem Kabinetssekretær, Kammerherre G. Bardenfleth, og han imødekom beredvillig Anmodningen om at støtte mig med en skriftlig Udtalelse om, at min Skrivelser personlige Karakter havde været klar for Modtageren, og at Præsident Gram i sin Tid efter Opfordring havde givet Kongen en Udtalelse om Ministerafskedigelsen i 1920. Paa min Forespørgsel havde Kabinetssekretæren erklæret, at Kongen ikke ved Modtagelsen af mit Brev havde ytret noget Mishag. Væbnet hermed og bestemt paa at gøre Diskussionen kort gik jeg om Morgenens som sædvanlig fra mit Værelse ind i Dommerværelset bag Retssalen, lukkede Glasdørene til Gangene og Salen og gik ned i Værelsets nederste Del, hvor de andre — undtagen P. C. Poulsen, der havde skrantet og nu var sygemeldt — var samlet om Topsøe-Jensen, der ikke, som naturligt havde været, af sig selv tog Ordet for at fremføre Oppositionen mod min Optræden. Jeg bemærkede, at jeg havde en Meddelelse at gøre, nemlig at jeg i sidste Del af Ferien 15. og 23. September havde afsendt Breve til Kronprins og Konge, hvis Indhold jeg imidlertid som fortroligt ikke kunde komme ind paa, og forelæste Bardenfleths Skrivelse, idet jeg fra min egen Tid oplyste at have været tilkaldt af Kongen for at tale om Lovforslaget om den særlige Appelret. Havde jeg kendt det, kunde jeg ogsaa have nævnt Grams Henvendelse til det Liebeske Ministerium, se S. 154. Jeg saa, at det fremkaldte Studsen, at der var Tale om to Skrivelser, og en fremhævede, at nu var det Præsidenten, der havde gjort det første Skridt. Naturligvis kunde jeg godt have oplyst det praktiske, allerede opfyldte Formaål med mit Brev til Kronprinsen, men efter Dommernes Udspil troede jeg, at de talte om det sidstafsendte Brev, det virkelige Brev til Kongen. At oplæse dettes Indhold og optage en Diskussion derom efter den Stemning, en Del af Dommerne befandt sig i, havde afgjort været uheldigt, og Diskretion kunde jo ikke paaregnes. Men nu Topsøe-Jensen? Af hans Mine var det ikke til at tage fejl af, at han op-

levede en Renæssance af sin Tid som Rigsadvokat, den Stilling, han aldrig skulde have forladt. Han foreholdt mig at have faaet oplyst, at jeg havde haft Besøg af Erik Reitzel-Nielsen, der i to Timer havde opholdt sig hos mig. Han foreholdt mig ogsaa, at jeg ved Mødernes Afslutning i Begyndelsen af September havde lovet at ville forhandle med Retten, hvis noget nyt kom frem, hvormed jeg imidlertid havde tænkt paa nye Ting om Rettens Arbejde under Departementscheffsstyret. Med megen Patos opfordrede han mig til ikke at lade denne Forhandling uomtalt i mine »Erindringer«, en Henstilling jeg herved imødekommer. Ligesom da han i 1941 rejste kollegial Drøftelse om Kommunistisagen, kom der intet sagligt Bidrag fra ham, navnlig ingen Oplysning til mig om den nærmere Anledning til Dommerskrivelsen, hvilket uvægerlig vilde have rullet det virkelige Billede op. Jeg gjorde ikke Forsøg paa at udfritte, gik ikke ind paa hans Forehold eller Henstilling og beklagede mig heller ikke over den manglende Forespørgsel hos mig. Denne tyder maaske paa, at det ikke saa meget var Frygten for at kunne misforstaas af Kongen som Afsendere, der laa bag Dommerskrivelsen, som Formaalet at protestere. Tilbage var der kun, at man forgæves søgte at bevæge mig til at redegøre for Skrivelsens Indhold. Jeg havde afslaaet at tage Forhandlingen i Præsidentværelset, fordi jeg antog, at den vilde blive kort, hvad ogsaa blev Tilfældet, men ganske vist var den tildels noget højroestet. Naar det en Gang af en Jurist, der hører til Modstandsbevægelsens Hedsporter, blev skrevet, at grove Skældsord mod mig blev hørt, maa jeg til Rettens Ære dementere dette. Vistnok Dagen efter tilskrev jeg Topsøe-Jensen et Brev, hvori jeg optrak mit Standpunkt og udtalte en oprigtig Beklagelse for det Tilfælde, at min Skrivelse vilde faa uheldige udenrigspolitiske Virkninger. Hverken mundtlig eller skriftlig svarede han herpaa. Men det bedste var, at det ukollegiale Foretagende, som han, antagelig i Ledtog med Politikere, havde startet, ikke fik saadanne Virkninger.

Som han, jeg ved ikke hvorledes, havde faaet Dommerne med til Dommerskrivelsen, ønskede han ogsaa paa anden Maade at fastslaa, at han var Dagens Mand. Da jeg efter Diskussionens Slutning vilde lade Dommerne foretage Nyvalg af to Medlemmer til Retsplejeudvalget nu, da Perioden var udløbet og Medlemmerne samlet, afviste han Talen herom med en stor Armbevægelse, og et Par Dage efter meddelte han, at man nu under hans Ledelse havde foretaget Nyvalget iøvrigt saaledes, at jeg ikke var genvalgt. Jeg indskrænkede mig til at bemærke, at saa mistede Rettens Præsident indtil videre Forsædet i Udvalget, hvad man hidtil havde sat Pris paa; iøvrigt laa Retsplejeudvalget den Gang ganske stille. Om

det ulovlige Valg indberettede jeg som et normalt. Maaske det skulde forestille en Retorsion overfor min Handling paa egen Haand?

En lignende Adfærd tog han Lejlighed til i Februar Aaret efter, da jeg som Præsident skulde indsamle Dommernes Stemmer om den ønskede Efterfølger. Her meddelte han mig, at de andre undtagen den sygemeldte Simonsen, der ikke ønskede at udtale sig, havde gjort deres Indstilling, som han havde besørget til Justitsministeriet, hvor Departementschefen følte sig noget desorienteret. Jeg sendte saa min personlige, der iøvrigt faldt sammen med de andres. Forholdet var det, at jeg i sin Tid paa Spørgsmaal dels af Thune Jacobsen dels af Departementschef A. Svendsen om min personlige Mening — idet jeg lagde Vægten paa den formentlige Evne til at lede Retten med fast Haand — havde nævnt en anden. Den sædvanlige Frist for Indberetningen var ikke udløben, og naturligvis vilde jeg have besørget den indsendt.

Dagen den 1. Oktober 1943 bragte ogsaa dette, at Retten afgav en Protest mod Jødedeportation. En Højesteretssagfører kom noget over Kl. 2 ind fra Byen og henstillede overfor mig, at vi sluttede os til andre Protester. I Øjeblikket saa det ud til, at Sagen først kunde ordnes næste Dag, men saa oplyste Justitssekretæren, at Dommerne var samlet i Ankesalen. Jeg brød ind og fandt dem placeret under ældste Dommers Forsæde naturligvis til Drøftelse af Dagens Emne. Nu blev det til Redaktion af en Protest, efter at Topsøe-Jensen og jeg efter hans Forslag havde orienteret os i Udenrigsministeriet. Et af de mere ansete Værker om Besættelsestiden har iøvrigt ved Siden af andre Urigtigheder mig vedrørende meddelt sine Læsere, at jeg kun modstræbende gik med til denne Protest.

Topsøe-Jensen og jeg havde indtaget en forskellig Holdning til Besættelsestidens Begivenheder. Jeg søgte at se nøgternt paa Forholdene og følte ikke Begejstring over Modstandsfolkenes Virksomhed, medens han efter sit Temperament levede med i de herskende Stemninger. Jeg nærer ikke Tvivl om, at hans Kup i September-Oktober havde til Hensigt ved Hjælp af Sensationen at fremkalde en Retræte fra min Side, og hertil vilde han fra flere Sider have kunnet paaregne Bifald. Min Helbredstilstand var imidlertid upaaklagelig, og mine Nerver blev heller ikke bragt ud af Ligevægt, selv om jeg efter Meddelelsen om Dommerskrivelsen tilbragte en enkelt søvnløs Nat med Overvejelser over, hvorledes Stødet kunde imødegaaes. Da jeg ikke gjorde Ophævelser, udeblev videregaaende Virkninger.

Det var paa Linie med disse ældste Dommers Bestræbelser, at

han havde faaet aflyst den sædvanlige Blomsterhilsen paa min 70 Aars Dag og Taler i Skranke og Ret ved min Afgang sidst i Februar 1944, kun et stumt Haandtryk skulde afgives. Kongen ødelagde imidlertid i nogen Grad Tegningen ved at sende mig en samme Dags Morgen ude fra Sorgenfri modtaget Haandskrivelse med Tak for min Medvirken i den paa hans Navn lydende Fond og for min mangeaarige Virksomhed i Højesteret, underskrevet »Deres hengivne Christian R.« (»18 Aar« S. 236), og dette tiltrods for, at han faa Maaneder før var blevet underrettet om, at Dommerne formentlig af Hensyn til ham »ikke billigede« det af mig foretagne. Jeg oplæste denne Skrivelse i Dommerværelset for dem, der ikke allerede var gaaet, udvekslede det omtalte stumme Haandtryk og gik til mit Værelse, hvortil dog to af de yngre fulgte mig for at takke for Venlighed. Formændene for Højesteretsskranken og Sagførerraadet, Repræsentanter for Højesteretssagførerne samt Rigsadvokaten og Justitsministeriets Departementschef var ikke med i denne Demonstration, men fremførte Tak og Paaskønnelse.

Tilbage at virke med var der som anført saa Forbindelserne med Ugeskriftets Redaktion.

Blandt Højesterets Traditioner er ogsaa denne at sende Blomster til sine afgaaede Medlemmer paa deres 80 Aars Dag. Nogen Tid før denne i Februar 1954 oprandt for mit Vedkommende, erfarede jeg paa given Anledning, at Rettens nuværende Ledelse (A. Drachmann Bentzon) ikke vilde opretholde Traditionen overfor mig af Frygt for at give Næring til den Opfattelse, at man nu saa med Forstaaelse paa mit Forhold under Besættelsen. Man forstaar, at dette maatte være Grund for mig til fortsatte Bestræbelser for at oparbejde en bedre Forstaaelse om ikke hos Rettens (dog delvis fornyede) Medlemmer, saa hos andre.

En utvivlsom Virkning af Ugeskriftets Bandbulle af Maj 1945 var et til den danske Dommerforening indgivet Forslag om at faa mig ekskluderet paa Generalforsamlingen i Oktober s. A. Motiveringen var min Artikel i Juristen i September 1941 og la Cours Afsættelse som Lektor. Forslagstilleren var et Bestyrelsesmedlem, Dommer i Østre Landsret (meddelt mig af Landsretspræsident F. Vest, ogsaa i Bestyrelsen). Da Forslagstilleren flere Gange havde aspireret til Ansættelse i Højesteret, men mødt Hindring bl. a. hos mig, der ogsaa overfor hans Præsident havde paataalt hans mangelfulde Retsledelse i en Sag, havde det patriotiske Initiativ den ikke usædvanlige personlige Begrundelse. Mere forbavsende var Formanden Dommer Olriks Holdning. I Stedet for at meddele sin Kollega, at hans Forslag ikke kunde stilles, saa længe Lovene ikke tillod Generalforsamlingen at ophæve Medlemsret, var han be-

stemt paa uden videre at sætte det paa Dagsordenen. Det vilde jo ikke savne dramatisk Effekt, om Højesteretspræsidenten, den sædvanlige Hædersgæst ved Foreningens aarlige Banket, erklæredes uværdig til at komme i den danske Dommerforening. Hvilket Indtryk maatte det ikke give af Upartiskhed og Danskhed hos den Dommerstand, hvis fremmelige Medlemmer nu stod overfor den store Udrensningsopgave! Maaske dette har foresvævet Formanden. Men hvorfor skulde Forslaget omtales af ham som Gæst paa jydsk Dommeres Sommermøde i Viborg? Efter Forlydende fik Tanken Bifald hos to særlig hidsige Medlemmer, og en af dem fik den i Avisen i forvansket Skikkelse. Jeg tog straks Affære, og uden at diskutere med Formanden — endsige med Forslagstilleren — fik jeg ham til at tilstille Medlemmerne en udførlig Redegørelse om de to Punkter; navnlig om den la Courske Skrøne kunde de umulig have nogen klar Forestilling. Fra Forslagstilleren fremkom intet, medens Formanden nu indtrængende henstillede, at jeg bragte Sagen til at bortfalde ved en Udmeldelse. Da jeg fandt det under min Værdighed at møde paa Generalforsamlingen til den Diskussion, her vilde blive Tale om, og heller ikke vilde tage Dom som Udebliver, var jeg af mig selv kommen til dette Resultat. Jeg udmeldte mig derfor og fik til Medlemmerne rundsendt et Brev med Meddelelse herom og med gode Ønsker for Foreningens Fremtid. Det er med Beklagelse, at jeg overgiver dette Træk til Eftertidens Bedømmelse. Ogsaa her tænkte jeg, at min 80 Aars Dag kunde bringe en vis Klaring, saa at man kunde slaa en Streg over, hvad der foregik i 1945 under E. Olriks Formandskab. En Beklagelse heraf og en Opfordring til Indmeldelse vilde være en naturlig Form, men Formanden Civildommer Ringberg afviste det. Jeg betragter ikke denne Holdning saa lidt som Olriks som repræsentativ for Medlemmernes Bedømmelse hverken af det formelle eller det reelle. Naturligvis forklarer det noget, at den Landsdommer, der i 1945 vilde have mig ud, endnu sad i Bestyrelsen.

Efter denne Sukces indenfor Dommerstandens Organisation var der ingen Grund til at undre sig over, at ogsaa Bestyrelsen for Juristforbundet under Ledelse af en Professor fandt at maatte foreslaa min Eksklusion; saavidt jeg forstod, havde jeg vanæret Forbundets Tidsskrift ved Artiklen af September 1941. Jeg udmeldte mig straks, og af sær Velvilje indgik Generalforsamlingen paa at betragte Sagen som afgjort dermed, under Forudsætning af Offentliggørelse.

Juridisk Forening (Formand Prof. Ussing), i hvis Møder jeg altid havde været en sikker Deltager og 2 Gange havde holdt Foredrag, meldte jeg mig af egen Drift ud af. Jeg kunde derinde vente

mig allehaande, og den fremherskende Begejstring for Modstandsbevægelsen kunde jeg ikke deltage i.

Saaledes var jeg altsaa startet i Aaret 1945, og jeg fik det at mærke som en diskret Boykot af lignende Sejglivethed som den parlamentariske Kommission, f. Eks. naar der samledes Underskrifter paa en videnskabelig Lykønskingsliste eller en Adresse om Retsvæsenet, og navnlig naar jeg ønskede noget frem i Pressen. Udgiverne af Strafferetstidsskriftet udsatte i Juli 1945 i et Aar Trykningen af en allerede sat Artikel af denne Grund, og nogle Aar senere vilde Udgiveren af Gads danske Magasin afvente den parlamentariske Kommissions Beretning, inden han optog en historisk Artikel. Ved førstnævnte Lejlighed var jeg endnu paa Forundringsstadiet, og da jeg særlig frygtede en Offentliggørelse, opsogte jeg den ene af Redaktørerne i hans Kontor i Fængselsadministrationen for at afværge paa den Maade at blive kastet overbord med mit retshistoriske Bidrag. »Jamen, dette er jo en Revolution!«, var hans Argument. Han havde vistnok Ret. En ældre Højesterets-sagfører fandt det rammende Udtryk: »Vi lever jo i et juridisk Galehus!« Det var som Forsvarer for en Kollega, der blev knust i en Værnemagersag. Bortset fra, at min Kollega P. C. Poulsen, i hvem jeg ogsaa i Retten havde haft en Støtte, en Gang fremsatte en Bladudtalelse paa Linie med min Grundlovsopfattelse, fremkom der intet, der kunde borttage den Opfattelse, at jeg paa dette Punkt var i saglig Uoverensstemmelse med Rettens øvrige Medlemmer. Først i Sagførerbladet 1948 Nr. 9 fandt Læreren i Statsforfatningsret Prof. Poul Andersen Lejlighed til at ytre sig mod sin Kollegas Grundlovsfortolkning af 1940. Ugeskriftets Bandbulle mod en Landsmand i dets skandinaviske Nummer i Maj 1945 havde dog ikke haft Virkning i Finland, eftersom jeg ved Nytaar 1947 havde den Ære fra Finlands Juristforbund, hvormed jeg ellers ikke havde Forbindelse, at modtage en smuk Gengivelse af Albert Edelfelts Billede af den finske Landshøvding (Maaherra) staaende overfor den russiske Overgeneral i 1809 støttende sig paa Lovbogen, saaledes som skildret i J. L. Runebergs Digt. Under den hjemlige Klamhed var denne udefra kommende Opmærksomhed virkelig oplivende.

Heldigvis havde jeg andet at tænke paa end mine egne Affærer. 19. Maj 1945 vendte Thune Jacobsen hjem til Hellerup efter 7 Maaneders Ophold i Sverige. Han var den Gang 59½ Aar gammel, rask og arbejdsdygtig, men ikke glad ved sin Situation og talte om sit »Vanheld i Sverige«. For Folk havde det været noget gaadefuldt, hvorfor han tog til Sverige, da man ikke regnede med Muligheden

af, at han, som Tilfældet dog var (se Paa en Uriaspost, Tillæget), havde givet Tyskerne godt Grundlag til en Anholdelse for Spionage og først i sidste Øjeblik bragt sig med Familien i Sikkerhed. Flygtningene i Sverige har formodentlig tænkt sig, at han havde følt sig utryk overfor Kommunisterne som Følge af den Skade, han havde voldet dem, nu da Politibeskyttelsen i Hjemmet manglede. Først nu mærkede han til, at der voksede et Had frem mod ham omkring dette, at Horserødlejrens Befolkning senere var ført til Stutthof, hvor de endnu sad. Behandlingen af ham og hans unge Søn lod mærke, at den i Sverige dominerende Landsmandsskare ikke regnede dem med til Fællesskabet. At blive interneret undgik han dog, men i Stockholm maatte han give Afkald paa at komme til at bo. Sønnen kom ikke i Brigaden og havde Vanskelighed ved at blive beskæftiget, og hans egen Hjælp var der heller ingen Brug for. Man forstod dette, naar han fortalte følgende Træk: Den kendte dansk Forfatter S. (Drama og Satire), der i sin Tid havde faaet paalagt et mindre Ansvar ved Domstolene for et af Hensyn til Tyskerne ulovligt Skrift, traf ham en Dag paa en Restaurant og forlangte, at han straks skulde fjerne sig, da S. ellers med Magt vilde faa ham udenfor. Thune Jacobsen afstod fra at anvende sin Bokserteknik og fjernede sig uden Vægring med en spagfærdig Udtalelse. Hele Resten af hans Liv spejlede sig i denne Scenel! Familien fik Ophold i en Herregaardspension i Nærheden af Jönköping, hvor de sluttede et blivende Venskab med Værtsfolkene, af hvem Fruen var Forfatterinde. Thune Jacobsen traf her den fremragende svenske Nationaløkonom Professor Gustav Cassel, død 1945, der med ham drøftede Indholdet af sit i 1944 udkomne originale filosofiske Værk Den odelbara människan. Han var senere herhjemme Genstand for et ondartet journalistisk Misbrug ved Offentliggørelse af Papirer, som Flygtningekontrollen havde taget Af-skrift af, og som løsrevne kunde lyde kompromitterende. Ogsaa her kunde han ikke faa reageret effektivt. Da Befrielsen kom og dermed Bortfaldet af den nominelle Ministerværdighed, tilskrev han Statsminister Buhl med Opfordring til at foranledige Luften rensat omkring ham ved et rigsretligt grundlovsmæssigt Sagsanlæg, og lidt senere afrejste han utaalmodig efter at komme ud af sin nuværende Tilstand. Om Tilstanden i Hjemlandet var ganske betryggende for hans personlige Sikkerhed, kunde vistnok være tvivlsomt, men videre Forulempelser end Tilraab paa Gaden var han ikke Genstand for. Sidst i Maaneden blev han dog ulovlig anholdt af Bopa-Gruppen, og Regeringen vilde da meget gerne have, at han (og P. Knutzen) af Sikkerhedshensyn tog Ophold paa Ourø med Politi til Beskyttelse. Det afslog de begge, og en saadan Bestem-

melse tog han ganske paa egen Haand uden at ønske eller faa Raad af mig, der i det juridiske var Konsulent for ham efter Hjemkomsten. Al hans Energi var samlet om dette ad Rettens Vej at faa sine Angribere vist tilbage for igen at komme i Virksomhed i Politiet eller som Amtmand, hvad Stauning i sin Tid havde talt med ham om. Buhl forklarede i Samtale, at den politiske Situation med det tvedelte Ministerium og Russerne paa Bornholm ikke for Tiden tillod, at han traadte i Tjeneste, men han forsikrede ham, at man »alle stod bag ham«, en Ytring han gentog ved Thune Jacobsens nysnævnte Anholdelse 31. Maj 1945. Saaledes begyndte den Snebold at rulle, som i Løbet af nogle Aar blev til en hushøj Dyng, der knuste Thune Jacobsen. Det er betegnende, at der ikke findes noget Dokument om, at han »fritoges for Tjeneste som Rigspolitichef«. Man kan ikke se, at der har været overvejet og fastlagt en Plan for, hvorledes og efter hvilke Regler hans Stilling skulde behandles. En Stilling som Formand i Dansk Brandværns Komité, han havde haft som Rigspolitichef og midlertidig afgivet, fik han ikke tilbage. Efter Rigsretsloven begynder en Sag med Udfærdigelse af Anklageskrift og Beskikkelse af Anklager. Saa kan denne fremkalde visse retslige Undersøgelser, men den egentlige Fremdragen af Bevismaterialet foregaar i selve Rigsrettens Møder. Anklageskriftets Indhold kan holdes i bred Almindelighed, f. Eks. lydende paa »uforsvarlig Fremgangsmaade ved Kommunistlovens Tilvejebringelse og Administration« og saa efterhaanden specificeres af Anklageren. I habile Sagføreres Hænder vilde dette skride hurtigt frem; et Aars Forløb vilde formentlig være Maksimum. I Stedet for dette, altsaa ukorrekt, er man begyndt med en parlamentarisk Undersøgelse, uden at der fra Partierne forelaa en blot nogenlunde Angivelse af deres Klagemaal, og denne Nedsættelse af Kommissionen skete ansvarsløst, uden at der gaves den Direktiver og sættes Tidsfrister, og da Tøjlerne en Gang var lagt i Kommissionens egne Hænder, var der aldrig Tale om kontrollerende Indgriben. Derfor arbejdede den ganske suverænt med sin Indsamling af Materiale, stort og smaat, rigsretlig relevant og ganske ligegyldigt, og det spillede for den ingen Rolle, at en Rigspolitichef fik sin Løbebane afbrudt og holdtes paa Opinionens Anklagebænk Aar efter Aar; tværtimod hans Sag maatte vente til sidst. Efter at alt Materiale ham vedrørende i Foraaret 1947 var gennemgaaet, gik endnu Tiden til 3. Maj 1950, inden paagældende Beretning VII forelaa. Thune Jacobsens Krav om Rigsret, gentaget i Januar 1948, var trampet ned og han selv død 27. Maj 1949. Buhl og de andre Magthavere af forskellig Partifarve havde i Stedet for at stille sig bag den fhv. Justitsminister stillet sig bag Kommissions-Maskinen. Rent prak-

tisk tegnede det sig saaledes for ham, at der først afkrævedes ham skriftlige Svar paa en Række skriftlige Spørgsmaal og derpaa mundtlige Svar paa i Forvejen opgivne Spørgsmaal, ligesom han fik Adgang til egne Udviklinger. Først troede han, det fik Ende indenfor rimelig Tid. Da det var ganske givet og underhaanden indrømmedes ham af Kommissionens Formand (skønt det officielt benægtedes), at der intet kunde findes at udsætte, vilde en i betimelig Tid afgivet Folketingserklæring ogsaa have været fyldestgørende, men ogsaa den udeblev.

Jeg har spurgt mig selv, om en Mand af en mere robust Type kunde have afværget denne Behandlingsmaade. Da Thune Jacobsen manglede saadanne politiske Forbindelser, at et Parti kunde tænkes at ville gaa ind for ham, er det ikke sandsynligt. Han skrev sin Pjece »Et Tilbageblik — Lovgivning og Justitsvæsen 1941—43« og sin Bog »Paa en Uriaspost«, hvori hans Sag udførligt og klart blev fremstillet. Det var den første Bog fra en fhv. Minister, og den kom allerede straks efter Nytaar 1946. Jeg giver Bogen denne Anerkendelse, skønt jeg selv havde betydelig Del i Udarbejdelsen naturligvis kun med det Stof, jeg i Forvejen kendte eller helt kunde overse. Sine Udtalelser til Kommissionen, som jeg ligeledes medvirkede ved, gjorde han meget fyldige. Han havde Forbindelse med forskellige Personligheder, men kunde nok i højere Grad have søgt Føling med Politikere for at tale til Samvittighederne. Naar han blev Genstand for hensynsløs og skadelig Behandling i Pressen, kunde han have reageret stærkere. Han trak sig tilbage til Villaen i Hellerup, hvor han spejdede efter nyt i Aviserne om Dagen og læste Historie om Natten, og saas ikke i Byen og paa Christiansborg. Tidligere Forbindelser følte ikke Trang til at vedligeholde Tilknytningen, og han opfordredes stilfærdigt til at udtræde af et Par Bestyrelser af Hensyn til Medlemmerne eller Publikum. Denne Passivitet var i sig selv ikke opmuntrende, og den var desværre for ham ikke forbunden med Ufølsomhed overfor Omgivelsernes Kulde og Naalestik eller for det Tryk, der udgik fra det upersonlige Evighedsvæsen Kommissionen. I en Presseudtalelse ved hans Død bemærkede jeg, at han ikke følte Bitterhed, og jeg tænkte derved paa hans Følelser overfor bestemte Personer. Han hengav sig ikke til Stemningsudbrud overfor saadanne, men han kunde ikke undgaa at tæres af Bitterhed over hele den politiske Bølge, der først havde brugt ham og derefter misbrugte ham. For at sprede hans melankolske Forundring over, at Publikum kunde bevare sin kølige Holdning overfor ham, maatte jeg idelig fremholde, at Kommissionens System med Hemmeligholdelse afskar Folk fra at vide noget om, hvad der muligvis kunde være kommen

frem af ufordelagtigt. Politikerne holdt deres Kommissions-Maskine i munter omend langsom Gænge, men en Dag viste det sig, at Thune Jacobsens Kræfter var sluppet op, og en Følelse af skamfuld Forbløffelse bredte sig.

Hvis Kommissionens Arbejde var blevet overgivet til en øvet Dommer eller maaske to, saa den ene kunde supplere den anden, og Repræsentanter for Partierne havde faaet det Hverv at følge Afhøringen og forlange Spørgsmaal stillet, vilde der for det første have været bedre Grundlag for Tillid til, at der ikke blev holdt Haand over Forhold og Personer, der ikke maatte røbes. Dernæst burde der have været Mødepligt og Vidneansvar samt Offentlighed (Offentliggørelse), hvor ikke særlige Hensyn talte derimod, og kun saalænge saadant var Tilfældet. Ordningen, der blev truffet, var derimod en Blanding af Slaphed og Hensynsløshed. Ganske utilgiveligt var det at skjule Oplysningerne for Publikum og de mødende selv. I Thune Jacobsens Sag var der intet, der talte derfor. Han vilde i Løbet af Tiden til den første Del af 1947 have staaet fuldstændig rensset og have haft denne befriende Følelse, medens han ved sin Død i Maj 1949 endnu stod hyllet i Mistænkkelighedens Taage. Det opreklamerede og af alle med stor Alvor betragtede Anklagepunkt at undlade at aabne Horserødlejren 28. August 1943, hvorom der overfor ham blev afgivet forbeholdne og panikprægede Forklaringer, havde allerede da ved hemmeligholdte Forklaringer opløst sig i det tragikomiske Billede, vi nu kender, at Tillidsmanden i Lejren ikke vilde give Signalet til en Flugt, hvortil Adgang stod aaben, men Thune Jacobsen kunde til sin Dødedag gaa og forestille sig alt muligt. Hele denne parlamentariske Virksomhed var saa langt som muligt fjernet fra de demokratiske og Retsstats-Grundsætninger, hvis Pris man sang tidlig og silde.

Thune Jacobsens Udseende, Holdning og Talesæt gav ikke Indtryk af Politimanden, snarere af Kunstneren eller Forfatteren, og dette har sikkert mere end en Gang virket paa en for ham ikke gunstig Maade overfor fremmede. Hans Væsen var Kaldsfølelse, Humanitet og overstrømmende Velvilje mod Medmennesker. Det kan være, at denne sidste Egenskab en og anden Gang har faaet ham til at vække Forhaabninger, som saa ikke har kunnet indfries, og som har skaffet ham Betegnelsen holdningsløs. Efter mit Skøn var han fast og klar i sine Dispositioner, naar der skulde træffes Afgørelser, men han var en smidig Forhandler og opfindsom paa Udveje. Han var ikke bange for sit Skind, og i nogle af sine Foretagender løb han med aabne Øjne en overordentlig betydelig Risiko i et vigtigt Formaals Tjeneste. Dette gjaldt Tilladelsen til at give fri for Udvandring fra Horserødlejren 28. August 1943, hvis

hans Autorisation til at tømme Lejren blev opklaret, særlig hvis Tyskerne i Stedet for at fastholde deres Krav havde frafaldet dem 29. August (i Realiteten gjorde de det ved ikke at fastholde dem overfor Departementscheferne), saa at politisk Sprængning ikke var sket. Hans Haab maatte da staa til en øjeblikkelig Flugt fra Landet. Fra Marts 1943 og til han tog til Sverige, drev han engelsk Spionage, til dels altsaa et endog under de særlige Anliggender faldende strafbart Forhold, hvorom det samme gælder. Han gav mig en Gang en Forklaring om en Fordel fra engelsk Side for Politiet, han derved tænkte at kunne opnaa, men som jeg ikke kan gøre Rede for. De af ham formidlede Udbetalinger til Spionen »Hestetyven«, der engageredes til at skaffe Oplysninger om Kommunistere (der ikke brugtes), men kun for at holde ham borte fra at tage tilsvarende tysk Engagement, der kunde afføde uafviselige tyske Krav, udsatte ham for alvorlig Mistanke for Kommunisthetz og voldte ham senere megen Bekymring. Udgaet fra en kultiveret Slægt som Søn af en anset Hovedstadslæge var han hensyntagende og til det yderste ængstelig for at skade ved Omtale eller paa anden Maade. Han var af Naturen i Besiddelse af et muntret Lune og brugte ogsaa sit Vid overfor Tyskerne. I Samtale med en tysk General ytrede han: »Det gaar jo daarligt i Nordafrika« og efter i en Kunstpause at have nydt Reaktionen, tilføjede han »for Engländerne«. I en Bankettale til indbudte tyske Politifolk (som han senere blev angrebet for) talte han om, at Tyskerne jo kunde tænke og indskød — tænkt som et Hib til Dagens Hitlerisme — at det havde de jo ogsaa tidligere kunnet. Han fortalte ogsaa at have sagt til Dr. Best paa en eftertænksom Maade, at Tyskerne maatte have den Mulighed for Øje, at der efter et uheldigt Udfald af Krigen blev Tale om Krigsforbryderansvar. Han var meget talende og nød vel pointeret Tale, hans Interesser havde været æstetiske, Malerkunst og Teater. Sin Sygdom satte han vistnok i Forbindelse med sin Modgang, men han akcepterede Tingenes Gang, og om sin Ministervirksomhed udtalte han til mig kort før sin Død: »Selv om jeg havde kunnet undgaa at blive sat ud af min Stilling og havde kunnet undgaa min Sygdom, fortryder jeg ikke mit Valg under Forudsætning af, at man ikke havde kunnet faa en anden, der lige-saa godt som jeg kunde have udført Hvervet.«

Den Dag Kommissionsberetning VII forelaa, 3. Maj 1950, udsendte jeg Pjecen »To Skæbner, E. Thune Jacobsen og P. Knutzen«, indeholdende et for Publikum let tilgængeligt Overblik. Med Planen hertil havde han været bekendt.

Den Regering og Rigsdag, der i Maj 1945 med lyse Forvent-

ninger og smukke Ord traadte sammen til Arbejdet paa Landets Genopbygning materielt og ideelt, havde paa det sidstnævnte Omraade to Opgaver. Den ene var at forberede et rigsretligt Opgør med Ministre fra Besættelsestiden for Varetagelsen af deres Pligter (eventuelt med Mænd, der havde antastet Folkestyret), den anden var at straffe for landsforræderiske Handlinger, for Værnemageri eller for Tjenestemænds unationale Holdning. Retsforfølgning mod Krigsforbrydere ser jeg bort fra som noget internationalt. Den første Opgave overdroges en af Folketinget som Anklagemyndighed fremgaaet Kommission. Iagttageren af denne Kommissions Arbejde, som det efterhaanden aabenbarede sig i svære og kostbare Bind — thi den arbejdede tyst og fjernt fra Offentligheden — kunde faa det Indtryk, at han stod overfor en af utrættelig Granskerflid besjælet Kreds af Mænd, der havde sat sig til Maal, at saa meget Oplysningsmateriale som muligt blev fremdraget til Lettelse for Fremtidens Historikere. Rammen af det rigsretlige var forlængst sprængt. Afgivelsen af Forklaringer spillede en underordnet Rolle, Aftryk af Dokumenter en større, og Embedsmænd i Ministerierne udarbejdede tykke Afhandlinger til Indlemmelse i Bilagene. Folketinget var formelt uden Indflydelse paa Kommissionen og kunde altsaa, hvis nogen udenforstaaende ytrede Utaalmodighed med, at det varede saa længe, sige »Hus forbi«, men mærkelig nok traf det sig saa, at ingen af de mange Rigsdagsmænd i de mange Aar følte sig opfordret til at ytre Utaalmodighed. Og Kommissionen paa sin Side havde i Virkeligheden sit Besvær med at faa det til at vare saa længe. En stor Hjælp var det derfor, da det viste sig, at der kunde fremskaffes Materiale fra de tyske Statsarkiver. Derved suppleredes den danske Bindrække, der med Justitsministeriet var naaet til Aaret 1950, med endnu nogle Bind, der givet ikke havde rigsretlig Interesse, men som dog først skulde staa ved Siden af de andre, før Kommissionsarbejdet kunde betegnes som afsluttet (April 1954), og først da kunde der skrives til 2. Akt: at overveje dette Materiale og tage Standpunkt. Iagttageren vilde dog snart have forstaaet, at den egentlige politiske Mening med Foretagendet slet ikke var den omtalte Stofindsamling, men just dette, at Regering og Ting kunde sige »Hus forbi« og saa længe som mulig blive ved dermed. Hvad den aabenmundede Christmas Møller i Majdagene havde sagt: »Vi er alle under Anklage«, var heldig annulleret, naar man paa den anførte Maade havde faaet Tiden for Problemet rykket 7, 8, 9 Aar frem. Til den Tid var Problemet nemlig forsvundet.

Der var sket det, at »de gamle Partier« atter stod stærkt og ikke behøvede at frygte Anløb fra den Fraktion af Modstandsfolk

blandet med Kommuniste, som i 1945 havde skaffet sig Plads i Ministeriet og — som det lidt overdrevent blev sagt — en Tid holdt os paa Revolutionens Rand. Den var særtegnet ved sit vidtgaaende Krav om Reaktion overfor alle, der havde vist Blødhed, Eftergivenhed og Svaghed overfor Besættelsesmagten, deriblandt altsaa de Politikere, der havde foretrukket Kompromisset for den norske Kamptilstand. Bevægelsen var saa stærk, at der maatte ydes noget for at stille den tilfreds. Dette noget var i første Række, at den strafferetlige Reaktion blev streng, og at den lukkede Øjnene for de Undskyldningsgrunde, der efter Retfærdighedens Grundsætninger kunde hentes fra den daværende af de gamle Partier opretholdte, men af Aktivisterne forkastede politiske Tilstand og den derved skabte Retstilstand. Muligheden for, at Tordenkilen ogsaa kunde komme til at ramme i tidligere Ministres Række, maatte dernæst anerkendes, og dette skete ved at give fri Bane for Anlæg af Rigsretssag, men det forstaar sig, kun eventuelt, først efter en parlamentarisk Orientering, og kommer Tid, kommer Raad. Da Aarene var gaaet, og de straffemæssige Eksekutioner foretagne, i hvert Fald til at begynde med i den fulde planlagte Strenghed, var der forlængst kommen Klarhed over Rigsretsspørgsmaalet: der vilde ikke blive Brug for Folketingets Anklagemyndighed og det ikke, selv om forskellige Dødsfald ikke havde tyndet ud mellem dem, som de aktionslystne havde regnet med som sikre Objekter.

Men der var ogsaa i Læ af Kommissionen sket noget i Befolkningens Opfattelse. Dette var i mindre Grad, at de efterhaanden fremkomne Bind blev omhyggelig og saglig studeret. Pressen, som her skulde være Mellemløddet, gjorde ikke meget ud deraf. Det indskrænkede sig nærmest til en Konstatering af, at Bindet ikke havde bragt Sensationer i Retning af Ansvar. Men navnlig gik det op for Folk, at det hele var en Manøvre for at holde Diskussionen ude. Og hvad var det da for en Diskussion, man frygtede? Det var efterhaanden ikke Diskussionen om, hvorvidt der strafferetligt var fejlet ved at gaa Kompromissets Vej overfor Tyskerne. Repræsentanterne for denne kritiske Anskuelse havde ikke længere politisk Magt. Men det var en Diskussion, der uden at kunne ende med Rigsret, i moralsk Henseende var farlig, nemlig om det ikke havde Karakteren af et Forræderi, at de gamle Partiers Politikere for at holde deres Stillinger havde tilskaaret Retsopgøret med Fornægtelse af Retsfølelsens Krav ved at lade straffe, hvor deres Mænd selv havde staaet som Garanter for Straffrihed. Mod hvem skulde denne Stemning vende sig? Det maatte vel være Statsministeren i det indenlandske Kompromis' Ministerium af 1945. Ja, hvis han havde været en Førerskikkelse, der kunde paatrykke Omgivel-

serne sin Vilje, men her maatte Ansaret snarere blive kollektivt og ikke en Gang falde paa et enkelt Parti. Komeden med den parlamentariske Kommission havde alle aktive Politikere spillet med i gennem alle Aarene. Hvad der overfor Enkeltmand kunde have formet sig som Indignation, maatte blive til Træthed og Lede overfor saa stort et Makkerskab.

Det er kun til Belysning af Thune Jacobsens Stilling og Skæbne, jeg har fremsat disse almindelige Betragtninger paa Grund af min personlige Tilknytning til ham. Spørger man Finansministeriet, hvorledes han var stillet, efter at hans nominelle Ministerpost i Maj 1945 var ophørt, er Svaret: han lønnedes som Rigspolitichef, men var af offentlige Hensyn fritaget for Tjeneste; han fik dog ikke »Repræsentationstillæg« uden at repræsentere, som det er sagt. Han var altsaa sat fra Bestillingen. Paa hans Begæring om at søges stillet for en Rigsret, var der ikke givet ham andet Svar, end at Kommissionen nedsattes med den almindelige Opgave at orientere med Hensyn til Rigsretstiltale, og at denne Kommission begyndte at afæske ham Erklæringer. Han blev anbragt i en Kø og efterhaanden skubbet bagerst i Køen, saa at hans Ministerium blev omhandlet i 7. Bind, der først kom efter 5 Aars Forløb, et Aar efter hans Død. Og hvorledes var saa hans Situation bortset fra, at han, der ikke blev afskediget, fik sin Løn? Han blev i Starten af Myndighederne — og saa meget mere af Pressen og Mand og Mand imellem — omtalt som den unationale Mand, der havde svigtet paa sin fremskudte Post og havde svære Ting paa Samvittigheden. Og i de fire Aar, han levede, fremkom der intet Tegn paa, at Signalerne var ændret, ingen Regeringsudtalelse, ingen Udtalelser i Tingene, ingen i Pressen. Kommunisten Johannes Hansen, hvis Forhold som de i Horserødlejren interneredes Tillidsmand det skyldtes, at der den 28. August 1943 ikke blev taget imod den Frihed til at forlade Lejren, der af Ministeriet tilbødes dem, rettede i Majdagene i Folketinget et voldsomt Angreb paa Thune Jacobsen for at have undladt at aabne Lejren, og denne Beskyldning gjaldt frem i Aarene stadig som noget højst alvorligt, som Thune Jacobsen ikke kunde komme udenom. Med denne Begrundelse stemplede Johannes Hansen ham som »Tyskernes Mand«. Formanden Hans Rasmussen paatalte det ikke, og heller ikke Statsministeren Buhl tog Afstand, da han som Tilsvar udtalte sig om en paatænkt Undersøgelse mod Thune Jacobsen. Den 13. Maj 1945 ophørte den Modstandsbevægelsen af Politiet indrømmede Adgang til at foretage politiske Anholdelser, og Frode Jacobsen, der vel at mærke var Minister, havde til et Blad udtalt Beklagelse af, at man ikke forinden havde faaet Thune Jacobsen sat fast. Det blev

afhjulpet af Bopagruppen, der 31. Maj hentede Thune Jacobsen paa hans Bopæl og bragte ham til en Skole i Rødovre, uden at der blev gjort Ophævelser derover. Det kan jo godt være, at man troede Thune Jacobsen skyldig i Forsømmelse overfor Kommunisterne, men det var ikke undersøgt endsige godtgjort. Det var imidlertid øjensynligt, at han kunde gøre fortræffelig Nytte som politisk Lynafleder. Tog Statsministeren Afstand fra ham — den som Haandhæver af Kommunistloven særlig forhadte — kunde det paa-regnes, at man vilde overse hans egne Meriter, f. Eks. hans Agitation mod Sabotagen. Og man kunde gøre det uden Frygt, fordi Thune Jacobsen var uden Mandat og uden Parti.

Betragtet som fhv. Minister behandledes han ulovligt ved ikke at faa sin Rigsretstiltale, men Karikaturen af en 5-aarig Undersøgelse, betragtet som aktuel Rigspolitichef behandledes han ulovligt ved mod sin Vilje og uden saglig Grund at fritages for Tjeneste, og man kastede Vanry paa ham som unational og strafbar. Dette udgør Statsmyndighedernes klare Brøde. I min Pjece »To Skæbner« (1950), hvortil henvises, har jeg gennemgaaet alt det overfor ham fremdragne — Indtrykket heraf er ikke frit for Ynkelihood — og fastslaaet, at intet Anklagestof bliver tilbage. Dette var iøvrigt, uden konkret Oplysning om det Kommissionen fra anden Side meddelte, sagt ham selv af Formanden.

Den 4. November 1952 skete der dog noget i Folketinget, der ved første Øjekast saa ud som noget betydningsfuldt. Den radikale Folketingsmand Johs. Christiansen havde i Tinget stillet det Spørgsmaal til Statsminister Erik Eriksen, om han paa Regeringens Vegne kunde udtale, at Thune Jacobsen som Rigspolitichef og Justitsminister handlede som en god dansk Mand og i sin Embedsførelse iøvrigt varetog sit Lands Interesser i Overensstemmelse med den af Regeringen i Perioden fra 8. Juli 1941 til 30. August 1943 fulgte Linie. Ministerens Svar gaves med Forbehold af »den parlamentariske Kommissions kommende Indstilling til Rigsdagens Afgørelse«. (At Kommissionen skulde gøre Indstilling, forelaa der intet om). Han betonedes sin personlige Vanskelighed ved at give Svaret og henviste dels til det for alle tilgængelige Materiale i Kommissionens Beretninger, dels til 4 tidligere Ministerkollegers Tilslutning til følgende Udtalelse af V. Buhl: »Om Oprigtigheden i Thune Jacobsens nationale Sindelag og hans Vilje til paa den vanskelige Post at handle, som Landets Tarv efter hans Opfattelse krævede det, har jeg ikke Grund til at nære nogen Tvivl«. Overfor Statsministeren havde disse 5 ogsaa været enige om at understrege Thune Jacobsens Loyalitet overfor Beslutningerne paa Ministermøderne. Efter hvad der er meddelt mig, paahørtes Udtalel-

serne med stor Opmærksomhed, og Forespørgeren gav Udtryk for Tilfredshed. Men havde han egentlig Grund dertil? Han havde spurgt om Thune Jacobsens objektive Forhold. Svaret henviste til at læse Beretningen herom, men sagde ikke, hvad Ministeren havde faaet ud af Læsningen, og Buhls Udtalelse holder sig strengt til det subjektive, der jo ikke udelukker grove Fejlskøn og maadelig Evne. Saa langt var man fra alle Sider (undtagen den kommunistiske) naaet, at Sindelaget og den gode Vilje ikke længere satte i Tvivl. En samtidig med stor Iver i Pressen ført Diskussion om, hvad der passerede, da Socialdemokraterne Buhl, Hedtoft og Alsing Andersen under Forhandlingen om Thune Jacobsens Indtræden i Ministeriet mødte paa hans Bopæl, kastede et komisk Skær over Buhls Attest om udvist Loyalitet. Han hævdede nemlig ved denne Lejlighed at have fraraadet Rigspolitichefens Indtræden, hvad dog ikke kunde anses for videre loyalt overfor Ministerchefen Staunings indtrængende Opfordring til det modsatte. Men — hvis det derved blev bedre — var der al Grund til at tro, at anførte Udtalelse var urigtig.

Det Øjeblik vil komme, da Erkendelsen af, at Thune Jacobsens Adfærd var baade dadelfri og fremragende, vil forbinde sig med Erkendelsen af, at en aarelang Brøde er begaaet imod ham af Statens Myndigheder. Som en elektrisk Kortslutning vil da den Tanke fødes, at disse Statsmyndigheder paa en eller anden Maade maa give hans Minde Oprejsning. Ved hans pompøse Jordefærd paa Garnisons Kirkegaard laa Kongens Bøgekrans paa hans Kiste, men Bøgeblade visner. Den varige Oprejsning maatte Staten yde i et varigt Stof som Sten eller Metal saasom hans Billede med en talende Indskrift sat op paa et egnet Sted.

Endnu er der nogle Oplysninger at meddele om et for Thune Jacobsens Enke og Søn af Landsretssagfører K. L. Thoft indgivet Andragende til Statsministeriet om en Oprejsning i Form af en Pengeudbetaling. Det indgaves i Juli 1949 som en Fortsættelse af en mundtlig Henvendelse og Forhandling i Thune Jacobsens levende Live, hvis Emne havde været dette, at han skulde søge Afsked mod at faa en Dekoration og en Pengesum til Dækning af Udgifter ved hans Forsvar og af Tab ved mistede Bihverv. Det var blevet vel modtaget, men Hensynet til Kommission og Folketing satte Bom for dets Fremme. Nu formedes der et Krav dels paa nævnte økonomiske Erstatning, dels paa Oprejsning for Tort. Detaillerne ved denne Sag lader jeg ligge. Kort før November 1952 havde Tingets Udvalg for Andragender, efter at det var tilsendt Tinget, gjort Mine til at ville behandle Spørgsmaalet, men endte med at erklære sig inkompetent.

Efter at jeg var blevet Privatmand, fandt jeg, at jeg med god Samvittighed, da jeg brugte min Tid til andet, kunde holde op med i det daglige at følge med i det juridiske Fag. Derfor opdagede jeg ogsaa kun tilfældig et Par Maaneder efter Maj, at Ugeskriftets Redaktion paa ondartet Maade havde langet ud imod mig, hvorfor min Protest først fremkom til Efteraaret. Den i Opmarch værende Udrensningslovgivning havde heller ikke noget meget tiltrækkende ved sig, og jeg var glad over ikke at skulle tage Del i Retsanvendelsen. En Oplevelse var den jo ligefuldt, og i Grundtræk maatte man tage Standpunkt til den, hvortil kom, at jeg følte mig personlig tilknyttet to Personligheder, der befandt sig i den juridisk-politiske Malstrøm, nemlig Thune Jacobsen og P. Knutzen. Det vilde derfor vistnok forundre, om jeg nu gik hele dette Kapitel forbi i Tavshed. At jeg ikke, medens det stod paa, nogensinde tog Ordet, var foruden ved min Ulyst dertil givet ved, at jeg paa Forhaand var desavoueret ved at være mistænkeliggjort og af den Grund næppe heller kunde have faaet noget frem i Pressen. Hvis nogen vil bebrejde mig Passivitet, maa jeg afvise det.

Forsaavidt den ideelle Genopbygning skulle bestaa i Straffe-reaktion overfor Tjenestemænd og det almindelige Borgerskab for under Besættelsen udvist Forhold, maatte et Grundspørgsmaal være, om Landet i dette Tidsrum eller en Del af det havde været i Krigstilstand overfor Tyskland, repræsenteret ved dets her værende militære Styrke. I saa Fald vilde nemlig Straffbarheden af en Mængde Forhold være givet, medens den ellers først maatte skabes. At Vaabnene taler, betyder ikke folkeretligt Krig, som er en Tilstand mellem Staterne, og selv om Vaabnene havde talt mellem Staterne paa selve Okkupationsdagen, var denne Tilstand blevet afløst af et Forlig, senere udtrykt i de Ord, at den udenlandske militære Styrke befandt sig her i Landet efter Overenskomst med den danske Regering (Lov 18. Januar 1941). 29. August 1943 havde de danske Myndigheder afvist tyske Krav om skærpet Reaktion overfor de Kræfter af tysk fjendtlig Art, der rørte sig i Befolkningen, og Regeringen ansaas dermed stoppet i sin Virksomhed, der i Rigsdagen ikke ønskedes ført videre af nogen anden Regering. Dansk Retshaandhævelse i Værnemagtens Interesse bortfaldt. Man har fremhævet (Prof. Oluf H. Krabbe i Udv. Bet. 14. Jan. 1946 S. 19), at med denne Dag — og vel navnlig da Politiet 19. September 1944 blev slaaet ned — afløstes den dansk-tyske Samarbejdspolitik af tyske Undertrykkelses- og Voldsmetoder, saa at det danske Samfund herefter befandt sig i en anarkisk Tilstand af Retsløshed, men dette siger intet om dansk-tysk Krigstilstand. Naar en Rigsdagstaler i Maj 1945 knyttede Indtræden af »faktisk Krigs-

tilstand« (andre talte om »krigslignende Tilstand«) til nævnte Dato, da »Kongen faktisk blev gjort til Krigsfange, Regering og Rigsdag sat ud af Funktion ved tysk Magtsprog og Hær og Flaade overfaldet af den tyske Krigsmagt«, saa naas der heller ikke til det afgørende ved disse Suverænitetssindgreb. Rigsdagen var ikke ophævet, men var frivillig uvirksom, og den samt Regeringen var sukkederet af Departementscheferne. Indførelsen af et Protektorat vilde iøvrigt ikke have betydet Krig, men Erobring. Den afgaaede Forsvarsminister havde ikke villet give de kasernerede Tropper Ordre til væbnet Modstand. At man fra tysk Side ikke ansaa sig for indtraadt i Krigstilstand, blev udtrykkelig betonet. Danske Statsmyndigheder fremkom ejheller med saadan Erklæring, og diplomatisk Forbindelse bestod. Den aktive Modstandsbevægelse maa herefter opfattes som Opstand mod den Militærstyrken indrømmede og til August 1943 endog positivt værnedede legale Tilværelse paa dansk Grund, men Krig eller truende Udsigt til Krig i Straffelovens Forstand var der ikke, uanset om der af inaktive Rigsdagsmedlemmer eller i Administrationen blev set mildt til Frihedsraadet. Det modsatte blev særlig anført overfor Frihedskæmperne paa den tyske Østfront. For at give dette moralsk Vægt maatte iøvrigt yderligere kræves en politisk Orientering hos disse bortværende Folk, der stod i stærk Modsætning til, at de sædvanlig omtaltes som Undermaalere og Psykopater. At Loven rammer et Forhold — her at kæmpe mod en Magt, der er Fjende af Danmarks Fjende — sætter udenfor Diskussion, at det maa dadles. Kun den, der ikke kan forestille sig anden Moralopfattelse end sin egen, at vi moralsk var i Krig med Tyskland, vil kunne hævde, at det juridiske Synspunkt her er ligegyldigt for Spørgsmaalet om Dadelværdighed.

Forsøget paa ad denne Vej at komme udenom Ubehaget ved at gaa mod den senere internationalt anerkendte Maksime om det utilladelige i tilbagevirkende Straffelove maa altsaa afvises. Tilbagevirkning gennem strengere strafferetlig Behandling i Udmaalning m. v. foreligger der i hvert Tilfælde. Under Hensyn til, at man ikke i Lovgivningen havde været forberedt paa en OkkupationsProblemer, og til, at man under Tyskernes Ophold ikke kunde lovgive herom, finder jeg nu, at den principielle Afstandtagen maa opgives. Under de kasuistiske Straffelove anvendte Domstolene tidligere en arbitrær Idømmelse af Straf efter Forholdet Natur, hvor der var et moralsk Grundlag derfor. Her manglede altsaa den forudgivne Norm. Men Forudsætningen maatte være den anførte om et moralsk Grundlag, og der maatte ikke foregaa en ligefrem Forrykkelse i Bedømmelsen, saaledes at det, der under Besættelsen

havde Statsmyndighedernes positive Godkendelse, bagefter fik Straf. Om saa denne Godkendelse havde været givet med Glæde eller kun ret modvilligt paa Grund af Omstændighederne, idet man saa en Fordel derved, kunde ikke overfor den lovundergivne have Betydning.

Lovudkastet til Forræderiloven havde gjort denne sidste Tanke til sin, men kun i den meget knebne Skikkelse, at den gav Straffrihed til Handlinger inden 29. August 1943, foretagne i Henhold til Lov eller *Ordre* af lovlig dansk Myndighed indenfor dens Omraade, medens saadanne senere Handlinger betingelsesvis gik fri eller straffedes nedsat (§ 1). Kun Livsstraf (ikke obligatorisk) og Fængsel anvendtes mindst i 4 Aar (eller dobbelt af borgerlig Straffelovs laveste Straf) med Nedsættelse under formildende Omstændigheder til 1 Aar og, hvis almindelige Strafnedsættelsesgrunde forelaa, til 30 Dage. Der kunde ikendes Formuekonfiskation og skulde frakendes almen Tillid i mindst 5 Aar. Udkastets specielle Del ramte dels borgerlig Straffelovs Forhold med skærpet Straf, hvor tysk Interesse eller landsskadeligt Formaal var varetaget, eller Besættelsens særlige Forhold var groft udnyttet, dels en Række nye hidtil straffrie Forhold. Nogle af dem angik Værnemager-Samarbejdet med Besættelsesmagten og suppleredes i en senere Lov. Justitsminister Busch-Jensen forelagde Loven 25. Maj, og Dagene 26.—31. var nok til dens Gang gennem Folketing og Landsting, begge Steder med Udvalgsbehandling, men kun i Folketinget med Ændringsforslag, Landstinget fik 2 Dage. I Folketinget viste Afstemningen 127 Ja, 5 Stemmer ikke, 19 fraværende; i Landstinget tilsvarende 67, 1 og 8. Denne Lovgivernes 7 Dages Præstation til at skabe en Lov, der for tusind og atter tusind af Borgere skulde betyde hele deres Skæbne, er Efterkrigstidens fængslende Modstykke til den parlamentariske Kommissions 9 Aar om at frembringe et Haandhævelsens intet.

Den førende Jurist i det daværende Landsting, Venstremanden fhv. Byretspræsident Svenning Rytter, har i Pjecen »Retsopgøret under og efter Besættelsen« (Efteraaret 1953) givet en Fremstilling af Behandlingen, der gaar ud paa at bibringe en ganske særegen Opfattelse af denne og deraf at uddrage en ganske særegen Vurdering af den Lov, som blev Resultatet. Rytter og mange med ham var paa væsentlige Punkter uenig med Lovens Tekst, men, hævdes det, de mødte uoverstigelige Vanskeligheder for gennem Ændringsforslag eller Afstemning at give fuldt Udtryk for deres Betænkeligheder ved den herskende Folkemening. »Man var faktisk,« siges det, »paa Randen af Revolution, hvor Frihedsbevægelsen midlertidig havde taget Magten.« Da Rytter gik til Arbejdet som Ud-

valgsformand, søgte Statsminister Buhl Samtale med ham for at lægge ham paa Sinde, at han var bekymret ikke for Frihedsbevægelsens Repræsentanter i Regeringen, men for »Pøblens Optræden og Tagen sig selv til Rette«. Det hævdes, at »hvis Rigsdagen havde modsat sig Lovene, er der næppe Tvivl om, at Statsminister Buhls Spaadom om Konsekvenserne var rigtig, at de uansvarlige vilde tage Magten ... og hvad Følgen heraf vilde være blevet, er der formentlig ingen Tvivl om: en Periode af Lovløshed og grove Voldshandlinger, deriblandt mange Mord«. Man vovede da ikke at fremkalde den Svækkelse af Loven, som Vedtagelsen af et Ændringsforslag vilde medføre, og gav derfor heller ikke i Salen eller Udvalget Udtryk for sine sande Anskuelser. Om Frikorps Danmark gjorde Rytter saaledes nok en Henstilling om at lade Strafreglen udgaa, men lod det blive derved, idet han sluttede med Ordene: »Loven skal vi have, og den stemmer vi for.« At dette under normale Forhold vilde være uforsvarligt, indrømmes, men et Kompromis mentes opnaaet ved Løfter fra Justitsministeren som Anklagemyndighedens Øverste i Retning af Moderation i Lovens Anvendelse, Løfter, som ikke indfriedes. At der har været talt meget om, at man havde de grove Tilfælde for Øje, naar Minimum sættes til 4 Aar, fremgaar noksom af det trykte, men nogen Præcisering af dette Udtryk f. Eks. ved Eksempler gaves ikke nogetsteds, og hvor ringe Klarhed Rytter har opnaaet i sin Forhandling med Justitsministeren, viser hans eget Referat. Han spurgte »hvoreledes man herefter vilde forholde sig overfor Folk paa Østfronten, da det vilde være for haard en Dosis at tage for Rigsdagen, hvis de skulde straffes, idet vi var indforstaaet med Regeringens Tilsagn til de paagældende og derfor medansvarlige«. Ministeren svarede, »at de ikke vilde blive draget til Ansvar, hvor det vilde være ubilligt, og at de kun vilde blive draget til Ansvar, hvis de under Orlov her i Landet havde gjort sig skyldige i grove Forbrydelser, da han var klar over, at de ellers var straffri«. Om Tilsagnets frifindende Betydning anerkendtes, blev altsaa ikke besvaret. Der støttes paa denne Opfattelse af Lovens fejlagtige Anvendelse Krav om en storstilet Omgørelse særlig med Hensyn til de ikke grove under Lovens Ord faldende Forseelser, der efter den trufne Aftale ikke skulde have været paataalt.

Jeg beklager at maatte sige det, men jeg tror ikke paa Revolutionsfaren i den Forstand, og selv om saa var, kunde der ikke tages mod blotte Ord af en af samme forbigaaende Situation paavirket Minister, men en skriftlig og udførlig Haandfæstning for Administrationen maatte være opsat og underskrevet. Statsministerens Interesse i at skabe Panik med at faa Loven igennem i usvækket

Tilstand var stor, og Misfornøjelse med Langsomheden kunde maa-
 ske nok blive farlig for hans Taburet. Det Eksempel, der iøvrigt
 anføres, Bopas Anholdelse af Thune Jacobsen, der meget drama-
 tisk indtraf under Landstingsdebatten og kunde inddrages i denne,
 viser ikke noget alvorligt. Ved Frode Jakobsens Mellemkomst
 kunde Thune Jacobsen efter 4 Timers Forløb køres hjem. Alvorligt
 vilde det unægtelig være, hvis denne Drengestreg ved at indplante
 Revolutionsfrygt virkelig har bevirket, at Loven fik en hel anden
 Skikkelse og blev langt mere omfattende. Her har det Betydning,
 hvorledes man opfatter Reglen om det lavere Minimum 1 Aars
 Fængsel ved formildende Omstændigheder. Efter ortodoks juridisk
 Opfattelse skulde der herved kun menes specielle Forhold i den
 enkelte Sag, men ikke almindelige typiske Forhold, f. Eks. at Politi-
 tjeneste kun er udført som Kontorist eller Marinevægter, hvor
 4 Aars Fængsel er ubilligt. Domstolene gik af Humanitetshensyn
 over til sidstnævnte Anvendelse i denne Lov, og saaledes turde de
 fleste læge Rigsdagsmænd ogsaa have opfattet Sagen. Derved har
 Problemet »Grovhed« tabt meget af sin Brod. Iøvrigt har vel ogsaa
 mange tænkt, at der i større Stil hurtigt vilde blive benaadet, men
 at der af Principgrunde skulde erhverves streng Domfældelse.

Jeg begrænser mig til de Tilfælde, hvor der var Fare for en
 Voldførelse af Retstilstanden under Besættelsen, i første Række
 Frikorpset paa den tyske Østfront. § 10 i Udkastet havde i Folke-
 tinget faaet dette Indhold: »Den, der har ... ladet sig hverve til
 tysk Krigstjeneste, straffes med Fængsel. Hvor særlige Hensyn gør
 sig gældende, kan der finde Strafnedsættelse Sted, og under gan-
 ske særlige Omstændigheder kan Tiltale undlades...« Den foran-
 nævnte Regel i § 1 om Straffrihed ved Handlen efter Lov eller
 Ordre havde endvidere faaet Tilføjelsen »eller Anvisning af«; dette
 gjaldt som nævnt kun Handler for 29. August 1943, ellers var
 der kun Adgang til Nedsættelse bortset fra særlig formildende Om-
 stændigheder. Hvad Rytter overfor Busch-Jensen havde hentydet
 til med den altfor haarde Dosis for Rigsdagen ved at straffe trods
 Regeringens Tilsagn til de paagældende, hvormed man var ind-
 forstaaet, var følgende. Krigsministeriets Cirkulærskrivelse af 8.
 Juli 1941 om Indtræden i Frikorps Danmark, der gentoges i Cir-
 kulærskrivelse af 1. Juni 1943 om Indtræden i Formationer under
 den tyske og den finske Hær, udtalte, at den danske Regering har
 givet Tilladelse til, at faste Befalingsmænd af Linie og Reserve og
 hjemsendte værnepligtige Befalingsmænd og menige melder sig til
 Tjeneste. Med Undtagelse af tjenstgørende værnepligtige havde
 alle Adgang dertil. Skrивelsen, der bekendtgjordes af Afdelingerne
 for alle, gav Anvisning til at melde sig paa de i Pressen angivne

Steder og paa Indgivelse af Ansøgning om Rejsetilladelse henholdsvis om Tilladelse til at gaa udenfor Nummer, idet Genindtræden tilsagdes. »Det maa ikke vanskeliggøres for de paagældende at indtræde i Korpset,« sluttes der. Det sidste Cirkulære lover Befalingsmændene ikke at ville blive stillet ringere end andre med Hensyn til Forfremmelse og Retsstilling i Hæren. Justitsministeriets Cirkulærskrivelse af 19. Februar 1942 om skete Forulempelser af Frivillige i Korpset henstillede, om Politiet kunde vejlede Befolkningen saaledes, at den faar Forstaaelsen af, at de Frivillige handler ud fra en Idé og sætter deres Liv ind herpaa, og at det derfor, ganske bortset fra, om Folk maatte dele deres Opfattelse deraf eller ej, ikke er værdigt at give saadan anden Opfattelse Udtryk ved Chikane eller Forulempelse af de Frivillige eller deres Paa-rørende. Lignende udførlig Meddelelse fra Regeringen om Forholdet mellem Befolkningen og Medlemmer af Frikorpset oplæstes i Marts—April s. A. for Politifolk. Her siges det: »Frivillig Deltagelse i Krige, hvori den danske Stat ikke tager Del, er tilladt efter dansk Ret og Tradition saavel som efter Folkeretten«. Dette var stemmende med Lov Nr. 527 af 22. December 1941 og senere Love om Bemyndigelse til at afvige fra visse Bestemmelser i Hærloven. Af mere konkrete Data kan nævnes Ritzaus Bureaus officielle Meddelelse af 4. Juli 1941 om Oberstløjtnant Kryssings Overtagelse af Kommandoen og den kommanderende Generals Nærværelse ved Korpsets Afrejse efter Ophold her i Landet. Paa denne Baggrund optraadte Besættelsestidens Forsvarsminister, Venstremanden Søren Brorsen i Folketinget, Sp. 243, meget alvorsfuldt begyndende med at omtale sine Kvaler ved Studiet af Lovforslaget, og han fortsatte: »Streng skal denne Lov være, derom er alle enige, men den skal ogsaa være retfærdig... Da det er en Lov, som man om Menneskealdre, ja, jeg havde nær sagt om Aarhundreder, vil vende tilbage til, er det af den mest afgørende Betydning, at vi ikke tager fejl med Hensyn til Bedømmelsen af de enkelte Bestemmelser i Lovforslaget«. Han vedkendte sig — men med uldne Ord i Henseende til Konsekvensen — hvad Regeringen havde udtalt: »Naar vi vil paakalde Retfærdigheden, maa vi huske paa, at man ikke alene fra de forskellige Regeringers Side, vi har haft under Besættelsen, men ogsaa fra de fem samarbejdende Partiers Side allerede saa tidligt som i 1941 gav Tilladelse til, at disse Frivillige kunde rejse udenfor Landets Grænser, og vi vidste, at det enten vilde blive i finsk eller i tysk Krigstjeneste«. Nærmere udvikles, at det var for at undgaa noget værre, f. Eks. Tvangsudskrivning til Arbejdstjeneste eventuelt til Soldatertjeneste. Naar Udvalgsbetænkningen havde været inde paa Undladelse af Paatale overfor

ikke 18-aarige, fandt han efter sin Samvittighed ogsaa at lægge et Ord ind for dem paa 18½ eller 19 Aar, men om Befalingsmændene sagde han, at de vidste, hvad de gik ind til og] Besked med Tvangssituationen. Om Betydningen af »Anvisning« som frifindende siges altsaa intet. Men han oplyste, at Regjeringen havde opfattet det som en værdifuld Hjælp til Landet, at Hververe, som vi alle foragtede«, havde samlet et anseligt Frivillige. Belønningen for denne Tjeneste skulde da være den — for Befalingsmændene, der paa staas at kende Tilladelse og Motivering. Begreberne Retfærdighed og Samvittighed kunne dog godt have holdt udenfor sin Udvikling.

Som Bidrag til Forstaaelsen af det Udtryk »Anvisning« hvorom Opmærksomheden herefter maa samles, haves kun Taler af Venstre ved Førstebehandlingen i Folketinget (Vagten) henstillede at supplere »Ordre« ved Ordene »Tilladelse eller Bemyndigelse« i Overensstemmelse med de af Regeringen og Rigsdagerne Retningslinier«. At det første af disse Udtryk dækkede »Anvisning« villige for Ansvar, er jo givet, Tilladelse var givet. Det er dog ikke gælder at antage, at Udtrykket »Anvisning« kun er valgt for det andet med i samme Ord. Tilladelsen var som oplyst et ringsinitiativ — hvori antydes en Henstilling — ud fra en ringsinteresse og ledsaget af Anvisning paa at gaa til et Hovedkontor og at søge Udrejsetilladelse eller Træden udenfor Landet. Sproglig anser jeg »Anvisning« for ligesaa adækvat som »Tilladelse«. Ud fra den Opfattelse, at »Ordre« var for snævert, er netop Hvervningstilladelsen efter sit vældige Omfang øjeblikkelig fremstille sig, og det har den altsaa ogsaa gjort for Vagnene ligesom for Rytter, der vistnok fremkaldte Ændringsforslaget i Folketinget — men at det saa atter i Udvalgets Forslag skulde ønsket indknebet saa væsentlig, at denne store Gruppe faldt for, er ganske usandsynligt. For at fuldstændiggøre Billedet jeg endnu fremhæve et Forhold: Forhandlingens store Kort manglende saglige Uddybelse. Ingen Taler gennemgik f. Eks. mange Former, hvorunder Indlændinge var traadt i det tyske Tjeneste, og meget andet. Den giver ikke Indtryk af Sælskab, men af stor Iver for at forsikre om Enighed i, at de straffes og straffes strengt. Denne Indvending maa ogsaa mod Ændringsforslaget om »Anvisning«, der ikke blev kortet. Noget helt andet end at indlægge en fornuftig rummelighed staaelse deri er det imidlertid med Sv. Rytter at hævde, at Loven, der gik ud til Folket og skulde berolige dets revolutionære Tendenser, nok lød paa Straf i en Mængde Tilfælde, men efter uskrevne Aftaler ikke skulde forfølges til Straf.

Det andet herhen hørende Tilfælde er Angiveri eller anden Medvirken til nogens Fængsling eller Straf ifølge Lovgivningen om særlige Anliggender, altsaa Stikkeri til Brug for dansk Politi i Sabotagesager o.l. (§ 12). Ogsaa her kunde Spørgsmaal rejses om Undtagelse efter § 1 om Anvisning, hvilken Undtagelse ganske vist tidsmæssig vilde opsluge Reglen, da Politiets Virksomhed holdt op 29. August 1943. Alligevel var der god Mening i at give Reglen, fordi det maatte blive et Domstolsspørgsmaal at fortolke den Anvisning, der her var givet af Statsminister Buhl 2. September 1942 i Radioen. Han havde udtalt: »Vær med til at gøre det klart for alle og navnlig for de Unge, at den som begaar Sabotage eller hjælper med dertil eller overfor Myndighederne tilbageholder Viden om Sabotage eller undlader at medvirke til Opklaring af Sabotage, handler mod sit Fædrelands Interesser«. Det vilde staa paa, om Udtalelsen kunde slaas hen som talt ud af Vinduet til Tyskerne, medens Danske med deres medfødte Ironi vilde forstaa, at Buhl mente det modsatte. Vi var endnu et Aar fjernet fra det legale Styres Ophør, og det legale Styre levede paa Haandhævelsen i særlige Anliggender; Antagelsen forudsætter altsaa, at han skulde have talt mod det bestaaende System.

Jeg afstaar fra Omtale af den følgende Udrensningslovgivning. Den første Lov havde uimodsigelig haft noget kupagtigt over sig, deri maa man give Sv. Rytter Ret. Reaktionen fik snart større Kræfter, men maatte bestaa svære Kampe. Saa kom der Love om Resocialisering (Lempelse i Rettighedsfortabelsen) og Benaadninger i Mængde, Vidnesbyrd om, at det første Fremstød havde skudt over Maalet.

At Retshaandhævelsens Organer i de følgende Aar udførte et overvældende stort Arbejde, er der ingen Tvivl om. Desværre havde Anklagesynspunkternes Overvægt været mærkbar i dette Arbejdes Anlæg. Man havde ikke modstaaet Fristelsen til at skabe en Særordning af personlig Art. Kun visse Dommere fik med Sagerne at gøre efter Valg af Justitsministeren, og naar det tilføjes, at dette Valg var støttet paa Forhandling med Modstandsbevægelsen, behøver der ikke at siges mere. Det skulde være, at det var lønnet med et særligt Honorar. Dommerforeningen og Østre Landsret havde forgæves nedlagt Protest mod en Ordning, der var egnet til straks at lade Sejladsen begynde med Slagside.

Jeg skal kun omtale nogle enkelte Højesteretsdomme, først og fremmest to i de foran fremstillede Emner. Dommen af 27. November 1945 domfældte Frikorpsmanden Erik Kam. Han havde 22½ Aar gammel i April 1942 ladet sig hverve til tysk Krigstjeneste

i Frikorps Danmark og indtil Maj 1944 gjort Tjeneste i Waffen SS paa Østfronten. Til December 1943 var han dog under Uddannelse, og i Januar 1944 blev han ukampdygtig; han søgte forgæves Hjemsendelse paa Grund af Forholdene her. Efter at Byretten havde frifundet bl. a. efter § 1 om Anvisning, tilsidesatte Landsretten dette og idømte 4 Aars Fængsel og bestandigt Tab af almen Tillid. Højesteret idømte 2 Aars Fængsel og 5 Aars Fortabelse. 13 Dommere deltog og 1 fulgte Byretten, medens 5 helt fulgte Landsretten. Naar det for Domfældelse anføres, at en saadan meget væsentlig Begrænsning af Straffereglen ikke kan anses tilsigtet af Lovgivningsmagten og ikke har Støtte i Lovens Forarbejder, hvorved vel forstaas Ministeriets Lovbemærkninger, saa er det sidste saa sandt, som det er sagt, al den Stund Reglen om Anvisning, som der er Tale om at anvende, først indkom i Folketinget. Hvad der var tilsigtet af Lovgivningsmagten, fremgaar ikke af Udtalelser under Rigsdagsforhandlingen, der som omtalt gaar uden om Problemet som Katten om den varme Grød, meget sandsynligt med det Ræsonnement: Vi har givet § 1, lad Domstolene afgøre dennes Anvendelse, altsaa: non liquet (Sagen uklar og uafgjort). Naar det videre anføres, at Begrænsningen ikke kan anses vel forenelig med Straffereglen i § 10 jfr. foran, maa Meningen være, at Undtagelsen vilde blive for stor, idet praktisk talt alle vilde kunne paaberaabe den. Ganske det samme var Tilfældet med Undtagelsen overfor dansk tyskbetonet Stikkeri, og jeg har foran anført Modargumentet, at Lovgiveren henskyder Afgørelsen til Domstolene. Den indledende Bemærkning, at Myndighedernes Holdning overfor Frikorpsset »vilde være lidet stemmende med den sproglige Forstaaelse af Ordet Anvisning«, har jeg ligeledes imødegaaet ved Omtalen af de positive Grunde for det modsatte. Jeg kan altsaa ikke tillægge Grundene Vægt og ser ikke rettere end, at Rettens Flertal lod det mangle paa Overlegenhed overfor Stemningen mod Frikorpsmedlemmerne, dels den politiske dels Forargelsen over nogle bølleagtige Optræden under Orlov her i Oktober 1942, medens et meget stærkt og principielt Hensyn til at respektere Tro og Love i offentlige Forhold og agte Retstilstanden under Besættelsen fik den kolde Skulder. Det øverste Retsværn svigtede ved at afvise at betræde Frifindelsens farbare Vej. Jeg forudsætter, at Forelæggelsen har haft alle Momenter med af Forhistorien, hvortil iøvrigt Rytters Pjece giver sit Bidrag. Naar Justitsministeren af Rytters Udtalelser var klar over Venstres Standpunkt og dets Hensigt med at faa gennemført Undtagelsen om »Anvisning«, maatte det paahvile ham, der for Regeringen var mødt med et Forslag om kun at respektere »Lov og Ordre«, at give til Kende, at Und-

tagelsen kun kunde modtages udenom Østfrontkæmperne. Dette skete ikke — snarere det modsatte, men Anklagemyndigheden gik frem, som om Undtagelsen ikke fandtes.

En 23-aarig Mand anmeldte 1. Januar 1943 til det københavnske Politi, at der i en af hans Bekendt A beboet Lejlighed fremstilledes illegale Skrifter. Han havde tilfældigt opdaget det og underrettede A om sin Hensigt at anmelde, i hvilket Forsæt han ogsaa bestyrkedes af den vagthavende Betjent paa Stationen. A idømtes i denne Anledning 40 Dages Fængsel og 4 andre Fængsel i 5—7 Maaneder. Tiltalte paaberaabte sig Kongens Bud og Radiotalen af 2. September Aaret før samt Frygt for, at A, der erklærede sig ubekendt med Foretagendet, skulde komme i Forlegenhed overfor tysk Politi. Da Tiltalte var Medlem af »en nationalsocialistisk Fraktion«, antog Byretten imidlertid, at han »havde ladet sig lede af politiske Motiver« og straffede med 5 Aars Fængsel og Tab af almen Tillid for bestandig, hvilket fulgtes af Østre Landsret, medens Højesteret uden særlig Bemærkning — med Undtagelse af 1 stadfæstende Dommer — gik ned til henholdsvis 2 Aar og 5 Aar (13. Februar 1947). Bortset fra Anvendeligheden af »Anvisning« paa Betjentens Udtalelse underskydes det saaledes, at Anvisningen, for at faa Betydning, skulde have været det væsentlige Motiv til Anmeldelsen. Hvis altsaa nogen som Sabotagemodstander vilde have anmeldt ogsaa uden Radiotalens Tilskyndelse, skulde han være strafbar! Reglens tilbagevirkende Kraft manglede her moralsk Grundlag, thi at være Sabotagemodstander og handle derudfra overfor dansk Politi var ikke umoralsk. Beklageligt derfor at se Undtagelsesreglen udhulet ved Domstolsfortolkning.

K. F. Helweg-Larsen idømtes Livsstraf ved alle 3 Instanser, og den fuldbyrdedes. Han var 34 Aar og havde fra Juni 1941 indtil Kapitulationen gjort Tjeneste i Waffen SS i forskellige Lande; uden at være Medlem af D. N. S. A. P. (dansk nationalsocialistisk Arbejderparti) havde han haft til Formaal at bekæmpe Bolshevismen, og han ansaa dette billigt af den danske Regering. Han medvirkede som Tolk 29. August 1943 ved Afhentning af 3 Jøder, hvoraf 2 senere indtil Kapitulationen deporteredes til Theresienstadt, hvad han hævdede ikke at have haft Forstaaelse af skulde ske. Dagen efter deltog han med 2 tyske Soldater i Drab af Redaktør C. H. Clemmensen. Den 29. havde C. paa en Jernbanestation haft et Sammenstød med en ved »Fædrelandet«, der var nazistisk, ansat Journalist, hvem han udskældte for Landsforræder og spyttede paa; senere havde han dog gjort en Undskyldning. Tiltalte og de to andre vilde give ham en Korrektion herfor. De afhentede ham en Aften i Klampenborg og førte ham til Holte, hvor de holdt

mundtligt Opgør med ham. Om Natten kørte de tilbage og stod ud paa Lundtoftevej. Efter Tiltaltes Forklaring var det kun Hensigten at give C. nogle Prygl, men hans ynkelige eftergivende Holdning vakte deres Irritation, og uden Aftale skød alle 3 omtrent samtidig paa C., der døde. Paa dette Forhold anvendtes § 8: Drab begaaet for at fremme tyske Interesser eller med lignende landsskadeligt Formaal. Af de 13 deltagende Dommere udtalte 3 sig dog for Livstidsfængsel, fordi § 8 formentlig kun burde anvendes, hvor Handlingen »i særlig Grad er baaret af de nævnte Formaal«. Jeg vil mene, at Dødsdommen beklageligvis helt savnede Hjemmel. Det drejede sig om en impulsivt udøvet Hævn for Fornærmelse mod en dansk Mand, der havde taget samme politiske Parti som H.-L., saa at denne kunde føle sig ramt ved C.s Handling. Men hvor var den tyske Interesse, der fremmedes, og hvor det landsforræderiske Formaal? Den tyske Krigsmagt var ikke interesseret i, at Pressemanden C. dræbtes, snarere det modsatte, fordi det unødigt provokerede (5. December 1945).

En Brandmester under Københavns Kommune blev ved den ekstraordinære Tjenestemandsdømstols Kendelse af 16. November 1945 afskediget med Bibehold af $\frac{2}{5}$ af Pensionen, og dette stadfæstedes 5. December 1946 med 7 mod 4 Stemmer. Tiltalte havde været ansat siden 1919, han var 54 Aar, hans Forhold iøvrigt dadel-frit. Han havde 15. November 1941 indmeldt sig i D. N. S. A. P. og senere 5. Februar og 5. Marts 1942 deltaget i 2 Møder, men saa havde han faaet nok og udmeldte sig i Maj s. A. uden nogensinde at være optraadt agiterende eller provokerende. Afgørelsen synes urimelig streng.

Jeg har i disse Prøver taget de første Højesteretsdomme i forskellige Brancher, og var det saaledes med det grønne Træ, hvorledes da med det tørre? Som det ses af Prøverne, var der jævnlig Sondring mellem et strengere og et mildere Parti indenfor Dommerne, ogsaa naar Livsstraf anvendtes endog med 5 mod 4. Ved Højesteret dømtes saavidt ses 60 Personer fra Livet (4 saadanne Domme ved Landsret ønskedes ikke videre). 46 henrettedes. Betydningen af Højesterets Virksomhed begrænsedes ved den manglende Adgang til Bevisdømmelse. Sammenlignes Antallet af skærpende med Antallet af formildende Domme, ligger Overvægten paa de sidste særlig i Værnemagersagerne.

Jeg vil her afslutte Omtalen paa S. 194 af den mod Landsrets-sagfører E. Reitzel-Nielsen rejste Forfølgning, der i sin Art var typisk. Dens Tragik mildnedes ved den straalende overlegne Maade, hvorpaa han tog imod den. Under Besættelsen havde han

i et Antal Tilfælde som Sagfører bistaaet fangne Personer overfor Tyskerne. Et Par Uger før Befrielsen blev han en Morgenstund i Likvidationshensigt antastet paa Vejen i Nærheden af sit Hjem af tre Mænd og fik venstre Underarm gennemskudt, idet en i hans Mappe liggende Bog tog af for Kuglens videre Indtrængen. Umiddelbart før Befrielsen blev der i hans Fraværelse trængt ind hos ham af væbnede Folk formentlig i Tilslutning til den første Begivenhed, og Resultatet blev Hærværk og Røveri til en Forsikringsværdi som Krigsskade af 4000 Kr. Ministeriet for særlige Anliggender erklærede ikke at kunne foretage noget overfor »Krigshandlingen« af de tre Mænd, hvis Identitet var oplyst. Ved Østre Landsrets Dom af 18. December 1947 idømtes Reitzel-Nielsen 5 Aars Fængsel, hvoraf 2 Aar 5 Maaneder var udstaaet ved Varetægtsfængsel, Rettighedsfortabelse i 10 Aar og Sagførerberettigelsen efter Retsplejelovens § 137 II ophævet for bestandig. Efter 29. August 1943 havde han, der ansaa det som en Ulykke for Landet, om ministerielt Styre blev afskaffet, faaet den Tanke, at et Ministerium kunde dannes af Ikke-Politikere, formentlig paa Basis af en af Rigsdagen givet Bemyndigelseslov. Til at tiltræde som Statsminister tænkte han sig at søge at formaa Amtmanden i Tønder, Lensgreve O. D. Schack, Sønderjydernes uforglemmelige Talsmand overfor Kong Christian ved Genforeningsfesten paa Dybbøl. Dette kunde nu ikke realiseres, og om Tankens politiske Værdi skal jeg intet udtale, men at varm dansk Følelse laa bagved, nærede jeg ikke Tvivl om, da Reitzel-Nielsen i Forbindelse hermed foreslog mig at henstille til Kronprinsen at tage en Samtale med Erik Scavenius, der formentes personlig bedre at kunne føre en saadan fremfor en Forhandling med Kongen og iøvrigt var uvidende om dette Skridt. Overfor den nævnte Plan holdt jeg mig ganske neutral. Som tidligere berørt førte Henvendelsen til en Forhandling under Kongens Forsæde. Med Scavenius havde jeg ingen Forbindelse den Gang eller tidligere. Landsrettens Dom, der formildede Byrettens, anvendte paa andre Forhold Straffelovstillægets § 13 om at træde i Forbindelse med Besættelsesmagten m. v. for at formaa de tyske Myndigheder til dansk Indskriden eller i Forhandling med Besættelsesmagten om Interesser, hvis Varetagelse henhørte under dansk Myndighed. Herunder henførtes nogle Samtaler i 1944 med tre tyske eller tysksindede Personer om Ønskeligheden af en dansk ministeriel Regering, endvidere formentlige Bestræbelser for at opnaa en dansk Ansættelse ved tysk Intervention og endelig formentlig Henvendelse gennem en Mellemand til den tyske Befuldmægtigede for at søge Orientering om det tyske Standpunkt. Efter det Kendskab, jeg har til et endnu

i Sommeren 1954 ikke afgjort Andragende om Genoptagelse af denne Sag, maa jeg ialtfald anse det midterste Forhold for faktisk urigtig oplyst og Strafbarheden af det øvrige, der ogsaa havde været uden nogensomhelst Virkning, — Rigtigheden forudsat — for yderst tvivlsom. Min subjektive Tillid til Reitzel-Nielsen er ganske upaavirket af Retsforfølgningen.

De foran S. 230 omtalte Strafferegler for Tjenestemænds Forhold under Besættelsen kunde — vel at mærke naar de anvendtes med Skønsomhed og efter deres Hensigt — ikke siges at være tilbagevirkende i odios Forstand. Men de kom naturligvis som noget nyt, der ikke i Handlingens Øjeblik havde været stillet de paa-gældende for Øje og som derfor kun i grelle og klare Tilfælde burde anvendes. Utitalende maatte i mange Tilfælde det Stikkeri virke, som forsynede Haandhævelsen med Stof, idet den personlige etatsmæssige Egennytte ofte var Motiv for Anmeldelsen. Det var egentlig kun en enkelt Sag, nemlig den mod Generaldirektør P. Knutzen rettede, paadømt i første Omgang 20. Juni 1947 og endeligt 27. Januar 1948, som jeg stiftede nærmere Bekendtskab med og derefter ogsaa tog mig af.

P. Knutzen, den ranke kraftige Mand, hvis Ansigt altid havde et tilfreds Udseende, se S. 30, havde jeg en enkelt Gang truffet ved en officiel Lejlighed men kendte ham ellers kun af Omtale som Statsbanernes energiske, noget smarte Organisator. Thune Jacobsen havde siddet sammen med ham i dansk-tysk Forenings Bestyrelse, men efter hans egen Tilstaaelse gjorde Bestyrelsens menige Medlemmer ikke meget ud af deres Hverv og lod Knutzen og Sekretæren, Trafikinspektør Hedegaard, om at trække Læsset, hvad Thune Jacobsen senere var lidt ked af. Modstandsbevægelsens Hedsporer havde i lige Grad kastet sine Øjne paa Jacobsen og Knutzen som to Spidser, der skulde rammes som tyskvenlige, og den ulovlige Afhentning i Maj 1945 til Rødovre Skole omfattede dem begge. De stod stadig i Forbindelse, og efter den første overraskende Domfældelse var der Tale om, at Thune Jacobsen og jeg skriftlig skulde meddele Knutzen Synspunkter for hans Forsvar, men det blev ikke til noget. Et Par Gange havde jeg tilfældige Samtaler med Knutzen, ogsaa en Gang i mit Hjem, og han refererede for mig Punkter af Sagens mange Mærkværdigheder. Med sin Forsvarer, Højesteretssagfører H. H. Bruun, var han udmærket tilfreds. Knutzens Sag var en Udløber af hans Formandskab i dansk-tysk Forening, dog saaledes at man havde givet Afkald paa at drage ham til Ansvar for selve Overtagelsen af dette Hverv, der skyldtes Pression og Opfordring af forskellige

Ministre, der ikke skulde anklages, og et i hvert Fald formelt Samvirke med forskellige Personligheder, der heller ikke skulde forempes med Tiltale. Anklagen havde sat sig til Opgave at paa-pege Overflødigheder i Retning af Samkvem med Tyskere eller Tilkendegivelser til dem og om dem og var, efter at først et Forsøg paa at gaa løs paa ham efter Forræderilovens Regler havde maattet opgives, af hans Modstandere forsynet med Oplysninger om 36 Forhold, der nu skulde søges bragt ind under Tjenestemandsdømmestolens Synsvinkel.

En retfærdig Bedømmelse maatte være nøje fortrolig med de ejendommelige, man kan sige kunstige Forhold i Besættelsens ministerielle Periode. Alle de Tjenestemænd, administrative eller judicielle, der havde at gøre med Haandhævelsen i særlige Anliggender, drev et Dobbeltspil ved at varetage tyske Interesser men at gøre det til Fremme af danske Interesser. Det samme gjaldt dem, der f. Eks. i Udenrigstjenesten eller i Baneadministrationen havde at forhandle til tysk Side. Formaalet med deres tyske Forbindelser maatte sikre dem imod at opfattes som Kollaboratører, selv om den udenforstaaende Iagttager kunde faa et saadant Indtryk. Paa lignende Maade kunde Iagttageren af dansk-tysk Forening maaske faa det Indtryk, at dens rette Navn vilde være »Tyskernes Venner«. Vedtægten talte ogsaa om Samarbejde og Vekselvirkning til tysk Side, men dens reelle Opgave var at afbøde tysk Forbindelse med dansk Nazisme. Det er karakteristisk, at en saa kyndig og fordomsfri Iagttager som Professor Aage Friis oprindelig slet ikke havde faaet fat paa dette. Under en officiel Selskabelighed fremkom han derfor til Knutzen med Stiklerier over hans Optræden, til denne udbrød: »Kære Professor! De er ganske galt afmarcheret i denne Sag« og derpaa forklarede ham Foreningens Mekanik. Siden da var Friis hans energiske Støtte og gav det et særdeles fyrigt Udtryk i »Politiken« efter den første Domfældelse og i mere moderat Form efter den endelige Dom i en i Knutzens Selvbiografi senere trykt Artikel.

Tænker man sig en Folkedømmestol nedsat efter en overstaaet national Trængselstid, vilde det ligge nær, at denne ved Løsningen af Opgaven at straffe nationalt uværdig Optræden af Tjenestemænd gik frem efter den Linie, at det afgørende maatte være, om Tjenestemanden havde vakt national Forargelse, forudsat at han selv kunde indse dette. Paa denne Maade blev Vejen kort fra Anklagen til Domfældelsen, naar det fældende Bevis var indeholdt i Anklagerens egen Forargelse og Mistænkeliggørelse. Men ligesaa lidt som vi fik »de lange Knives Nat« efter Befrielsen, fik vi Revolutionstribunaler. At Temaet for Domfældelse ikke kunde være det

anførte, maa allerede følge af, hvad der lige i korte Træk er sagt om det legale Styres Kompromis-Tilstand. Simpel Retfærdighed maatte kræve Tyngdepunktet lagt i det subjektive, hvad Tjenestemanden har villet, og om han har forfulgt dansk Formaal eller har ladet sig inficere med tyske Sympatier og Interesser. At dette skulde være saa, var til Overflod udtalt paa fundamental Maade af Finansministeren ved Lovens Forelæggelse og maatte altsaa antages akcepteret af Rigsdagen. Men til Belysning af, hvorledes en ophidset Stemning, der stoler paa sin Talstyrke, gerne vil ræsonnere, kan jeg ikke tilbageholde Omtale af det Svar, jeg i sin Tid fik af U. f. R.s Redaktion, da jeg i Anledning af dens Fordømmelse i et meget spagfærdigt Indlæg havde hævdet min Kommunistlovs-Artikels Berettigelse som objektiv Kommentar. Man lod mig vide, at min egen Hensigt var uden Betydning. »Afgørende var alene, hvorledes Artiklen efter Forholdene ved dens Fremkomst blev opfattet og maatte opfattes,« saaledes skrev en juridisk Professor. Netop i Tjenestemandssager kom ofte en sand Fanatisme til Orde maaske i Forbindelse med de undertiden urene Kilder for Forargelsen. Eksempel herpaa var Sagen mod Statsskolekonsulent F. C. Kaalund-Jørgensen, der efter sin Frifindelse i Aarevis mødte Opposition og Boykot i pædagogiske Kredse og Organisationer. Overfor nogle jydske Seminarieelevers Deltagelse heri prøvede en initiativrig Undervisningsminister det Modtræk at lade Eleverne i en Stil redegøre for Begrundelsen af deres Opposition og derved godtgøre dens Overfladiskhed. Om-sider blev Konsulenten dog tvunget over i anden Stilling. Efter paalidelige Vidnesbyrd er der Grund til at antage, at hans Bestræbelser for at højne Uddannelsens Niveau ved skærpet Eksamensbedømmelse havde vakt en Opposition allerede før Besættelsen, der rummede den egentlige Forklaring.

Domstolens Sammensætning med en særlig beskikket Landsdommer — i Ankeinstansen en Højesteretsdommer — som Formand og to for den enkelte Sag udtagne Meddommere var utilfredsstillende. Den ene af Finansministeriet selv udtagne havde en Partsstilling paa Anklagens Side, og hvilken Holdning og Tendens der kunde ventes hos den anden Meddommer, der kom fra Tjenestemandsorganisationen, var usikkert. Efter Størrelsen og Beskaffenheden af den Knutzenske Sag kunde Ministeriet ikke godt som ved andre lignende Retssager lade uvidende og neutral, da det dog var paa dettes Vegne, at Auditøren med al sin Energi førte sit Materiale frem. De mange, der frygtede Uro indenfor Statsbanerne, hvis Knutzen atter kom til at gaa i Arbejde, og som i en Afskedigelse med Pension saa den praktiske Løsning, der

skaffede »Ro om Sagen«, fik deres Forventninger opfyldt ved de to Afgørelser, der netop fik dette Indhold. Administrativt havde denne Vej jo hele Tiden staaet aaben. Judicielt kunde Resultatet kun naas ved at erklære ham nationalt underlødige. Hvad dette betød for ham selv, fremgaar af Resten af hans Livsbane. Han fuldførte og udsendte sin Selvbiografi »40 Aar i Statens Tjeneste« efter Tilføjelse af sin skarpe Kommentar til Dommen, og saa angrebes han af Gulsot og andre Sygdomme, der gennem flere Operationer førte ham til Døden 23. Februar 1949, 62 Aar gammel. Inden hans Død skrev jeg en Artikel, hvori jeg imødegik Dommens Ræsonnement som stridende i lige Grad mod Sagens Natur og de officielle Direktiver. Tre københavnske Blade afviste den som værende uden Interesse, men efter Knutzens Anvisning blev den optaget i Roskilde Avis, hvori Christmas Møller en Gang havde taget Ordet for Knutzen, samt i Jernbanetidende. Jeg udtalte i Artiklen det Haab, at Dommen vilde komme til at høre til de undertiden forekommende som f. Eks. i Landmandsbanksagen fra 1923, der ikke tages til Vejledning af Opinionens Retsfølelse. Denne Artikel med nogle Bemærkninger optog jeg i Pjecen »To Skæbner«, se S. 229.

Dommen havde valgt, hvad jeg foran betegnede som Folke-domstolens Vej. Den var altsaa i principiel Uoverensstemmelse med den tilgrundliggende Lov om »uværdig national Optræden«, og Anklageren kunde, hvis han ikke af usaglige Grunde havde bortskaaret Ansvar for selve Formandskabet, med Held have angrebet dette som faktisk forargende, hvad Professor Aage Friis' første Opfattelse kunde dokumentere. Ud fra denne Opfattelse var det min Agt fremdeles at virke for P. Knutzens Rehabilitering, og som det har udviklet sig, opretholder jeg denne Bestræbelse ved Hjælp af denne Bog.

Jeg tænkte mig oprindelig, naar Thune Jacobsens Sag var kommen i Orden, at slaa til Lyd for, at Finansministeren i en Udtalelse gav Udtryk for den Opfattelse, at Dommen ikke kunde tages som en rigtig Anvendelse af Loven, men at den klarlig burde have lydt paa Frifindelse. At Dommen formelt stod uantastet, vilde da være uden praktisk Betydning og ikke hindre en Demonstration af rehabiliterende Karakter. Først i Slutningen af 1952 kom jeg paa den Tanke, at der var Mulighed for en Henvendelse til den særlige Klageret fra Familiens Side, og jeg mente, at der ikke maatte kunne forekastes Forsømmelse i saa Henseende. Men Fristen herfor udløb Femaarsdagen efter Dommen 27. Januar 1953. Den Artikel, jeg herefter tilsendte Berlingske Aftenavis, løb ud paa principalt at anbefale at søge Klageretten, men for det Til-

fælde, at dette ikke ønskedes eller stødte paa formelle Vanskeligheder, at søge fremkaldt omtalte Tilkendegivelse. Efter Redaktionens — karakteristiske — Ønske begrænsedes Artiklen til første Alternativ. Den kom 8. December og jeg sendte Eksemplarer bl. a. til Højesteretssagfører H. H. Bruun med nærmere Forklaring. Fra ham modtog jeg faa Dage efter Meddelelse om, at han nu tilskrev Bladet, at han skønt ganske enig i min Opfattelse af Dommen ikke kunde tilraade Enken at gaa til Klageretten, der formentlig vilde afvise Sagen. Som den rette Vej til at opnaa en Genoptagelse tog han derimod Ordet for, at en speciel Lov burde bemyndige Højesteret til en saadan ny Behandling. I saa Fald vilde der blive givet Møde.

Højesteretssagførerens Standpunkt var et skoleret processuelt. For mig var det den bærende Betragtning, at Dommens juridiske Fejlsyn var saa evident, at Anerkendelsen deraf kunde ventes tiltraadt af Finansministeren. Slog denne Forventning til, saa at det offentliges Repræsentant i Klageretten fik Ordre til i Realiteten at gaa mod Dommen, vilde, som jeg bemærkede i en Replik til Brunns Artikel, der kom samtidig 16. s. M., Klageretten maaske se noget anderledes paa Paragrafferne. Og selv om det ikke kunde ende med formel Omstødelse af Dommen, vilde denne ministerielle Tilkendegivelse være noget særdeles væsentligt, i Virkeligheden praktisk talt tilfredsstillende. At insistere paa formel Omgørelse var i og for sig for megen Ære at gøre dette Retsplejens Vildskud. Slog omvendt Forventningen ikke til, men Ministeriet ønskede Dommen opretholdt og vilde tage en Procedure op i Realiteten, saa vilde Sagen jo nok processuelt strande i Klageretten, men der vilde givet heller ikke komme nogen ny Speciallov i Stand, og det vilde der ikke, alene fordi Retsplejeloven ikke aabner Plads for Omgørelse paa Grund af juridisk Fejlsyn, og dette Skridt derfor vilde være altfor ekstraordinært. Stillede Ministeren sig derimod gunstig, vilde det være ifølge en ændret Realitetsbedømmelse, men saa vilde den i Højesteret forme sig som en ren Formalitet. Men jeg vilde have foretrukket, at Højesteretssagføreren ikke havde fundet denne »Udvej« og dermed havde spærret for Forsøget.

En god Kombination af de to Synspunkter vilde det være, om der i Rigsdagen stilledes privat Forslag om en Speciallov, og Ministeren paa denne Foranledning fremkom med sin Udtalelse som afsluttende. Det hele beror paa denne Finansministerens Indstilling, og kun hvis den allerede i Januar 1953 havde været gunstig, hvilket formodentlig maatte have forudsat en personlig Paavirkning, er noget forgjort ved Undladelsen af at gaa til Klageretten.

Naar H. H. Bruun ender med at paaberaabe Hensynet til »Retsideen i vort Samfund«, er Ordet ikke for stærkt. Den krampagtige Retsudøvelse efter Kapitulationen gav ikke Retsideen gode Kaar, men en Opretning af Knutzen-Sagen vilde virke repræsentativt og forsone med meget. Sikkert vil den Dag komme, da Staten lægger Laurbærkransen paa den fremragende Tjenestemand og gode danske Mand P. Knutzens Grav.

For at give Læserne faste Holdepunkter og til Efterretning for Eftertiden maa jeg afslutte dette Afsnit med en Gentagelse af min Artikels Gennemgang af Sagens 9 Punkter, for hvilke han domfældtes.

1. I September 1940 holdt Knutzen i Tyskland Foredraget »Danske Forhold« og gentog det ved Dansk-tysk Forenings Stiftelse. Heri hed det: »Vi byder vor store tyske Broder Haanden til kulturelt og økonomisk Samarbejde paa Gensidighedens Grundlag«. Dommen siger, at disse Ord var meget krænkende for nationale Følelser og nationalt uværdige. For saa vidt Ordene kun er Gengivelse af Foreningens Formaaalsparagraf, kan der efter det nys bemærkede kun være ment Ordene »byder vor store tyske Broder Haanden«. Den nærmere Uddyben af det strafbare kommer jeg tilbage til.
2. Værket »Det nye Tyskland i Kendsgjerninger og Tal« blev oversat fra Tysk og udsendt til Foreningens Medlemmer med et Forord, hvori Knutzen anbefalede det som oplysende og egnet til at udrydde Misforstaaelser i den danske Befolkning. Retten finder, at han heri var udenfor sit Formandshverv, og at man her maatte anse Værket som tysk Propaganda.
3. I Februar 1942 modtog han en Indbydelse til Samvær i Officerskasinoet paa Kastrup Fort, hvad dog fra tysk Side aflystes. Det fandtes at ligge udenfor hans Formandspligter, og han kunde have undskyldt sig med Embedstravlhed.
4. 22. Oktober 1940 holdt han Foredrag i National Studenter Aktion. Det var i det væsentlige det samme som under 1), og da Foreningen var »nazistisk indstillet«, forelaa en uværdig national Optræden. Udenrigsministeriets forud indhentede Godkendelse frakendtes der Betydning.
5. Naar tyske Militærorkestre gav Koncert i Gaarden til Sølvgadens Kaserne, hvor Statsbanernes Kontorer fandtes og ogsaa tyske Tjenestemænd var stationeret, paahørte Knutzen disse og applauderede, hvorhos han hilste paa den tyske Dirigent. Dette findes uværdigt i national Henseende.
6. I Aarene 1940—42 inviterede han tysk Jernbanepersonale til Julefest i Statsbanernes Repræsentationslokaler i Sølvgadens Kaserne. Dette ufor nødne Samkvem er strafbart.
7. 9. April 1942 (Okkupationsdagen) afholdt han en officiel Middag, hvilket skyldtes en Fejltagelse, hvis uheldige Indtryk søgtes afværget i en Tale. Retten finder, at Aflysning kunde være sket, hans Optræden var derfor krænkende for det danske Folk og de danske Gæster.
8. 17. Juni 1942 fremsendte han til Rigspolitichefen en paa Banernes Centralværksted fundet Seddel med Opfordring til at genere Nazister paa Værkstedet bort, hvilket foranledigede en Politiundersøgelse uden videre Følger. Det bebrejdes Knutzen, at han herved udsatte for Kom-

munistlovens Anvendelse mod nogen; der menes formentlig udenfor Lovens tyskjavnlige Hensigt. Men da en Virksomhed som den anførte udført af en Kommunist efter Partiprogram vilde være strafbar efter Loven, og der var en klar Interesse i Arbejdsfred, ser jeg ikke, at Tjenestemandsløven kunde anvendes.

9. 2. Juli 1941 under Raadhusindvielse i Aarhus bemærkede han til en Bordfælle, at Repræsentanter for den tyske Værnemagt, »vore Gæster«, burde have været med, da en Lykønskning fra den tyske Kommandant var blevet overbragt. Dette fandtes groft anstødeligt. Den Hensigt til at begrænse Lovens Anvendelse, som Finansministeren ved Forelæggelsen gav Udtryk for ved at sige, at Udtalelser afgivne under rent private Forhold naturligvis ikke omfattes af Ordene, synes uden Betænkning at kunne være anvendt paa denne Tømandskonversation.

Under nogle af disse Punkter har Retten betjent sig af Udtrykkene »krænkende for national Følelse og nationalt uværdige, uværdigt i national Henseende, krænkende for det danske Folk og de danske Gæster, groft anstødelige«, og ved de andre maa samme Synspunkt antages at være fulgt. Sammenlignes der med det ministerielle Udtryk »Brud paa Tjenestemandens særlige Troskabsforhold« ses det, at Rettens Vendinger, for saa vidt de ikke blot gentager Lovens Ord, peger paa en *udvortes Virkning* paa andre Medborgere, medens det ministerielle peger paa noget *mentalt* hos Tjenestemanden, nemlig hans Villighed til ikke at svigte de ham betroede danske Interesser for at dyrke tyske, hvilket aabenbart er et alvorligere Forhold end at forarge, thi hvor let kunde der ikke hos Tilskuere opstaa ugrundede Mistanker om, at Tjenestemanden, der saas i tysk Selskab, vilde indynde sig eller opnaa Behageligheder hos Tyskerne o. l.!

Denne Modsætning kræver nærmere Overvejelse, og nu er der det gode ved denne iøvrigt juridisk saa triste Retsafgørelse, at den har understreget Knutzen-Sagens mere end almindelige Betydning ved at trække almindelige Linier op til Afgrænsning af Lovens Omraade. Dette er imidlertid sket paa en Maade, der etablerer den skarpeste Modstrid mod, hvad der foreligger om Ministerens og dermed Lovgivningsmagtens Hensigter med Loven. Negativt siger Dommen først, at det ikke har Betydning, naar Knutzen hævder ikke at have haft Sympati for Tyskerne og altid at have haft til Formaal at gavne danske Interesser. Det forkastes altsaa ikke at have været saa, men kan blot ikke hjælpe ham. Thi, hedder det positivt, ved Handlinger, han foretog sig »med tyskvenlig Karakter«, maa der skønnes over, »hvorvidt den udviste Adfærd, naar alle foreliggende Omstændigheder tages i Betragtning, var nationalt uværdig og dermed egnet til i videre Kredse at fremkalde Forargelse i national Henseende, eller egnet til at svække det nationale Sammenhold«. For det første gøres der her den lo-

giske Fejl, som man plejer at paavise ved et Eksempel som dette: Fordi alle Negre er Mennesker, er ikke alle Mennesker Negre. Den nationalt uværdige Optræden er forargende, men det forargende er ikke derfor nationalt uværdigt. For det andet har vi foruden den allerede omtalte Ministerudtalelse om Troskabsforholdet den endnu klarere, at Lovens Ord tager Sigte paa Tilkendegivelse af stærk Sympati for Besættelsesmagten, men om det forargende siges der intet. Under Rigsdagsbehandlingen udtaltes det, at disse Udtalelser egentlig burde have været indlemmet i Loven, men man slog sig til Ro med, at de dog tilstrækkelig tydelig var fremsat. Paa det blot forargende passer heller ikke det stærke Udtryk »uværdig«. Svigtende Takt, Fejlskøn eller Ubehændighed maatte være uden Betydning, f. Eks. Ytringen »vor store tyske Broder«. Universitetets Rektor C. E. Bloch, hvis nationale Holdning skaffede ham den højeste Anerkendelse, havde dog ved den festlige Indvielse 2. Maj 1941 af det tyske videnskabelige Institut talt om »en udstrakt Haand, som vi maa modtage med Tak«.

Det er Tegn paa den stærke Fanatisme, der endnu i 1948 i stor Udstrækning beherskede Sindene uden at møde Modvægt i en velinstrueret og velafbalanceret Presse, at Finansministeriet saa fuldstændig kunde gaa imod sine oprindelige principielle Udtalelser om Lovens rette Anvendelse ved at sende Auditøren i Ilden med et falsk Program. Og hvad nyttede det, at Rigsdagen efter nogen Betænkning havde føjet de opskræmte Tjenestemænd ved at indsætte en Ankeinstans, der skulde ledes af et Medlem af det højeste Retsværn, naar denne Barrière modstandsløst gav efter?

Hverken i Besættelsens 5 »mørke« Aar eller i de følgende 9 ogsaa ret mørke Aar var der indre politisk Harmoni, men Spændingen var stærk som i de stejleste Kampaar. I dette Spil mellem Borgerne var det af skæbnebestemmende Virkning, at de kommunistiske Deltagere spillede med uden egentlig at høre med. Ved sin Indtræden i Folketinget i 1932 havde deres Fører Aksel Larsen proklameret Partiets Maal som Kuldkastelsen af det bestaaende borgerlige Samfund. Medlemmerne var opfyldt af Teorier og Fantasier om den naadeløse voldelige Ødelæggelse af det Samfund, de levede i, og Likvidering af de Medborgere, der repræsenterede dets Kultur. Standpunktet var altsaa antisocialt. Og virkelig havde Besættelsen og Efterkrigstiden bragt dem noget af dette. Først havde der været Kampen, den saakaldte Krig, mod Værnemagten. Ikke blot Tyskerne, men ogsaa deres Støttepunkter i den borgerlige Verden, Fabrikker hvorfra der aftoges Varer, Jernbanetog der betjente dem med Transporter, kunde ødelægges. Dernæst kom

Opgørets Time. For Partiet uden borgerlige Hemninger maatte hele det legale Styre, der havde opretholdt Ligevægten under Besættelsen, staa for Skud som hjemfaldet til Fordømmelsen: der skulde have været ført Krig hele Tiden! Overfor forhenværende Ministre maatte Stormen ganske vist foreløbig holde sig paa det verbale Omraade, Handlingen maatte bevæge sig i den Pasgang, som den parlamentariske Kommission afstedkom. Derimod kunde der gives fuld Gas under Rigsdagsarbejdet med de almindelige Udrensningslove. Og efter den principielle Opfattelse af det legale Styre var der fra den Side intet Hensyn at tage til, hvad der under Besættelsen havde været anset for gældende Lov og Ret: at Firmaer arbejdede med Entrepriser og Leverancer til Tyskerne, at Statsbanerne betjente dem, at Kommunistlovens Regler blev anvendt, at unge Mænd med Myndighedernes Velsignelse var gaaet i Felten mod den store russiske Bagmand for Kommunisterne, eller at Folk havde søgt at moderere Sabotagen. Iøvrigt var det en Selvfølge, at Fremgangsmaaden skulde være den skrappeste med rigelig Anvendelse af Livsstraf og aarelang Varetægtsfængsling.

Den fra London hjemvendte konservative Christmas Møller havde sluttet sig saa nær til Kommunisten Aksel Larsen, at man en Overgang ikke vidste, til hvilket Parti han nu vilde gaa. En Karikatur fra 1945 viser »Tovarich Christmas« som russisk Arbejder danse Springdans til Benovelse for et Selskab af Konservative. De aktive dansk-indstillede Modstandsfolk havde under Besættelsen staaet ved Siden af Kommunisterne i Opstanden mod Værnemagten, og i deres Holdning overfor det legale Styre var de vel i nogen Grad paa Linie med dem, men i den indre borgerlige Indstilling dog ved en Afgrund adskilt fra dem. Imidlertid: Vaabenfællesskabet forbandt dem, og i Forening udgjorde de den yderliggaaende og hensynsløse Retning i Opgøret. Det havde for de danskbetonede Modstandsfolk ikke været den slagne Landevej at gøre Brug af Sprængbomben og Maskinpistolen. De havde gaaet Vejen som krævet af den nationale Ære og med den Tanke, at der derved kunde udrettes noget af afgørende international Værdi for Danmark. Og det ønskede de ogsaa bagefter anerkendt overfor dem, der blev hjemme. Det var straks den officielle Holdning hos det legale Styres Veteraner at hædre de Bevægelser, som man under Besættelsen havde staaet imod. Men Bevægelsen syntes at kræve mere. Da de internationale Frugter maa være indhøstet, er det Opinionens Mandjævning mellem de to Retninger, den aktive og den passive, det gælder. Et Slagord, som hørtes straks ved Befrielsen, og som saas gentaget af en Udlænding, den tidligere sven-

ske Gesandt v. Dardel i hans Erindringer, lyder, at Modstandsbevægelsen — hvorved kun kan tænkes paa den danskbetonede — vilde redde Danmarks Sjæl, medens Legalitetens Tilhængere kun vilde redde Menneskeliv og Produktionsapparat. Det er vist paa Tide at gaa imod, at denne Frase bliver til fast Kliche. Den aktive Modstandsbevægelse maa være tilfreds med at faa den Anerkendelse af sine Motiver, som jeg lige har ytret (den gælder naturligvis kun dens Elite), og den har, saa vidt jeg ved, aldrig været den nægtet. Det er derimod den, der er optraadt som Revser og Angriber, og efter at Produktionsapparatet ved andres Indsats er blevet bevaret, synes Regnskabet for en overfladisk lagttager som f. Eks. Hr. v. Dardel helt at være i dens Favør.

Men der er meget andet, der formedelst Modstandsbevægelsen er gaaet tabt: Menneskeliv — hvis det tæller noget i dens Øjne — og ideelle Værdier, der savnes den Dag i Dag. Jeg er bange for, at Danmarks Sjæl maa krympe sig ved Synet.

Man kunde sige sig selv, at Værnemagten, hvis den blev generet, ikke af en passiv Sabotages Snigløb men af direkte Forulempelser, vilde slaa haardt igen, og efter at dansk Haandhævelse i særlige Anliggender var slaaet i Stykker, saa at Tyskerne uden Hjælp af dansk Politi skulde beskytte sig derimod, havde de selv sagt kun de grove Midler at gribe til. Mistænkelige Personer kunde anholdes i stort Omfang; fremkom Bevis, straffedes der strengt, ofte med Skydning, ellers søgtes Oplysninger afpresset ved Tortur. Sangvinikerne troede, Tyskerne stod foran Sammenbruddet, der var over 1½ Aar tilbage. Aaret efter blev dansk Politi slaaet ud. Saa bredte dansk Lovløshed sig og bidrog til den Mentalitet, der i Maj 1945 berettigede til at tale om Pøbel. Tilførslen af Sprængstoffer og Vaaben fra England afbrødes ikke, og det tilførte blev brugt. Demoraliserede Danske gik i tysk Tjeneste i en Politivirk-somhed i Ordets videste Betydning bestaaende i Retorsionen af Angreb paa Værnemagten. Personligt var det »Clearingsdrabene«, idet agtbare Borgere blev »likvideret« paa Gaden eller i deres Hjem, materielt var det Ødelæggelse af Bygninger og Anlæg rundt omkring, alt efter Tilfældighedens Luner. Tyskerne har altsaa tænkt sig, at disse Reaktioner skulde sætte Hæmningsforestillinger i Bevægelse hos de angribende Danske, men det skete ikke i tilstrækkeligt Omfang. Var det, fordi Ideen om Danmarks Sjæl stod dem for Øje, eller var det, fordi de Unge ofte mangler Overblik og Ansvarsfølelse? En Del af dem hviler nu under Stenene i Ryvang, men Frihedsraadets Medlemmer blev dog alle bevaret. Endelig krævede Modstandsbevægelsen til sin Betryggelse, at den maatte forsvare sig mod Angiveri til Tyskerne ved Drab af Stik-

kere. Naturligvis kunde Beslutningen om Stikkerdrab ikke grundes paa noget i Klasse med ansvarlig Rettergang. Der har været rigelige Eksempler paa Fejltagelser, ligesom der under Skin af Stikkerdrab eller anden Modstandsaktion forekom Forbrydelser efter privat Motiv. Den Liste paa 120 i Jylland »dømte«, der forelaa ved Befrielsen, men som Anklagemyndigheden erklærede hovedsagelig for ugrundet, giver de frygteligste Anelser. Indrømmet er desuden, at man af Hensigtsmæssighedsgrunde udstrakte sine Likvideringer af Landsmænd ud over Stikkernes Kreds. Dette er en kortfattet Oversigt over Resultatet af visse Medborgeres Valg af den aktive Politik, og Listen maa tages som en Helhed ved Vurderingen. Besindige Folk forstod intuitivt, at saaledes vilde Billedet komme til at se ud, og saa blev der endda af den herværende tyske Ledelse strittet imod af al Evne overfor Ordrene fra Berlin, idet man ønskede at holde Tilsagnene af 9. April, medens de andre hævdede at være folkeretlig gyldige Partisaner under Krig. Den aktive Modstandsholdning overfor Tyskerne var efter deres Bortdragen blevet til Kamppolitik overfor dem af modsat Holdning.

Da man saa gik til Opgøret, var det de gevaldige Laders Tid. Modstandsbevægelsens landsfrelsende Betydning skulde belyses ved saa megen Nederdrægtighed som mulig hos de andre. Den indre Viden, man havde om de paa pegede Debetposter i Regnskabet, virkede nok i Stilhed med, da det var noget, der trængte til at overdøves. Det fra tysk Side foretagne kunde naturligvis kun ses som Udslag af tysk Barbari. Den fanatiske, terroriserende Indstilling, der fra Befrielsens Dag kom til at hemsøge Samfundet, har sit direkte Udspring fra den kombinerede Modstandsbevægelse og Kommunisme, der fik overladt Halvdelen af Pladserne i Ministeriet. Retsfølelsen i Samfundet blev betændt. Under idelig Klage fra den penneførende Modstandsbevægelse svingede Udrensningsvægtens Viser dog Stykke for Stykke tilbage fra sit første Yderpunkt, men alvorlige Misgreb var begaaet. At søge at omgøre trufne Afgørelser udover, hvad der muliggøres ved gældende Ankeregler, kan jeg dog ikke tage Ordet for. Men jeg tager Ordet for, at man ikke betragter alle disse Ting som noget, der skal gaa i Glemmebogen og slutter mig for saa vidt til Sv. Rytter. Hvis der efter Befrielsen havde været meddelt en højsindet Amnesti, vilde det være anderledes. Men de Partier, der efter Tyskernes Agression rejste denne Agression, hvis Dønninger stadig mærkes i Samfundet, har ikke Krav paa Tavshed; Personernes Navne kan jo være ligegyldige.

Allerede efter den Maade, hvorpaa Retsplejens Udøvelse paa Udrensningsomraadet organisatorisk var tilrettelagt, kunde det

ikke ventes, at Domstolene vilde komme til at staa for Borgerne som det trygge Værn for, at ihvertfald Anvendelsen af Loven var autoritativt rigtig. Det gjorde de heller ikke, og en betydelig Skepsis blev tilbage efter Arbejdets Udførelse. De ensidige Stemningers Opbrusning havde ikke ladet Dommerne uberørt, og det udæsker kun Modsigelsen, naar en fremtrædende Dommer med Henblik paa disse Aars Retspleje erklærede »alt vel«.

Naar det foran er sagt, at der kom en Reaktion i Stand overfor det stærke Udspil i Udrensningen, saa bemærkedes der dog ogsaa noget i Retning af en Genoplivelse af den første Hede, og overhovedet mærkedes det, hvorledes Samfundet befandt sig i Gæring. Dette fik Luft i Folketingsdebatten 15. Januar 1954, efterat c. 60,000 Protestunderskrifter mod Ministeriets Benaadningspraksis var indsendt. Efterat de sidste tyske Krigsforbrydere ekstraordinært tidligt var frigivne, var der c. 60 danske Overtrædere af de groveste, deraf flere for Livsstraf benaadede, tilbage. Publikums Opmærksomhed blev ved Juletid vakt for, at man efter Ankenævnets Indstilling gav dem tidligere fri end borgerlige paa samme Antal Aar straffede Forbrydere. Publikum rejste Pressen, denne Tinget, og Ministeren maatte love en ændret Holdning. Jeg har tænkt mig, at den stærke Tilbøjelighed til at benaade var en Slags Anger over alt det, der var blevet forsømt overfor de første forholdsvist haardt ramte smaa Overtrædere, men ganske vist ikke rationel. Men der var vel Ønsker om at blive færdig med hele Opgøret, saa at man ikke havde det at tænke paa og betale til, maaske ogsaa, at der skal være hurtigere Benaadning for politiske Forbrydelser, en Tanke, der virkede udæskende paa de mange, der havde lidt under deres Adfærd, og det var dem, der førte an ved denne Lejlighed. Hvis man antager, at Drab paa danske Statsborgere som Retorsion af Drab paa Tyskere var folkeretlig berettiget for tysk Militær, synes det naturligt ialtfald at tage mildere paa danske Hipomænd, der paa Tyskernes Vegne udøvede denne Retorsion. Men der var størst Tilbøjelighed til at betragte danske Voldshandlinger som dækket af »Krigens« Ret, hvad enten de rettedes mod tysk Militær eller (under Navn af »Henrettelser«) mod danske Stikkere eller besværlige Personer, men de modstaaende Handlinger fra tysk Side som det rene Barbari. Det havde vistnok ogsaa nogen Betydning, at det tiltagende Bølleuvæsen samtidig havde rejst Ønsket om at faa gjort mere for Retssikkerheden og tillige nogen Kritik af Omsorgen for Overtræderne og deres Resocialisering.

Kravet om en sydslesvigsk Grænseflytning havde idémæs-

sig Tilknytning til aktiv Modstandsbevægelse. Naar Trontalen af 7. Maj 1945 havde udtalt, at Danmark stod paa Selvbestemmelsesrettens Grund, at Grænsen laa fast, men at Mindretallenes Stilling nord og syd for Grænsen skulde tages op til Overvejelse, hæftede den af Statsminister Knud Kristensen ledede Agitation sig ved det første Led og tilsigtede i en kommende Fredstraktat med Tyskland at faa optaget en Forpligtelse til at lade foregaa en Afstemning om Overgang til Danmark og underkaste sig dens Udfald. Thune Jacobsen havde altid opfordret mig til at skrive om disse Anliggender, og da jeg syntes, at det blev helt udflydende, skrev jeg ogsaa i »København« 30. Juli og 8. September 1947 to Udtalelser om Folkeafstemning og Selvbestemmelse. Jeg krævede deri nøjere Angivelse af, hvorledes og af hvem Afstemningen tænktes foretaget og for hvilket Omraade, og gjorde opmærksom paa den Forpligtelse, Danmark derved paatog sig til at modtage vedkommende Landsdel med derpaa værende Befolkning. I de følgende Aar foregik der en stærk dansk Kulturpaavirkning syd for Grænsen, men Kravet om Klausulen i Fredstraktaten gled ud. Trontalen havde aabenbart villet tage Afstand fra de vidtgaaende Sydslesvigønsker og ved Selvbestemmelsen kun tænkt paa Afstemningen i 1920. Naar der stadig opstilles en Doktrin om, at Demokratiets og Selvstyrets Grundsætninger kræver Anerkendelse af en Landsdels Selvbestemmelse om sit Statstilhør, beror de flestes Tilslutning vistnok paa Forventning om, at den aldrig vil blive andet end Teori. Folkeforbundets Afgørelse om de svensksindede Aalandsøers finske Tilhørsforhold viser, at denne Doktrin bygger paa Sand, og ingen Stat kan ventes at ville anerkende et saadant Retsprincip til sin Skade. Efter dansk folkelig Egenart vilde heller ikke vi egne os til at »gøre op med« selv en mindre Procentdel af medfulgte modvillige Tyskere, bosat paa en indlemmet Landstrækning, hvis Befolkning aldrig havde levet henholdsvis i Læ eller i Skygge af Pragfredens Art. 5, der kun angik »de nordlige Distrikter af Slesvig«.

30. November 1947 udkom mine Dages Højesteretskrønike under Titlen »18 Aar af Højesterets Historie«. Planen hertil havde jeg fattet i Sommerferien 1941, og Manuskriptet var i det væsentlige færdigt, inden jeg gik af. Det havde dog maattet ligge og afvente mere rolige Dage end de hektiske straks efter Befrielsen, og der var derunder stadig tilføjet Ændringer, Tillæg og Forkortelser ikke mindst af Hensyn til Angreb, der efterhaanden kom frem. Skønt disse Angreb udmærkede sig ved at være meget uklare, meget overfladiske og ufuldstændig begrundede, saa at det var mig, der maatte levere den sammenhængende Fremstilling af de paagældende Epi-

soder, saa var det dog under Hensyn til Mentaliteten — og jeg kunde jo ellers ligefrem risikere en Tjenestemandssag — nødvendigt at tage til Genmæle. Allerede fordi Angrebene var saa antydningssvige og ufuldkomne, vilde det være at gøre for megen Stads af dem at udgive en særskilt Pjece. Det drejede sig desuden om Handlinger, der havde udgjort Dele af min Virksomhed i Retten, og at der var fremkommet disse Angreb, havde sin tidshistoriske Interesse. En Anmelder udtalte, at man nok havde ventet sig en Imødegaaelse i et særskilt Skrift, men dog kun som posthumt! Fremsættelsen straks bød ham dog en Chance for direkte eller indirekte at erkende de sande Forhold, og denne Chance bydes paany i denne Bog. At den polemiske Interesse ikke har været Udgangspunkt for Planlæggelsen, fremgaar af det oplyste om Tidspunktet for denne. Jeg vilde gerne fastholde Mindet om de mange dygtige og sympatiske Dommere, jeg havde samarbejdet med i Retten, og selve dette Samarbejde i en bevæget, men dog endnu fredelig Tid. En saadan Kronik med Redegørelse for Datidens Retsplejeproblemer og et repræsentativt Udvalg af afsagte Domme faar vel først sin egentlige Interesse om nogle Aar og naturligvis kun, hvis den juridiske Stand overhovedet har Interesse for sin egen Fortid. Jeg har for mit eget Vedkommende savnet historisk Perspektiv paa de Steder, hvor jeg har færdedes i Justitias Tjeneste. Saa vidt jeg har kunnet overkomme, har jeg derfor bestræbt mig for, at der for Fremtiden kunde være noget mere.

Naar der kunde blive Tid og Lejlighed dertil, havde jeg Lyst til efter Kilderne at studere overkommelige retshistoriske Emner, der laa i Nærheden af de Tidsrum, jeg i Forvejen var bragt i Forbindelse med dels gennem Højesteretshistorien 1790—1814, dels ved Gennemgangen af Ørstedes Skrifter. Da jeg efter min Afgang fik Tid til at besøge Rigsarkivets Læsesal, fandt jeg saadanne Emner i ældre Kommissionsberetninger og i nogle Retssager især af offentligretlig Natur. Den vigtige Fdg. 20. Februar 1789 om Tyveristraffene havde været indledet med en af Justitarius i Højesteret S. v. d. Ostern fremkaldt Kommissionsbehandling, hvis Udkast blev afslebet af Chr. Colbjørnsen som Generalprokurør, og i den af Kancellipræsident Fr. Moltke fremkaldte Kommission af 1800, der skulde forberede en almindelig Reform af Kriminallovgivningen, var Colbjørnsen det betydeligste Medlem. De ved disse Lejligheder i Tidens Sprog fremsatte Udtalelser var i Reglen klare og koncise og meget oplysende for Periodens strafferetlige Anskuelser. Chr. Colbjørnsen, som man ikke kunde undgaa at faa Interesse for gennem hans Beundrer Ørsted, havde jeg tidligere studeret som den selvbevidste Bureaukrat i Højesteretshistorien, hvor

han afviser Tanken om at give Domstolene administrativ Prøvelsesret, og som den rethaveriske Sagsøger overfor »de jydsk Proprietærer«, der havde søgt at bremse Landboreformerne. Min Afhandling om dette sidste kom i et Festskrift til Aage Friis 1940. Da jeg derefter slog ned paa den i et vist mystisk Halvlys staaende Lovrevisionskommission fra det 18. Aarhundrede, der skulde fremstille en à jour ført Lovbog, fandt jeg omfangsrige Arkivalier smukt ordnede af V. A. Secher, hvori Kommissionen kunde følges paa hele sin brydsomme og af talrige Uheld forfulgte Vej som et meget karakteristisk Stykke Administration fra Enevældens Blomstring. Tillige dukkede op Akterne fra den af Christian VI nedsatte Kommission, hvis Formaal var at begrænse Brugen af Edsaflæggelse, og Overauditor S. H. Seidelins Forestilling af 1763, der giver drastiske Billeder af Livet i Tingstuerne paa Landet. Fra Ørsteds Erindringer havde jeg hentet Impulsen til at undersøge den efter Københavns Belejring 1807 anlagte Retssag mod de Coninck, Falk-Rønne og Grev Schulin, der vikarierede for de fraværende civile Øvrigheder, og hvis Frifindelse Ørsted tog som et Tegn paa, at ogsaa hans eget Ministerium maatte blive frifundet under Rigsretssagen. Ørsted havde ogsaa givet mig Impulsen til at foretage en sammenhængende historisk Undersøgelse af Domstolenes Stilling til Gejstlighedens Overholdelse af Kirkelæren. Tidligere havde jeg i 1940 fremstillet Retssagen mod Orla Lehmann for hans Tale paa Falster 1841, dette det bedste Eksempel paa, hvorledes Enevældens Domstole var stillet overfor den konstitutionelle Agitation. En Side af det ældre Retsliv, der forekom mig at have Interesse som Baggrund for Nutidens Procedure, var de ældre Advokaters Arbejde. Nogle af dem har foregrebet dette ved at lade trykke deres Procedure i celebre Sager. Jeg samlede en Række Prøver paa Retsafgørelser med tilhørende Advokatur i det 18. Aarhundrede. Alle disse Afhandlinger, 10 i Tallet, hvoraf nogle kort efter Affattelsen havde været trykt i Tidsskrifter, samlede jeg i Bogen: Strejfflys over Enevældens Retsliv, der udkom i Efteraaret 1949. Disse Arbejder gør ikke Fordring paa at lægge Lærdom og mere omfattende retshistorisk Studium for Dagen. Det er den praktiske Jurists Interesse i at kende noget til de foregaaende Generationers Retsliv, der har været ansporende for Forfatteren, og som han har gjort Regning paa ogsaa kunde findes hos andre. Vi kender Typen paa praktiske Jurister, der kun kan tænke og tale om deres egne juridiske Oplevelser. Det er heldigt at kunne løfte sig ud af denne snævre Cirkel, og dertil hjælper Historien. Vort Bogmarked er dog saa ubetydeligt, at kun Legatstøtte muliggjorde Fremkomsten uden Udgift.

Aaret før havde jeg udsendt en anden Bog for det Ørstedske Prismedaillelegat, nemlig De Ørstedske Straffelove. Ørstedes store Betydning som Forfatter af Love havde altid været anerkendt, fordi man kendte de mange fortrinlig affattede Forordninger fra Frederik VI's og Christian VIII's Tid, som man gik ud fra var hans Værk. Her var der nu foretaget en arkivmæssig Gennemgang af de 4 saakaldte systematiske Straffeloves Tilblivelseshistorie, Ørstedes betydeligste Ydelse som Lovforfatter. Den viste ham som den omhyggelige og grundige, men tillige hurtig arbejdende Jurist, og den bekræfter hans fremragende Evne til at forme Lovens Bud paa hensigtsmæssig Maade, men viser iøvrigt ogsaa, at han rent praktisk ikke altid var den, der fandt den bedste Løsning. Samtidig viste den, at disse Forordningers Tilblivelse havde været en sammensat Ting, hvori der medvirkedes ikke blot af Kancelliet og et særligt Udvalg, men ogsaa af Stænderforsamlingerne, og at tillige de enevældige Konger gav deres personlige Bidrag.

Da jeg tildels i Slutningen af Viborgopholdet, men dog egentlig først efter 1929 kom til at beskæftige mig med Ørsted, var hans Interesse for Moralen noget, jeg fæstede mig ved, fordi jeg selv i den S. 132 og 149 omtalte Artikelrække havde været inde paa Forbindelsen mellem Ret og Moral. Foruden »Retsdannelsen« som objektiv Kendsgerning havde jeg søgt at bestemme »Retslivets Psykologi« og betonet Evnen til at erkende Ligheden mellem Personerne og Tilknytningen til Samfundshelheden. I Artiklen »Retsforholdenes Aarsagsforhold« var udviklet, at sidstnævnte Synspunkt var et etisk, og i en ny Artikel af 1922 »Om Værdien af en filosofisk Synsmaade som Baggrund for den juridiske« er Modsætningen mellem empirisk og metafysisk Erkendelse trukket op. Foran S. 32 bebrejdede jeg H. Høffding Individualisme og Tanke-nihilisme i sin (daværende) filosofiske Menneskeopfattelse, og at hans Etik derfor standser ved dette, at Personen rent faktisk har sympatisk Følelse for andres Ve og Vel, men intet siger om Betingelserne for, at denne Følelse findes. I sin Afhandling af 1876 om Grundlaget for den humane Etik polemiserede Høffding mod H. L. Martensen med Hensyn til, at et positivt religiøst Stade maatte være det nødvendige Udgangspunkt, og at man kun derved kunde naa frem til en Kilde til det moralske Bud. Polemikken er til en vis Grad rigtig, men det maa anerkendes baade, at et religiøst Stade, hvor det forefindes, vil forbinde sig med det etiske, og at en Anskuen af Personen som et helt selvstændigt Led i Tilværelsen ikke giver en konstruktiv etisk Idé.

Vinding Kruse har flere Gange i sine Skrifter, se senest et Rids i U. f. R. 1954 S. 11 f., taget Ordet for, at Etiken maa behandles efter en Erfaringsmetode og opfattes som nøgtern Erfaringsvidenskab. Den maa frigøres for de abstrakte Principper (Kant), ikke at tale om den aprioriske Metafysik. Den kan ikke bygges paa en højere Virkelighedserkendelse end den praktiske Orientering i Tilværelsen efter Tid, Rum etc., og ligesom de praktiske Videnskaber Læge-, Ingeniørvidenskab osv. gaar den frem efter en eksperimentalt vurderende Erfaringsmetode tilsigtende at forbinde de ønskede Maal med hensigtsmæssige Midler. Jeg bestrider slet ikke dette, men hvor langt rækker det? Om den Unge udvikler sig til god Samfundsborger eller til Anarkist og Gangster, beror paa, hvilke Grundformaal der er bibragt ham som dem, hvorpaa han skal anvende sin Erfaringsmetode. Saadanne Grundformaal paa det etiske Omraade var det, ældre Tænkere søgte at forme, men at feje alt sligt ud efter Opstillingen af den »videnskabelige Metode« vilde svare til at paastaa, at Ploven efter Anbringelse af den nye Muldfjæl er komplet i Anvendelsen, skønt Trækkraft mangler. Der maa vedblivende spørges: hvad er de etiske Grundformaal, og hvorledes opstaar de? Er der et Erkendelsesstof, der med logisk Styrke tenderer mod at fremvirke det etiske Sindelag, eller, for at benytte den Høffdingske Kategori, at sikre Tilstedeværelsen af Sympati?

Der er et saadant Stof, men jeg gør Beskrivelsen deraf kort. Det drejer sig om at nedkæmpe de selvkærlige og egocentriske Tilbøjeligheder, der ledsager en vis Vurdering af Selvet overfor andre. Ad Erfarings og Tæknings Vej kan denne Vurdering angribes. »Kampen for Tilværelsen« var et egocentrisk Slagord, der fik en naturvidenskabelig Sanktion paa en Tid, da Individualisme og Frikonkurrence var politisk Program, men det er en højst ensidig Opfattelse af den biologiske Virkelighed. For den kontemplative Betragtning gaar Individualiteten til Grunde eller rettere den indordner sig overalt i en Helhed af ensartet Natur. Naar V. Kruse med et Skuldertræk opregner ældre metafysiske Filosofer, hvoriblandt Spinoza og deres »fantasifulde Spekulationer«, saa er det rigtigt, at der indgik Fantasi i deres Tænkning og mere end i hans praktiske Videnskaber, men jeg tror ikke, man skal give Afkald paa at drage Næring deraf. Man sætter nu ikke let over Atlanterhavet i sin selvbyggede Jolle, og Opfordringen til at lade Tankearbejdet ligge er næppe den, der i Nutiden trænges til. I Helhedsanskuelsen, særlig den biologiske, ligger Løsningen, thi heraf springer to Ideer frem med suveræn Magt: om Individualitetens Indordnelse i en større Livsfylde og om Menneskenes, overhovedet Organismernes Enshed. Det egocentriske bliver efter dette det

usunde, det ufuldkomne og det falske. Dette er da den af Ørsted eftersøgte »Drivfjeder« for Moralen.

I Aaret 1950 offentliggjorde jeg i Danske Magazin 7. R. 5. B. min Fars Dagbogsoptegnelser »Gammelt og Nyt« 1884—96. Manuskriptet, der ikke berører Privatlivet, havde staaet hos min Søster, og hun overlod det til mig. Dagbogen supplerer, hvad der ellers haves fra hans Haand, men det er for største Delen holdt i den mørke Betragtning Farver. Dette skyldes dels de forkvaklede Forfatningsforhold, dels Ærgrelse over Hoffets manglende Forstaaelse af de danske Sønderjyders Vilkaar, dels Misfornøjelse med A. F. Kriegers ængstelige Holdning ved Udgivelsen af Fru Heibergs Erindringer. I en Artikel i Ord och bild 1952 har jeg haft Lejlighed til at fremstille Fars Forhold til denne Udgivelse og hans (og mit eget) Forhold til Udgivelsen af Kriegers Dagbøger. Sammesteds bragte jeg iøvrigt i 1950 en Optegnelse af Far om den litterære Nytaarsfejde i 1880.

I Aarene 1950 og 1951 kom min Højesteretshistorie i to selvstændige Bind, det første »Højesteret fra 1790 til Grundloven« som et noget forkortet Optryk af Bogen fra 1930, men suppleret op for Tidsrummet 1814—49, hvilket Afsnit udgjorde Halvdelen af det ældre. Jeg havde i dette Afsnit kun indladt mig paa Omtale af de politisk interessante Sager. Selv om Forfatteren friholdtes for Bekostning ved Udgivelsen, var hans Arbejde dog en Gave til Læseverdenen paa et Omraade, der forhen for en stor Del laa i Mørke, og han selv ikke Faghistoriker, men praktisk arbejdende Jurist. Disse Bemærkninger til visse Anmeldelser, der raabte paa mere, der kunde gøre det hele livligere, se foran s. 172 om det litterært magre Emne. Efter lignende Grundsætninger med Hensyn til Omtale af Retssager var det næste Bind udarbejdet: »Højesteret fra Grundloven til Retsreformen«. Der er ved en saadan Skildring ialtfald altid den Interesse, at et Tomrum i den historiske Viden udfyldes paa et Omraade, hvor der helst intet Tomrum skulde være. Men i hvert Fald det sidste Bind kan byde paa fængslende Begivenheder som dem i 1850-erne, da Retten maatte tage mod det unge politiske Livs Anløb, og i Aarene op mod Rettens 250 Aar i 1911, der optoges af Retsreformens Fødselsveer. Dertil kommer mange politisk interessante Straffesager. En Del af det heri meddelte Stof, Rigsretssagerne og Provisorieaarenes Domme, havde allerede været behandlet i Bogen: Bidrag til Højesterets Historie og havde i Historisk Tidsskrift 10 R. 6. B., S. 324—32, faaet udførlig Omtale i en længere Anmeldelse af min samtidige og Ven, Professor Poul Johs. Jørgensen, der døde 31. Juli 1947. Om et stats-

retligt Problem, Ministeransvarligheden efter Junigrundloven, hvor jeg har været i Modsætning til Statsretslærerne, udtaler Jørgensen, at han er tilbøjelig til at give mig Ret, og han slutter sin Anmeldelse saaledes: »Gennem mange af Bogens Afhandlinger gaar et tydeligt Ønske hos Forf. om at forklare og begrunde og derigennem ogsaa at forsvare den Stilling, Højesteret har taget til de forskellige i Bogen omtalte Spørgsmaal, som Retten er kommet i Berøring med. Dette Forsvar er ført saa grundigt, forsigtigt og klogt, at man næsten altid maa give Forf. Ret, og Bogen, der ligesom Forf.s tidligere Arbejder udmærker sig ved en meget klar Fremstilling og altid er interessant at læse, efterlader i det hele et stærkt Indtryk af Forf.s omhyggeligt prøvende og objektivt dømmende Aand«. Jeg kan kun haabe, at ogsaa mine senere Arbejder, som jeg altid er gaaet til med en lignende Interesse, vil kunne fortjene en lignende Anerkendelse. At mine Arbejder om Højesteret kan have haft et defensivt Præg, er en naturlig Følge af, at Retten i Tidens Løb har været saa stærkt angrebet. At jeg ikke i denne Bog helt igennem har kunnet indtage samme Holdning, beklager ingen mere end jeg. Men Læserne af juridiske Fremstillinger, som mine Bøger er, maa tillige huske paa, at disse ikke gaar ud paa at drøfte den »Livets Ret«, som meget mulig kunde paaberaabes af dem, Haandhævelsen vendte sig imod, f. Eks. i Provisorieaarene eller ved Socialismens Frembrud. Men Sagen er den, at Fortalerne for Livets Ret ogsaa gerne vil have Medhold i den positive Ret, som Domstolene forvalter, og er tilbøjelige til at bebrejde Dommerne, at de ikke gav Køb, men dette maa tilbagevises. Den, der mener at burde bryde Loven, maa ogsaa være villig til uden Beklagelse at bære Haandhævelsens Byrde. Under Besættelsen var der Trang til at holde dette klart overfor de paagældende og deres Paarørende.

Jeg havde i min Opvækst og som Student haft Lejlighed til at faa et personligt Indtryk af forskellige af de Dommere, hvis Arbejde jeg i Bogen kom til at beskæftige mig med, og som jeg nu lærte virkelig at kende. Stærkest virkede den ærværdige og sindige P. C. N. Buch, som jeg kunde se gaaende paa Gamle Kongevej med Enderne af et meget langt Halstørklæde stikkende frem nedenfor Vinterfrakken eller i Bredgade paa Vej til Kong Georgs Palæ, naar han paa Kongens Nytorv var staaet af Omnibussen. I Højesteret findes en af Højesteretssagfører Michael Lunn udført meget livagtig Tegning med Titlen »Fra forrige Aarhundrede«, hvor han ses i Snevejr svinge ind i Palæets Port forbi den geværpræsenterende Skildvagt. Palæets stilfulde og om Frederik VI min-

dende Schweizer Dieckhoff blev iøvrigt Bud ved Retten i 1919 og afgik først i min Tid. Buch saa og hørte jeg 1896 i Retten, se »18 Aar«, S. 152. Hans senere Efterfølger, den alvorlige og statelige P. F. Koch, har jeg et Par Aar tidligere været sammen med under et Familiebesøg i Emil Poulsens Kunstnerhjem. Han viste sig at være Tilhænger af Dødsstraffens Anvendelse, idet han om et den Gang meget omtalt Tilfælde af en ung Mands Mord paa en af Forældrene udtalte: »Man skulde have henrettet ham«. Foruden de S. 38 nævnte Censorer har jeg haft Lejlighed til at se eller høre E. Hvidt, der boede paa Frederiksberg, Florian Larsen som Taler i Studenterforeningen og Kongens Have, Jonas Poulsen og Gottlieb Jensen m. fl. Skønt jeg, som det foregaaende viser, oprindelig ikke tænkte mig de kollegiale Retter med Højesteret i Spidsen som mit Fremtidsmaal, var Synet af disse Koryfæer en vækkende Oplevelse, og Erindringen om denne forøgede min Interesse for Rettens ældre Historie.

Da det Ørstedeske Prismedaillelegat i Maj 1951 naaede Alderen 100 Aar, udsendte vi Ørsteds »Af mit Livs og min Tids Historie« i en forkortet Udgave, se S. 167. Planen hertil havde jeg i længere Tid haft liggende udarbejdet, og da vi var saa heldige at opnaa Støtte til Udgivelsen fra to andre Legater, mødte Udgivelsen ikke Hindringer. Jeg skrev i Juristen om Jubilæet og nedlagde en Krans paa Ørsteds Grav, men iøvrigt fejredes det ikke, og der indløb heller ikke Hilsener fra de Bestyrelsen adjungerede Institutioner: Højesteret, Østre Landsret og det juridiske Fakultet i København. Samme Aar havde vi fuldført Behandlingen af Opgavebesvarelser om Retskontrol med Administrationen, et Emne, jeg havde interesseret mig for og deltaget i Bedømmelsen af. Vi stod nu over for en længere Hvileperiode, og jeg ansaa Tiden kommen til at trække mig tilbage fra Bestyrelsen, hvis Ledelse jeg med Glæde har set lagt i Professor Stig Iuuls Hænder. I 1943 havde vi for anden Gang i min Formandstid uddelt Hædersmedaille, nemlig baade til den allerede med en Æresdoktortitel hædrede Rethistoriker, Prof. Poul Johs. Jørgensen, der tillige var Bestyrelsesmedlem, og til Formueretsprofessoren Henry Ussing. Ved denne Kombination havde Stemmerne kunnet samles hos Bestyrelsen og Censorerne, Højesteretsdommer Th. Frølund og Professorerne Vinding Kruse, O. A. Borum og Stig Iuul.

I Oktober 1951 flyttede min Hustru og jeg fra den store Lejlighed i Amaliegade 6 til Hotelpensionen Constantia ved Charlottenlund Skov for at nyde en bekvemmere Levevis og Naturomgivelserne. Jeg var ikke helt uden litterære Planer, idet jeg

havde tænkt mig et Arbejde om Christian Colbjørnsen og Højesteret, hvori navnlig skulde indgaa en arkivmæssig Gennemgang af hans Voteringer. Nu havde jeg allerede i min Højesteretshistorie løselig været gennem den paagældende Periode, og jeg kom i Tvivl, om en nøjere Gennemgang vilde kunne frembyde Interesse for Jurister, navnlig ogsaa om jeg vilde kunne overbevise vedkommende Tidsskriftredaktion herom, saa min Udarbejdelse begrænsedes til en ligeledes arkivmæssig Studie over hans gnidningsfulde Bane som Højesteretsadvokat og Kammeradvokat, der fandt Optagelse i Historisk Tidsskrift 1953. Jeg supplerede dette sammesteds med en Studie over Colbjørnsens Afgang fra Kancelliet.

Et andet lille Arbejde, der inspireredes af Træerne paa mit nye Opholdssted, var en Opsats om »Træer og Dyr i Holbergs Værker«, som jeg i 1953 var saa heldig at faa optaget i det norske litterære Tidsskrift Edda. Digtet Metamorphosis udgør en afsides Krog af Holbergs Produktion, som mit Øje var faldet paa. Hans Revy over menneskelignende Træer og Dyr var snurrig, og hans Benyttelse af Træet som Symbol paa de af ham foretrukne menneskelige Egenskaber fandt jeg var et Vidnesbyrd om digterisk Fantasi, som nogle helt vil frakende ham. Selv har jeg altid haft Forkærlighed for at betragte Træernes Former og Vækst og inde i Byen havde jeg studeret Dyrelivet i Zoologisk Have. En anden Holbergstudie kom i Tilslutning til 200 Aars Jubilæet i 1954 i Nordisk Tidsskrift. Den paaviste et juridisk processuelt Islæt i Holbergs Komedier.

Paa denne Tid naaede det offentlige Liv til Ende med en Sag, der ved sin Behandlingsmaade og dennes Reflekser paa Offentlighedens Opfattelse kunde minde om det stagnerende politiske Opgør, repræsenteret ved den parlamentariske Kommission. Rigsdagspartierne naaede Enighed om et Grundlovsudkast, der 28. Maj 1953 gik til Folkeafstemning og overlevede denne med en Brøkestemme over de fornødne 45 pct. af samtlige Vælgerstemmer. I Presseudtalelser havde jeg sluttet mig til den almindelige Indvending mod, at Vælgerne under eet skulde tage Standpunkt til en Række helt usammenhængende Spørgsmaal, hvorved Rigsdagen havde beskaaret deres vælgermæssige Frihed. Endnu alvorligere fra et statsretligt Synspunkt var det, at Rigsdagen havde set sig nødsaget til ikke at opfylde sin grundlovmæssige Pligt efter § 94 til at fatte en endelig Beslutning til Forelæggelse for Vælgerne Ja eller Nej, men at Valget mellem 23 og 21 Aar om Valgrets-alder blev henlagt til Vælgerne. Den kort forinden gennemførte

Lov af 25. Marts 1953 havde faaet delegeret den grundlovsmæssige Opgave at ændre Grundlovens til 25 Aar fikserede Valgrets alder, og Loven havde gjort dette ved definitivt at nedsætte Alderen til et af de to Tal 23 eller 21 og med Hensyn til Valget mellem disse to Tal at henskyde Afgørelsen til Flertalsafgørelsen i en Forsamling dannet af Folketingsvælgerne + de endnu ikke valgberettigede Unge paa 21 Aar. Vælgersanktionen til omtalte Delegation var i Grundlovsudkastets § 29 indpakket sammen med de øvrige Ændringsudkast. Tilsyneladende toges den endelige Ordning bort fra de grundlovgivende Myndigheder, men faktisk gik altsaa Delegationen tilbage eller, som det efter Vælgerforsamlingens nye abnorme Sammensætning vel hellere maa siges, videre til et *nyt* statsretligt Organ. En saadan Delegation er formentlig ulovlig, og ganske klart er det, at Grundlovens § 94 til Skade for Vælgerne forblev uopfyldt. Mærkeligt, om dette Spilfægteri havde kunnet godtages af den tilforordnede Sagkundskab, men ikke mærkeligt, at Vælgerfolket havde Afsmag derfor. Da Berlingske Tidende i Mod-sætning til andre Blade ikke bragte Læserbreve 27. og 28. Maj, blev jeg afskaaret fra at faa noget frem herom. Fra Indholdssiden skal jeg kun omtale § 65, hvorefter der i Strafferetsplejen skal medvirkes af Lægmænd efter nærmere Lovregler, samtidig med at der er aabnet Adgang til ved Lov at blive Nævninger kvit. Da jeg foran S. 181 har skrevet om disse Emner, vil jeg ikke tilbageholde en Forundring over, at man lægger Lægmændenes Medvirken i de grundlovsmæssige Lænker, samtidig med at det efter en Menne-skealders Brug har vist sig, at Nævninger var et Fejlgreb. Alle-rede nu har vistnok et Flertal af Dommerne en lignende Opfat-telse af Domsmandene.

Inden jeg saa mig om, var jeg imidlertid i Gang med at skrive Erindringer. Forfatteren, Dr. phil. Johannes Lehmann, hvem jeg kan takke for Introduktion til forskellige svenske og norske Tids-skrifter, havde med mine senere Arbejder for Øje planlagt at skrive til Tidsskriftet Samtiden om mig og udbad sig nogle Data. Paa mit Forslag udvidede han Rammen til at medtage min Far, hvilket udvidede mit Bidrag, og i November 1951 fik han trykt en meget vellykket Opsats »To danske Historikerpersoonligheder A. D. Jørgensen og Troels G. Jørgensen« i det norske Tidsskrift. Hvornaar jeg, ogsaa efter Opfordring fra forskellig Side, fik Ideen til at levere noget selvbiografisk, kan jeg oplyse ganske nøjagtigt, da min første Udarbejdelse, der var paa 370 skrevne Kvartsider og som afsluttedes 3. April 1952, begynder med at angive Tids-

punktet til Natten til 17. November 1951. Et Afsnit omfattende Schneekloths Skole sendte jeg til dennes Rektor med en Offentliggørelse for Øje ved Skolens Hundredeaarsjubilæum 2. Maj 1954. Jeg havde ogsaa lagt megen Vægt paa en Karakteristik af min Far, men det gjorde Fremstillingen mere spredt. Resultatet blev, at jeg snart gik til en Omarbejdelse og Omskrivning. Karakteristikken af Far udgik og blev til en særlig Studie, der er fremkommen i Sønderjydske Aarbøger 1953. Senere fandt jeg imidlertid, at Om-talen af min Barndom og af min Far burde være fyldigere, og dette Stof indlemmedes i første Afsnit »Studentertiden« som et Tilbageblik, medens Bogens sidste Afsnit blev en Del ændret. Som Titel fandt jeg: »I Justitias Tjeneste«, altsaa mit Arbejde med Retsvæsenets Opgaver taget i vid Forstand. Naar en Forfatter altid føler en vis Benovelse ved at forelægge Læseverdenen et nyt selvvalgt Emne, bliver det i særlig Grad Tilfældet, naar det drejer sig om personlige Erindringer. Han paatager sig derved at gaa ind som Mellemlid mellem sine Læsere og de af ham erindrede Personer, der for en meget stor Del er bortdøde, og til begge Sider er der Hensyn at tage. Den personlige Glæde ved Genoplevelsen er en vis Garanti men ingen sikker for Meddelelsernes Interesse for andre. Et Blik paa Omfanget af mine Fortegnelser af Navne giver mig dog Haab om, at jeg har kunnet bringe Bud om Forhold og Personligheder, der havde Krav paa ikke at gaa i Forglemmelse.

Paa skønlitterær Vis at lægge mit indre Liv frem for Læserne laa hverken for min Lyst eller Evne. Min Fars »En Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab« laa i et helt andet Plan, men hans Liv og Virksomhed havde ogsaa et mere subjektivt Præg end mit, der blev levet under Justitias strenge Tugt. Kernen i mit Studium var en Træning i at anlægge objektive Synsmaader paa Samfundslivet som et Komplex af Regler, der efterlevedes af Grupper, hvis Tilblivelse, Vækst og Omdannelse var uden Interesse for Juristen, der tog dem som givne Størrelser. Der maatte tilstræbes Forstaaelse af det normale motivbestemte Viljesliv modstillet dels de sygelige Sjælstilstande dels Forbrydelsen. Straffens Retfærdighed overfor en aarsagsbestemt Handlemaade skulde erkendes. Studiet var ikke samfundsrationerende. Juristen kunde ikke føle sig som social Fribytter eller Nybegynder men som Samfundsstøtte. Som Professor Matzen udtrykte det: »Studenten er reciperende, ikke producerende«. Hvad der sad i Blodet kunde imidlertid nok trænges tilbage men ikke udryddes. En spirende Trang til at producere var til Stede, men da den udfoldede sig, var det i Tilslutning til det, der var blevet mit Fag. Efterhaanden kunde jeg daarlig undvære dette mentale Alibi overfor Em-

bedsforretningerne, og at kvittere disse voldte mig derfor intet Savn.

Naar det interesserede mig at faa en Karakteristisk af Far frem, udførligere end den jeg paa hans Hundredaarsdag 11. Juni 1940 var bragt til at forme, var det fordi jeg mente at kunne give den en Baggrund ved Oplysning om Forholdene hjemme, der ikke havde staaet til Raadighed for hans senere Biografer som P. Lauritsen. Manglen af personlig Kendskab havde ogsaa paavirket Dr. phil. Ellen Jørgensens Artikel i Biografisk Leksikon, der gav ham et overspændt og individualistisk Udseende, medens Virkeligheden var mere jævn. Ved Siden af min afgjorte Forskel fra ham kunde jeg ikke undgaa at blive opmærksom paa en Lighed, der baade laa i Livsomstændigheder og personlig Holdning. I stort Omfang har jeg befundet mig i Modsætning til fremherskende Anskuelser paa Retsvæsenets Omraade, og jeg har da altid betragtet det som en Selvfølge, at jeg — hvis Sagen vedkom mig — ikke bøjede af men tog Modsætningen op og søgte at hævde min Opfattelse. Det var en af de for mig saa tiltrækkende Egenskaber hos A. S. Ørsted, at han saa kækt og frejdigt gik ind for sine Opfattelser som Dommer, Kancellimand og Videnskabsmand, og ikke lod det bero ved at knytte Haanden i Lommen. Her virkede Fars Eksempel. Samme Autoritet laa der i hans Maade at bedømme Samfundstilstande og Personligheder paa og hans Evne til paa en Gang jævnt og stærkt at give Udtryk derfor.

Far saa med Længsel hen til den Tid, da han var frigjort for den Arbejdsbyrde, der forelaa for ham i Opgøret med de Retninger og Kræfter, der havde ført os frem til 1864. Var dette blevet naaet, havde formodentlig lettere Opgaver fremstillet sig, og længst ude tegnede sig for ham en Tid, da han som gammel kunde vende tilbage til en fri Sysselsættelse med Menneskehedens evige Spørgsmaal, »at sidde ved Sokrates Fødder og ældes«, som han udtrykte det. Jeg indsætter her et Citat fra hans »Redegørelse« (Sommeren 1855—57), der oplyser om Retningen af hans Tanker: »Men ved siden af disse rige og dybe indtryk (fra Religionsundervisningen) gik fra min tidligste tid rent hedenske grublerier. Jeg mindes levende, hvorledes jeg gik omkring i udhusene og søgte at forestille mig, hvorledes det vilde have set ud, hvis verden ikke var blevet skabt, ja hvis der end ingen skaber havde været til? Dette, mente jeg, måtte dog kunne tænkes. Det blev mig så nærværende, at jeg uvilkårlig greb om mig for at overbevise mig om, at verden var til og at det hele ikke var en drøm og et skin. Hvorledes er det muligt, at denne den vanskeligste af alle tanker tillige kan være den første, et barn tænker med hele sin ånds Kraft? Dette uudgrundelige har

altid forekommet mig som det rette arkimediske punkt, det fodfæste, hvorfra al filosofi, al menneskevisdom kan rystes i sine grundvolde«. At komme bag om det sansede Verdensbillede og nærme sig Erkendelsen af Livet som en Totalitet, er Mystikerens Stræben. Skønt Bestræbelsen her er udtrykt mere negativt, vil jeg antage, at det er denne Tanke, der er Tale om: den vanskeligste og tillige den stærkeste af alle Tanker. I sin Skildring af ham, der var bygget paa personlige Meddelelser og Indtryk (Sønderjydske Aarbøger 1899 S. 286) taler Historikeren Johan Ottosen som et af hans Særmærker om »en dyb mystisk Følelse«, her naturligvis særlig som Historiker.

Han naaede ikke til Alderdommen, og jeg er nu over en Snes Aar længere fremme i Aarenes Række end han. Alligevel er han altid og ubetinget for mig den ældre, der kan vejlede, og naar jeg nu lægger Pennen, er det med Tanken paa ham.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning.

Studentertiden 1891—97.

Alder ved Studentereksamen (7) — Tilbageblik 1) til Hjemmet i »det fjerne Vesten« (7—12) — 2) til Forberedelsesskolen hos Schneekloth (12—14) — 3) til Latinskolen (15—17) — 4) til Hjemmet paa Frederiksberg i samme Tidsrum (17—26) — Rusaaret (26—27) — Studenterforeningen og To Løver (27—30) — Det filosofiske Kursus (30—33) — Andet frit Studium m. v. (33—35) — Juridisk Studium, forskellige Personligheder og Studiets Resultat (35—43) — A. F. Kriegers Død (43—44) — Forplejningskorpsets Skole (44) — Om A. D. Jørgensen i 1890—97 (44—61).

Tre Aar udenfor Hovedstaden 1897—1900.

Politisk Tilstand (62) — Bregentved-Gisselfeld Birk i VesterEgede — Stedet og Dommerne Brun og Øllgaard (62—65) — Min Fars Død (65) — Arbejdet og dets Ophør (65—69) — By- og Herredsfogedkontoret i Skanderborg — Stedet og Embedet (69—70) — Borgmester A. F. Thiele (71) — Militær Indkaldelse (71) — Yngre Jurister i Byen m. v., I. C. Christensen paa Foredrag m. v. (71—72) — Amts- og Retsbetjentfuldmægtigforeningen (73) — Samtidige Optegnelser om Indtryk fra Praksis (73—75) — Sagfører Arent (75—76) — Prokurator Weng (76) — Øllgaard og Thiele samt Efterfølgeren Meyn (77—78) — Litterære Bidrag (78) — Ansættelse i Kultusministeriet (78).

Ministerialtjeneste og Udenlandsrejse 1900—05.

Politisk Situation (79) — Lokalerne (79) — Departementschefen, Kontorchef Damkier, Fuldmægtig Ploug, Assistenterne Dahl, Jantzen, Rudbeck og Holbøll, andet Personale i Kultusministeriet (79—85) — Den kirkelige Administration (85—86) — Prisopgaven (86) — Systemskiftet (86) — Arbejdet (87—88) — Volontør i Indenrigsministeriet (88) — Spøgefuld Skildring af dagligt Liv i gejstligt Kontor (88—91) — Kommunekontoret som det fremtraadte (91—92) — Assistenterne Bache, Haarløv, Oxholm, Martensen-Larsen, Hørring, Olivarius og Schlichtkrull, Departementschef Krieger, Kontorchef, Kancelliraad Schou, Fuldmægtigene Ammentorp, Linne-mann, Nørgaard, Jermin, Andersen og Vedel, Skrivere og Bud (92—99) — Arbejdet (99) — Opgavebesvarelse, Legater, Udrejse (99—101) — Rejsen (101—06) — Paany Volontør (106) — Ny Lovgivning (107) — Afhandling

afsluttet (107) — Ministerskifte (108) — Afhandling antaget (108) — Forlovelse (108) — Ch. Brun Stiftamtmand og jeg Auditor (108—09) — Disputats (109) — Afsluttende om Kommunekontoret (109—10).

Auditor og Amtsfuldmægtig i Aalborg 1905—19.

Tiltræden i Aalborg og Afsked med København; Bryllup (111) — Daværende militær Retspleje (111—15) — Dens Lighed med Nævningeproceduren (115—16) — Vurdering af den (116—17) — Garnisonen (117—18) — Det militære Retsliv; Træk heraf da og senere (118—23) — Stiftamtmand Brun paa Slottet, Borgmester Bornemann og Byfoged Gad (123—25) — Aalborg By, Repræsentanter for dens Borgerskab, Frederik VIII's Besøg (125—28) — Arbejde paa Amtet, Værgeraadsformand (128—29) — Embedsansøger (129) — Litterære Arbejder (130) — Min Hustrus Død og mit andet Ægteskab (130) — I Sikringsstyrken paa Sjælland (130—31) — Forøget Arbejde i Sikringsperioden (131—32) — Ch. Bruns Død og C. Baches Udnævnelse. Assessor i Viborg Overret (132) — Senere litterære Arbejder, Hobbes' Leviathan (132—33)

Assessor og Landsdommer i Viborg 1919—25.

Ansættelsen (134) — Provinsopholdets Betydning (134—35) — Overrettens Arbejdsmaade (136—37) — Assessorer og Sagførere (137—38) — Om Nævningeproceduren (138—43) — Praktisk og litterær Virksomhed hermed (143—45) — Borgerlige Sager, Præsident B. S. Friis, Retskredsens Udvidelse m. v. (145—47) — Personændringer (147—48) — Arbejde paa Amtskontoret (148) — Litterære Arbejder, Vejledning for Nævninger, A. F. Krieger som Jurist, A. S. Ørsted som Dommer forberedt (149—50) — Ansættelse i Højesteret (150—51).

I Højesteret 1925—44.

En Højesteretssag i 1924 (152—53) — Præsident R. S. Gram og Dommerne (153—59) — Skranken (159—60) — Deltagelse i betydningsfulde Afgørelser (160—63) — Rettens Form (164—65) — Repræsentation (165) — Medlem af Retsplejeudvalg og Overfredningsnævn (165—66) — Ørsted-bogen udkom (166) — Grams Afgang (166) — A. S. Ørsted, hans Værker, Skrifter om ham og en Karakteristik (167—71) — Litterær Virksomhed og i Retsplejeudvalget, Bog om Højesteret 1790—1814 (171—73) — Præsident Cosmus Meyer, P. Bülow, V. Thorup m. fl. (173—76) — I Retsplejeudvalget, 2 Retsplejespecialudvalg (Sagførervæsenet, Doms mænd) (176—79) — Dommenes Vedtagelse og Affattelse (179—80) — I Retsplejeudvalget (administrativ Intervention, Nævningsproceduren omdannet, Dørlukning) (180—81) — Prøvelse af Loves Grundlovsmæssighed (181—82) — Litterære Bidrag, Ørstedbiografien (182) — Meyers Afgang, min Udnævnelse (182—84) — Fornyelser (Dommerbordet hævet, nye Formularer) (184—85) — Steinckes Appelretsforslag (185—87) — I Retsplejeudvalget (187) — Medailletildeling til F. Vinding Kruse (188) — Medlem af Danske Selskab (188) — Regeringsjubilæum (188) — Statueafsløring i Rudkøbing og Sagførerfest (189) — Saltofts Maleri (189) — »Bidrag til Højesterets Historie« (189) — Afskrifter af gamle HRDomme (189) — 9. April 1940 (190—91) — Indgriben overfor den særlige Klagerets Medlemmer (191—92) — Kong Christian X's Fond (192) — Dansk Retshaandhævelse i særlige Anliggender (192—94) — Jydske

Lovs 700 Aars Fest (194) — Internationalt Retskammer (194—95) — Raadgiver for Justitsministeren m. v. (195—98) — Antikominternpagten (198) — Rettens »særlige Straffesager« (198—99) — Thune Jacobsen som Foredragsholder (199) — Tyske Soldatervielser (199) — Ministrenes Demission og det nye Styre, Skrivelser til Kronprinsen og Kongen (200—202) — En Meningsforskel om Dommeres Stilling (202) — Repræsentation under Besættelsen (202—03) — Litterær Virksomhed (203) — Tilbageblik og ny Udsigt (203—05).

Privatmand siden 1944.

Litterært Arbejde det første Aar (206—07) — Indtryk i Slutningen af Besættelsen og personlig Standpunkt til denne (207—09) — Befrielsen (209—10) — Kommentar til mod mig rettet Kritik. Indledning (210) — 1) Tidsskriftartikel af 1. Sept. 1941 (210—14) — 2) Lektor la Cours Afsked (214—16) — 3) Skrivelser til Kronprins og Konge (216—21) — Jødebortførelsen (221) — Demonstration ved min Afgang fra Retten (221—22) — Udtræden af Foreninger (222—24) — Afsluttende Bemærkninger. En Hilsen fra Finland (224) — Samarbejde med Thune Jacobsen (224—28) — Den parlamentariske Kommission (228) — Thune Jacobsens Personlighed (228—29) — Kommissionens politiske Betydning (229—32) — Behandlingen af Thune Jacobsen (232—34) — Erstatningsandragendet (234) — Spørgsmaalet om Krigstilstand (235—36) — Om Straffelovenes Tilbagevirkning (236—37) — Landsforræderiloven i Rigsdagen (237—42) — Nogle Højesteretsdomme (242—45) — Reitzel-Nielsens Sag (245—47) — P. Knutzens Sag (247—54) — Afsluttende Bemærkninger (254—58) — Sydslesvigsk Bevægelse (258—59) — »18 Aar af Højesterets Historie« (259—60) — »Strejflys over Enevældens Retsliv« (260—61) — »De Ørstedeske Straffelove« (262) — Om Moralens Grundlag (262—64) — A. D. Jørgensens Dagbog 1884—96 (264) — »Højesteret fra 1790 til Grundloven« og »Højesteret fra Grundloven til Retsreformen« (264—65) — Personlige Erindringer om ældre Medlemmer af Højesteret (265—66) — Fratræden i den Ørstedeske Legatbestyrelse m. v. (266) — Flytning til Charlottenlund; et Par mindre Arbejder (266—67) — Grundlovsændringen (267—68) — Erindringsbogen og Afslutning (268—71).

NAVNE

- Aagesen, A. (1826—79), Prof., 39
 Abel, A. (f. 1878), Konsul, 135
 Ahnfelt, J. (1851—1905), Stiftamtmand, 108
 Ahnfeldt-Rønne, Ø. (1885—1941), HRSagf., 177
 Alberti, A. (1851—1932), Minister, 124, 129, 157
 Ammentorp, E. (1862—1947), Stiftamt., 97, 111
 Andersen, Alsing (f. 1893), Minister, 234
 Andersen, E. (f. 1874), Landsd., 101, 129, 134, 137, 144
 Andersen, F. (1829—1910), Sanglærer, 14
 Andersen, H. (f. 1868), Amtm., 38, 93, 97
 Andersen, Poul (f. 1888), Prof., 224
 Andersen, Vald., Sagfører, 153
 Andersen, Vilh. (1864—1953), Prof., 65
 Anker, H. (1875—1945), Dommer, 186
 Ankjær, S. (1858—1925), Justitiarius, 132
 Arboe-Rasmussen, M. (1866—1944), Præst, 40, 127
 Arent (d. 1913), Sagfører, 75
 Arup, E. (1876—1951), Prof., 156
 Asmussen, A. (1840—1914), Dep. Chef, 85, 88, 144 f.
 Asmussen, A. (1869—1924), Landsd., 129, 137
 Bågö, C. (1836—1915), Højskoleforst., 19
 Bache, C. (1867—1930), Stiftamt., 92, 132
 Bache, N. H. (1869—1950), HRSagf., 165, 171, 174
 Bache, P. M. (1830—1910), Stiftamt., 92
 Bagger, S. N. (1815—1901), Prok., 77
 Baggesen, C. (1843—1902), Oberst, 71
 Bahnson, J. (1827—1909), Minister, 19
 Bahnson, K. (1855—97), Etnograf, 34
 Balzac, H. (1799—1850), Forf., 101
 Bang, A. (1857—1942), ORSagf., 115
 Bang, Jens (1615—44), Købmand, 127
 Bang, P. G. (1797—1861), Minister, 107
 Bardenfleth, G. (f. 1889), Kabinetssekr., Kammerherre, 219
 Barfod, F. (1811—96), Forf., 51
 Barfod, H. P. B. (1843—1926), Læge, 12, 19
 Bartholdy, J. (1853—1904) Komponist, 65
 Bauditz, S. (1850—1915), Forf., 28
 Baumann, Godsforvalter, 65
 Baumann, J. (1843—1920), Præst, 65
 Beck, H. (1861—1952), Danser, 23
 Beck, V. (1829—1901), Præst, 87
 Bendtsen, G., Tømmerhandler, 126
 Bennike, H. (1852—1920), Oberstl., 123
 Bentsen, H. (f. 1874), Landsd., 138
 Bentzon, A. D. (f. 1887), HRPræs., 192, 222
 Bentzon, P. (1858—1943), Landinsp., 107
 Bentzon, V. (1861—1937), Prof., 36, 38, 40, 149
 Berg, C. (1829—91), Politiker, 19, 155
 Berg, S. (1868—1921), Minister, 96, 108, 131
 Berlin, K. (1864—1954), Prof., 41, 109, 170
 Berntsen, K. (1844—1927), Minister, 119 f., 125
 Berthelsen, J. (1851—1922), M. L., 129

- Berthelsen, S. M. (1864—1930), Geor-
gist, 109
Berthing, Th. (f. 1881), HRDr., 147,
183
Best., Dr., t. Befuldm., 216, 229
Bielefeldt, V. (1851—1909), Sanger,
28
Birkedal, V. (1809—92), Præst, 20
Birkeland, M. (1830—96), n. Rigsark.,
51
Bjerg, J. (f. 1886), Billedhugger, 189
Bjerre, J. (1847—1901), Minister, 79
Blad, A. (1872—1934), Læge, 9
Bloch, C. (1829—99), Maler, 10, 54
Bloch, C. E. (1872—1952), Prof., 192,
194, 254
Bloch, V. A. (1826—1907), Forf., 16
Bluhme, H. E. (1833—1926), M. F.,
108, 128
Bobé, L. (1867—1951), Historiker,
50, 207
Bohn-Rasmussen (f. 1877), HRDr.,
176..
Bohr, N. (f. 1885), Prof., 193
Bonnesen, C. (1868—1933), Billed-
hugger, 127
Borgbjerg, F. J. (1866—1936), Mini-
ster, 29
Bornemann, F. (1810—61), Prof., 124
Bornemann, G. F. (1854—1932),
Borgm., 124
Borum, O. A. (f. 1894), Prof., 266
Borup, J. (1853—1944), Skoleforst.,
20
Boye, V. (1837—96), Forf., 27
Brandes, E. (1847—1931), Minister,
82, 134
Brandes G. (1842—1927), Forf., 29,
34, 49, 53, 82
Bricka, C. F. (1845—1903), Rigsark.,
20, 49
Bro, V. (f. 1894), M. F., 241
Brockenhuus-Schack (1863—1948),
Greve, 192
Brorsen, S. (f. 1875), Minister, 240
Brorson, H. A. (1694—1764), Biskop,
47
Brun, C. (1866—1919), Stiftamt.,
108, 124, 132
Brun, P. M. (1813—1904), Birked., 63
Bruun, H. H. (1884—1954), HRSagf.,
247, 251
Bröcker, N. (d. 1937), Sagfører, 67
Buch, P. (1857—1939), Dommer, 27
Buch, P. C. N. (1816—1904), HRJust.,
27, 38, 138, 265
Buhl, V. (f. 1881), Statsmin., 216,
233 f., 238, 242
Burmeister & Wain A/S, 152
Busch-Jensen (f. 1886), Minister,
238 f.
Bülow, Historielærer, 14
Bülow, Grundejer, 10
Bülow, F. (f. 1872), HRSagf., 131, 160
Bülow, P. (1875—1938), HRDr., 134,
138, 140, 147, 174, 184
Bærentsen, B. (1825—96), M. F. 17
Bærentsen, C. (1862—1944), Landsd.,
166
Calmer, F. M. (1863—1905), Arkivar,
100
Carlsen, E. (f. 1875), Gen.konsul, 192
Caroline (1793—1881), Arveprin-
sesse, 19
Caroline Amalie (1796—1881), Dron-
ning, 19
Caroline Mathilde (1751—75), Dron-
ning, 207
Carstens, L. (f. 1887), HRDr., 192
Cassel, G. (1875—1945), sv. Prof.,
225
Christensen, Løjtnant, Kontorfm.,
148
Christensen, F. (d. 1908), Dansk-
lærer, 14 f.
Christensen, J. C. (1856—1930), Mini-
ster, 72, 85 f., 108, 114, 124
Christian VIII (1786—1848), 29, 51
Christian IX (1818—1906), 19, 24, 60,
127
Christian X (1870—1947), 96, 121,
183, 186, 188, 192, 203, 209, 224
Christiansen, E. (1861—1939), Forf.,
41
Christiansen, J. (f. 1888), M. F., 233
Clausen, H. V. (1861—1937), Histo-
riker, 49, 59
Clausen, Jul. (1868—1951), Forf., 31
Clemmensen, L. V., Skoleinsp., 13
Clemmensen, C. H. (1901—43), Re-
daktør, 244
Cohen, H. Latinlærer, 15

- Cohn, Brødr., G. (f. 1887), Dr. jur., N. (1888—1937), HRSagf., 100
Colbjørnsen, C. (1749—1814), Jurist, 173, 184, 203, 260, 267
Coninck, A. de (1740—1811), Købmand, 261
Cornelius, P. v. (1783—1867), Maler, 27
Cridland, Ingeniør, 9
- Dahl, A. (1872—1933), ORSagf., 148
Dahl, F. (1869—1937), Prof., 38, 81 f., 108, 129, 150
Dahl, M., Professorinde, 84
Damgaard (d. 1946), Sagfører, 67
Damkier, O. (1853—1924), Kontorchef, 80
Dardel, G. v. (f. 1882), sv. Ambasadør, 218, 256
David, C. L. (f. 1878), HRSagf., 161
Deuntzer, J. H. (1845—1918), Konseilspr., 26, 37, 108, 114
Dickens, Ch. (1812—70), Forf., 12
Dieckhoff, HRBud, 266
Drachmann, H. (1846—1908), Digter, 98
Dreyer, V. (1845—1934), Stiftamt., 69
Dreyfus, A. (1859—1935), fr. Officer, 62
- Eckersberg, C. (1783—1853), Maler, 182
Edelfelt, A. (1854—1905), fi. Maler, 224
Ejstrup, Chr. (f. 1887), ORSagf., 148
Ellinger, H. O. G. (1857—1947), Fysiker, 14, 19
Eriksen, Garver, 9
Eriksen, E. (f. 1902), Statsmin., 233
Erslev, K. (1852—1930), Prof., 11, 29
Erstad-Jørgensen, E. (1872—1945), Haveark., 7 f., 164
Eskesen, M. (1826—1913), Højskolemand, 20
Estrup, J. B. S. (1825—1913), Konseilspræs., 19
Ewald, J. (1743—81), Digter, 47, 54
- Fabricius, K. (f. 1875), Prof., 49, 55
Falkenstjerne, F. (1854—96), Højskoleforst., 19 f., 53
- Faurholt, O. (1847—1928), HRDr., 136
Federspiel, H. (1868—1934), Docent, 109
Ferslev, V. (1846—1911), Arkivass., 181
Fich, O. (1877—1944), HRSagf., 189
Fichte, J. (1762—1814), t. Filosof, 170
Fischer, J. (f. 1891), Statsadv., 147
Fischer, Kuno (1824—1907), Filosof, 27
Fog, R. (1858—1938), Oberst, 118, 121
Frederik VII (1808—63), 10, 28, 54
Frederik VIII (1843—1912), 96, 127
Frederik, Kronprins til 1947, 216 f.
Freuchen, C. A. (1835—1915), Birke-dom., 67
Fridericia, J. A. (1849—1913), Prof., 51
Friis, A. (1870—1949), Prof. 30, 57, 177, 188, 248
Friis, B. S. (1862—1934), Retspr., 132, 137, 146, 148
Frijs (Krag-Juel-Vind), C. E. (1817—96), Konseilspræs., 24
Friis, L. Trolle (1874—1934), Stiftamt., 148
Friis, M. P. (1857—1944), Dep.Chef, 98, 108, 138, 147, 175
Frisch, H. (1895—1950), M. F., 186
Fraenkel, A. (1851—1945), M. F., 10
Frølund, F. (f. 1883), HRPræs., 176, 266
- Gad, H. (1858—1917), Byfoged, 121, 124, 130, 145
Gammeltoft, P. (f. 1884), HRDr., 192
Gerlach, Doris M., min Hustru, 130
Giersing, Lærerinde, 13
Giødwad, J. (1811—91), Redaktør, 23
Giørtz, H. (1858—1941), Gen.-Auditor, 120
Glahn, M. (1847—1908), Præst, 25
Glarbo, G. (1879—1922), Landsd., 146 f.
Gluuds Sønner, Garvere, 9
Gnudtzmann, A. (1865—1912), Forf., 28
Godskesen, M. (1861—1937), Borgm., 175, 179
Goll, A. (1866—1936), Rigsadv., 160, 176 f.

- Goos, C. (1835—1912), Prof., 37, 39, 53, 125, 133
Graae, F. (1875—1948), Dep.Chef., 215
Graae, G. (1878—1941), HRSagf., 152
Graah, A. V. (1839—1904), Læge, 70
Graah, P. H. (1750—1830), HRAss., 173
Gram, F. T. (1816—71), Prof., 8
Gram, R. S. (1857—1936), HRPræs., 8, 43, 84, 148, 153, 159, 162 f., 165 f., 171, 173, 182
Graul, P. (1865—1953), Gaardejer, 34
Griffenfeld, P. S. (1635—79), Statsmand, 53, 154
Grove, C. (1828—95), Højskoleforst., 20
Grundtvig, L. A. (1868—1913), Prof., 102, 109
Grundtvig, S. (1824—83), Prof., 10, 46
Græbe, C. (1842—1923), Herredsfoged, 26
Grøn, H. (1861—1934), Stiftamt., 148
Grønlund, H. (1861—1925), Landsd., 137, 140, 147
Gudme, P. (de Hemmer) (1897—1944), Forf., 199
Gørtz, J. (1852—1939), General, 27

Haarløv, V. (1872—1931), Stiftamt., 93, 99
Hall, C. C. (1812—88), Minister, 8, 56
Hammelev, A. T. (1854—1917), Oberst, 118
Hammerich, K. (1877—1937), Retspræs., 189
Hans (1825—1911), Prins, 60
Hansen, Materialforvalter, 99
Hansen, A. L. (1856—1920), Generalmajor, 118, 120
Hansen, C. P. M. (f. 1874), Kab. Sekr., 186
Hansen, H. (1804—80), Maler, 182
Hansen, H. P. (1867—1942), Rektor, 28
Hansen, J. (f. 1908), M. F., Borgm., 232
Hansen, O. (1855—1928), Minister, 86
Hansen, P. (1840—1905), Forf., 28, 34
Hansen, P. (1870—1944), Landsd., 38
Hansen, P. (1856—1934), Højskoleforst., 20
Hansen, R. (1836—1901), Højskoleforst., 20, 59
Hansen, R., Politibetjent, 70
Hansen, V. (f. 1889), HRDr., 192
Hanssen, H. P. (1862—1936), Minister, 25, 30, 34, 51, 59, 65
Hartmann, J. P. E. (1805—1900), Komponist, 28
Hasselbalch, A. M. (1835—1919), Prok., 128
Hasselbalch, J. (f. 1873), ORSagf., 128
Hassing-Jørgensen, J. (1872—1952), Minister, 208
Hauch, A. G. Ø. (1836—1914), Skolebest., 13, 55
Hauch, C. (1790—1872), Digter, 20
Hedegaard, M. B. (f. 1902), Overtr. Kontr., 247
Hedtoft, H. (f. 1903), Statsmin., 234
Hegel, G. (1770—1831), Filosof, 33
Heiberg, J. L. (1791—1860), Digter, 28, 34
Heiberg, J. L. (1812—90), Skuespillerinde, 22, 43, 55, 82
Heise, P. (1830—79), Komponist, 81
Helweg-Larsen, K. dødsdømt, 244
Hendriksen, H. (f. 1881), M. F., 215
Hennings, B. (1850—1939), Skuespillerinde, 28
Henriques, C. B. (f. 1870), HRSagf., 177
Herholdt, J. D. (1818—1902), Arkitekt, 27
Hertel, L. (1844—1909), Præst, 51
Hertz, H. (1797—1870), Forf., 186
Hindhede, M. (1862—1945), Læge, 69
Hiort-Lorenzen, F. P. (1860—1932), Raadsfmd., 72
Hiort-Lorenzen, P. (1791—1845), Politiker, 23, 29
Hjärne, H. (1848—1922), sv. Historiker, 51
Hobbes, T. (1588—1679), eng. Filosof, 133
Holbech, K. (1901—44), Redaktør, 191
Holberg, L. (1684—1754), Forf., 267

- Holbøll, V. (1871—1954), Dep.Chef, 85
 Holm, E. (1833—1915), Prof., 21, 26, 30
 Holm, P., Manufakturhandler, 18
 Holm, V., Skrivelærer, 14
 Holstein, J. (1839—1912), Minister, 129
 Holtermann, K. (1774—1815), HR-Ass., 173
 Hornemann, G. (1852—1932), Historielærer, Landsark., 16
 Hostrup, J. C. (1818—92), Digter, 14, 25
 Hurtigkarl, F. (1763—1829), Prof., 100
 Hurwitz, S. (f. 1901), Prof., 182, 186, 189
 Hvass, A. (1838—1916), ORSagf., 37
 Hvid, Byfogedfuldmægtig, 73
 Hvidt, E. (1850—1917), HRJust., 266
 Hvidt, L. N., (1882—1950), Retspræs., 166
 Høegh-Guldberg, O. (1731—1808), Statsm., 100
 Høffding, H. (1843—1931), Prof., 21, 29 f., 65, 262
 Høgsbro, S. (1855—1910), Minister, 129
 Hørring, H. (1842—1909), Konseilspr., 62, 95
 Hørring, J. (f. 1874), Retspræs., 95, 129, 137, 180
 Høyer, E. (1859—1942), Forf., 25
- Ibsen, H. (1828—1906), Digter, 27, 34
 Iermiin, S. (1867—1909), Eksp.Sekr., 97
 Ingemann, B. (1789—1862), Digter, 71
 Ingerslev, L. (f. 1878), Overform., 166
 Iuul, S. (f. 1907), Prof., 167, 188, 266
 Iversen, Retsbud, 136
- Jacobsen, C. (1842—1914), Brygger, 8, 10
 Jacobsen, E. Thune (1880—1949), Minister, 178, 181, 187, 193, 195 f., 198, 224, 259
 Jacobsen, J. C. (1811—87), Brygger, 8, 18
- Jacobsen, H. (1892—1952), HRSagf., 84
 Jakobsen, F. (f. 1906), Minister, 232, 239
 Jantzen, K. (1869—1930), ORSagf., 84
 Jarner, K. (f. 1876), ORSagf., 177
 Jellinek, G. (1851—1911), t. Retslærd, 102
 Jensen, Sagfører, 67
 Jensen, A. M., Præst 1899—1901, 87
 Jensen, G. A. (1838—1921), HRAss., 266
 Jensen, H. (1890—1945), Historiker, 206
 Jensen, H. (1877—1951), Landsd., 147
 Jensen, J. O. (1868—1933), Oberst, 116
 Jensen, Th. (1862—1925), Maler, 72
 Jensen-Sønderup, J. (1862—1949), Minister, 148
 Jespersen, Chr. (1840—1932), Prokurator, 67
 Jespersen, Chr. M. (1885—1940), HRDr., 183
 Jessen, J. (1854—1906), Redaktør, 30, 58
 Johannsen, G. (1840—1901), Politiker, 30, 34, 58
 Johnsen, B. (1860—1930), ORSagf., 138
 Johnsen, J. (f. 1888), ORSagf., 148
 Jonquieres, J. (1815—90), Dep.Chef, 80, 87
 Jürgensen, Agnete, min Halvkusine, 35
 Jürgensen, A. (1837—1910), Fabrikant, 9, 25
 Jürgensen, M. A. (1807—83), Farver, 9, 11
 Jæger, H. (1854—1910), n. Forf., 41
 Jørgensen, A. D. (1840—97), Rigsark., 7, 11, 23, 44 f., 82, 264
 Jørgensen, A. F. (f. 1870), Civiling., 7 f.
 Jørgensen, Bartholine, Frk., 129
 Jørgensen, Ellen (1877—1948), Historiker, 173, 270
 Jørgensen, H. (f. 1907), Historiker, 51, 167
 Jørgensen, J. B. (1862—1939), ORSagf., 138

- Jørgensen, Ida M. (1847—1937), min Mor, 7, 11, 17, 65, 101
- Jørgensen, J. P. (1873—1944), Amtsfm., 148
- Jørgensen, O. E. (1875—1949), Civiling., 7 f., 152
- Jørgensen, O. (1852—1920), Redaktør, 72
- Jørgensen, P. J. (1873—1947), Prof., 41, 44, 166 f., 182, 188, 194, 264, 266
- Kaalund-Jørgensen, F. (f. 1890), Skolekons., 249
- Kaarsen, S. (1885—1933), Statsadv., 147
- Kall, R. (1864—1945), Oberst, 190
- Kam, Erik, Frikorpsmand, 242
- Kant, I. (1724—1804), t. Filosof, 32
- Kaupisch, L. (1878—1945), General, 191, 193
- Kayser, C. (1811—70), Prof., 35
- Kayser, H. H. (1817—95), Tømrermester, 7 f.
- Kierkegaard, S. (1813—55), Forf., 33, 48
- Kirchenheim, v., t. Prof., 102 f.
- Kirk, O. (1865—1922), Byfoged, 130
- Kjørboe, J. (1882—1926), Statsadv., 147
- Kjærbøl, J. (f. 1885), Minister, 183
- Klein, S. (1824—1900), Minister, 36, 146
- Klingemann, J. (1859—1915), Senior, 29
- Knox, J. (1867—1943), Dommer, 177
- Knudsen, H. Preisler (f. 1888), HRDr., 192
- Knutzen, P. (1887—1948), Gen.Dir., 30, 226, 247
- Koch, L. (1837—1917), Historiker, 168
- Koch, P. (1832—1907), HRJust., 266
- Koefoed, H. J. (1785—1875), HRAss., 167
- Koefoed, H. K. (1879—1951), Dep. Chef, 199, 214
- Koppel, Elise (f. 1880), min Søster, 7 f., 57, 101
- Koppel, V. (1867—1949), Redaktør, 9, 101, 134
- Krabbe, O. H. (1872—1951), Prof., 84, 151, 178, 235
- Kraft, A. (1863—1906), Fængselsinsp., 26
- Kraft, O. B. (f. 1893), Minister, 197
- Krarup, O. (f. 1888), HRDr., 147, 192
- Krarup, V. (1860—1943), HRDr., 157
- Krarup, V. (1892—1948), Justitssekr., 218
- Krieger, A. (1858—1940), Kab.-Skr., 96, 98, 106, 110, 141
- Krieger, A. F. (1837—93), Minister, 43, 52, 55, 57, 100, 149, 168
- Krieger, J. C. (1818—98), General, 96
- Kringelbach, G. (1839—1912), Arkivar, 20, 80
- Kristensen, K. (f. 1880), Statsmin., 259
- Kroman, K. (1846—1925), Prof., 30
- Kruse, C. (1840—1900), Murermester, 62, 65
- Kruse, F. V. (f. 1880), Prof. 188, 263, 266
- Kruse, Marie (1842—1923), Skolebest., 8
- Kryssing, C. (f. 1891), Oberstl., 240
- Køller, E. (1841—1916), t. Overpræs., 62
- La Cour, A. (f. 1881), Landsd., 147
- La Cour, V. (f. 1883), Historiker, 199, 206, 214
- Lange, J. (1838—96), Kunsthistoriker, 26, 33
- Larpent, A. (1833—1905), Skolebest., 12
- Larsen, A. (f. 1897), Kommunist, 254 f.
- Larsen, A. P. (f. 1871), Dommer, 147
- Larsen, E. (f. 1898), Politidirektør, 200
- Larsen, Fl. (1838—1916), HRAss., 19, 266
- Larsen, S. Unmack (f. 1893), Minister, 191
- Lassen, B. (1866—1937), Amtsfm., 131
- Lassen, J. (1847—1923), Prof., 37, 39, 109
- Lassen, N. K. (1848—1923), HRJust., 38, 138, 204, 207
- Lassen, V. (1861—1908), Redaktør, 108, 124, 126

- Lauesen, R. L. (1859—1937), By- og Herredsfm., 70
- Lauritsen, P. (f. 1878), Forf., 270
- Laursen, L. (1864—1936), Rigsark., 20
- Lehmann, J. (f. 1896), Forf., 268
- Lehmann, O. (1810—70), Minister, 203, 261
- Lembcke, S. (1858—91), Arkivass., 20
- Lerche, Chr. (f. 1868), Kommissarius, 107
- Lett, G. (1879—1948), HRDr., 147, 176
- Liebe, O. (1860—1929), HRSagf., 94, 138, 154, 161
- Linde, Th. (1831—1894), Overformynder, 18
- Lind-Hansen, T. (1863—1925), Oberst, 118, 130
- Linnemann, H. (1865—1940), Amtm., 97
- Linvald, A. (f. 1886), Rigsark., 200
- Liszt, F. v. (1851—1919), Prof., 82
- Locher, C. (1851—1915), Maler, 18
- Lollesgaard, Frue, Lærerinde, 14
- Louise, Kronprinsesse (1869—1906), 19
- Lund, H. C. A. (1839—1903), Historiker, 29
- Lund, V. (1875—1953), Landsd., 138
- Lunding, Chr. (1795—1871), Oberst, 100
- Lunn, H. V. (1855—1931), HRDr., 38, 157, 165
- Lüttichou, T. (1744—1805), Godsejer, 203
- Madsen, Th. (f. 1870), Dr. med., 192
- Madsen-Mygdal, T. (1876—1943), Statsmin., 155
- Madvig, J. N. (1804—86), Prof., 16
- Maine, H. S. (1822—88), eng. Retslærd, 26
- Mantzius, K. (1860—1921), Skuespiller, 34
- Marstrand, J. (1848—1935), Borgm., 20
- Martensen, H. (1808—84), Biskop, 262
- Martensen-Larsen, F. (1872—1935), Stiftamt., 94
- Matzen, H. (1840—1910), Prof., 35 f., 37, 41, 45, 52, 100, 105, 109, 269
- Maurer, K. (1823—1904), t. Prof., 103
- Mensen, V. H. (1875—1933), Statspolitichef, 181
- Meyn, P. (1848—1913), Borgm., 78
- Meyer, A. C. (1858—1938), M. F., 29, 175
- Meyer, C. (1866—1941), HRPræs., 153, 173, 176, 183
- Meyer, Emmy A. (1885—1909), min Hustru, 108, 111, 130
- Meyer, K. (f. 1887), HRSagf., 191
- Michelsen, J. (f. 1912), Hofjuveler, 192
- Mill, J. St. (1806—73), eng. Filosof, 31
- Milo, F. (1820—84), Skolebest., 2
- Molbech, Chr. (1783—1857), Forf., 82
- Moltesen, L. (1865—1950), Historiker, 26
- Moltke, F. (1754—1836), Kanc.Præs., 260
- Moltke, G. V. (1872—1948), Amtsfm., 128
- Moltke, O. (1770—1853), Statsmin., 60
- Monrad, Chr. (1815—89), Overlærer, 20
- Monrad, D. G. (1811—87), Minister, 70
- Monrad, J. H. (1848—1903), Præst, 65
- Mourier, P. (1837—1905), HRAss., 38
- Muhle, Universitetspedel, 30
- Munch, P. (1870—1948), Minister, 29, 57, 196 f.
- Munch-Petersen, H. (1869—1934), Prof., 42, 109, 134, 147, 154, 174
- Munk, Kaj, (1898—1944), Præst, 208
- Müller, S. (1846—1934), Arkæolog, 26
- Mynster, I. P. (1775—1854), Biskop, 67
- Møldrup, J. V. (1867—1944), HRSagf., 36, 101
- Møller, C. (1844—98), Forf., 17, 28
- Møller, Ch. (1894—1948), Minister, 209, 250, 255
- Møller, E. (1860—1916), HRSagf., 42
- Møller, J. (1868—1952), HRDr., 158, 165
- Møller, P. M. (1794—1838), Digter, 14

- Mørk-Hansen, M. (1815—95), Præst, 34
- Neergaard, G. V. (1867—1919), Amtsfm., 71
- Neergaard, N. (1854—1936), Minister, 124, 138
- Nellemann, J. (1831—1906), Minister, 20, 37, 105, 157
- Nellemann, S. (1833—1915), HRAadv., 65, 95
- Nellemann, V. (1864—1933), HRDr., 157, 182
- Nielsen, Anne M. C. (1863—1945), Billedhugger, 165
- Nielsen, C. A. (1831—86), Oberstløjtnant, 18
- Nielsen, C. E. (1882—1940), HRDr., 192
- Nielsen, F. (1846—1907), Biskop, 87
- Nielsen, Leander, Bogtrykker, 125
- Nielsen, L. C. (1871—1930), Digter, 65
- Nielsen, N. P. (1795—1860), Skuespiller, 21
- Nielsen, O. (1838—96), Historiker, 11
- Nielsen, Oda (1851—1936), Skuespillerinde, 28
- Nielsen, R. (1809—84), Filosof, 31
- Nissen, H. (1871—1926), Sanger, 65
- Nordentoft, Læge, 157
- Norvin, W. (1878—1940), Prof., 31
- Nyegaard, E. (1862—1930), Byretsd., 83
- Nyholm, C. V. (1829—1912), HRAss., 19
- Nyrop, C. (1843—1918), Prof., 18
- Nyrop, M. (1849—1921), Arkitekt, 24
- Nørgaard, P. (1866—1929), Amtm., 97
- Nørlund, P. (1888—1951), Dir., 194
- Oehlschlæger, A. (1779—1850), Digter, 23
- Okse, P. (1520—75), Rigshofmester, 64
- Olivarius, J. H. (1871—1916), Eksp. Sekr., 95, 99, 129
- Olrik, A. (1864—1917), Historiker, 49
- Olrik, E. (1866—1934), HRDr., 156, 162
- Olrik, E. (f. 1885), Civildommer, 222
- Olrik, H. (1862—1924), Historiker, 49, 51
- Opstrup, O. T., Birkefuldm., 64
- Osten, S. (1726—97), HRJust., 260
- Otto, Grosserer, 18
- Ottosen, J. (1859—1904), Historiker, 30, 49, 59, 271
- Oxholm, W. (1868—1945), Stiftamtmand, 93, 124
- Paludan-Müller, C. (1805—82), Prof., 48
- Pedersen, J. (1870—1921), Forf., 41
- Pedersen, J. M. (1818—99), min Mor, 11
- Pejtersen, Oversergent, 122
- Petersen, F. V. (1868—1950), Dep. Chef, 87, 175
- Petersen, H. (f. 1895), Minister, 192
- Petersen, K. (d. 1926), Stiftskasserer, 127, 162
- Petersen, N. (1858—1933), M. F., 175
- Philipsen, G. (1853—1925), Forlægger, 55
- Plockross, H. C. (1826—1913), ORProk., 18
- Ploug, C. (1813—94), Redaktør, 24, 28, 54, 81
- Ploug, H. (1856—1932) Eksp.Sekr., 81
- Pontoppidan, K. (1853—1916), Psykiater, 63
- Poulsen, A. S. (1854—1921), Biskop, 138
- Poulsen, Anna (1849—1934), Frue, 35
- Poulsen, E. (1842—1911), Skuespiller, 34
- Poulsen, J. (1881—1938), Skuespiller, 35
- Poulsen, J. (1836—1914), HRAss., 224, 266
- Poulsen, O. (1849—1923), Skuespiller, 35
- Poulsen, P. C. (f. 1873), HRDr., 176
- Poulsen, S. (1872—1937), Redaktør, 35
- Pürschel, V. (f. 1877), Gen.-Auditor, 138, 147

- Raaen, S., Fabrikant, 126 f.
 Rademacher, E., Maskinskriverske, 148
 Rahbek, Kamma (1775—1829), Frue, 8, 82
 Rahbek, K. L. (1760—1830), Forf., 8
 Rasmussen, A. (f. 1899), Amtsfm., 131
 Rasmussen, E. (1849—1910), Generalmajor, 118
 Rasmussen, H. (1879—1949), M. F., 232
 Ree, B. (1813—68), Redaktør, 125
 Regenburg, J. A. (1815—95), Stiftamt., 52, 60, 69 f.
 Reisz, E. (1857—1932), Justitssekr., 147
 Reitzel-Nielsen, E. (f. 1908), LRSagf., 186, 189, 194, 201, 245
 Ricard, C. (1866—1927), Retspræs., 147
 Ricard, T. (1870—1931), Landsd., 129, 137
 Richardt, C. (1831—92), Digter, 28
 Ringberg, H. (f. 1889), Civildommer, 223
 Riise, C. (1866—1943), HRDr., 158, 165
 Rode, O. (1867—1933), Minister, 29
 Rohbeck, R. (1864—1930), Landsd., 129, 137
 Rosen, L. (f. 1873), Politimester, 72
 Rosenberg, P. A. (1858—1935), Forf., 16
 Rosenkrantz, Baron, 20
 Rosing, H. P. M. (1830—1904), Forf., 24
 Rosing, M. (1756—1818), Skuespiller, 72
 Rubin, M. (1854—1923), Historiker, 33, 47, 51
 Rudbeck, A. (f. 1870), Civildommer, 38, 78, 81
 Rump, C. D. (1871—1940), HRDr., 158, 165, 177 f.
 Rump, G. (1816—80), Maler, 159
 Runeberg, J. L. (1804—77), fi. Digter, 59, 224
 Rung, O. (1874—1945), Forf., 157
 Rüdinger, F. (1869—1929), Byretsd., 101, 106
 Rytter, S. (f. 1875), Jurist, 174, 178, 237
 Rønne, B. (1764—1833), Præst, 261
 Rønnenkamp-Holst, V. (1865—1936), Landsd., 129
 Saabye, V. (1835—98), Docent, 26
 Sabroe, P. (1867—1913), Rigsdagsm., 110, 121
 Sachs, A. (1887—1944), Dommer, 172
 Sachs, H. (1884—1949), ORSagf., 172
 Salicath, P. (1794—1864), HRAdv., 167
 Saltoft, E. (1883—1939), Maler, 189
 Saxild, Chr. (f. 1871), Amtm., 37
 Scavenius, E. (f. 1877), Statsmin., 216, 246
 Scavenius, J. (1838—1915), Minister, 29, 80
 Schack, O. D. (1882—1949), Greve, Amtm., 246
 Scharling, E. (1807—66), Prof., 182
 Scharling, Petrea, Frk., 182
 Scharling, W. (1837—1911), Prof., 108
 Scheffel, J. v. (1826—86), t. Digter, 103
 Schiøtz-Christensen, L. (1863—1950), Redaktør, 126
 Schlegel, O. (f. 1892), Statsadv., 176
 Schleimann, Politibetjent, 70
 Schlichtkrull, A. (1877—1921), Stiftamt., 96, 101
 Schmidt, Politiasistent, 66
 Schmidt, Bud i Ind.M., 99
 Schmidt, P. C. (1832—95), Græsklærer, 15
 Schmidt, S. (1883—1946), Statsadv., 147
 Schmidt, V. (1836—1925), Prof., 106
 Schneekloth, H. (1812—82), Skolebest., 12
 Schneekloth, K. A. (1849—1912), Skolebest., 12, 16
 Schopenhauer, A. (1788—1860), t. Filosof, 32, 103
 Schou, A. L. (1863—1942), HRDr., 157, 171
 Schou, J. H. (1745—1840), Lovudgiver, 96
 Schou, P. F. (1827—1918), Kontorchef, 96, 106, 110, 148

- Schovelin, J. (1860—1933), Børskon-
sulent, 185
- Schrøder, L. (1836—1908), Højskole-
forst., 58, 65
- Schulin, Greve, 261
- Schwensen, Bibliotekar, 28
- Secher, V. A. (1851—1918), Rigsark.,
20, 57, 61, 101, 261
- Sehested, H. (1842—1924), Minister,
62
- Seidelin, S. (1705—98), Overauditor,
261
- Seidenfaden, A. (f. 1877), Politi-
direktør, 177
- Shaw, C. (1843—1918), HRAAdv., 29
- Simonsen, J. (f. 1881), HRDr., 176,
183
- Skau, L. (1817—64), Politiker, 51
- Skipper Klement (d. 1536), Fribytter,
126
- Skrike, J. (1840—1905), Stiftamt.,
148
- Smit, T. (1850—1905), Byfoged, 124
- Spencer, H. (1820—1903), eng. Filo-
sof, 31
- Spinoza, B. (1632—77), Filosof, 32,
263
- Stampe, H. (1713—89), Statsmin.,
100
- Stang, E. (1834—1912), n. Politiker,
43
- Stang, F. (1867—1941), n. Prof., 43
- Starcke, C. N. (1838—1926), Prof.,
26, 29
- Stauning, T. (1873—1942), Statsmin.,
138, 186 f.
- Steen, A. (1816—86), Prof., 18
- Steenstrup, J. (1844—1934), Prof., 45,
48, 173
- Steffensen, H. (1837—1912), Gen.
Auditor, 52, 111
- Steglich-Petersen, K. (f. 1880),
HRSagf., 173, 196
- Stemann, F. (1844—1910), Kontor-
chef, 85
- Stensen, N. (1638—86), Naturfor-
sker, 22, 33, 47
- Steincke, K. K. (f. 1880), Minister,
156, 174, 183
- Sthyr, C. (f. 1875), Dommer, 147
- Sthyr, H. V. (1838—1905), Biskop, 87
- Strøyberg, Apoteker, 127
- Stub, A. (1705—58), Digter, 47
- Svane, O. B. (f. 1899), HRSagf., 199
- Svendsen, A. (f. 1880), Dep.Chef.,
132, 200
- Søltøft, C. (1837—1915), General-
major, 118
- Sørensen, E. (1850—1920), Minister,
108
- Sørensen, Th. (1849—1929), Præst, 70
- Tegner, E. (1782—1846), sv. Digter,
82
- Tegner, G. (1881—1943), Justitssekr.,
147
- Termansen, N. J. (1824—92), Rigs-
dagsm., 11, 58
- Thamsen, S. (1874—1944), HRSagf.,
17
- Thiele, A. F. (1840—1912), Borgm.,
69, 71, 77
- Thiset, A. (1850—1917), Arkivar, 20
- Thoft, K. L. (f. 1904), LRS., 234
- Thomsen, J. (1826—1909), Prof., 18
- Thomsen, O. (1878—1940), Prof., 163
- Thomsen, R. (1873—1951), Birkefm.,
64
- Thomsen, S. (1873—1927), Rode-
mester, 17
- Thorsøe, A. L. (1840—1920), Histori-
ker, 26
- Thorup, V. (1876—1941), HRDr.,
175, 183, 185
- Thorvaldsen, B. (1768—1844), Billed-
hugger, 54
- Thrige, S. B. (1820—1901), Forf., 16
- Thræn (1847—1915), Overintendant,
44
- Thulstrup, V. (1866—1921), Senior,
28
- Tobiesen, F. (1829—1908), Kommis-
sarius, 107
- Topsø-Jensen, V. (1874—1953),
HRDr., 150, 155, 167, 172, 176, 178,
183, 202, 213, 219 f.
- Torp, C. (1855—1929), Prof., 37, 207
- Trier, E. (1837—93), Højskoleforst.,
19
- Trier, H. (1845—1925), Rigsdagsm.,
19
- Troels-Lund, T. (1840—1921), Histo-
riker, 49, 111

- Trolle, E. (1872—1936), HRDr., 158, 166
Trolle, E. (1875—1951), HRSagf., 158
Trolle, M. (1839—1912), HRAss., 158
Tuxen, A. (1853—1929), Gen.Løjtnant, 118, 123
Tvermoes, C. (1863—1917), kgl. Fm., 38, 83
Tybjerg, E. (1863—1925), HRDr., 44, 109, 150, 153

Ussing, C. (1857—1934), Nationalb. Dir., 154
Ussing, H. (1886—1954), Prof., 233, 266

Warming, J. (1873—1939), Prof., 43
Vedel, H. (1867—1932), Raadsfm., 95, 98
Vedel, P. (1823—1911), Dir. i Udm., 98
Vedel, S. (1842—1920), ORAss., 172
Weis, A. P. (1851—1935), Dep.Chef, 85
Weis, C. M. (1809—72), Dep.Chef, 87
Weng, E. (1840—1908), Prok., 70, 77
Verlaine, P. (1844—96), fr. Digter, 41
Vest, T. (1880—1947), Retspræs., 147, 222
Westenholz, R. (1865—1913), Rentier, 56
Victoria (1819—1901), eng. Dronning, 62
Wiese, Latinlærer, 15

Wilkens, C. (1844—1929), Prof., 26, 29
Winge (1822—82), By- og Herredsfoged, 76
Winge, G. (1863—1920), Landsd., 137, 147
Winther, Chr. (1796—1876), Digter, 62
Vodskov, H. (1846—1910), Forf., 20, 47,
Volkersen, S. (f. 1886), Dommer, 148
Wældike, U. (1856—1926), Skoleinsp., 14

Zachariæ, G. (1853—1907), Gen-Løjtnant, 100
Zahle, C. (1866—1946), Statsmin. 96, 134, 154, 174, 176, 179
Zangenberg, C. (1853—1914), Skuespiller, 28, 30
Zoega, G. (1755—1809), Arkæolog, 23, 47
Zoffmann, M., Husbestyrerinde, 20

Øllgaard, B. (1876—1933), Amtm., 64
Øllgaard, C. (1841—1915), Borgm., 64
Øllgaard, H. (1837—95), HRAss., 38, 64
Øllgaard, H. C. (1839—1904), Birke-dom., 63
Ørsted, A. S. (1778—1860), Retslærd, 39, 84, 128, 150, 166, 180, 189
Ørsted H. C. (1863—1936), Dommer, 73